

2. BASKI

Türk Halı Sanatı

Prof.Dr. Şerare Yetkin

TÜRKİYE İŞ BANKASI Kültür Yayınları

by nhy&YesilOrdek

TÜRKİYE İŞ BANKASI
KÜLTÜR YAYINLARI
Genel Yayın No : 150
Sanat Dizisi : 20

Her hakkı Kültür Yayınları
İř-Türk Limited řirketi'nindir.

Kapak Düzeni : Fahrettin D. SEPETIOđLU
İkinci Baskı : 5.000 Adet
ISBN : 975 - 458 -035-9
91.06.Y.0222.2

Prof. Dr. Şerare YETKİN

TÜRK HALI SANATI

(Genişletilmiş 2. Baskı)

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

Annemin anısına

ÖNSÖZ

1974'te yayınlanmış olan *Türk Halı Sanatı* kitabımın, 1981'de "Historical Turkish Carpets" adı ile İngilizce bir baskısı da yapılmıştır.

Son zamanlarda Türk halı sanatı konusundaki birkaç değerli yayın ve tarafımızdan yapılan araştırmalarla ortaya çıkardığımız yeni buluntular, bu konuya tekrar eğilmemiz gereğini duyurmuştur. Son araştırmaların ışığı altındaki yeni gelişmeleri, Türk halı sanatının bütünlüğü içinde değerlendirmek, kitabın genişletilmiş ikinci baskısı için esas olmuştur.

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları'nın sayın yöneticileri, kitabın genişletilmiş bu yeni basımında da yazara, çalışmasını en iyi şekilde sonuçlandırmak düşünce ve isteğini vermişler, ilgilerini esirgememişlerdir. Kendilerine burada teşekkürlerimi sunarım.

İstanbul, 1991

Prof. Dr. Şerare Yetkin

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ	1
1) SELÇUKLU HALILARI.....	7
A — KONYA HALILARI.....	8
B — BEYŞEHİR HALILARI.....	12
C — FUSTAT (ESKİ KAHİRE) HALILARI.....	14
2) HAYVAN FİGÜRLÜ HALILAR.....	19
3) İLK OSMANLI HALILARI.....	35
A — I. TİP.....	36
a) Minyatürlerde Görülen Halılar.....	45
B — II. TİP	49
C — III. TİP	54
D — IV. TİP	60
4) FLAMAN RESSAMLARININ TABLOLARINDA GÖRÜLEN HALILAR.....	83
5) KLASİK DEVİR OSMANLI HALILARI	87
A — UŞAK HALILARI	87
a) Madalyonlu Uşak Halıları.....	88
b) Yıldızlı Uşak Halıları.....	93
B — UŞAK HALILARININ DİĞER TİPLERİ.....	96
a) Aynı ve Değişik Biçimde Yıldız Madalyonlu Uşak Halıları.....	99
b) Yıldızlı Uşak Halılarından Gelişen Tip.....	99
c) Baklava Şemasında Olanlar ve Değişik Düzenlemeler.....	99
d) Beyaz Zeminli Uşak Halıları (Kuşlu ve Post Motifli).....	106

C — BERGAMA HALILARI.....	113
D — OSMANLI SARAY HALILARI.....	116
6) KESİN GRUPLANDIRMAYA GİRMEYEN HALILAR.....	159
SONUÇ	189
BİBLİYOGRAFYA	195
RESİMLER İNDEKSİ	217
DESEN VE ŞEMALAR İNDEKSİ	221
RENKLİ LEVHALAR İNDEKSİ	223

GİRİŞ

Türk halılarının, halı sanatı içinde özel bir yeri vardır. Halı sanatının Türklerin yerleştiği bölgelerde başlaması ve onlarla birlikte yayılması, bu yerin önemini belirten faktörlerin başında gelir. Halılar üzerinde henüz yüz yılı geçmemiş olan araştırmalar, halı sanatının başladığı yerin Orta Asya'da Türklerin yaşadığı bölgelerde olduğunu ortaya koymuştur. Bu sanatı, bir sanat olarak geliştiren ve bütün dünyaya tanıtan Türkler olmuştur. Düğümlü halılar ilk defa Türklerin bulunduğu bölgede ortaya çıkmış ve gelişmesini sürdürmüştür. Düğümlü halıların tarihi Türk tarihine sıkıca bağlıdır. Türklerin bu ananevi sanatı yüzyıllardan beri yaşatılmış ve bir dokuma tekniğine tabi olarak gelişmesinde bu özelliğini muhafaza etmiştir. Bundan dolayı halılar üzerinde yapılan genel incelemelerin hareket noktası, haklı olarak Türk halılarından başlatılmaktadır. Bu başlangıç hem tarihi, hem de düğümlü halının teknik özelliklerine bağlı olan bölgesel gelişmesini belirtmek yönünden sağlam ve belirli sonuçlara varılmasını sağlamaktadır.

Yunan kaynaklarında "Doğu'nun lüksü" olarak tanımlanan kıymetli yer halılar çok eskiden beri bilinirdi. Asurluların, Babillilerin, Ahamenitlerin halıları meşhurdur. Sasaniler ve Bizanslılar da bu geleneği devam ettirmişlerdir. Ancak tasvirlerinden anlaşıldığı üzere bu halılar düğümlü halı değildi. Çeşitli şekilde dokunmuş, işlenmiş, örülmüş, kıymetli taşlarla süslenmiş ve applike edilmiş dokumalar idi. İslâm halifeleri de böyle halıları kullanmışlardı. 8, 9. ve 10. yüzyılların İslâm kaynaklarında bahsedilen ve İslâm medeniyetinin zenginliğini belirten halıların da hakikî düğümlü halılar oldukları ispat edilemez. Mısır'da bulunan ve tek çözgüler üzerine açık düğümle yapılmış birkaç parça dışında, İslâm ülkelerinde düğümlü halının ilk görünüşü 11. yüzyılda Selçukluların hakimiyeti ile başlar ve kesintisiz devam eder. Bu kesintisiz devam ediş, halı tarihi bakımından bilhassa önemlidir. Çünkü düğümlü halıların 2000 yıldan daha fazla bir geçmişi vardır. Bu uzun sürenin bütün safhalarını takip etmek yeteneğinden yoksunuz. Arada bugün için doldurulamayacak büyük boşluklar vardır. İlerde yapılacak araştırmalarla ortaya çıkacak yeni buluntular belki de bazı boşlukları dolduracaktır. Bugünkü bilgimize göre halının vatanı 30-45 kuzey arz dereceleri arasında kalan ve bütün Asya'yı kuşatan bölgedir. 30 derecenin altında hasır kullanılır. Çünkü buralar sıcak bölgelerdir. Halı gibi kalın ve ısıtıcı bir zemine ihtiyaç yoktur. 45 derecenin kuzeyinde kalan bölgeler ise soğuk ve ormanlı bölgedir. Buralarda hayvan postu kullanılır. Bu 15 derecelik arz dairesinin doğu kısmı da keçe örtü bölgelerine girer. Asıl düğümlü halıların vatanı ise 15 derece arz dairesinin batı kısmındaki bölgedir. Bir zamanlar burada avcı göçebe olarak yaşayan kavimler, ilk zamanlar avladıkları hayvanların postlarını kullanıyor-

lardı. Fakat daha sonra çoban göçebe haline gelince, hayvanlarının yünlerinden elde ettikleri yün iplikleri, uçları dışarı doğru sarkar şekilde düğümleyerek, sunî post yapmak yolunda bir dokumaya gittiler. Bu şekilde düğümlü halının en iptidai şekli keşfedilmiş oldu. Desenin ortaya çıkması için bu sarkan uçların kesilmesi gerekiyordu. Bunun ne zaman olduğunu tam olarak bilemiyoruz. Ancak daha sonra çok büyük bir gelişme gösterecek olan düğümlü halı tekniğinin ilk olarak Orta Asya'da Türklerin bulunduğu bölgede gelişmeye başlamış olması çok önemlidir. Son yıllarda Sibirya'da, Altaylar'ın eteklerinde Pazırık kurganlarından beşincisinde, Rus arkeologu Rudenko tarafından bulunmuş olan bir halı, özellikleri ile dikkati çeker. Milâttan önce 5-3. yüzyıllara tarihlendirilen bu halı, kurganın içine dolan suların donarak buzul haline gelmesiyle, muhafaza edilerek zamanımıza kadar gelebilmiştir. 1.83×2 metre boyutlu kareye yakın halı bugün Leningrad Ermitaj Müzesi'nde cam çerçeve içinde teşhir edilmektedir. Halı tarihinde bugün için tek örnek olarak kalan bu halı, halı sanatı tarihi ile uğraşanları çeşitiren teknik ve dekoratif özelliklere sahiptir. Halı üzerinde incelemeler yapmış olanlar, halının "Gördes düğümü - Türk düğümü" ile yapıldığını ve dm²'de 36000 düğüm olduğunu yazarlar. Bu kadar sık ve ince düğüm sayısı o devir için hakikaten şaşırtıcıdır.¹ Prof. Dr. Erdmann ise Gördes düğümüne benzeyen fakat bir dokuma tekniği olan "Noppen" (Havlı) tekniğinde yapılmış olabileceği kanısındaydı.² Son incelemeler ise halının Gördes düğümünde fakat daha az düğüm sayısında olduğunu göstermiştir ki, bu bile devri için çok fazladır. Yalnız Türk düğümü ile yapılmış olması, Türk halı tarihi bakımından değerlidir. Halının bordürlerinde görülen grifon, sığın geyiği ve süvari figürleri ile zemindeki lotus - palmetli kare dolgular, halı desenindeki çeşitli etkileri gösterecek yönde değerlendirilmektedir. Örnekler Asur ve Ahamenit sanatının motiflerine benzerse de bilhassa sığın geyiği bu bölgelere yabancısıdır. Bu sebepten halının Ahamenit ülkesinden ithal edilmiş olduğu fikri zayıftır. Ayrıca Altay bölgesine hakim olan Asya Hunlarının İskit ve Ahamenit ülkesinden gelen bazı motifleri de kullanarak, özellikle maden işlerinde görüldüğü gibi, eserler yaptığı bilinmektedir. Halının bulunduğu mezara göre, Altaylar'da yaşayan Asya Hunlarından bir şefin emri ile gene de düğümlü halının vatanı olan bu bölgede yapılmış olduğunu kabul ediyoruz. Bu halı bulununcaya kadar bilinen en eski düğümlü halılar, Doğu Türkistan'da ele geçmiş halılardır. Bu halı parçaları milattan sonra 3-6. yüzyıllara tarihlendiriliyordu. Böylece Pazırık halısı ile bu halı parçaları arasında uzun bir boşluk vardır. Pazırık halısı halâ problematik durumunu muhafaza etmekte, bundan sonraki halı sanatının gelişmesinde pek fazla bir devamı ve etkisi olmadan bugün için tek örnek olarak kalmış bulunmaktadır. Bununla beraber Pazırık halısının zeminini oluşturan kare bölümler ve iç dolgularını hatırlatan motiflerin, çok daha geç Anadolu ve Orta Asya halılarında ortaya çıktığını belirten örnekler vardır. Aradaki büyük zaman ve mekân farkına rağmen, bağlayıcı bir nitelik kazanmaktadır.³

1) S. J. Rudenko, **Kultura Naseleniya Gorno-Altaya v. Skiskoye Vremya**, Academy of Sciences of the U.S.S.R. Moskova, 1953; R. D. Barnett - W. Watson; "The world's oldest Persian carpet, preserved for 2400 years in perpetual ice in Central Siberia. Astonishing new discoveries from the Scythian tombs of Pazyrik". **The Illustrated London News**, 11.7.1953, s. 69-71; J. Zick - Nissen, "Der Knüpfteppich von Pazyrik und die Frage Seiner Datierung" **Archäologischer Anzeiger**, 4 Berlin, 1966, s.569 - 581.

2) K. Erdmann, **Der orientalische Knüpfteppich** "Tübingen" 1955, s. 11-12.

3) N. Diyarbekirli, "New Light on the Pazyryk Carpet", Halı, Vol. 1, No 3, Oğuz Pub. London 1978, s. 216-221.

Ayrıca Pazırık halısının bulunduğu bölgeye yakın, biraz daha erken tarihli Başadar kurganında İran düğümü (asimetrik düğüm) tekniği ile yapılmış küçük bir halı parçası bulunmuştur. Bundan başka Antik Babil şehrinin 80 km batısında At-tar mağaralarında bulunan halı parçalarının da Türk düğümü (simetrik), İran düğümü (asimetrik) ve Kopt düğümü ile yapılmış oldukları tespit edilmiştir. Ancak bu çok küçük parçaların halı sanatındaki yeri belli değildir. Rus arkeologu Khlopin halının, Güneybatı Türkistan'da MÖ 2000 yıllarında dokunmaya başladığını iddia etmektedir ki bu Orta Asya buluntuları için geçerli olmaktadır.⁴

Bundan sonra tarihlendirilebilen en eski halı parçaları Doğu Türkistan'da ele geçmiş olanlardır. Bunlar küçük ve mütevazî örnekli parçalar olmakla beraber düğümlü halı tekniğinin ilerlemiş bir safhasına işaret ederler. Düğümlenen yün ipliklerin uçları örneğin daha iyi belirmesini sağlayacak şekilde kırpılmıştır. Bunların milâttan sonra 3-4. yüzyıllara tarihlendirilenleri, Sir Marc Aurel Stein tarafında, Doğu Türkistan'da Lop-nor civarında, Lou-lan'da 1906 ve 1908'de yapılan kazılar sırasında bulunmuştur.⁴ Bunların tek çözgü üzerine düğümlü teknikte yapıldığı, çözgü ve atkılarının tabii renkte oldukça kaba ve sert bir yünden olduğu, bazısında her düğüm sırasından sonra beş sıra atkı geçirildiği anlaşılmaktadır. Örnekler basit geometrik hatlı olup, dikey, yatay, zikzak çizgiler, baklavalılar, kancalar ve hatta bitkisel motifleri andıran şekiller vardır. Renkler, mavi, kırmızı, yeşil, sarı, kahverengi ve bunların çeşitli tonlarıdır. Milâttan sonra 5-6. yüzyıllara tarihlendirilen diğer bir parça, A. Von Le Coq tarafından Kuça'ya yakın Kızıl'da bulunmuştur. Sert yünden çözgü ve atkıları vardır. Tek çözgüler üzerine düğümlenmiş olup, alternatif çözgü üzerine sıralanmış ince yün iplik düğümleri vardır. Örnek olarak kırmızı zemin üstüne siyahla çevrelenmiş sarı renkte kıvrık bir motif görülür ki, bir hayvan veya bir ejderin kuyruğuna benzemektedir.⁵ Mısır'da Eski Kahire (Fustat)'ta bulunmuş halı parçaları arasında ise kûfi yazı ile yazılmış kitabeli olanlar vardır. Bunlardan birinde H. 102 (720/1) veya H. 202 (817/8) tarihi okunabilmektedir. Abbasi devri halıları olarak kabul edilen bu parçalar da, Orta Asya'da bulunan parçalarda olduğu gibi tek çözgü üzerine düğümlenme tekniğinde yapılmışlardır. Gene Fustat'ta bulunup, bugün New York Metropolitan Müzesi'nde muhafaza edilen kûfi yazılı bordürü olan diğer bir parça da tek çözgü üzerine düğümlenme tekniğinde yapılmıştır. Kûfi yazı Abbasi devrindekilere nazaran daha gelişmiş olup, 12. yüzyıl geç Fatimi devrine tarihlendirilmektedir. Mısır'da bulunmuş olan bu tek çözgü üzerine düğüm tekniği ile yapılmış halıların Mısır'da mı yapıldığı, yoksa buraya başka yerlerden ithal mi edildiği bir problemdir.⁶ 10-11. yüzyıl kaynaklarında Irak ve İran bölgesinde halı dokunduğundan bahsedilmektedir. Ancak bunların düğüm tekniğinde olup olmadığına işaret edilmemektedir. İspanya halılarında da kullanıldığı için İspanyol düğümü adını alan tek çözgüler üzerine düğümlenme tekniği milâttan sonra 3-6. yüzyıllara tarihlendirilen, Orta Asya halı parçalarının tekniğidir. Mısır'da bulunmuş bazı parçaların desenleri Sasani kumaşlarınınkini

4) A. Stein, *Ancient Khotan*, Oxford, 1907, s. 337, 398; *Ruins of Desert Cathay*, London, 1912, s. 380-1, 385, fig. 16.

5) F. Sarre - Th. Falkenberg, "Ein Frühes Knüpfteppichfragment aus Chinesisch Turkestan", *Berliner Museen*, XLII, 1921, s. 110 v.d.

6) J. Zick-Nissen, *Eine kunsthistorische Studie zum Ältesten erhaltenen Knüpfteppich Islamischer Zeit*, HALL, Vol 1, No 3, Oguz Pub. London 1978, s. 222-227; O. Aslanapa, *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, İstanbul 1987, s. 10-11.

hatırlatır. Ancak baklava şekilleri veren desenliler ise Orta Asya'da bulunan parçalarla benzerlik gösterirler. Aynı tekstil motiflerine Samarra fresklerinde de rastlanması önemli bir husustur. 9. yüzyıl Abbasi sanatında, Türk sanatının Türklerle gelen etkileri şekillenmeye başlamıştır. Bu düğüm tekniğinin de böylece İslâm halı sanatına girmiş olması kuvvetle mümkündür. Ancak Orta Asya halı parçalarının bulunduğu Doğu Türkistan bölgesi keçe örtülerin kullanıldığı yerlerdir. 8-9. yüzyıl Uygur duvar resimleri ve minyatürlerinde görülen bazı halı tasvirlerinin örneklerinden keçe applike oldukları anlaşılmaktadır. Düğümlü halılar ise Batı Türkistan bölgesinde ortaya çıkmıştır. Oradan ihraç edilmiş olmalıdırlar. Bizim için önemli olan, sonradan büyük bir gelişme gösterecek bu düğüm tekniğinin ilk defa bir Türk bölgesinde ortaya çıkmış olmasıdır.⁶ Özellikle, Kahire İslâm Sanatları Müzesi'nde bulunan ve Fustat'tan getirilmiş olduğu söylenen bir halı parçası vardır. Bu halı J. Zick-Nissen tarafından incelenmiştir. Gördes düğümü ile yapılmış olup kırmızı zemin üzerine palmete benzer bir motif taşıyan bu yün halı parçasının bordüründe de kûfi yazıdan bir kısım kalmıştır. Halının Abbasiler zamanında Batı Türkistan'dan ithal edildiği tahmin edilmektedir. Halı parçası 7-9. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir. Bu halının İslâm sanatında düğümlü halıların başlangıcı olabileceği belirlenmiştir.

Mısır'da bulunmuş örnekler dışında, 6. yüzyıldan 13.yüzyıla kadar düğümlü halı tarihinde ikinci büyük boşluk vardır. Konya Alaeddin Camii'nde, Anadolu Selçuklularından kalan hakikî Gördes düğümlü halıların bulunması, düğümlü halıların tarihinde ilk defa düzenli ve sürekli gelişmenin başlangıcını sağlamıştır. Çadır hayatı yaşayan göçebe bir kavmin ihtiyacını karşılayan teknik bir buluş olan düğümlü halıların, diğer İslâm ülkelerinde yayılması Türklerin batıya doğru ilerlemesi ile ilgilidir. 11. yüzyıldan itibaren Horasan'dan inerek İran'a hakim olan Selçuklular, düğümlü halı tekniğini bütün Yakındoğu'ya tanıtmışlardır. Ancak İran Selçuklularının hakim oldukları devreye, 11-12. yüzyıllara tarihlendirilebilen halılar günümüze kadar gelmemiştir. Fakat 14-15. yüzyıl minyatürlerinde görülen halı tasvirlerinin, bu devirde olması gereken orijinal halıların örnekleri olduğuna şüphe yoktur. Bu halı tasvirlerinde görülen geometrik şekiller ve bilhassa kûfi yazılı bordürler, 13. yüzyıl Anadolu Selçuklularının başşehri Konya'da bulunmuş orijinal halıların özellikleri olarak devam ettirilmiştir. Bu hususlar İran'da Selçuklular zamanında yerleşmiş ve geliştirilmiş bir düğümlü halı ananesinin mevcut olduğunu açıklar. Öyleki 16. yüzyılda Safevilerle, İran halıları, kendine has bir şekil anlayışına sahip oluncaya kadar, Türk halılarına has sağlam tekstil karakterli asli şekillerini muhafaza etmişlerdir. Türk halı sanatı ise, 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar düzenli ve sürekli bir gelişme göstermiş, her gelişme yeni halı tipleri ortaya çıkararak, konuyu zenginleştirmiştir. Fakat bütün halı tipleri yüzyıllar boyunca birbiri içinden gelişmiş ve Türk halı sanatına has olan tekstil kurallarına ve kompozisyonlarının sağlamlığında beliren sonsuzluk fikrine sadık kalmıştır. Bu yüzden de gelişmesi devamlı olmuştur. Düğümlü halılara isim veren ve şekillendiren hem Gördes-Türk düğümü, hem de Sine-İran düğümü, Türk halı sanatında başarılı kullanılmış örnekler ortaya koymuştur. Bu yüzden de düğümlü halı sanatının tarihi ve gelişmesini incelemek haklı olarak Türk halılarından başlatılmaktadır. Ayrıca Türk halılarının daha çok erken tarihlerde çeşitli şekilde dışarıya ihraç edilmiş olması, birçok seyahatnamelerde ve Avrupa saraylarının envanterlerinde zikredilmesi gibi tarihî belgelerden anlaşılmaktadır. Bilhassa ihraç edilmiş halıların sağlam ör-

nekleri ve parlak renklerinden etkilenmiş olan Avrupalı ressamların, hemen bütün tipleri eserlerinde resmetmiş olmaları, tarihlendirme bakımından da araştırmacılara emin kaynaklar olmaktadır. Bunun dışında Türk halı sanatı Memlûk ve İran halılarının 16. yüzyıldaki teknik ve motif özelliğinden etkilenerek zenginleştiği devrede dahi, kendine has üslûbu muhafaza etmiş, hatta İspanya, İngiltere ve Polonya halılarının şekil almasında etkili olmuştur.

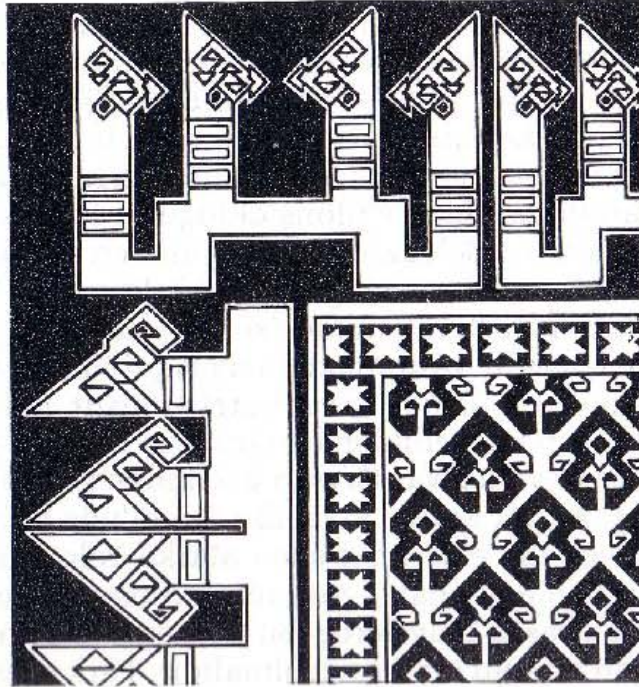
Bu kitapta Türk halı sanatının 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Anadolu'daki gelişmesini tarihî bir akış içinde belirtmeye çalışacağız. Bu gelişmenin başlangıcında 13. yüzyıl Anadolu Selçuklu halıları yer alır.

ve daha çok örneklerin konturu halinde kullanılarak daha çok belirmelerini sağlamıştır. Zeminde açık mavi üstüne koyu maviyle veya bunun aksi, bazısında koyu kırmızı üstüne açık kırmızı veya bunun aksi olarak örnekler yapılmıştır. Yalnız birinde kirli sarı zemin üstünde kırmızı örnekler görülür. Sarı, yeşil ve beyaz renkler dolgularda kullanılarak dekoratif etkiyi arttırmışlardır. Zemin ve örnek renkleri arasındaki ton farkları, sonsuza doğru sıralanan aynı motifli basit desenlerin ifade kuvvetini zenginleştirmiştir.

Selçuklu halılarında geometrik motifler ve kuvvetle uslûplanarak geometrik bir şekillendirmeye uydurulmuş bitkisel motifler, Selçuklu halılarının desen dünyasını zenginleştirir. İri kûfi yazılı bordürler Selçuklu halılarının en karakteristik özelliğidir. Daha sonraki halı sanatında çeşitli gelişmeler gösterecek olan bu bordür şekli, Selçuklu halılarında iri ve dik hatlı harflerden meydana gelmiş arkaik görünüşü ile çok etkilidir. Bu bordür şekli Selçuklu halıları içinde dahi örgülü kûfiden çiçekli kûfiye kadar bir gelişme göstererek çeşitlenir. Ancak bu gelişmeye rağmen halının köşelerindeki dönüşleri henüz başarılı bir şekilde halledilmemiştir. Fakat kûfi yazılı bordürlerin etkisi çok fazla olmuş, 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar çeşitli halılarda geliştirilerek yaşatılmıştır. 14-15. yüzyıl minyatürlerindeki halı tasvirlerinde, hatta İspanya ve Kafkas halılarında kullanılmıştır. Halılardaki bu kûfi yazı okunamamakta, fakat sadece dekoratif görünüşü ile etkili olmaktadır.

A — KONYA HALILARI

Selçuklu halıları içinde Konya halıları adını alan grubun en muhteşem ve tesirli örneği Levha 1'de görülen halıdır. 2,85×5,20 m ebadında olup, bütün olarak kalmış olan halı aşınmış ve yırtılmış yerlerine rağmen ihtişamını muhafaza etmektedir. Açık kırmızı zemin üzerine koyu kırmızı renkte baklava-

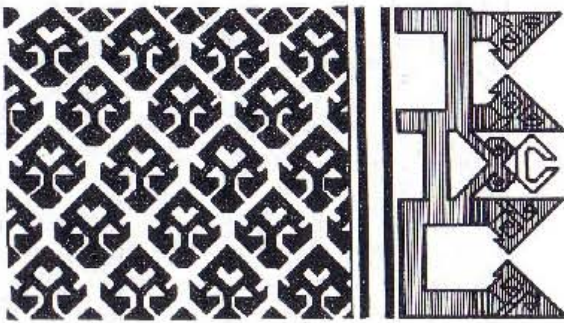
(Desen : 1)

lar, kaydırılmış eksenler üzerinde sonsuza doğru sıralanmıştır. Baklavaların uçları kanca şeklinde kıvrılmıştır (Desen 1). Ok başını andıran uçlarında ko-

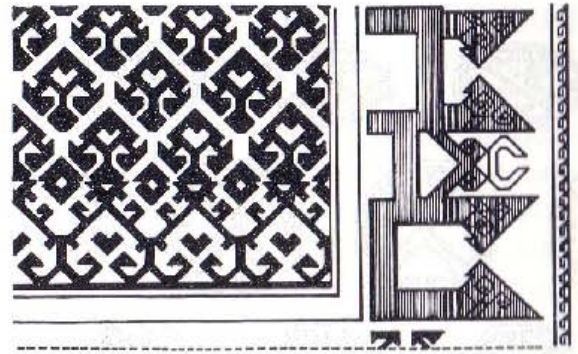
SELÇUKLU HALILARI

Türk halı sanatının düzenli ve sürekli gelişmesinde en önemli yeri, Anadolu Selçuklularının merkezi Konya'da bulunan Selçuklu halıları almaktadır. Bu halılar, Türk halı sanatında, 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar uzanan zincirin ilk büyük halkasını teşkil ederler. Dünya halı sanatı tarihinde hakiki "Gördes-Türk" düğümü tekniğinde yapılmış ilk halılar olarak uzun zaman yer almış olan bu halılardan 8 tanesi, 1905 yılında Alman konsolosluğunda görevli, Loytved'in delâleti ile F.R. Martin tarafından ilk defa keşfedilmiştir. Konya Alaeddin Camii'nde bulunmuştur. İlk önce F.R. Martin bunların Selçuklu halısı ve büyük değeri olduğunu ileri sürmüştür. Fakat henüz yayınlamadan, bu halıların fotoğraflarını Loytved'den temin eden F. Sarre, bunlardan üç tanesini, halıların orijinallerini görmeden ilk defa neşretmiştir. Bugün, dünyanın en zengin halı koleksiyonuna sahip müzelerin başında gelen İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nin en değerli eserleri olarak teşhir edilmektedirler. Bunlardan üçü, çok eskimiş olmakla beraber bütün olarak kalmış büyük halılardır. Üç tanesi küçük boy halılardan kalmış büyük parça halinde, iki tanesi de büyük halılardan kalmış çok küçük parça halinde olup, hepsi 8 tanedir. Bu halılar, yıpranmış olmalarına rağmen desenlerinin arkaik ifadesinde beliren asaleti ve renklerinin sade fakat olgun ahengi ile çok etkili bir görünüşe sahiptirler. Bunların Konya'nın büyük camiinde bulunmuş olmaları Anadolu Selçukluları zamanında yapılmış olmalarının en büyük delilidir. Halıların Alaeddin Camii'nin yeniden genişletilip düzenlendiği, 1221 yılında yapılmış ve camie Sultan tarafından hibe edilmiş olduğunu ispat etmek zordur. Ancak bu muhteşem halıların Selçuklu Sultanlığının en parlak devri olan 1221 ile 1250 yılları arasında yapılmış olduğu muhakkaktır. 1271-72 yıllarında Anadolu'dan geçen Marko Polo Seyahatname'sinde "dünyanın en iyi ve en güzel halılarının" Türkomanya'da yani Anadolu'da yapıldığını yazmakla Selçuklu ülkesinde yapılan halıların üstünlüğüne işaret etmiştir. Konya, Kayseri, Sivas gibi şehirler bu halıların imâl edildiği merkezlerin başında geliyordu. Marko Polo İran'dan geliyor ve yolu Sivas-Kayseri üzerinden geçiyordu. Konya'ya uğradığını bilmiyoruz. Ancak Konya Alaeddin Camii'nde bulunan halılar, bütün Asya'yı kat ederek Çin'e seyahat eden Marko Polo'nun üstünlüğünden bahsettiği Anadolu halılarını haklı gösterecek ihtişamdadırlar. Bu halılarla mukayese edebilecek başka bölgelerde, bu tarihe yakın örnekler olmadığına göre Marko Polo'nun hükmü inandırıcı olmalıdır. Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan halılar içinde 5-6 metre uzunluğunda olanlar vardır. Bu büyük boyutları ile Konya'nın bu ünlü Selçuklu camiinin geniş mekânını kaplayacak büyüklükte oldukları anlaşılmaktadır. Kullanılan renkler açık ve koyu kırmızı, açık ve koyu mavi, sarı, yeşil ve beyazdır. Kahverengi az olarak

yu mavi renkte küçük bir baklava biçimli dolgu motifi vardır. Örneğin etrafı kahverengi ile konturlanmıştır. Halının en tesirli kısmı bordürdür. Esas bordür çok geniş olup, koyu mavi renk zemin üzerinde açık mavi renkte, iri ve dik hatlı kûfi harflerle yapılmış bir yazıyı taşır. Harflerin uçları dik bir üçgen şeklinde olup ucu kıvrık bir kanca ile sonuçlanır. Harf başları ince kırmızı bir şeritle ayrılmış olup, içinde beyaz kancalarla dolgular vardır. Yazının etrafı beyaz bir şeritle çevrelenerek kuvvetle belirtilmiştir. Diğer kenardaki kûfi yazılı bordür aynı karakterde olmakla beraber detaylarda ve harflerin bağlanışında farklılık vardır. Esas bordür iç ve dış taraftan, içinde küçük sekiz köşeli yıldız dolgular olan küçük karelerin sıralandığı tali bordürlerle çevrelenmiştir. İçtekinin zemini sarı, dıştaakinin kırmızı renktedir. Konya halıları grubundan iki tanesi birbirine benzemektedir. Biri 1,03 x 0,90 m, diğeri 1,83 x 1,33 m ebadındadır (Levha 2) (Desen 2). Açık sarı zemin üstünde koyu mavi kancalı baklavalılar sıralanmıştır. Halk sanatı dokumaları ve kilimlerinde rastladığımız “eli belinde motifi”ni hatırlatmaktadır (Desen 2 a). Ancak halılardan birinde, aynı örnek görülmekle beraber, zemin koyu mavi üzerine sarı baklava örnekli olarak başlamış ancak üçüncü sırada bir renk değişikliği ile örnek devam etmiştir (Levha 2 a). Baştaki iki sıralı, sarı baklavalılar içinde kırmızı renkte küçük birer baklava dolgu vardır. Esas bordür çok geniş olup, açık kırmızı zemin üstünde, koyu kırmızı renkte iri bir kûfi yazıyı taşır. Harf başları dik üçgen şeklinde olup kancalarla dolguludur. Zıt yöne dönük harflerin başları, çifte kancalı ve tepesinde açık yeşil renkte bir hilâl bulunan

(Desen : 2)

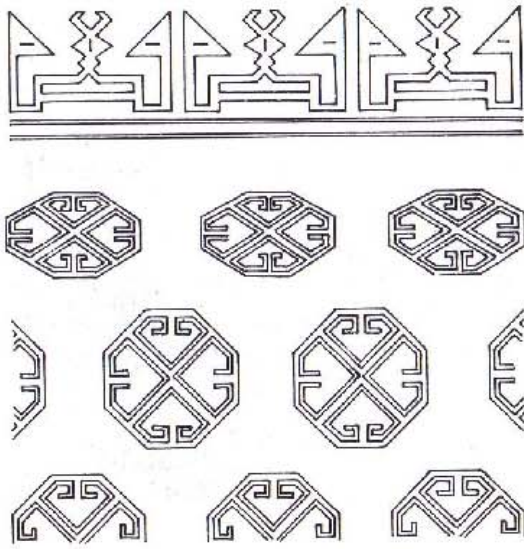

(Desen : 2a)

düğümle birleştirilmiştir. Etrafları kahverengi ile konturlanmıştır. Bordürü içten düz sarı renkte bir şerit ayırır. Dıştaki tali bordürden “koşan köpek motifi” adı verilen desenli çok küçük bir kısım kalmıştır. Selçuklu halıları içinde 6,08 x 2,46 m ebadı ile en büyük olanında samanî sarı renkte zemin üstüne kırmızı renkte sekizgenler sıralanmıştır. Sekizgenlerin içinde karşılıklı kıvrılmış kancalı bir dolgu vardır (Levha 3). Bu motif gene halk sanatı dokumalarında rastladığımız “deve ayağı” denilen motifi hatırlatır (Desen 3). Bordür nispeten dar olup, kırmızı zemin üzerine beyaz renkte kûfi harflerin çifter çifter kancalı bir düğümle birleşmesinden meydana gelmiş bir kompozisyonu havidir. Etrafları kahverengi ile konturlanmıştır. İçten ve dıştan çifte mavi şeritle çevrelenmiştir.⁷ Desen 3'teki halının sekizgenleri aynı büyüklükte çizilmiştir. Asıl halıda ise sekizgenlerin büyüklüğünde ufak farklılıklar vardır. Bu husus Türk halılarında ekseriyetle görülen bir desen serbestisidir. Sekizgenlerin içinde görülen yürek biçimindeki kıvrık kancalar 13. yüzyıl sonlarına, Yuan sülâlesine ait bir Çin rulosunda görülen halı tasvirindeki bu-

yük sekizgenlerin iç dolgusuna çok benzemektedir. 1280 tarihinde Liu Kuan-tao tarafından resmedilmiş olan rulo, Tarpei, Taiwan, Milli Saray Müzesi'nde bulunmaktadır ve Moğol hükümdarı Kubilay Han'ı stepte bir av sahnesinde göstermektedir. Kervandaki develerden biri üzerindeki dengin sarıldığı halı aynı sekizgenle süslüdür. Selçukluların bu motifi, Anadolu'ya gelmeden evvelki yurtları Orta Asya'da tanıdıkları anlaşılmaktadır.⁷

Büyük bir halıdan çok küçük bir parça halinde kalmış olduğu geniş bordüründen anlaşılan ve cam çerçeve içinde muhafaza edilen 0,17 x 0,77 m ebadındaki bir parçada ise daha gelişmiş geometrik bir kompozisyon görülür (Levha 4). Koyu mavi zemin üstüne açık mavi renkte olup, ortası sarı dolgulu kancalı baklavalara ve bunun etrafında altıgen bir çerçeve yapan ve içlerinde köşeli S biçiminde dolguları olan yassı altıgenler ve eşkenar dörtgenlerin birleşmesinden meydana gelmiş bir kompozisyon görülür (Desen 4). Çok geniş olan esas bordürde kırmızı zemin üzerine beyaz renkte olup, bir hilâl taşıyan çifte kanca ile birleşmiş iri kûfi harflerin kalıntısı fark edilmektedir. Etrafları kahverengi konturludur. Altta sekiz köşeli yıldız dolgu yer alır. Tali bordür sarı zemin üstünde kahverengi kancalı bir şerit uzanır. Çok küçük bir parça halinde kalmış olan bu halının zemin örneği çok daha geç tarihli Türk halı ve sili cicimlerinde yaşatılmıştır.⁸

(Desen : 3)

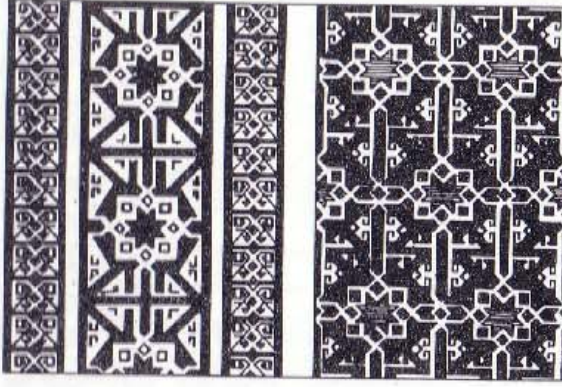
(Desen : 4)

Konya grubundan 3,20x2,40 m ebadında olan bir diğer halıda, koyu mavi renk zemin üzerinde açık mavi renkte sekiz köşeli yıldızların, kaydırılmış eksenler üzerinde çifte ince şeritlerle haçvari birleştirilmesinden meydana gelmiş bir kompozisyon görülür (Levha 5). Yıldızların ortasında kırmızı renkte sekiz köşeli yıldız dolguları vardır. Bağlayıcı çifte şeritlerden iki tarafı doğru çifte kancalar ve kûfi harflerin uçlarına benzeyen uçlar çıkmaktadır (Desen 5). Halının bordürü karakteristik kûfi yazılı bordürlerdeki bir gelişme safha-

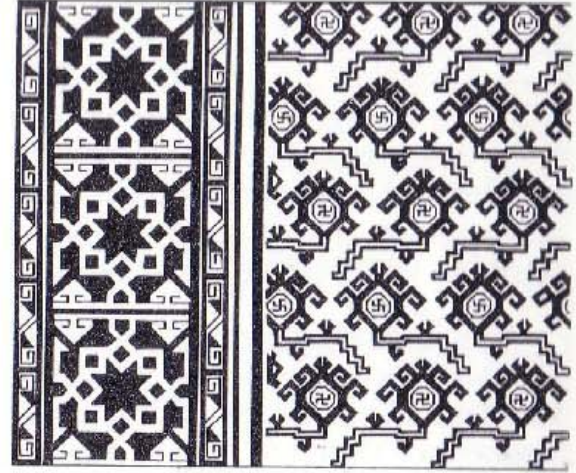
7) H. Erdmann, Die Beziehung der vorosmanischen Teppichmuster zu den gleich zeitigen Ornamenten, Halı, Vol 1, No: 3, London 1978, s. 230, Res. 8-9-10. Ş. Yetkin, "Selçuklu Halıları ile İlgili Yeni Buluntular", Konya, Ankara 1984, s.65-68. O. Aslanapa, adı geçen eser, s.34-36.

8) Bu halının şemasının benzeri, E. Schmutzler, Altorientalisch aus Siebenburgen, Leipzig, 1933, Toy. 7'de görülmektedir. İst. Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde de böyle bir cicim vardır.

sına işaret etmesi bakımından önemlidir. Esas bordürde koyu mavi zemin üstünde kırmızı renkte, sekiz köşeli yıldız dolgulu bir kare ve bunun kenarlarının ortasından iki tarafa doğru kanatvari çıkan kûfi harflerin uçları görülür. Çiçekli kûfi yazıya doğru bir gelişmeyi gösterir. İç ve dış tali bordürlerde mavi zemin üstünde sarı renkte uçları kancalı kûfi harflerin çift çift bağlanması görülür.

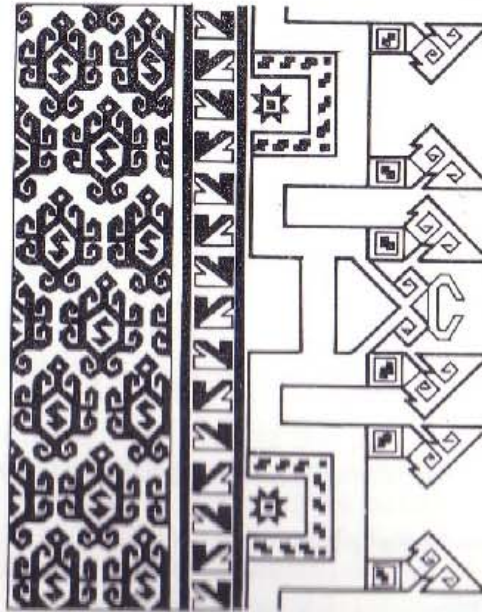

(Desen : 5)

(Desen : 6)

Konya grubu halılarında geometrik bir üslûplaşmaya uğramış bitkisel örneklerin kullanıldığı Levha 6'daki halıda görülmektedir. Halı nispeten küçük olup, $1,83 \times 1,30$ m ebadındadır. Koyu şarabî kırmızı zemin üstüne açık kırmızı renkte altıgenler yerleştirilmiştir. Altıgenlerin bir ucu sivri olup iki tarafa doğru kıvrılan kancalar çıkmaktadır. Bir çiçeğin taç yapraklarına benzer. Altıgenin ortasında mavi bir küçük altıgen içinde, gamalı haç biçiminde bir dolgu vardır. Altıgenlerin alt ucundan zikzak şeklinde bir sap çıkmaktadır. Küçük kancaları ile, çiçeği taşıyan yapraklı bir sap karakteri kuvvetle belli olmaktadır. Bu saplar her sırada zıt istikamette uzanmaktadır. Böylece genel görünüşte, bir sapın ucundaki çiçeklerin kaydırılmış eksenler üzerinde sıralanmasını veren bir kompozisyon ortaya çıkmaktadır (Desen 6). Halının zemini

(Desen : 7)

mavi bir şeritle çevrelenmiş olup tam köşelerde beyaz kancalı köşe dolguları vardır. Geniş olan esas bordürde çiçekli kûfi yazının gelişmesi daha da belli olmaktadır. Esas bordürde kırmızı zemin üstünde mavi renkte sekiz köşeli bir yıldız ve bundan yaprak gibi çıkan kûfi harflerin başları görülür. Tali bordürlerde, kırmızı zemin üstünde beyaz renkte köşeli S'ler sıralanmıştır. Bu halının zemin süslemesinin çok benzeri Washington Textile Museum'a son zamanlarda Dumbarton Oaks Koleksiyonu'ndan alınan bir İspanyol halısının zemin süslemesinde görülmektedir. Halı 15. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir. İspanyol halılarının Türk halılarından kopya edilmiş olduğu bilinmektedir. Önemli olan bu motifin genellikle Yüan Dynasty (1279-1368) sine atfedilen Çin ipek kumaşlarında görülen bulut veya lotus çiçekleri ile benzerlik göstermesidir.⁹ Selçuklu halısının zemin kompozisyonunu hatırlatan bir Türk halısı da Berlin'de Dahlem, Museum für Islamische Kunst'ta bulunmaktadır. Uşak halıları grubuna koyabileceğimiz bu dar ve uzun halının zemininde kancalı çiçeklerin sapları Çin bulutları ile sonuçlanmaktadır.

Konya halıları grubundan bir halı ise gene çok büyük bir halının bir parçası olmalıdır (Levha 7). 0,74×1,91 m ebadında olan bu parça halı bir camekân içinde muhafaza edilmektedir. Koyu mavi zemin üzerinde açık mavi renkte ince uzun biçimde ve yukarı doğru kıvrılmış kancalarla çevrili altıgenlerin sıralanması görülür (Desen 7). Altıgenlerin bir ucu küçük bir baklava ile sivriltilmiştir. Alt ucundan iki tarafa kıvrık kancaları ile kısa bir sap çıkar. Altıgenin içinde S şeklinde kırmızı bir dolgu vardır. Sivri ucunda da kırmızı bir benek bulunur. Örnek genel görünümünde, kısa bir sap üzerinde, kanca gibi kıvrılmış taç yaprakları ile dik istikamette yerleştirilmiş çiçeklerin sıralanmasını verir. Bütün geometrik hatlara rağmen bitkisel bir orijin hissedilir. Esas bordürde kırmızı zemin üstünde beyaz renkte iri arkaik kûfi yazı görülmektedir. Ancak tali bordürde stilize çiçek tomurcuklarının zıt istikametlerde sıralanması görülür.¹⁰

B — BEYŞEHİR HALILARI

Anadolu Selçuklu devrine ait halıların sade Konya'da bulunmuş halılardan ibaret olmadığı daha sonra Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nde 1930 yılında R. M. Riefstahl tarafından bulunan halı parçaları ile anlaşılmıştır.¹¹ Burada bulunan üç halı parçası, Konya halılarının teknik ve desen özelliklerine sahiptirler. Bu halılardan ikisi bugün Konya Mevlâna Müzesi'ndedir. 1,70×2,54 m ebadında olan birinde koyu mavi üzerine açık mavi renkte sonsuza doğru sıralanan baklavalılar görülür, baklavalıların sadece karşılıklı iki ucundan iki tarafa doğru kıvrılan çengeller çıkar. Ortalarında sekiz köşeli yıldız dolgu vardır. Çok az kalmış olan bordürünün arkaik bir kûfi yazıya havi olduğu anlaşılmaktadır (Desen 8), (Levha 8). 0,49×1,16 m'lik çok küçük bir parça halinde kalmış olan diğesinde ise Konya'da bulunmuş bir halının zemin deseni ay-

9) L.W. Mackie, Two Remarkable Fifteenth Century Carpets from Spain, Textile Museum, Journal 1977. s.15-32. Figs: 17-19; Ş. Yetkin, adı geçen eser s. 66-68.

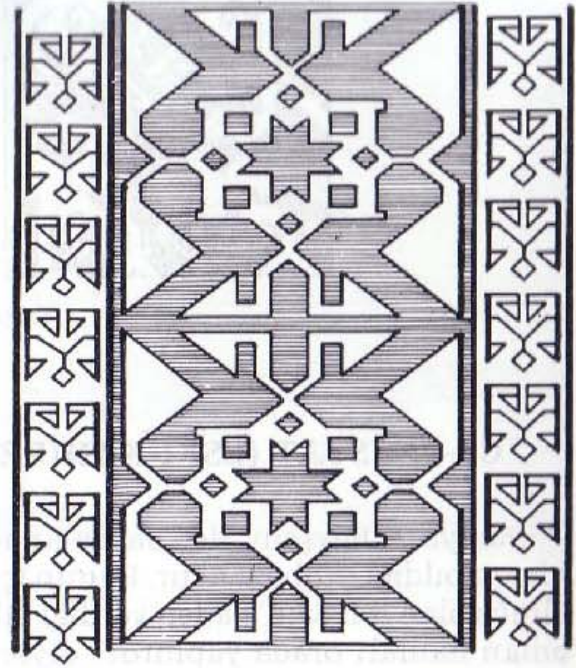
10) K. Erdmann, *Der orientalische Knüpfteppich*, Tübingen, 1955, s. 14 v.d.; O. Aslanapa, *Turkish Arts*, İstanbul, 1961, s. 15, 25. Selçuklu halılarının özellikleri hakkında ilk defa renkli resimleri ile etraflı bilgi verilmektedir.

11) R. M. Riefstahl, "Primitive rugs of the Konya type in the Mosque of Beyshehir" *The Art Bulletin* XIII, 1931, s. 176 v.d.

nen fakat açık kırmızı üzerine koyu kırmızı olarak yapılmıştır (Desen 5), (Levha 9). Esas bordürü ise gene Konya'da bulunmuş halının esas bordürünün aynısıdır. Tali bordürlerde çifte kûfi harflerden bir sıralama görülür (Desen 9).

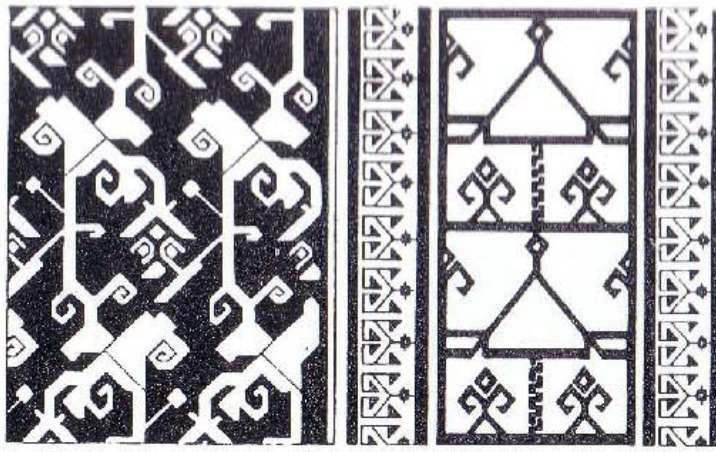
(Desen : 8)

(Desen : 9)

Levha 10'da görülen ve çok büyük ebatta olduğu anlaşılan bir halının parçası olan üçüncü halı ise uzun zaman kayıp olarak bilinmekteydi. Sadece R. M. Riefstahl'ın neşriyatındaki resimleri ile tanınıyordu. Fakat son zamanlarda bu halıya ait büyük bir parça, İngiltere'de E. Unger'e ait Keir Koleksiyonu'nda ortaya çıkmıştır. 1971'de J. Pozzi terekesi müzayedesinde satın alınmıştır. Renkli olarak neşredilmiştir.¹² Diğer bir parçanın da başka bir koleksiyonda olduğu öğrenilmiştir. Bu halı da beş metre uzunluktaki büyük bir halının parçası olmalıdır. Zemin ve bordürden bir kısmı kalmıştır. Koyu mavi zemin üstüne açık mavi renkte üsluplanmış çiçek motifleri dik bir eksen üzerinde bir sağa bir sola dönerek sıralanmıştır. Çiçeklerin içinden küçük bir sap üzerinde köşeli bir form almış tomurcuklar sarkar. Çiçeklerin uçları kanca şeklinde kıvrılmıştır. Saplardan iki tarafa doğru yaprakçıklar çıkmaktadır. Bütün desen beyaz renkte bir şeritle konturlanmıştır. Geniş olan bordürde stilize edilmiş iri bir kûfi yazı uzanır. Aralarına kancalı dolgular (eli belinde motifi) yerleştirilmiştir. Geniş bordürün zemini soluk kırmızı renkte olup, örnekler koyu mordur. Tali bordürler açık sarı olup, kızıl kahverengi küçük çifte kûfi harfler sıralanmıştır. Selçuklu halıları içinde geometrik motiflerden tamamen bitkisel motiflere doğru gelişmeyi gösteren bu halı 14. yüzyıla tarihlendirilir (Levha 10), (Desen 10). Bu halının geniş bordürünün deseni Fustat'tan getirildiği söylenen başka bir halının bordürü ile benzerlik göstermektedir. Öbür halıda bordür deseni çiçekli kûfi yazıya doğru bir gelişme göstermektedir.

12) F. Spuhler, *Islamic Carpets and Textiles in the Keir collection*, London 1978 s. 31-32 Pl. 4. O. Aslanapa, adı geçen eser, s. 25-27. Levha 15 ve deseni.

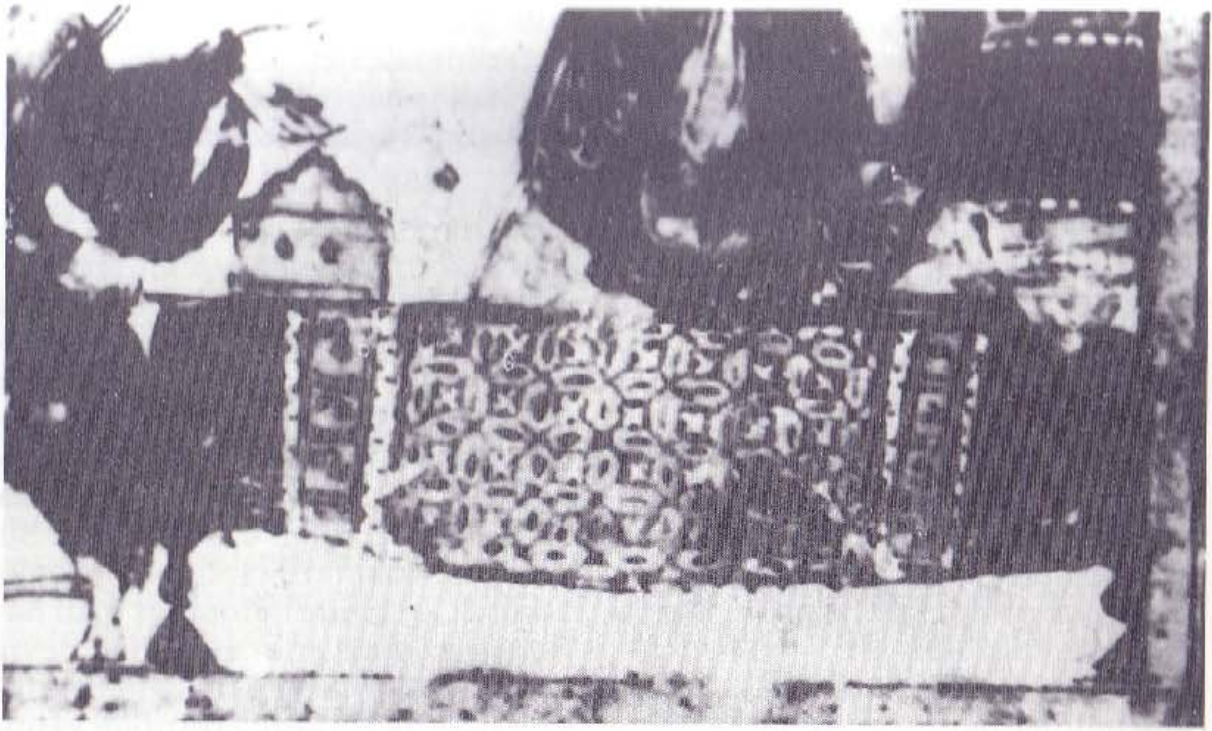

(Desen : 10)

C — FUSTAT (ESKİ KAHİRE) HALILARI

Konya ve Beyşehir'den başka Anadolu'daki diğer Selçuklu şehirlerinde halılar yapıldığı muhakkaktır. Bunun için en kuvvetli delil Ebul Fida'nın 1274'te ölmüş olan İbn Said'e atfen verdiği bilgidir. "Her memlekete ihraç edilen Türk-oman halıları orada yapıldı" diyor ve imâl merkezi olarak bilhassa Aksaray'ı zikrediyor. Ayrıca 14. yüzyıl başında Anadolu'da seyahat eden İbni Batuta, Aksaray halılarını övmekte ve bunların Mısır, Suriye, Irak, Hindistan, Çin ve Türkler memleketine, "ki bununla İran'ı kastetmektedir" kadar ihraç edildiğini yazmaktadır. Daha 13. yüzyıldan itibaren Türk halılarının diğer memleketlere ihraç edildiğini bildiren bu bilgilerin doğruluğunu ispat edebilmek imkânını Fustat (Eski Kahire)'de bulunan halı parçaları ile kazandık. Mısır'da Fustat kazılarında ve yapılan araştırmalarda, 1935-1936 yıllarında yüze yakın irili ufaklı halı parçası bulunmuştur. Bunların önemli bir kısmı 13-14-15. yüzyıllara ait olup, Anadolu'dan Mısır'a ihraç edilmiş halılardır. Bunların ancak bir kısmı C. J. Lamm tarafından resimleriyle yayınlanmıştır.¹³ Bu yayınlananlar 29 tane olup, İsveç müzelerinde ve özel koleksiyonlarda bulunmaktadır. Diğer parçalar ise 100'ü aşkın olup, henüz yayınlanmamıştır. C. J. Lamm tarafından yayınlanan halılardan 7'si Selçuklu halıları grubuna girmektedir. Oldukça sert bir yün kullanılarak Gördes düğümü tekniği ile yapılmış olan bu halılar, teknik özellikleri yanında dekoratif özellikleri ile de Konya halıları grubu ile yakın benzerlikler gösterirler. Bazıları ise yeni örnekleri ile Selçuklu halılarını zenginleştirmektedir. Birinde açık kırmızı üzerine koyu kırmızı renkte kancalar arasına yerleştirilmiş açık mavi baklavalılar alternatif eksen üzerinde sıralanmıştır. İçlerinde koyu mavi dolgular vardır (Levha 11). Diğer bir halının zemininden bir parçadır. Kırmızı zemin üstünde koyu mavi renkte çok köşeli bir yıldız kalıntısı seçilmektedir. İçinde sarı renkte sekiz köşeli yıldız ve dikdörtgen şekiller ile kırmızı baklava dolgular vardır. Halının zeminine koyu kırmızı renkte geometrik hatlı üç parçalı palmet şekilleri yerleştirilmiştir (Levha 12). Diğer bir parça ise bordür ve zeminden küçük bir kalıntıdır. Zemin açık kırmızı olup, bir evvelki halıda görülen geometrik hatlı palmetler sıralanmıştır. Esas bordürde koyu mavi zemin üstünde koyu zey-

13) C. J. Lamm, "The Marby rug and some fragments of carpets found in Egypt", Svenska Orientsallskapets Arsbok, 1937, s. 51, v.d.; C. J. Lamm, Carpet Fragments, Ud de Vala, 1985.

(Resim : 1) Bir makamât yazmasının minyatüründe kûfi bordürlü halı tasviri,
No : 2916, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi.

tin yeşili iri bir kûfi yazının kalıntısı seçilmektedir. Tali bordürlerden iç sıra açık yeşil renkte düz bir şerittir. Bundan sonraki bordürde ise kırmızı sarı dolgulu üç bölümlü çiçek goncaları aşağı ve yukarı istikamette alternatif olarak sıralanmıştır (Levha 12 a). Diğer bir parça dar bordürlerden bir parça olmalıdır. Açık kahverengi zemin üstünde kırmızı mavi dolgulu bir rozet ve üç bölümlü bir yaprak aşağı yukarı yönelerek alternatif olarak sıralanmıştır (Levha 13). Bulunan parçalardan bir tanesi, sadece iri kûfi yazıyı havi bir bordür parçasıdır. Zemin kırmızı renktedir. Harfler beyaz renkte olup kahverengi ile konturlanmıştır. Harflerin birleştiği kısımlar küçük bir hilâl ile taçlanmıştır. Tali bordürde kırmızı yeşil dolgulu zikzak geometrik hatlar vardır (Levha 14). Kûfi yazılı bordürde diğer Selçuklu halılarında olduğu gibi köşelerin dönüşleri iyi halledilmemiştir. Bulunan parçalardan biri sadece zemine aittir. Açık kahverengi zemin üstüne koyu mavi sekiz köşeli yıldızlar alternatif olarak sıralanmıştır. Karşılıklı dört ucu ok başı şeklinde sivridir. İçlerinde kırmızı yeşil dolgular vardır. Etrafı kahverengi konturludur (Levha 15). Bulunan parçalar arasında zemin ve bordüründen çok harap az bir kısım kalmış olan birinde ise seçilebildiği kadar, açık kahverengi zemin üzerinde açık ve koyu kırmızı, mavi yeşil köşeli yıldız üçgen dolgular ve bordürde harf uçlarının iki tarafa doğru kanatvari açıldığı gelişmiş kûfi yazılılar görülmektedir. Bu halı parçasının diğerlerinden farkı halının uzun ve yumuşak bir yünden olmasıdır.¹⁴

Selçuklu halılarının benzerlerini Selçuklu Çığı adı altında toplayabildiğimiz 13. yüzyıl yazmalarındaki minyatürlerde bulunan halı tasvirlerinde görüyoruz. Özellikle İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan, Esad Efendi Kitaplığı'ndan getirilmiş olan, 2916 numaralı bir makamât yazmasının minyatürlerinden birinde bulunan halı tasviri, Selçuklu halılarının karakteristik kûfi yazılı bordürlerini ve geometrik örnekli zemin dolgusunu taşımaktadır. Levha 4'teki halının kompozisyonunu hatırlatır (Resim 1).

14) C.J. Lamm, adı geçen eser, s. 73, fig. 9.; O. Aslanapa, adı geçen eser, s. 28-31.

Selçuklu halıları İtalya'ya da ihraç edilmiştir. Giotto tarafından Podua'da Arena Capella'da yapılmış olan ve 1304'e tarihlendirilen bir freskte, Selçuklu halılarından Levha 5'tekine benzeyen bir halı tasvir edilmiştir. Belki de Giotto böyle bir halıyı model olarak kullanmıştır. Bu husus Venedik'te 1305 tarihli bir vesika ile de belgelenmektedir.¹⁵

Selçuklu halıları adı altında toplanan halılar tam ve parça olarak 18 adettir. Bunların 8 tanesi Konya Alâeddin Camii'nden, 3 tanesi Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nden, 7'si de Eski Kahire (Fustat)'tan gelmedir. Bu 18 halının teknik ve dekoratif özellikleri ortak bir karaktere sahip olmalarına rağmen detaylarda farklılık gösterirler. Hepsinin Gördes düğümü ile ve sadece yün malzeme kullanılarak yapılmış olmaları, çözgülerin sarımtırak beyaz ve kahverengi, atkılarının kırmızı renkte yünden olması teknik benzerlikleridir. Geometrik motifler veya geometrik bir üsluplaşmaya uğramış bitkisel motifler ve bilhassa kûfi yazılı bordürleri dekoratif benzerliklerini veren ortak özellikleridir. Bu özellikler Selçuklu halılarının 14. yüzyıl başına kadar tarihlendirilebilen sürekliliğini ortaya koymaktadır. Konya Alâeddin Camii'nde bulunmuş olan halılar, caminin bitiş tarihi olan 1220 ile Konya sultanlarının en parlak devri olan 1250 tarihleri arasında yapılmış olmalıdırlar. Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nde bulunanların ise, caminin yapılış tarihi olan 1297 tarihi civarında yapılmış olmaları mümkündür. Çin ipek kumaşlarındaki desene benzeyen Levha 6'daki halı ile gene bir kumaş desenini andıran ve tamamen bitkisel örnekli olup bugün Keir Koleksiyonu'nda bulunan halı ise üslup özellikleri ile 14. yüzyıl başına tarihlendirilebilir. Atina Benaki Müzesi'nde, Selçuklu devrine sokulabilecek halı parçaları olduğu bilinmektedir. Ancak bunları tanıtan yayın henüz yapılmamıştır. Fustat'ta bulunan 100'ü aşkın halı parçası içinde sadece yayınlananlardan 7 tanesi Selçuklu halısı olarak teşhis edilmiştir. Bunların bazılarının düğümleri daha sık ve incedir. 14. yüzyıla tarihlendirilebilirler. Fustat parçalarının çoğu yayınlanmadığı için tanınmamaktadırlar. Bunlar içinde Selçuklu halılarına katılacak başka parçalar olması da kuvvetle mümkündür. Bununla beraber bugüne kadar Selçuklu halıları adı altında toplanan bu 18 halı, Selçuklular zamanında Anadolu halılarının zenginliğini ortaya koyacak niteliktedirler. Konya Alâeddin Camii'nde bulunan iki halı desen ve renk bakımından birbirine benzerler. Ancak birinde halının bir ucunda farklı bir düzen görülür. Zemin rengi koyu mavi olarak başlamış, çifte kancalı baklava motifi açık sarı olarak yapılmıştır. Ortalarına kırmızı renkte küçük bir baklava şekli dolgu motifi olarak yerleştirilmiştir. İkinci sıradan itibaren desen ve zemin arasında bir karışma başlar. Bundan sonra kırmızı dolgular ortadan kalkar, diğer halıda olduğu gibi, örnekler açık sarı zemin üstünde, koyu maviden yapılmış olarak kaydırılmış eksenler üzerinde sonsuza kadar devam eder (Levha 2).

Gene Konya Alâeddin Camii'nde bulunmuş bir halının zemin örneği ile Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nde bulunan küçük bir parçanın zemini aynı örnektedir. Sadece birinde açık ve koyu mavi renkler, diğerinde ise açık ve koyu kırmızı renkler kullanılmıştır (Levha 5-9). Fustat'ta bulunan iki parçada ise zemin rengi kırmızıdır. Zeminde sıralanan palmet şekilleri aynıdır. Fakat birinde çok köşeli koyu mavi iri bir yıldız görülmektedir (Levha 12-12 a). Washington'da özel bir koleksiyonda bulunan ve Fustat'tan geldiği söylenen küçük

15) W. Bode - E. Kühnel, *Antiques Rugs From Near East*, Berlin, 1958, s. 24.

bir halı parçası ise Levha 7'deki Konya halısı ile benzerlik gösterir. Bunlar dışında özellikle bütün halıların karakteristik kûfi yazılı bordürlerinde benzer şekiller vardır. Bununla beraber diğer zemin örneklerinin çeşitliliği Selçuklu halılarındaki desen zenginliğinde beliren yaratıcı gücü ortaya koyacak üstünlüktedir. Öyleki bu halılarda görülen karakteristik motifler daha sonraki yüzyıllardaki halılarda da çeşitli kompozisyonlar içinde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle kûfi yazılı bordürlerde, sekiz köşeli yıldızlar, kancalı geometrik şekilli motiflerde olduğu gibi. Bu halıların kompozisyonuna hakim olan sonsuzluk prensibi, bütün Türk halı sanatının temel prensibi olarak halı zeminlerini şekillendirmiştir. Böylece Türk halı sanatında 13. yüzyıldan günümüze kadar uzanan gelişme zinciri, ilk büyük halkasını Selçuklu halılarında sağlamlaştırmıştır. Bugün dahi birçok Anadolu halı ve kilimlerinde Selçuklu halılarının sağlam tekstil motifleri yaşatılmaktadır. Selçuklu halılarında görülen teknik sağlamlık, desen ve renklerdeki olgunluk uzun bir gelişmenin Anadolu'daki başlangıcını sağlayacak üstünlüktedir. Selçuklu Türkleri, ananevi sanatlarındaki bu üstünlüğe, Anadolu'ya gelmeden önceki yurtlarında varmış olmalıdırlar. Bugün için bunların öncüsünü bulamamamız, 13. yüzyıl Anadolu Selçuklu halılarını Türk halı sanatının ve dünya halı sanatının başlangıcı olarak kabul etmemizi haklı saydırmaktadır.¹⁶

16) K. Erdmann, *Der türkische Teppich des 15. Jahrhunderts. 15. Asır Türk Halısı*, (Çev. H. Taner), İstanbul, 1957; O. Aslanapa - Y. Durul, *Selçuklu Halıları*, AK Yayınları Türk Süsleme Sanatları Serisi 2, İstanbul 1973.

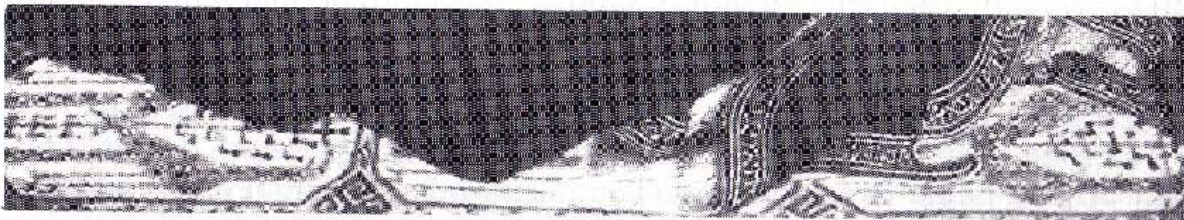
Bu kitapta ilk defa olarak bütün Selçuklu halılarının renkli desenleri yayınlanmıştır.

HAYVAN FİGÜRLÜ HALILAR

14. yüzyılın başlarından itibaren Selçuklu halılarının yanında ikinci grup halının, "hayvan figürlü" halıların ortaya çıkması Türk halı sanatında süregelen gelişmenin yeni bir safhasını verir. Hayvan figürlü halılar, ilk defa Avrupalı ressamların eserlerindeki halı tasvirlerinde tanınmıştır. Daha sonra bu halıların orijinallerinin bulunması, halı tasvirlerinin değerlendirilmesini sağlamıştır. Avrupalı ressamların tablolarındaki halı tasvirleri sayesinde de orijinal halıların tarihlendirilmesi kolaylaşmıştır. Tablolarda görülen hayvan figürlü halılar, 14. yüzyıl başından 15. yüzyıl sonuna kadar olan bir tarihlendirmeyi mümkün kılarlar. Bu iki yüzyıllık süre içinde hayvan figürlü halılar, gerek orijinal halılar üzerinde, gerekse bunlardan etkilenen Avrupalı ressamların yaptığı eserlerde tasvir edilen halılarda görülen hayvan figürleri ve kompozisyonları ile zengin bir grubun varlığını ortaya koyacak niteliktedirler. Ancak orijinal parçalardan bilinenler azdır. Üstelik bilinenlerin de çoğu henüz neşredilmemiş olduğu için bütün özellikleri ile tanınmamaktadırlar. Ayrıca Avrupalı ressamların tasvir ettikleri halılar orijinallerin benzerleri olmakla beraber çok defa resmedilmeleri kolay olan kompozisyonları verirler. Bazen de ressamın hayâl gücü hayvan figürlerini şekillendirmiştir. Bu yüzden ancak genel bir tasnife varılabilmektedir. Her yeni bulunan ve tanıtılan hayvan figürlü halı bu genel tasnif içinde değerlendirilmektedir. Hayvan figürlü halılar üzerinde ilk toplu değerlendirmeyi Prof. Dr. K. Erdmann yapmıştır.¹⁷ Bu halılarda genellikle zemin küçük veya büyük karelere bölünmüştür. Karelerin içlerine sekizgenler yerleştirilmiştir. Bunların da içlerine yerleştirilen stilize hayvan figürleri durumlarına göre genellikle dört grubu ortaya koyar: I. Heraldik durumda tek hayvanlar çift ve tek başlı kartal tasvirleri olan halılar bu gruba girer. II. Bir ağacın iki tarafında birer kuş figürü olan halı tasvirleri bu grubun kompozisyonunu verir. Bu grupta iki ağacın ortasında bir kuş motifi bir varyant teşkil eder ve sadece Sano di Pietro'nun bir Meryem resmindeki halıda görülür. Ressamın yarattığı bir kompozisyon olmalıdır. III. Geometrik sahaların içi tek kuş veya dört ayaklı bir hayvanla doldurulmuştur. IV. Geometrik sahalar içinde hayvanlar çift olarak yerleştirilir. Bu grubun daha ileri bir merhalesinde hayvanlar mücadele halinde görülür. Bunların dışında özellikle orijinal halılar arasında başka kompozisyonlarda olanlar da vardır. Hayvan figürleri geometrik bölümlerin dışına yerleştirilmiştir veya geometrik

17) K. Erdmann, "Orientalische Tierteppiche auf Bildern des XIV. und XV. Jahrhunderts", *Jahrbuch der Preussischen Kunstsammlungen*, No. 5, 1929, s. 261-298; J. Mills, "Early Animal Carpets in Western Paintings", *Halı 1*, No. 3, London 1978.

sahalar tamamen ortadan kalkmıştır. Hayvan figürleri yan yana veya kaydırılmış eksenler üzerinde sıralanır. Hayvan figürlü halılar içinde ilk bulunan orijinal halı Ming halısı olmuştur. Orta İtalya'da bir kilisede bulunup sonra Roma'da bir antikacıya intikal eden halı, 1890'da Wilhelm von Bode tarafından Berlin Müzesi için satın alınmıştır. Halının bulunuşu büyük bir heyecan yaratmış ve Konya Selçuklu halıları bulunana kadar dünyanın en eski halısı olarak kabul edilmişti. Daha sonraları buna benzeyen diğer bir halının İsveç'in ücra bir yerinde Jamland'da Marby köyü kilisesinde bulunması ve Eski Kahire (Fustat)'ta başka hayvan figürlü orijinal halı parçalarının ele geçirilmesi hayvan figürlü Anadolu halılarının çok geniş bir ihraç sahası olduğunu ortaya çıkarmıştır. Orijinal halılardan yurdumuzda ancak üç örnek tespit edilebilmiştir. Hayvan figürlü halılar orijinal parça olarak az olmakla beraber bunların Avrupalı ressamın eserlerinde, Meryem'in tahtı altına veya bir yere serilmiş olarak görülen hayvan figürlü halı tasvirleri ile karşılaştırılması sonucu tarihlendirme ve dolayısıyla gelişme çizgisini takip etmek mümkün olabilmektedir. Ancak Avrupalı ressamlar çok defa kolaylarına gelen basit geometrik bölümler içine yerleştirilmiş olanları resmetmişler ve bazılarında da kendiliklerinden katkılarda bulunmuşlardır. Fakat gene de asıllarına uygun başarılı kopyalar çoğunluktadır. 14. yüzyılın başında, özellikle Siena ve Floransa ekolünün resimlerinde heraldik bir şekilde, stilize edilmiş çift ve tek başlı kartal figürlü halılar görülür. Roma'da Vatikan Koleksiyonu'nda ve Berlin Staatliche Museen'de bulunan resimlerdeki bunlara örnektir. 14. yüzyılın ikinci yarısındaki tabloları, sık görülen bir motif ise stilize edilmiş bir ağacın iki tarafında çift kuş motifidir. Roma'da Pinacoteca Vatikan'da bulunan Sano di Pietro'nun "Meryem'in Nişanlanması" adlı tablosunda zemine serilmiş halı tasvirinde böyle bir halı görülmektedir. Keza Lippo Memmi'nin Berlin Gemäldegalerie'deki bir tablosunda da vardır (Resim 2-3). Bu motif 15. yüzyıl halılarında da geliştirilerek kullanılmıştır. 15. yüzyılın birinci yarısına tarihlendirilen Marby halısı bu grubun en önemli örneğidir (Levha 16). İsveç'te, Stockholm, Statens Historiska Museet'te bulunan bu halıda zemin iki dikdörtgene ayrılmış, ortalarına iri birer sekizgen konmuştur. Her sekizgenin ortasına stilize edilmiş bir ağacın iki tarafına birer kuş figürü yerleştirilmiştir. Ağacın dalları bir suya aksetmiş gibi verilmiştir.¹⁸ İstanbul Vakıflar Halı Müzesi'nde muhafaza edilen yeni bulunan bir halı ise Marby halısının daha gelişmiş bir örneğini ortaya koyar (Levha 17). Burada halının zemin bölümlenmesi aynı olmakla beraber sekizgenlerin içinde daha zengin bir kompozisyon vardır. Esas motif bir ağacın iki tarafında birer kuştur. Kuşlar sorguçlu olup, daha dekoratiftir. Ayrıca köşelere stilize birer hayvan muhtemelen, birer ejder yerleştirilmiştir (Desen 11). Halı hayvan figürlü halıların en karakteristik motiflerinin

(Resim : 2) Bir ağacın iki tarafında iki kuş figürlü halı, Lippo Memmi'nin 1350'de yaptığı bir resimde, Berlin, Gemäldegalerie.

18) C. J. Lamm, adı geçen eser, s. 100, v.d.

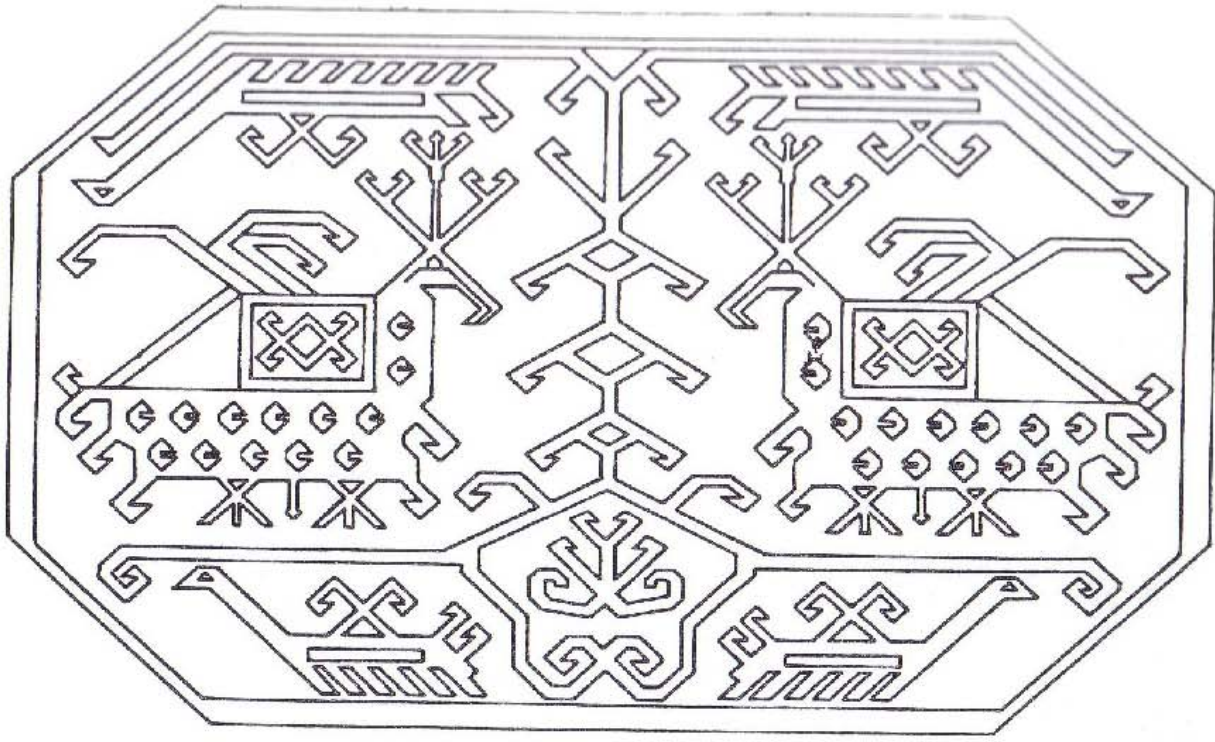
yeni bir kompozisyon düzeni içinde birleştğini gösteren ve ilk defa rastlanan örneği ile önem kazanır.¹⁹ 15. yüzyılın sonuna tarihlendirdiğimiz bu halı, karakteristik kuş figürleriyle, diğer kuş figürlü halılar arasında benzer hatlarıyla yer alır ve gelişmiş bir devresini belirtir (Desen 11, a-b-c-d). Vakıflar Müzesi'ndeki halının oktagonları içindeki stilize ejder figürlerinin benzerleri (Desen 11 e) William Larkin tarafından yapılmış olan ve 1615'e tarihlenen, Londra Blackheath, The Ranger's House'ta bulunan Dorothy St John, Lady Cary isimli tabloda görülen halı tasvirinin bordüründeki kartuşlar içinde bulunmaktadır. Hayvan figürlü halıların geç tarihlerde de Avrupalı ressamalar üzerinde etkili olduğunu açıklar.

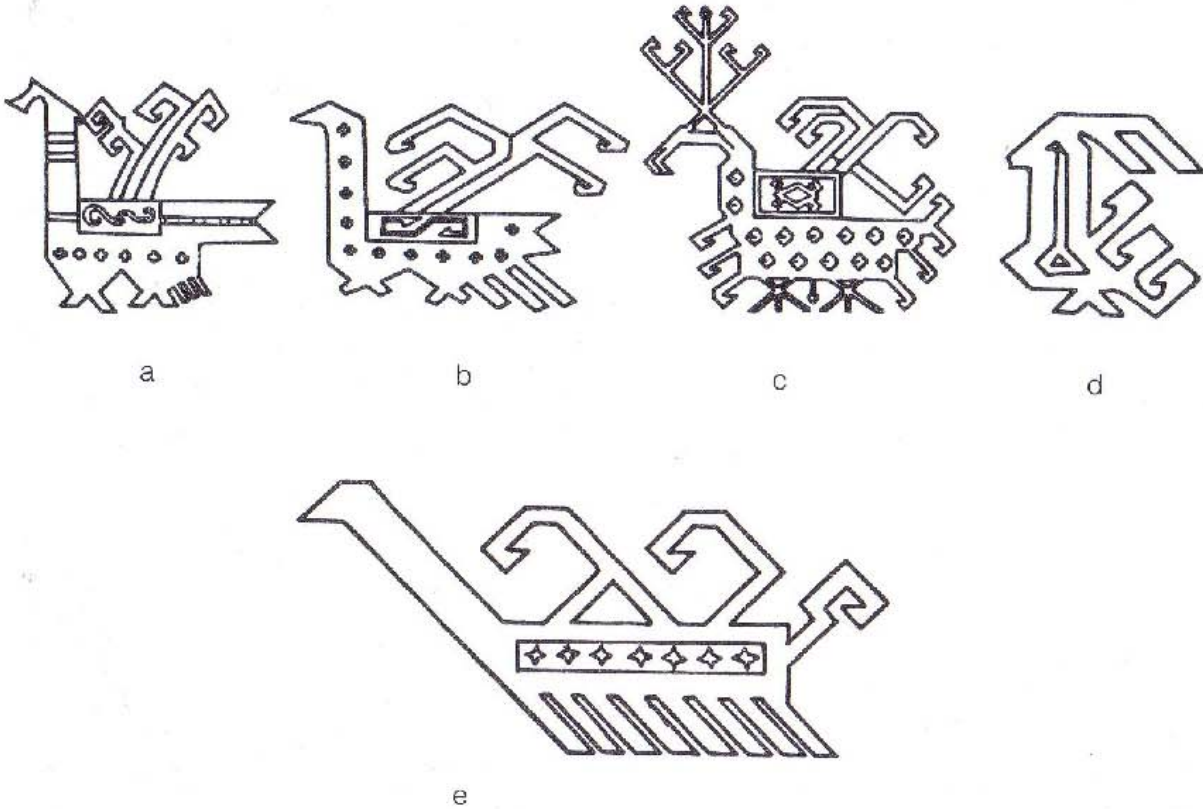
(Resim : 3) 15. yüzyıl, Sano di Pietro'nun bir resminde, Roma, Pinacoteca Vaticana.

Fustat'ta bulunan halılar içinde iki parçada ise, Marby halısındaki stilize ağaç ve çifte kuş örneğinin daha farklı bir sıralanışı görülür. Evvelce C. J. Lamm'ın koleksiyonunda olup, bugün Stockholm Müzesi'ne verilmiş olan parçalar 15. yüzyıl ortalarına kadar tarihlenir. Bu halılarda geometrik bölümler tamamen ortadan kalkmıştır. Ağaç ve çifte kuşlu kompozisyon halı yüzeyinde kaydırılmış eksenler üzerinde tekrarlanarak sonsuza doğru sıralanmıştır. Bir halı örneğinden çok grift bir kumaş desenini verirler (Levha 18 - 19), (Desen 12 - 13). Tek tek kuş veya dört ayaklı hayvan figürlerinin sıralandığı grup ise daha serbest ve çeşitli şekilde görülür. Bazıları, özellikle 14. yüzyıla tarihlendirilenlerinde figürler geometrik sahalar içine yerleştirilmişlerdir. Fustat'ta bulunan halı parçaları içinde böyle olanlara rastlanmaktadır. New York Metropolitan Museum'daki bir halı parçasında başını çevirmiş bir kuş kalıntısı seçilmektedir (Resim 4). Bunların benzerlerini gene Avrupalı ressamaların eserlerinde

19) Ş. Yetkin, "Yeni bulunan hayvan figürlü halıların Türk halı sanatındaki yeri" **Sanat Tarihi Yılı** V, İstanbul, 1972, s. 291-307.

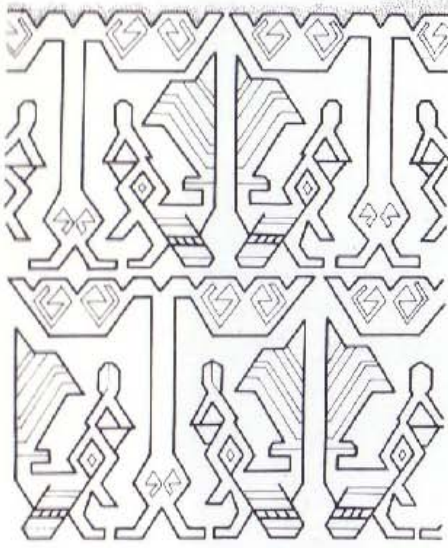

(Desen : 11)

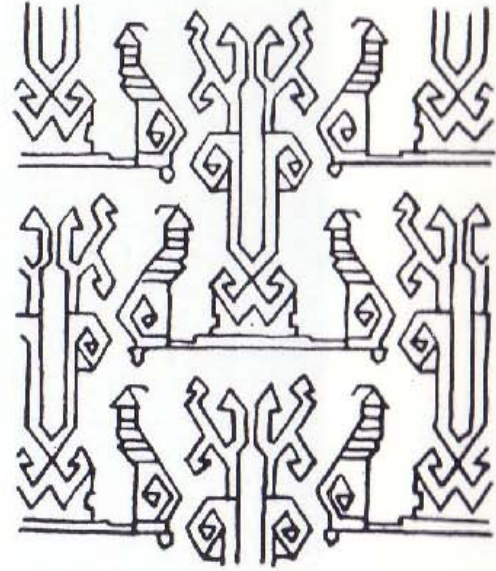

tespit ederek tarihlendiriyoruz. Niccolo di Buonaccorso'nun Londra National Gallery'de bulunan bir eserinde aynı şekilde bir halı tasviri vardır (Resim 5). Ayrıca Viyana, Gemäldegalerie'de bulunan bir tebşir sahnesinde de böyle kuşlu bir halı görülmektedir. Asıl tarihlendirme bakımından önemli olan Avignon'da Papalık Şatosu'nda bulunan bir freskte tasvir edilen halıdır. Matteo di Giovanni'in bu freskinde kuş figürleri zorlukla seçilmektedir. Bu papanın

bilhassa üzerinde kuş tasvirleri bulunan bir halıyı çok sevdiğine dair 14. yüzyıl rivayetine de çok uymaktadır. Freskte tasvir edilen halının bu halı olması kuvvetle mümkündür. Ayrıca Giovanni di Paolo'nun 1440 tarihli olup, Brüksel Stocklet Koleksiyonu'nda olan bir resminde, Avignon'da kalan papanın tahtı altında serili olarak tasvir edilen böyle kuşlu bir halı bu tarihî rivayeti doğrulamaktadır (Resim 6). Tek tek kuş figürlerinin geometrik sahalarla girmeden sıralandığı halılar da vardır. Bilhassa, Konya Müzesi'nde bulunan bir 15. yüzyıl halısı bu tip halıların orijinalini göstermesi bakımından çok

(Desen : 12)

(Desen : 13)

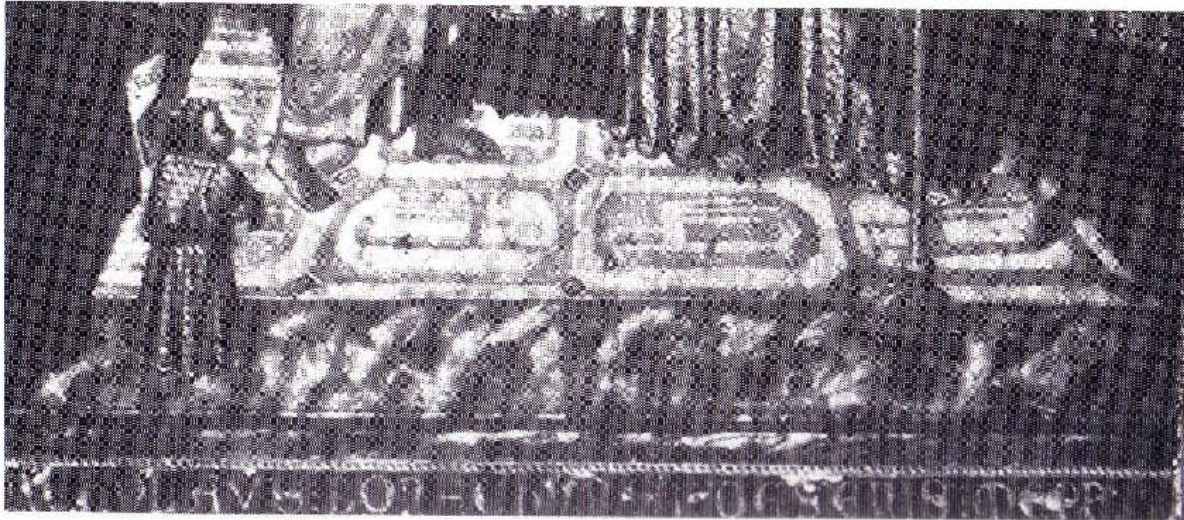
önemlidir (Levha 20). Bu halının Konya'da bulunması hayvan figürlü halıların çıkış yerine de ışık tutması yönünden ayrı bir değer taşır. Buradaki kuş figürlerinin çok benzeri Jaume Huguet'in 1455-56 tarihli olup, bugün Barcelona'da Catalonia Müzesi'nde bulunan bir eserindeki halı tasvirinde görülmektedir.²⁰ (Resim 7). Bu gruba giren fakat sadece dört ayaklı hayvan figürlerinin görüldüğü halılar da vardır. Bunları daha ziyade tablolardan tanıyoruz.

İlk örnekleri 14. yüzyıldan olup, 15. yüzyıl ortalarına kadar sürerler. 14. yüzyıla ait Siena ekolünden bir tebşir sahnesine ait olup daha evvelce Berlin'deki Schlosmuseum'deki ve Giovanni di Paolo'nun Roma'da Galleria Doria'da bulunan bir resminde, Ambrogio Lorenzetti'nin evvelce Münih'te Baer Koleksiyonu'nda bulunan Meryem resminde tahtın altına serilmiş bir halıda görülmektedir (Resim 8). Orijinal örnekleri gene 14. yüzyıl sonu ve 15. yüzyıl başına tarihlendirilen Fustat'taki parçalar arasında bulunmaktadır. Bugün Berlin ve Atina müzelerinde bulunan iki küçük parçada çok stilize edilmiş olarak böyle dört ayaklı hayvanları zorlukla seçmek mümkün olmaktadır. Ayrıca evvelce C.J. Lamm'ın koleksiyonunda olup, bugün Stockholm Statens Historiska Museet'e verilmiş olan bir Fustat halı parçasında hayvan figürleri geometrik sahaların dışına çıkarılmıştır. İçlerinde birer sekiz köşeli yıldız dolgusu olan sivri altıgenler arasında sıralanmışlardır (Levha 21), (Desen 14). Hayvan figürleri her sırada, çiftler çiftler birbirine bakar şekilde yerleştirilmiştir. 15. yüzyıl başında örnekler daha da çeşitlenir. Geometrik sahalar içinde çiftler çiftler

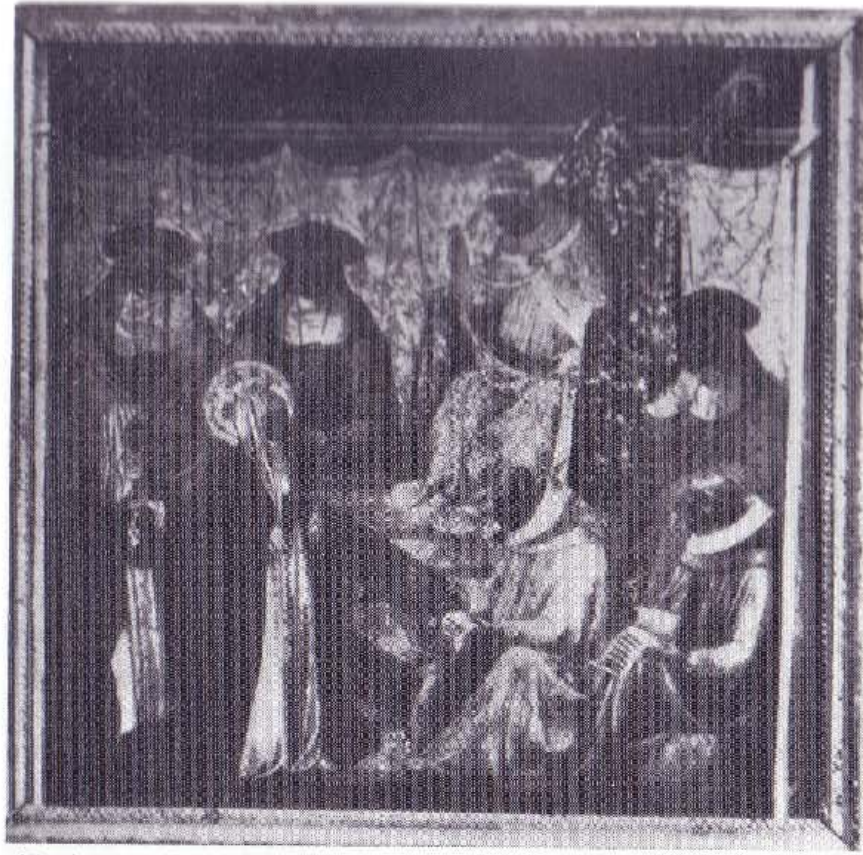
20) R. Ettinghausen, "New light on early animal carpets" *Aus der Welt der islamischen Kunst*, (Festschrift für Ernst Kühnel) Berlin, 1959, s. 110-113, Fig. 13.

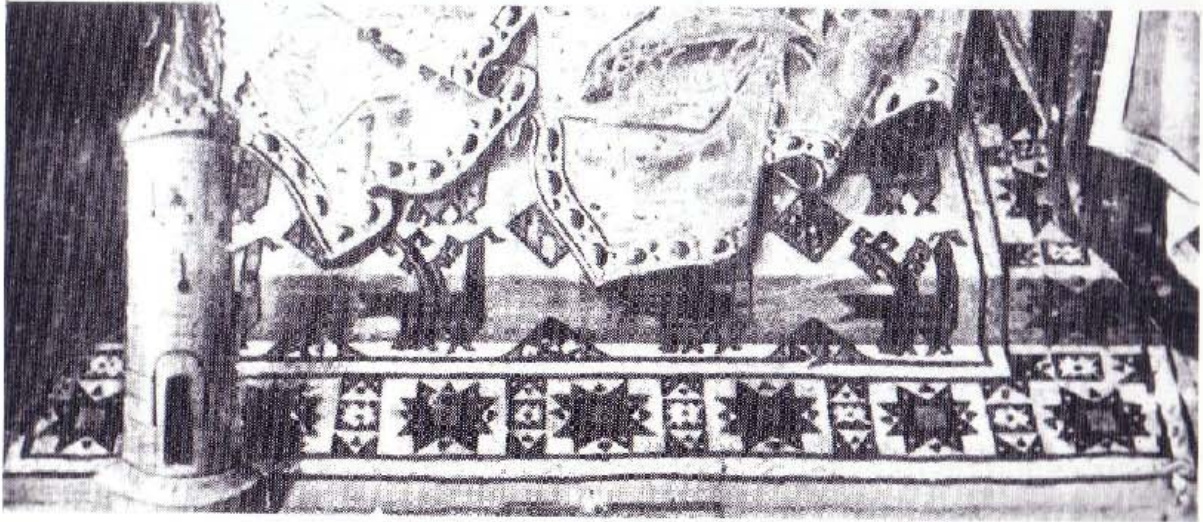
(Resim : 4) Tek kuş figürlü halı, 14. yüzyıl (Fustat) New York Metropolitan Museum of Art.

(Resim : 5) Tek kuş figürlü halı, 14. yüzyıl, Nicolo di Buonaccorso'nun bir resminde, Londra, National Gallery.

(Resim : 6) Tek kuş figürlü halı, 15. yüzyıl, Giovanni di Paolo'nun 1440 tarihli bir resminde, Brüksel, Stocklet Koleksiyonu'nda.

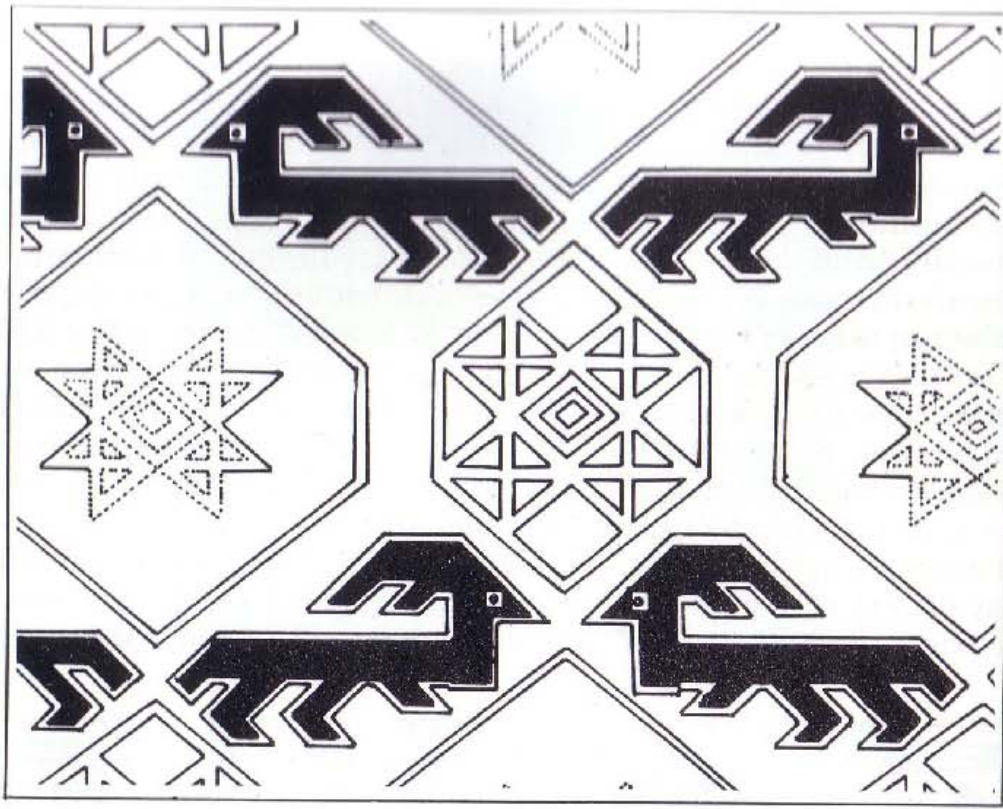
(Resim : 7) Kuş figürlü halı, Jaume Huguet'in 1455-56 tarihli bir resminde, Barselona, Katalonya Sanatı Müzesi'nde.

dört ayaklı hayvanlar görülür. Sassetta'nın Siena yakınında Chiusdino'da bulunan bir eserinde, böyle çifte hayvanlı bir halı tasviri vardır. Fra Angelico'nun Floransa'da Museo di San Marco'daki bir resminde ise geometrik sahalar içindeki hayvan çiftleri çeşitlenmiştir. Kuşlar, dört ayaklı hayvanlar hatta yengeçler görülür. Fakat bu tip halıların orijinallerine bugüne kadar rastlanmamıştır. Daha gelişmiş bir safhada ise geometrik sahalar içindeki hayvan çiftleri boğuşur durumda görülür. Roma'da Vatikan Koleksiyonu'nda bulunan Floransa ekolüne ait bir resimde böyle bir halı tasvirine rastlanır. Hayvan figürlerinin daha hareketli bir durumda görüldüğü halıların orijinalleri vardır.

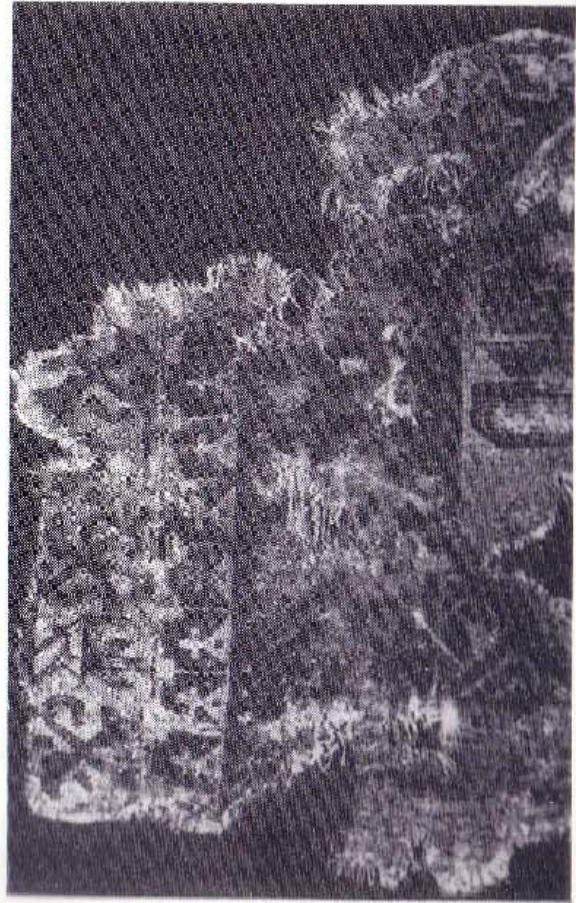

(Resim : 8) Dört ayaklı hayvan figürlü halı, Ambrogio Lorenzetti'nin resminde, (evvelce Münih, Baer Koleksiyonu'nda)

Resimlerdeki benzer tasvirleri sayesinde 15. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenirler. Bunların en önemlisi şüphesiz Ming halısıdır. Dünya halı literatüründe en fazla ismi geçen bu halıda, zemin iki büyük kareye bölünmüş olup, ortalarında birer sekizgen bulunmaktadır. Sekizgenlerin ortasına, aşağıda pençelerinde kanca şeklinde kıvrımlar olan stilize bir ejderle, yukarıda buna saldıran kuyruk tüylerinden bir Zümrüdüanka olduğu anlaşılan stilize bir kuş figürü yerleştirilmiştir. Figürler mavi renkte olup, kırmızı ile konturlanmıştır. Zemin rengi Çin imparatorluk rengi olan sarı renktir (Levha 22). Ejder ve Zümrüdüanka figürü de Çin sanatına has bir motiftir. Özellikle Ming devri eserlerinde görülmektedir. Bu yüzden halı "Ming halısı" adı ile adlandırılmıştır. Ancak Ming devri eserlerinde ejderle Zümrüdüanka mücadele halinde gösterilmedikleri halde, burada hareketli bir kompozisyon içinde verilmeleri, Türklerin, aldıkları yabancı motifleri, kendi zevklerine göre şekillendirip kullanabilecek üstün bir tezyini anlayışa sahip olduklarını göstermektedir. Bu halıya

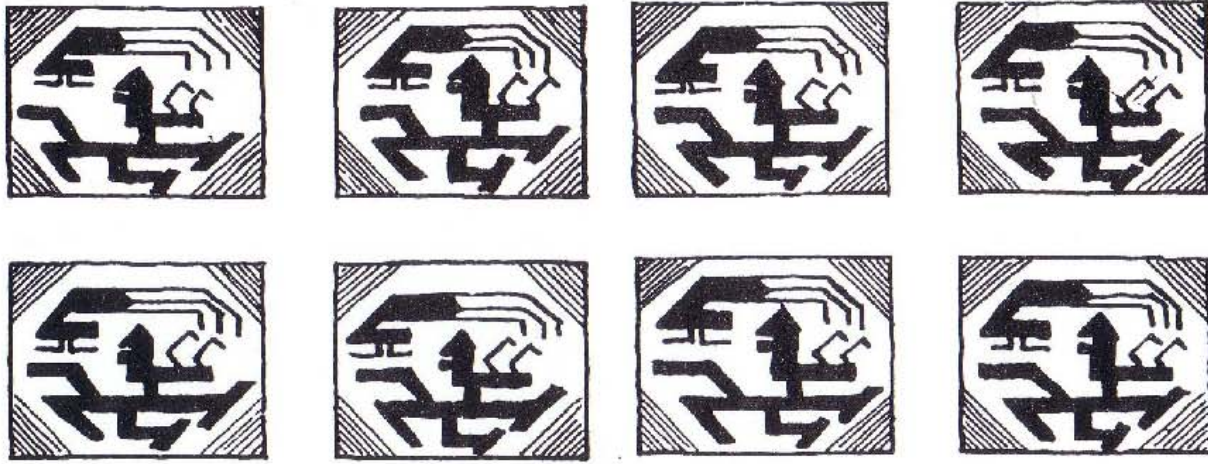

(Desen : 14)

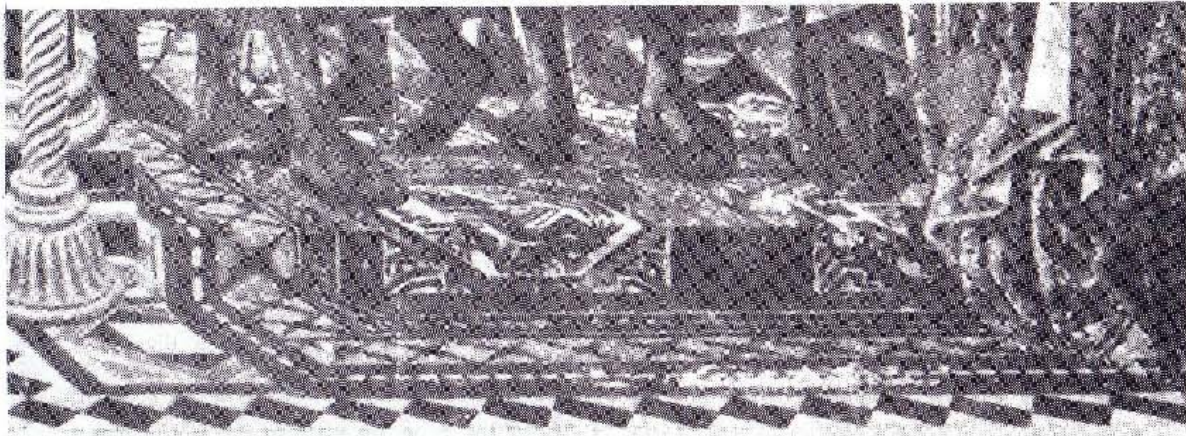

(Resim : 9) Ejder ve Zümrüdüanka figürlü bir halı, 15. yüzyıl (Fustat)
Kahire'de bir antikacıda.

benzeyen bir halı parçasına da Fustat'ta ortaya çıkan parçalar arasında rastlanmıştır. Halı Kahire'de bir antikacıda bulunmaktadır. Çok küçük bir parça halinde ve harap olmasına rağmen gene de sekizgen bölüm içindeki Zümrüdüanka'nın başı ve alttaki ejderin kalıntısı seçilebilmektedir (Resim 9). Zemin rengi karakteristik sarı renktir. Ancak bu halıda figürler kırmızı renkte olup, mavi ile konturlanmıştır. İç bordürde Selçuklu halılarının karakteristik kûfi yazılı bordürünün dekoratif bir şekli görülmektedir. Prof. K. Erdmann bu halının ölçülerine göre bir rekonstruksiyonunu yapmış ve ikişer ikişer yan yana sıralanmış sekiz dikdörtgen bölüme ayrılmış, aşağı yukarı, 2,90 x 3,60 m çapında bir halıya ait olabileceğini açıklamıştır²¹ (Desen 15). Böylece Avrupalı ressamların eserlerinde görülen aynı kompozisyona sahip halı tasvirlerinin orijinal örneği ortaya konmuş bulunmaktadır. Özellikle, Domenico di Bartolo'nun Siena'da Spedale Santa Maria della Scala'da bulunan meşhur freskinde zemine serilmiş olan halı tasvirinde olduğu gibi (Resim 10). 1440-1444 tarihleri arasında yapılmış olan bu fresk, Fustat halısının da Ming halısı gibi 15. yüzyılın başına veya ilk yarısına tarihlendirilmesine yardımcı olmaktadır. Gene Fustat'ta bulunmuş böyle bir parça Basel Völkerkunde Museum'dadır.

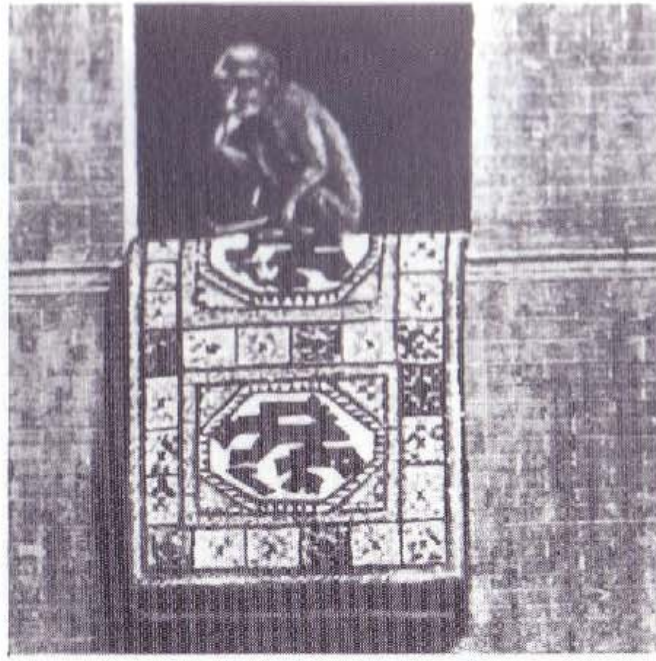

(Desen : 15)

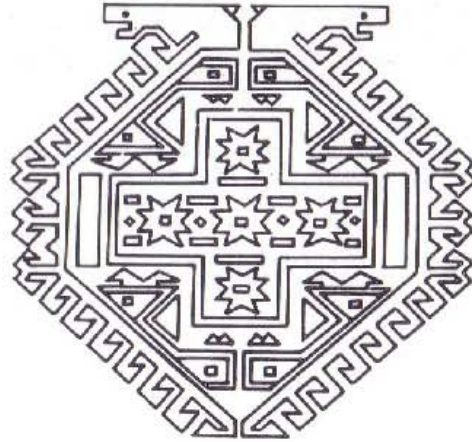

(Resim : 10) Ejder ve Zümrüdüanka figürlü bir halı, Domenico di Bartolo'nun 1440-1444 tarihli bir freskinde, Siena, Spedale Santa Maria della Scala.

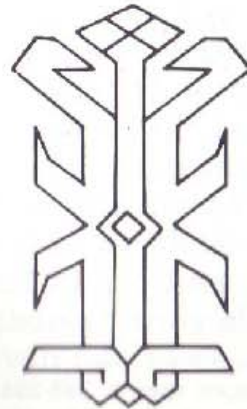
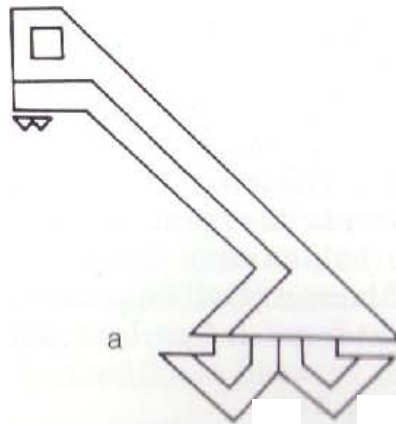
21) K. Erdmann, "Zu einem anatolischen teppichfragment aus Fostat" *İstanbulur Mitteilungen*, 6, 1955, s.42-51.

(Resim : 11) Ejder ve Zümrüdüanka figürlü bir halı, 15. yüzyıl, Bartolomeo degli Erri'in bir resminde, Viyana, Estensischen Koleksiyonu'nda.

(Desen: 16)

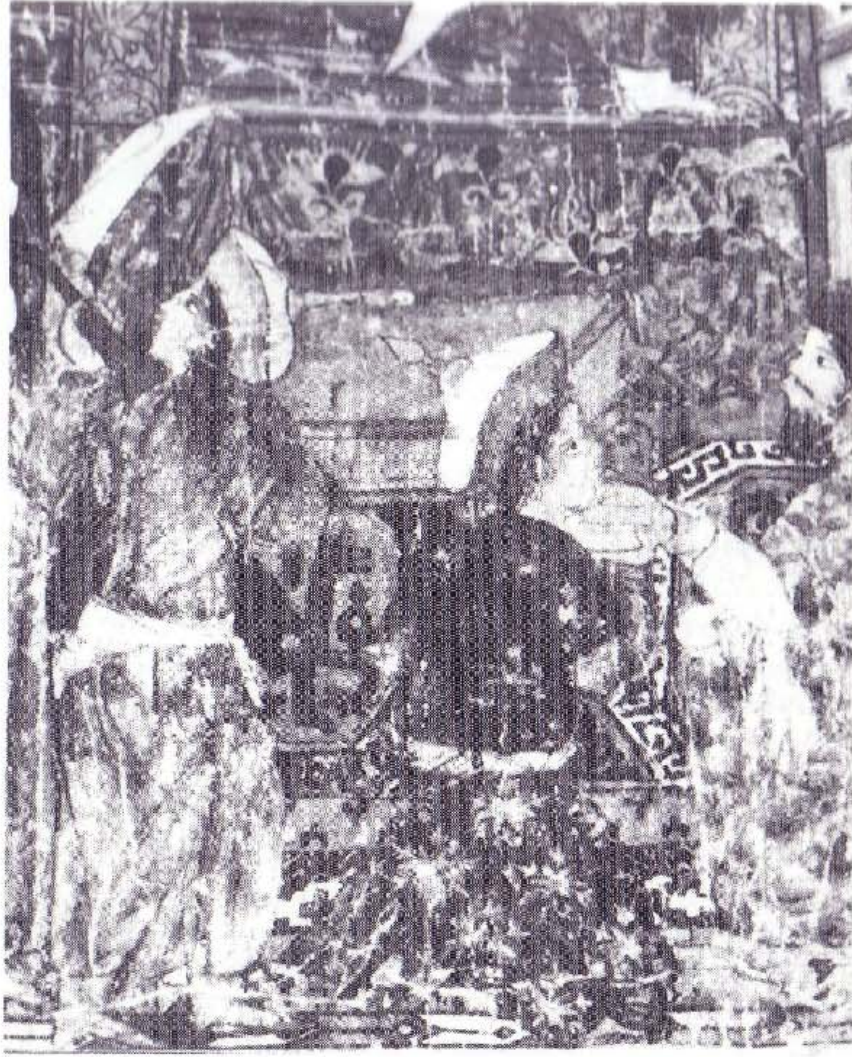

Bu kompozisyona sahip halıların 15. yüzyıl boyunca Anadolu'da bol miktarda yapılıp, Mısır ve Avrupa'ya ihraç edilmiş olduğu muhakkaktır. Çünkü bunların benzerlerine Avrupa resimlerinde rastlanmaktadır. Baldovinetti'in New Haven'de Jarves Koleksiyonu'nda bulunan Meryem resminde, Bartolommeo degli Erri'in Viyana'da Estensischen Koleksiyonu'nda bulunan "Aziz Vincenzo Ferrerio Efsanesi" (Resim 11) resminde ve tamamen belli olmamakla beraber Hans Memling'in Stuttgart, Museum der Bildenden Künste'de bulunan "Bathseba" resminde, hatta daha az aslına uygun olarak, Pisanello'nun Verona'da San Fermo'daki ve Jacopo Bellini tarafından yapılan resimlerde özellikle Brescia'da S. Alesandra'daki "Tebşir" sahnesindeki halı tasvirlerinde görülmektedir. Bu tasvirlerden anlaşıldığına göre halıların zemini iki veya daha fazla geometrik bölüme ayrılmıştı. Bu resimler sayesinde aynı şemayı veren Ming ve Marby halısını 15. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirebiliyoruz. 15. yüzyıl ortasından sonra Anadolu hayvan figürlü halılar Avrupa resimlerinde gittikçe az görülmeye başlar. Yeni tiplere rastlanmaz. Ancak daha karışık kompozisyonlu hayvan figürlü halıların Anadolu'da 15. yüzyıl sonuna kadar yapıldığını ortaya koyan halılar da vardır. Özellikle İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan küçük bir halı 15. yüzyıl sonunda varılan gelişmeyi gösterecek niteliktedir (Levha 23). Bu halının ortasındaki sekizgen içinde çok stilize edilmiş iki ejder karşılıklı gelerek bir altıgen meydana getirmiştir. İçine stilize edilmiş dört kuş figürü yerleştirilmiştir. Ayrıca halının zemininde çok stilize edilmiş bir ağacın iki tarafında birer kuş figürlü kompozisyonlardan dört tane konmuştur (Desen 16, a-b). Böylece 14. yüzyıldan itibaren hayvan figürlü halılarda görülen karakteristik motifler tablolarla rastlanmayan bir düzende istiflenmiştir.²²

Hayvan figürlü halılar grubuna sokabileceğimiz çok önemli bir halı tipi de son zamanlarda, resmeden ustanın adı ile tanımlanan Crivelli halısıdır. İtalyan ressam C. Crivelli'nin 1482 ve 1486 tarihlerinde resmettiği ve şimdi, Frankfurt am Main, Staedelschen Kunstinstitut'ta ve Londra, National Gallery'de bulunan ve tebşir sahnesini gösteren iki resminde üç halı tasviri görülmektedir. Bunlardan arkadaki balkondan sarkan küçük halıda, seçilebildiği kadar, 12 köşeli bir yıldız içindeki köşeli bölümlerde, ilk hayvan figürlü halılarda görülen stilize kuşlar ve dört ayaklı stilize çifte hayvan figürleri yer almaktadır. Bu halı tasvirinin çok benzeri orijinal bir halı, Budapeşte'de İparmüvészeti Muzeum'da bulunmaktadır (Levha 24 a).²³ Yarım olan halıda, sarı zemin üzerinde, Crivelli yıldızından iki yıldız yer almaktadır. Yıldızların kollarında benzer hayvan figürleri görülmektedir (Desen 17 a). 15. yüzyıla tarihlenen bu halı kanımıza göre biraz daha geç tarihli olmalıdır. Bu halıdaki yıldızın çok benzeri, fakat tek bir yıldızın kırmızı zemin üzerinde yer aldığı, küçük bir halı, yakın zamanda, tarafımızdan, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nin deposunda bulunmuştur. Hayvan figürleri kuvvetli bir üsluplanma ile karakteristik yıldızın kollarında yer almıştır (Levha 24 b), (Desen 17 b). Halı üslup özellikleri ile 18. yüzyıl başına tarihlenir.²³ Bu yıldızın benzerlerine 19-20. yüzyıl Anadolu Yörük halılarında da rastlanılmaktadır. Türk halılarında desen devamlılığını yaşatması bakımından önemlidir. Aynı yıldızın benzeri, fakat 24 ışınlı olarak, Türk halılarının etkisi ile şekillenmiş olan İspanya halılarında da görülmektedir. Fakat hayvan figürleri yoktur.

22) Ş. Yetkin, adı geçen eser, s. 293-294, Res. 2 Fig. 2 a-b.

23) F. Batari, "Der Crivelli - Teppich" Ars Decorative 8, Budapest 1984, s. 5-13.; Ş. Yetkin, "Türk Halı Sanatında Yeni Bir Halı Tipi", Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, İstanbul 1989, Cilt 2, Sayı 4, s.3-6.

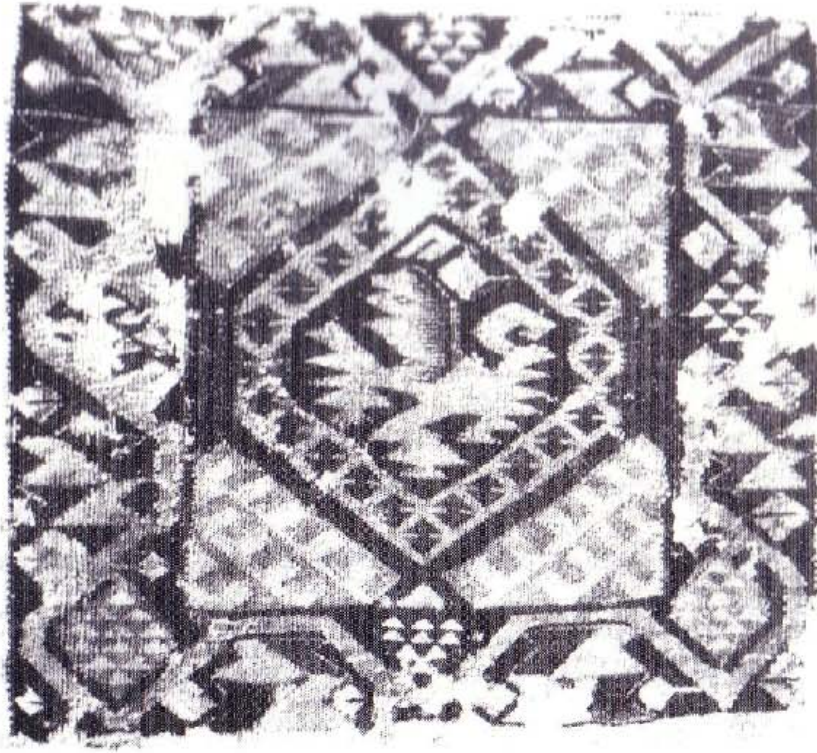
(Resim : 12) Hayvan figürlü Anadolu halısı, 14. yüzyıl ilk yarısı, bir şehname minyatürü. Washington, Freer Gallery of Art.

16. yüzyılda Türk halılarında hayvan figürleri kaybolur. Bunların yerini aynı geometrik sahalar içine yerleştirilmiş olan sekizgen ve baklava gibi dolgular alır. Ancak 18. yüzyıldan itibaren, esas motif olmasa bile dolgu motifi olarak, Türk halılarında tekrar görülmeye başlarlar. Fakat, Anadolu hayvan figürlü halıların karakteristik figürleri, bir taraftan da, Kafkas halılarının en önemli grubu olan ve Türk halılarının etkisini hayvan figürlerinde gösteren “Kafkas Ejder” halılarında 16. yüzyılın başından itibaren daha değişik ve stilize olmuş bir halde yaşatılmakta devam eder. Hayvan figürleri Anadolu’da bırakıldıktan sonra, Kafkas halılarında kullanılmaya başlanmıştır. Teknik özellikleri ile de Türk halılarına benzeyen bu halılarda, Türk halılarındaki kare taksimatın yerini, baklava şeması almış, stilize hayvan figürleri bunların içini tek ve çift kompozisyonlar halinde dolgulamıştır. Bu benzerlik Türk halılarının Kafkasya’ya da ihraç edilmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Hatta, Washington Freer Gallery’deki 14. yüzyıl ortalarına tarihlendirilebilen bir şehname minyatüründe görülen hayvan figürlü halı tasvirinin böyle Anadolu’dan ihraç edilmiş bir halıdan kopya edilmiş olması kuvvetle mümkündür²⁴ (Resim 12). Bu benzerliklere bakarak ilk hayvan figürlü halıların Doğu Ana-

24) R. Ettinghausen, adı geçen eser, s. 99-105, Fig. 4-7.

dolu ve Kafkasya'da göçebeler tarafından yapılmaya başlandığı, bazılarınınca öne sürülmektedir. Ancak bu hayvan figürlü halıların içinde Konya halılarının büyüklüğünde olanlar vardır ki, göçebeler tarafından yapılmalarına imkân yoktur. Ayrıca, bu halıların geometrik bölümlenmeleri, renk ve teknikleri, daha sonraki Bergama halılarıyla da yakın benzerlikler gösterirler. Bu yüzden hayvan figürlü halıların Batı Anadolu Bölgesi'nde yapılmaya başlandığını Prof. Erdmann öne sürmektedir.²⁵ Fakat bu halıların tarihlendirilmesindeki nedenlere dikkat çekmek, halıların ilk yapılış yerinin Konya ve civarı, yani İç Anadolu Bölgesi olabileceğine bizi götürmektedir. Çünkü hayvan figürlü halı tasvirleri bulunan Avrupa resimlerinin ilk örneklerine 14. yüzyılın başında Siena ve Floransa ekolünün ressamlarında rastlıyoruz. Napoli'de S. Lorenzo Kilisesi'nde Simone Martini tarafından 1317 tarihinde yapıldığı kabul edilen bir eserde çifte kartallar ile dolgulanmış bir halı tasviri, resimlerdeki hayvan figürlü halılar için en erken örneklerden birini verir. Böyle bir halı tasviri de Giotto okulu tarafından yapılmış olan ve Roma'da San Pietro Kilisesi'nde bulunan bir triptik üzerinde görülmektedir. Bu halıların orijinallerinin, Anadolu'da yapılıp, dışarıya ihraç edilmeleri, sonra da resimlerde tasvir edilmeleri arasında muayyen bir zamanın geçmesi gerekmektedir. Bu yüzden ilk hayvan figürlü halıların ortaya çıkması hiç değilse 13. yüzyılın sonlarına girmektedir. Bu durum ise hayvan figürlü halıları, Selçuklu halılarının son grubu ile çağdaş yapar. Ancak Selçuklu halıları içinde hiç hayvan figürlü olanlara rastlanmamıştır. Camilerde figürlü halıların kullanılmadığı tabiidir. Fakat Selçuklu saray ve köşklerinde böyle figürlü halıların serilmiş olması kuvvetle mümkündür. Çünkü Selçuklu sanatının her kolunda süsleme unsuru olarak karşımıza çıkan zengin figür anlayışının, halı sanatının ilk abidevi örneklerini veren Selçuklular zamanında halıların süslenmesinde de kullanılmamasına imkân yoktur. Ancak orijinal örnekler zamanımıza kadar gelmemiştir. Fakat Anadolu Selçuklularından kalan figürlü kumaş parçaları, tekstil sanatında da figürün kullanılmış olduğunu belirtecek zenginliktedirler. Bundan başka, hayvan figürlü halı tasvirlerinin ilk örneklerinde tespit ettiğimiz, arma şeklinde ve çift başlı kartallar, dört ayaklı hayvanlar ve bir ağacın iki tarafındaki kuş figürleri Bizans kumaşlarında da sık kullanılan, hatta örneklerine, Bizans fresk ve minyatürlerindeki halı ve kumaş tasvirlerinde rastlanan motiflerdir. 1259 tarihli, Sofya yakınındaki Bojana Kilisesi'ndeki freskte ve Nikephoros Botaniates'in Chrysostomos - Kodex'indeki minyatürlerde bir adamın giydiği 11. yüzyıl Bizans kumaşından bir elbisede görüldüğü gibi. Fakat hayvan figürlerindeki bu benzerlikler zahiridir. Selçuklularla Bizans'ın sıkı münasebetlerinden dolayı da olağandır. Ancak, Bizans eserlerinde görülen halı tasvirlerinin düğümlü halı olup olmadığı belli değildir. Sasani kumaşlarının etkilerini yaşatırlar. Ayrıca bütün Anadolu hayvan halılarında hayvan figürleri kuvvetli ve geometrik bir stilizasyonla şekillenmiştir. Aynı değerdeki motiflerin sıralanışında Selçuklu halılarındaki sonsuzluk prensibi hakimdir. Bundan başka hayvan figürlerinin yanında Selçuklu halılarındaki geometrik şekiller, sekiz köşeli yıldızlar, kancalar ve hatta kûfi yazılı bordürler devam ettirilmiştir. Ayrıca Konya Mevlâna Müzesi'nde bulunan halının kuş figürleri ile diğer kuşlu halıların figürleri arasında dikkati çeken kuvvetli benzerlikler vardır (Desen 11 a-b-c-d). Bunun için ilk örneklerin erken tarihte Orta Anadolu Bölgesi'nde yapılmaya başladığını kabul ediyoruz. Fakat 14. yüzyılın ilk yarısından itibaren bunların Batı Anadolu Bölgesi'nde de yapılıp, bu

25) K. Erdmann, *Der türkische Teppich des 15. Jahrhunderts*, İstanbul 1957, s. 19-20.

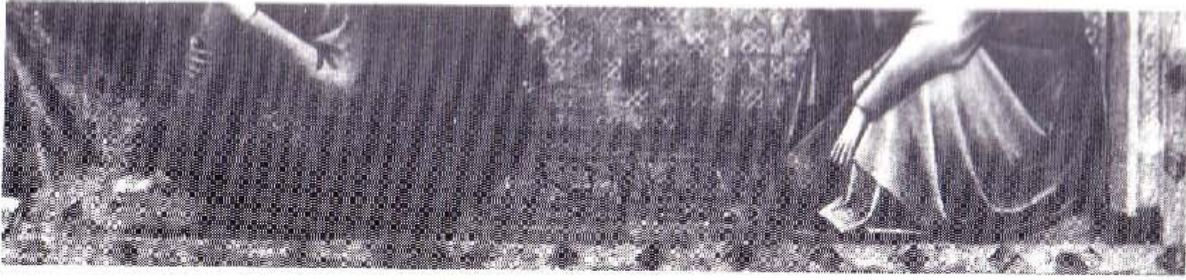
(Resim : 13) Ejder ve Zümrüdüanka figürlü işleme bir Norveç yastığı
15-16. yüzyıl, Stockholm, Nordiska Museet.

radaki limanlardan Avrupa'ya ihraç edilmiş olmasını da mümkün görüyoruz. Çünkü özellikle Ming ve Marby halılarının geometrik taksimatı, Bergama halılarının bir tipinde esas şeması olarak devam ettirilmiştir. Selçuklu halılarının geometrik motiflerini günümüze kadar sürdüren bu halılar, hayvan figürlü halıların da gelişmesinde sağlam kaynak olmuştur. Hatta geç örneklerinde tekrar hayvan figürlerinin görülmeye başlaması Türk halı sanatındaki bütünlüğün bağlayıcı unsurları olarak dikkati çekmektedir (Levha 25).

14. yüzyılın başlarından itibaren Türk halılarının geniş bir ihraç sahası bulunduğu kaynaklarda tespit edilmektedir. 1318'de Fransız Kralı X. Louis'in karısı Macar Kraliçesi Clementia'nın envanterinde deniz aşırı bir yerden geldiklerinden bahsedilen halıların Türk halıları olmaları kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca Memluk Emiri Seyfeddin Qusun'un Kahire'deki sarayını Anadolu'dan ithal edilmiş halılarla tefriş ettiği bilinmektedir. 15. yüzyılda ise Anadolu halılarının Antalya limanından gemilerle Mısır'a gönderilmiş olduğu zikredilmektedir. Bu husus Fustat'ta bulunmuş 13-15. yüzyıl Anadolu halılarının çokluğu ile açıklık kazanmaktadır. Türk halılarının sade Akdeniz Bölgesi'nde değil fakat, Avrupa'nın kuzeyine kadar ihraç edildiği gene kaynaklarla tespit edilmektedir. V. Charles'ın 1380 tarihli envanterinde 143'ten fazla bulunan düğümlü halıların çoğu Anadolu'dan gelmiş olmalıdır. Daha 14. yüzyıl sonunda Brügge'de Aziz Donatus Kilisesi önünde Türk halısı satılır. 1398'de Orlean Dükü Ludwig Türkiye'den gelmiş 12 halı satın almıştır. 1416'da Dük de Berry'in envanterinde iki Türk halısından bahsedilir. Özellikle Marby halısının İsveç'in ücra bir köy kilisesinde bulunması ihraç sahasının hududunu çizer. Bilhas- sa Stockholm'da Nordiska Museet'te bulunan ve 15-16. yüzyıla tarihlendirilen bir Norveç yastığında işleme ile stilize ejder ve Anka'nın mücadelesinin tasvir edilmiş olması hayvan figürlü halıların Baltık Bölgesi'nde de etkili olduğunu ortaya koyar (Resim 13).

İLK OSMANLI HALILARI

14. yüzyıl başında Anadolu Selçuklularının son buluşundan sonra, Anadolu Beyliklerinden biri olan Osmanlı Beyliği kısa zamanda kuvvetlenerek bütün Anadolu'ya hakim olmuştur. 16. yüzyılda büyük bir imparatorluk olan Osmanlıların sanat faaliyetleri 14. ve 15. yüzyıllarda kökleşmeye başlamıştır. Osmanlıların halı sanatındaki ilk faaliyetleri, 13. yüzyılda Selçukluların geliştirdiği sağlam temel üzerinde yükselmeye başlamıştır. 14. ve 15. yüzyıl boyunca yapılan halılar teknik ve motif bakımından Selçuklu halı sanatının prensiplerine bağlı kalmışlardır. Ancak yeni kompozisyon ve motif özellikleriyle de 16. ve 17. yüzyıl Türk halılarının şekillenmesini sağlamışlardır. Böylece Türk halı sanatında, birbirinden gelişen yeni tiplerle zenginleşen süreklilik sağlamlaştırılmıştır. 14. ve 15. yüzyıllarda gelişmesini gördüğümüz hayvan figürlü halıların yanı sıra, bir grup halı daha görülmektedir. Bunlarda da halı zemini karelere bölünmüştür. Ancak içlerinde stilize hayvan figürleri yerine geometrik motifler yerleştirilmiştir. 14. yüzyıl başlarına ait Avrupa resimlerinde ilk örneklerine rastladığımız bu halılar, daha sonra gelişecek ve yanlış olarak halı literatüründe "Holbein halıları" adını alacak olan bir grubun öncülerini teşkil ederler. Özellikle Assisi ve Floransa ekolünün ressamı tarafından tasvir edilmişlerdir. Assisi'de Giotto ve mektebine atfedilen bir resimde (Resim 14), Prato'da S. Sprito'da bulunan gene aynı ekole ait bir diğerinde ve Floransa'da Santa Maria Novella'da bulunan bir freskoda böyle halı tasvirlerine rastlanmaktadır. Bunlara benzer halı parçalarına Fustat'taki parçalar içinde de rastlanması, bu tip halıların daha erken tarihlerde Anadolu'dan ihraç edilmeye başlandığını göstermektedir. 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise hayvan figürlü halı tasvirleri, tabloları azalır. Nihayet 16. yüzyılda ise bu hayvan figürleri tamamen ortadan kalkar. Bunların yerini geometrik ve kuvvetle geometrik bir stilizasyona uğratılmış bitkisel motifli dolgular alır. 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa ressamlarının tablolarında görülmeye başlayan bu halılar yanlış olarak HOLBEİN HALILARI adı ile tanınırlar. Alman ressamı Genç Hans Holbein'in tablolarında bu halıların tasvirleri görüldüğü için, belki bir halı tüccarı tarafından verilmiş bir isim olmalıdır. Fakat bu hatalıdır. Çünkü Holbein'nin bunlarla hiçbir ilgisi yoktur. Sadece iki tipini resmetmiştir. Bu gruba giren ikisini ise hiç resmetmemiştir. Fakat halı literatüründe sık rastlanıldığı gibi alışılmış bir isim olarak kullanılmaktadır. Buna karşılık bu gruba giren halılar Holbein'den çok daha evvel 15. yüzyılda İtalyan ressamı tarafından resmedilmiştir. Bu tablolara göre halıları 15. yüzyıla tarihlendirmek mümkün olmaktadır.

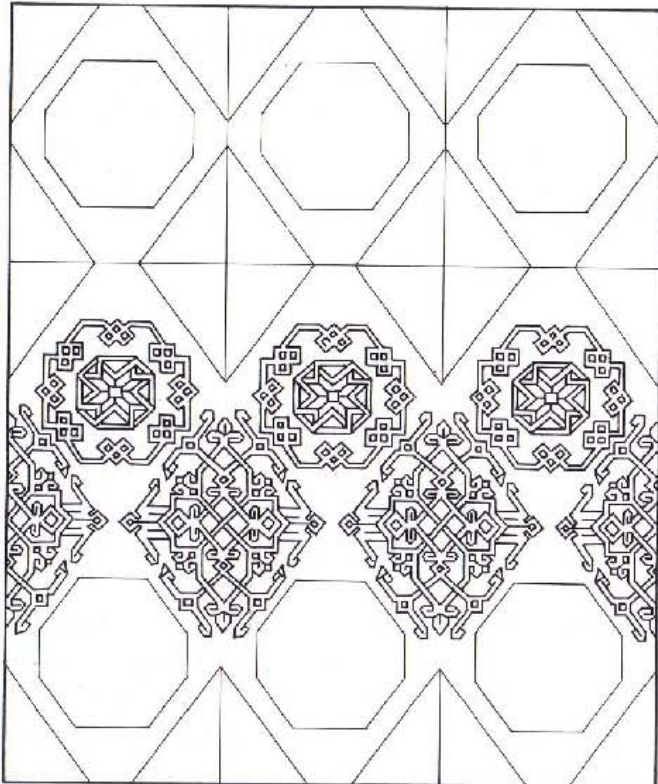

(Resim : 14) Geometrik örnekle halı, 14. yüzyıl başı, Assisi'de Giotto ve ekolüne ait bir freskte.

Türk halı sanatında 15. yüzyıldan 16. yüzyıla geçişi sağlayan bir grup olmalarıyla da önemi çok büyüktür. Bu halı grubu dört tip içinde bir gelişme gösterir.

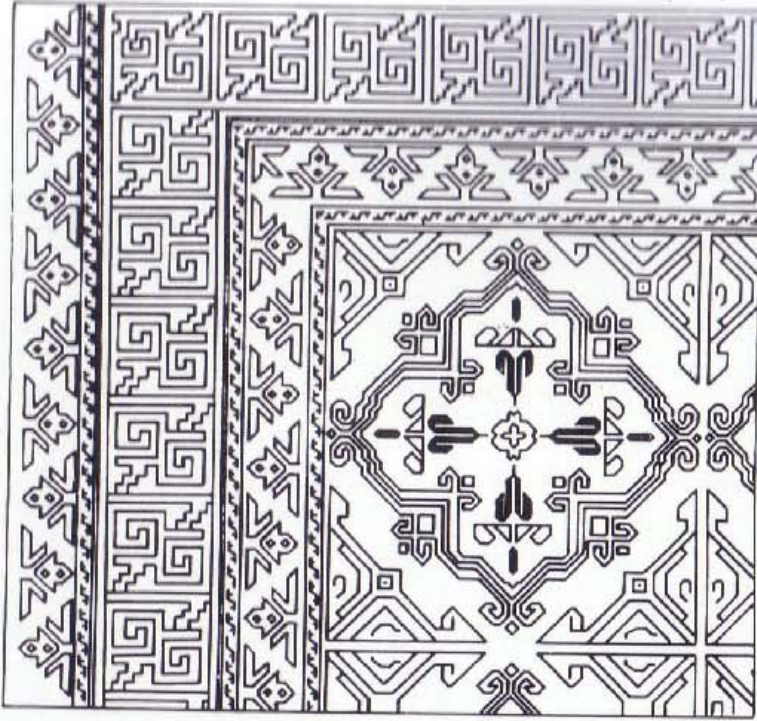
A — I. TİP

Bunlarda küçük örnekleli taksimat görülür (Desen 18). Zemin küçük karelere bölünmüştür. Karelerin içine etrafı düğümlü bir şeritle konturlanmış bir sekizgen yerleştirilmiştir. İçlerinde, küçük bir sekizgen, ortasında sekiz köşeli yıldız dolgusu olan vardır. Karelerin birleştiği köşelerde ise çatallı rumî çiftlerinden meydana gelmiş bir baklava şekli yer almıştır. Baklavanın içinde haçvari bir şekilde yerleşmiş dört palmetli dolgu vardır. Böylece bir sıra sekizgen ve bir sıra baklavanın kaydırılmış eksenler üzerinde sonsuza doğru sıralanması görülür. Zeminde örneklerin dört tarafına sekiz köşeli yıldız dolgulu birer sekizgen rozet yerleştirilmiştir.²⁶ Bu tip halıların öncüsü olarak 15. yüzyıl başına tarihlenen Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nde bulunup, bugün Konya

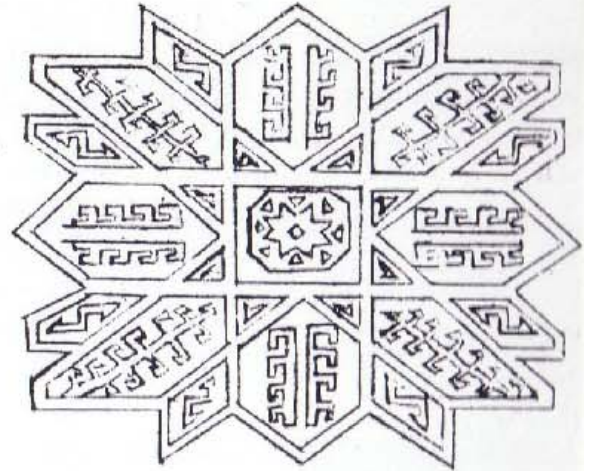
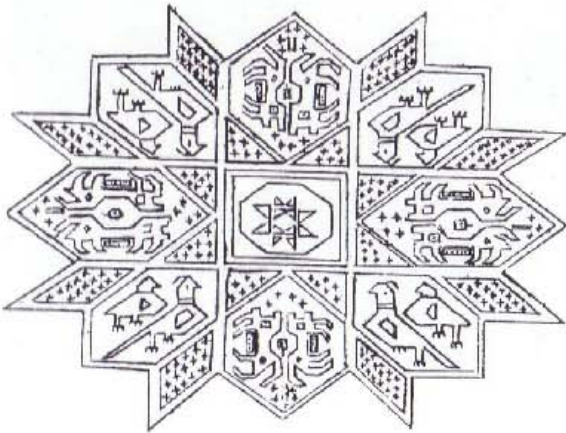

(Desen : 18)

26) K. Erdmann, adı geçen eser, s. 24-29; **Siebenhundert Jahre Orientteppich**, Wiesbaden. 1966, s. 130-135. W. Bode - K. Kühnel, adı geçen eser, s. 29-34. J. Mills, "Small Pattern Holbein Carpets in Western Paintings", Halı. 1, No. 4, 1978 s. 326-334.

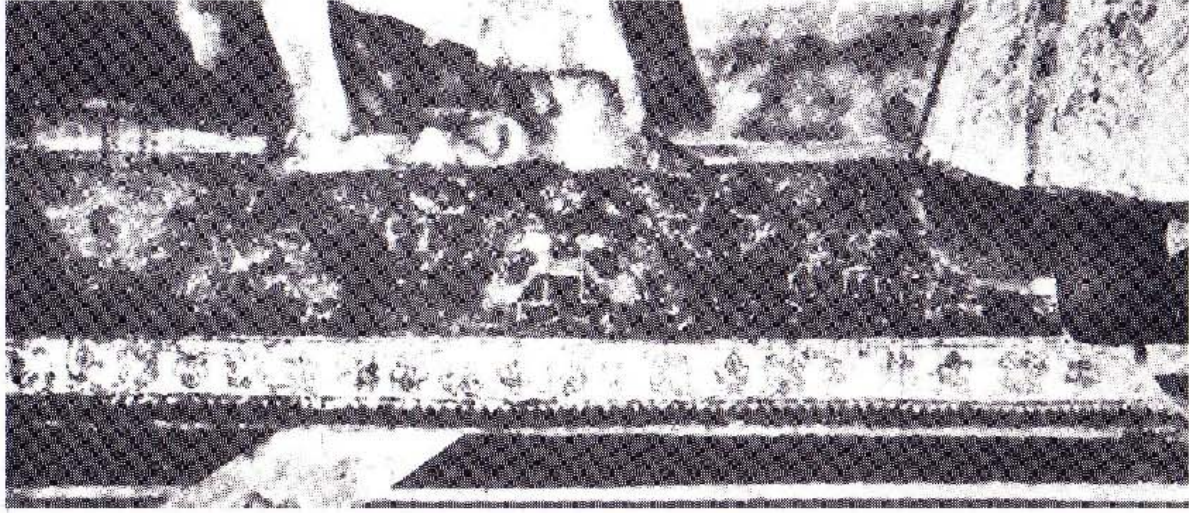
(Desen : 19)

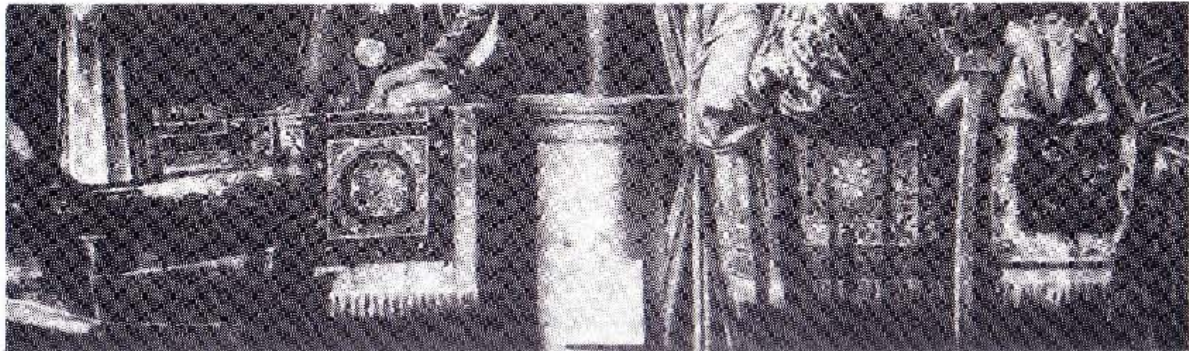
(Desen : 17 a-b)

Mevlâna Müzesi'nde teşhir edilen 15 m² büyüklüğündeki halı kabul edilir (Levha 26). Halının koyu mavi zemini karelere ayrılmış olup, karelerin içine kırmızı renkte baklava şekline benzeyen sekizgenler yerleştirilmiştir. Etrafları sarı renkte stilize kancalarla konturlanmıştır. Ortalarında sarı bir rozetten haçvari çıkan dört sap üzerinde mor renkte stilize birer lotus yer alır. Karelerin kesik köşelerinde ise daha küçük baklavaların çeyrek parçaları yer alır. Dört karenin köşe dolguları birleşerek böylece bir baklava şekli meydana getirir. Halının esas bordüründe koyu mavi zemin üstüne açık mavi renkte kûfi harflerden gelişen meandır şeklinde bir motif görülür. Dar bordürlerde aşağılı yukarılı yerleştirilmiş olarak mor renkte küçük bir çiçek ve bundan iki tarafa çıkan sarı yaprakçıklarla stilize bir motif sıralanmıştır (Desen 19). Eski Kahire (Fustat)'ta bulunan parçalar arasında böyle kaydırılmış eksenler üzerinde sıralama gösteren sekizgen, altıgen ve baklava örnekli halılar vardır. Bunların bir kısmı, Stockholm National Museum'da bulunmaktadır. Fakat bilhassa, Got-

henburg Röhss Museum'da bulunan bir tanesinin bordür deseni ile Beyşehir halısının bordür deseni arasında dikkati çeken bir benzerlik vardır. 15. yüzyılın ortasından itibaren birinci tipe giren halıların kompozisyonunun artık kristalize olduğu anlaşılmaktadır. Avrupa ressamlarının eserlerinde 15. yüzyılın ortasından itibaren bunların tasvirine rastlanmaktadır. Bilhassa, Rimini'de San Francesco Kilisesi'nde, Piero della Francesca tarafından 1451 tarihinde yapılmış olan bir freskte bu tip halıların en erken bir örneğini buluyoruz (Resim 15). Burada Rimini Prensi Sigismondo Pandolfo Malatesta, Aziz Burgundlu Sigismund'un önünde serili böyle bir halının üstünde diz çökmüş olarak görülmektedir. Aynı halı tasvirine Verona'da San Zeno'daki, 1459'da Mantegna tarafından yapılmış meşhur Altar resminde, Baldovinetti tarafından 1460 tarihlerinde yapılmış olduğu kabul edilen ve Floransa yakınında San Miniato'da bulunan bir "Tebşir" resminde, L.Credi'nin 1480'de Pistola Katedrali'ndeki bir eserinde, V. Carpaccio'nun Venedik'te Accademia di Belle Arti'de bulunan 1495 tarihli "Azize Ursula" serisindeki resimlerde, (Resim 16) Pinturicchio tarafından Siena'da Kilise Kütüphanesi'nde yaptığı 1505'te fresklerdeki halı tasvirlerinde görülür (Resim 17). Bu tip halıların benzerine 1460 tarihine ait ve Biblioteca Vaticana'da bulunan, Fra Carnevale tarafından yapılmış bir minyatürde de rastlanmaktadır. Bu halı tasvirlerinin bazılarının bordürlerinde örgülü kûfi yazıdan bir bordür deseni görülmektedir. Bu bordür

(Resim : 15) Holbein I. tipe giren halı, Piero della Francesca'nın 1451 tarihli bir freskinde, Rimini, San Francesco Kilisesi.

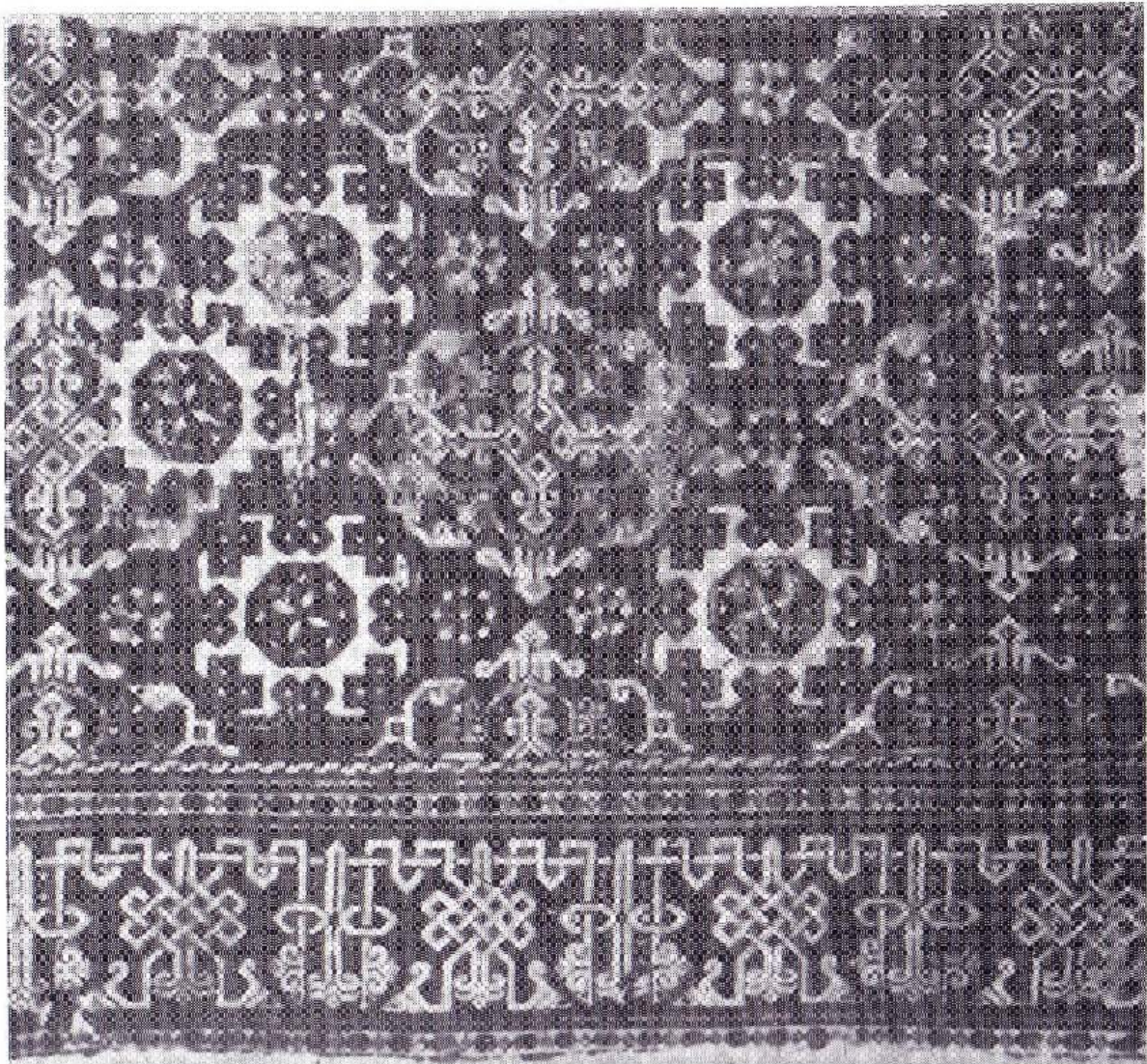

(Resim : 16) Holbein halıları, Vittore Carpaccio'nun 1495 tarihli "Azize Ursula" serisindeki resimlerinden, Venedik, Accademia di Belle Arti.

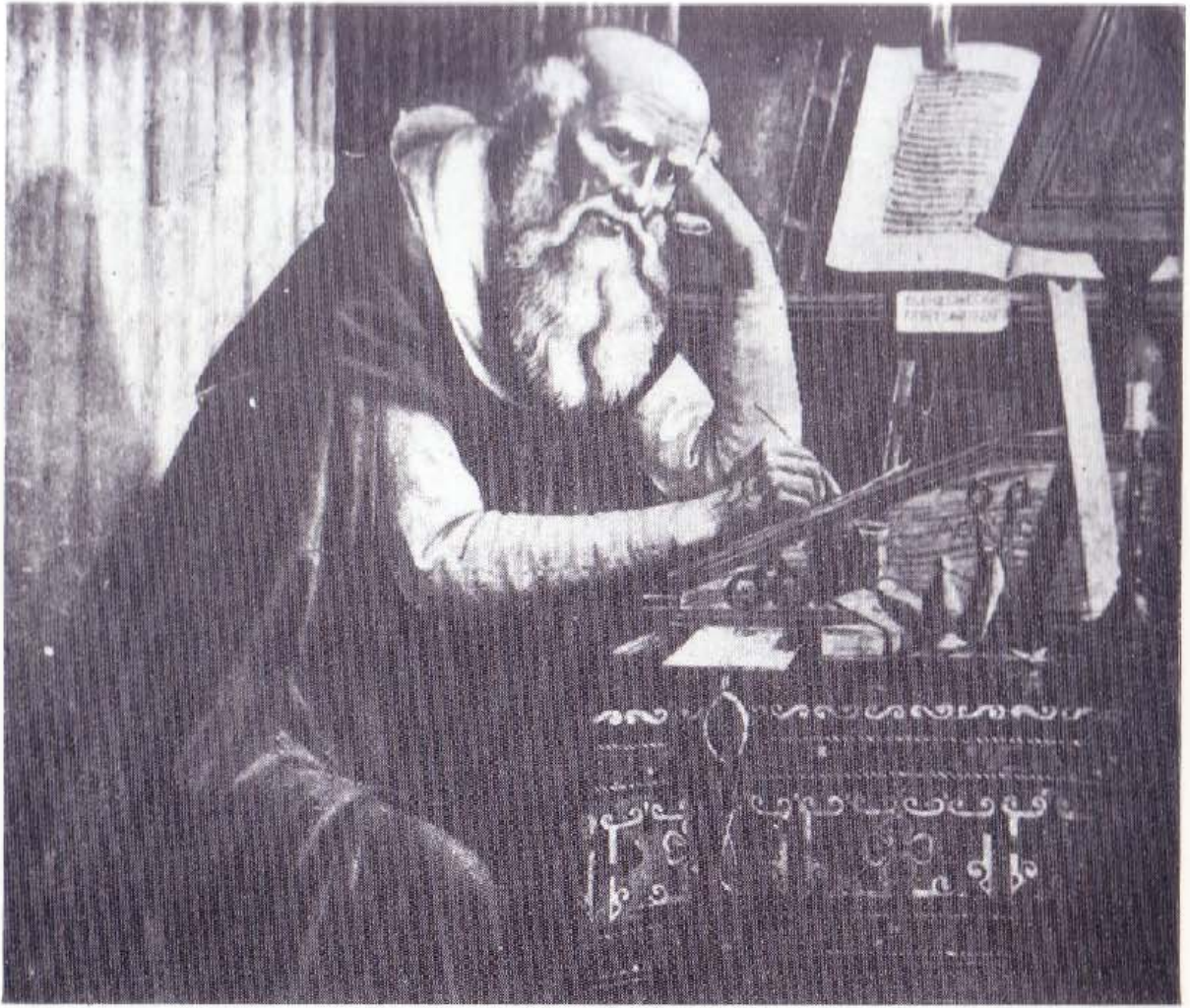

(Resim : 17) Holbein I. tipe giren hali, Pinturicchio tarafından 1505 tarihinde yapılan resimlerden, Siena, Bibliotheka del Duomo.

şekline havi orijinal bir halı Berliner Museen'dedir (Resim 18). Selçuklu halılarının karakteristiği olan ve arkaik bir üslupta görülen kûfi yazılar 15. yüzyıla tarihlendirilen bu halıda daha gelişmiş şekilde uygulanmıştır. Bu bordür şekli 15. yüzyıl sonuna tarihlendirilen ve İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan bir halıda görüldüğü gibi, kûfi yazılar küçük rozetlerle birleşerek çiçekli kûfi yazıya doğru bir gelişmeyi gösterir. Bordürdeki köşe dönüşleri gayet başarılı bir şekilde halledilmiştir (Levha 27). Aynı bordür şekli Domenico Ghirlandaio'un Floransa'da Ogni Santi'de bulunan 1480 tarihli "Aziz Hieronimus" (Resim 19) tablosunda ve Galleria Uffizi'de bulunan Meriem tablosundaki halı tasvirinin bordüründe görülmektedir. Bu halının bir özelliği de aynı sıradaki motiflerde görülen alternatif renk değişikliğidir. Bu renk değişikliğinin daha bariz bir şekilde uygulandığı ve bilhassa baklavaları meydana getiren çifte rumilerin, karşılıklı köşelere gelenlerinin diğerlerinden ayrı renkte olması, tekrarlayan motiflerde bir renk zenginliği sağlamıştır. Bu halının bordürlerinin benzeri olan bir halı, İsviçre'de Wher Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. Eskiden Baron von Tucher Koleksiyonu'nda bulunan bir halı bu renk değişiminin başarılı bir örneğini verir. Gene aynı özellik evvelce

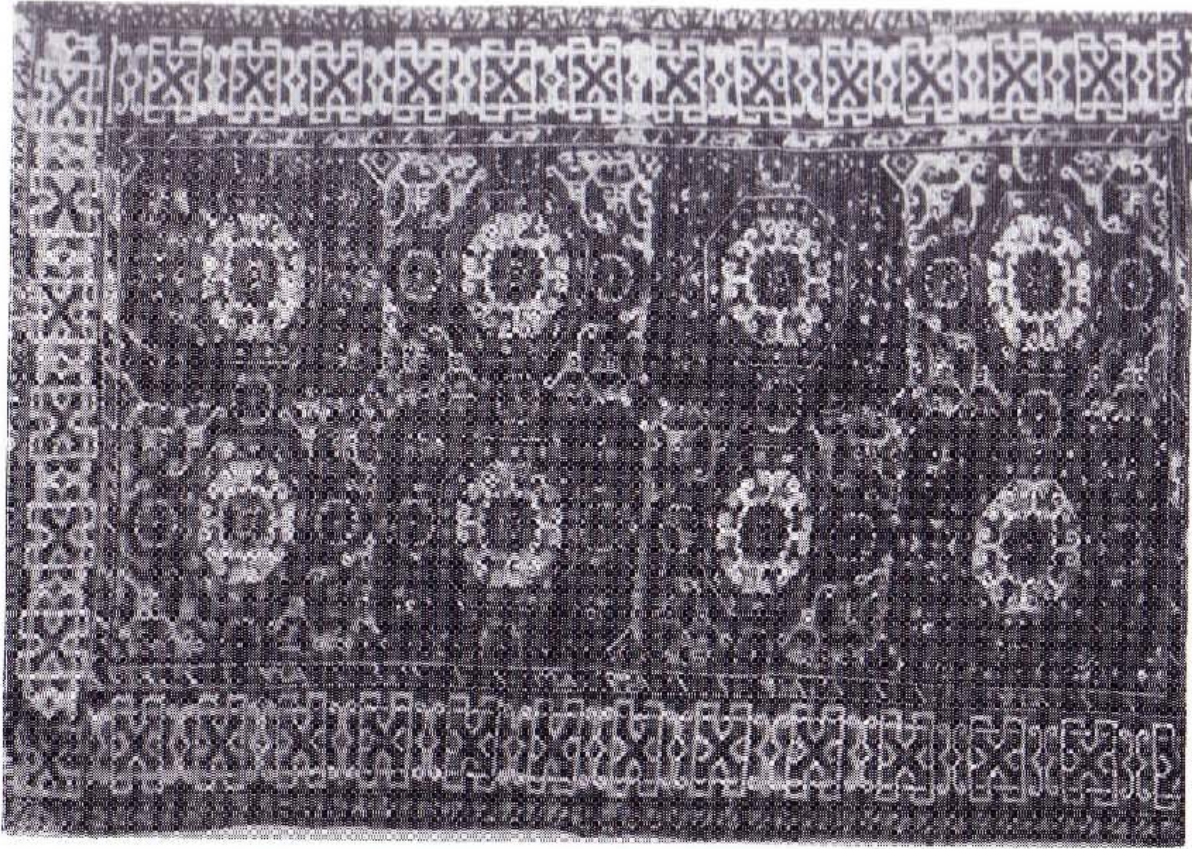

(Resim : 18) Holbein I. tipe giren halı, 15. yüzyıl sonu (Uşak),
Berlin, Staatliche Museen.

(Resim : 19) Kûfi yazılı bordürlü halı, Domenico Ghirlandaio'un 1480 tarihli bir resminde, Floransa, Ogni Santi.

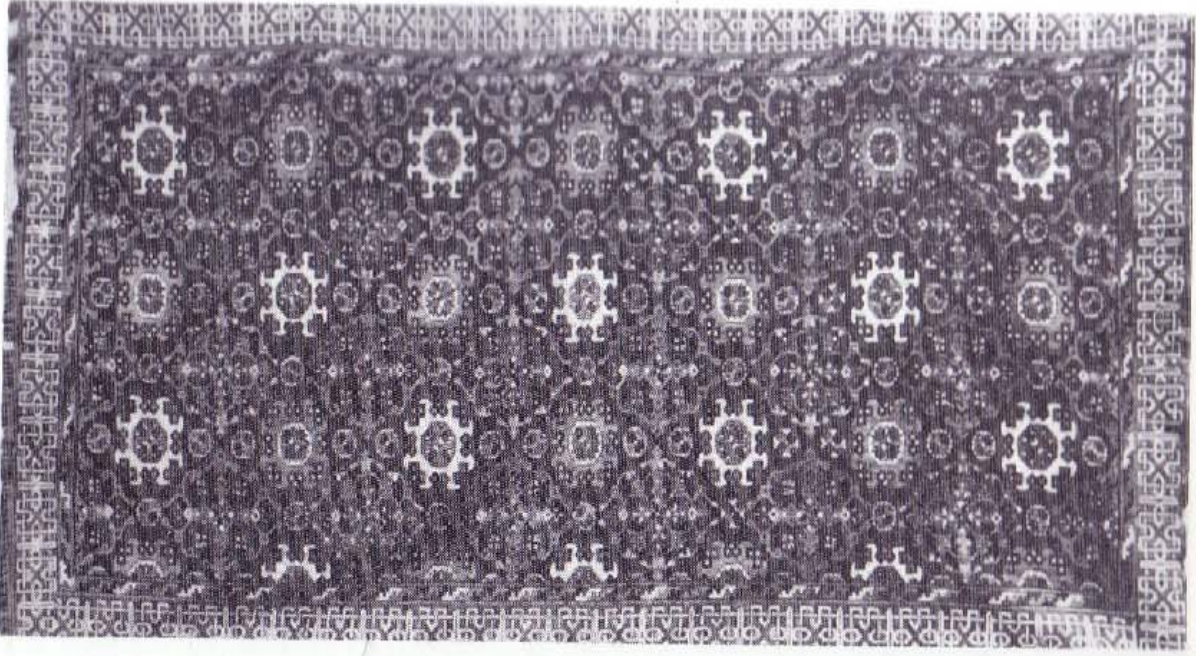
W. von Dirksen Koleksiyonu'nda bulunan bir halıda da görülür. Ancak burada oktagonlar düz hatlı olup, örgülü konturlarını kaybetmiştir. Bergama halılarında görülen bir oktagon şeklini almıştır (Resim 20). Ayrıca Berliner Museen'de bulunan aynı şemada fakat bordürüne göre biraz daha geç olması gereken bir halıda ise, her sıradaki karelerin zemini alternatif olarak değişik renkte yapılarak yeknesaklık giderilmiştir (Resim 21). İngiltere'de Keir Koleksiyonu'nda bulunan bir halı ile Münich, Bernheimer Koleksiyonu'ndaki İtalyan rönesansı stilindeki bir iskemleye kaplanmış olan halının zemininde değişik bir uygulama görülür. Mavi zemin üzerinde yer alan sekizgenler, örgülü şeritlerini kaybetmiş olup, daha çok büyük örnekli III. tip Holbein'larda görülen biçimi almıştır. Köşelerdeki baklavalar daha basık ve grift dolgulu bir görünümündedir. Bunların zemininin benzeri, Venedik'te Antonella da Messina'nın 1476'da yaptığı bir resminde görülür. İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan koyu mavi zeminli bir halıda ise bordür deseni zikzakvari yerleştirilmiş grift bir zencerek halini almıştır (Levha 28). Ancak bu gruba giren halıların çoğunda kûfi yazının bir örgü şeridi haline gelişmesinden meydana gelmiş bir bordür şekli kullanılmıştır. Berliner Museen'de bulunup, harp sırasında kaybedilen halıda olduğu gibi (Resim 22). Aynı bordürlü bir halı Cenova'da Barbieri Koleksiyonu'nda da bulunmaktadır. Bu bordür şekli Raffaellino del Garbo'nun evvelce Berliner Museen'de bulunup son harpte yan-

(Resim : 20) Holbein I. tipe giren halı, 16. yüzyıl, (Uşak)
evvelce Berlin, W. von Dirksen Koleksiyonu'nda.

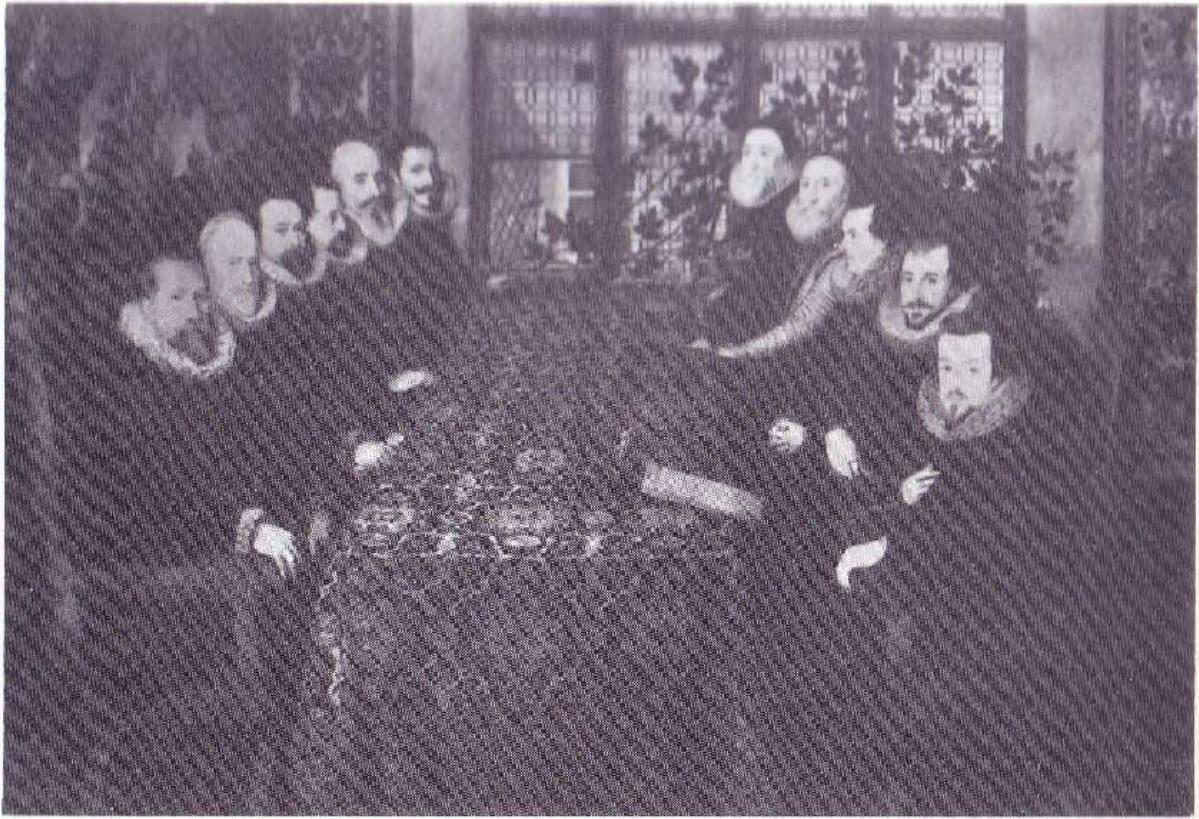
(Resim : 21) Holbein I. tipe giren halı, 16. yüzyıl sonu (Uşak),
Berlin, Staatliche Museen.

(Resim : 22) Holbein I. tipe giren halı, 16. yüzyıl ortası, (Uşak), Berlin, Staatliche Museen (Harp sırasında kaybolmuş.)

miş olan tablosundaki halı tasvirinde başarılı bir şekilde taklit edilmiştir (Resim 23). Keza bütün bir grubun “Holbein halısı” ismi ile tanınmasına sebep olan ve Genç Hans Holbein tarafından yapılmış olup, bugün Berliner Museen’de bulunan meşhur “Tüccar Georg Gisze” tablosunda da aynı bordürlü bu tip halı tasvir edilmiştir (Resim 24).

Kûfi yazıdan geliştirilmiş bordürlerden başka bitkisel orijinli bordür şekillerinin de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Konya Mevlâna Müzesi’nde bulunan ve bu tipin ilk örneği olarak kabul ettiğimiz halının tali bordüründe zıt istikamette yerleştirilmiş stilize çiçek goncaları bulunur. Aynı bordür şekli V. Carpaccio’nun Venedik’te Accademia di Belle Arti’de bulunan “Ursula” serisindeki halı tasvirinde de görülmektedir. Bu tipe giren halıların ekserisinde zemin rengi mavidir. Daha az olarak kırmızı renkte zeminli olanlar da vardır. Yeşil az görülür. Mor renk 15. yüzyıl halılarının bir özelliği olarak geometrik dolgularda kullanılmıştır. Ancak bazılarında ise, karelerin içindeki zemin renginin kırmızı ve mavi, yahut kırmızı ve yeşil olarak değiştiği görülür. Bu renk değişikliği bu tip halılarla, 14.-15. yüzyıl İran minyatürlerinde görülen halı tasvirleri ile olan benzerlikleri kuvvetlendirir. Avrupa ressamlarının tablolarında 15. yüzyılın ikinci yarısında rastlanmaları, bunların hiç değilse 15. yüzyılın ilk yarısında yapıp ihraç edildiğini ortaya koymaktadır. 1604 tarihli olup, “Somerset House’de Elçiler Toplantısı” adlı ve Londra’da National Portrait Gallery’de bulunan bir tabloda masa üzerine serilmiş olarak tasvir edilen halı, bu tip halıların büyük ölçüde de olduklarını göstermektedir (Resim 25). Jacopo Bassano’nun Washington National Gallery’de bulunan “Mektuplu Adam” portresindeki halı tasviri bu tip halıların 16. yüzyıl sonlarına kadar sürdüğünü göstermektedir. Bu tip halılar iki asır içinde zemin ve bordürlerindeki motiflerde gelişme göstererek, fakat esas şemaya daima sadık kalarak devam etmişlerdir. Ancak Berlin Staatliche Museen’de bulunan ve 17. yüzyıla tarihlenen bir halıda ise sadece düğümlü oktagonların kaydırılmış eksenler üzerinde sonsuza sıralanmasını gösterir. Divriği Ulu Camii’nden, İstanbul Vakıflar

(Resim : 25) Holbein I. tipe giren halı, Marc Gheeraedts'e atfedilen ve "Somerset House'da Konferans" isimli tablo, 1604 tarihli, Londra, National Portrait Gallery.

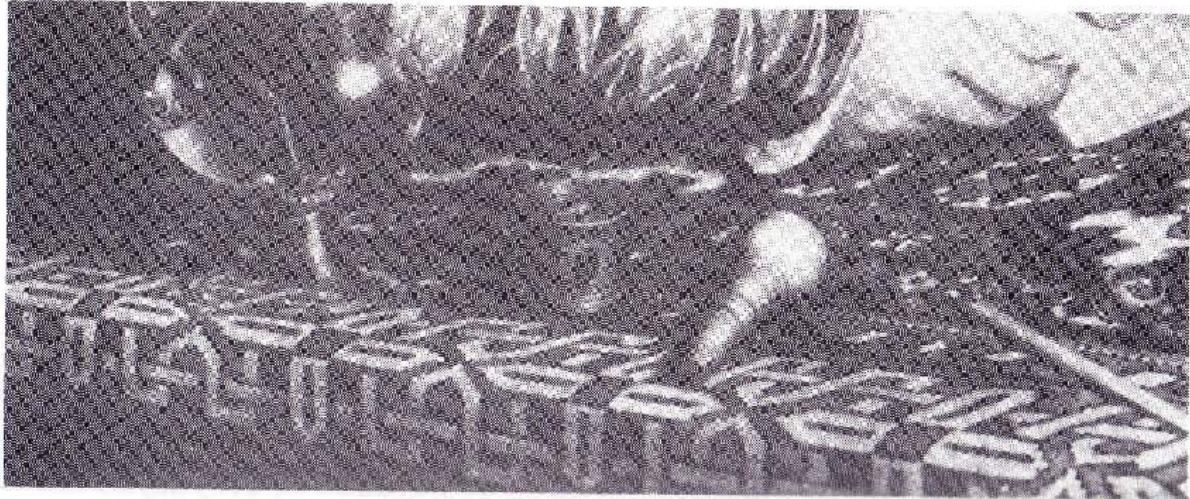
Halı Müzesi'ne getirilmiş olan, Levha 29'da görülen halıda ise kırmızı zemin üzerinde sadece düğümlü küçük sekizgenlerin basit sıralanması görülür. Sekizgenlerin içi kırmızı ve mavi olarak her sırada değişmektedir. Kırmızıda mavi, mavide sarı renkte örgülü şerit kontur yapmaktadır. Her sırada üç sekizgen yer alır. Sekizgenlerin içi, kancalı kare içinde yer alan sekiz köşeli bir yıldızla dolgulanmıştır. Holbein I. tipte görülen rumuli baklavalara ortadan kalkmıştır. Sadece, Kafkas halılarında da görülen yuvarlak kancalı rozetler ara dolgu olarak yer almaktadır. Kırmızı zemin üzerine koyu mavi renkte kıvrık dallı bitkisel bordür ise, Orta Asya Türkmen halılarında da görülen bir bordür şeklidir. Dıştaki ince bordürde ise Selçuklu halılarının dar bordürlerinde görülen karşılıklı yerleştirilmiş çifte kûfi yazılı bordür deseni sıralanmıştır. Selçuklu halıları ile bağlantıyı kuvvetlendirir. Halının tarihlenmesi güçtür. Bu halının benzer bir örneği, her sırada iki örgülü sekizgenin yer aldığı ve bordüründeki Levha 27'de görülen kancalı kartuş bordürlü bir tanesi Mannheim'da P.Bausback Koleksiyonu'nda bulunmakta ve 18. yüzyıla tarihlenmektedir. Biz müzedeki halıyı, 19 ve 20. yüzyıl Orta Asya Teke ve Salor halılarında da hâlâ görülen benzer örneklerinden dolayı geniş bir tarihlere tabi tutuyoruz ve 16-18. yüzyıla yerleştiriyoruz. Ananevi motiflerin mahalli halk sanatında yaşatılmasını kanıtlarlar. Resim 28'de görülen ve 1533'e tarihlenen bir İsviçre işleminde ise aynı örneğin, eski bir örneğe kopya edilmiş olması dikkati çeker.

a) Minyatürlerde Görülen Halılar

Küçük örnekli bu tip halılarla 14. - 15. yüzyıl minyatürlerinde görülen halı tasvirleri arasında dikkati çeken benzerlikler vardır. Küçük örnekli geomet-

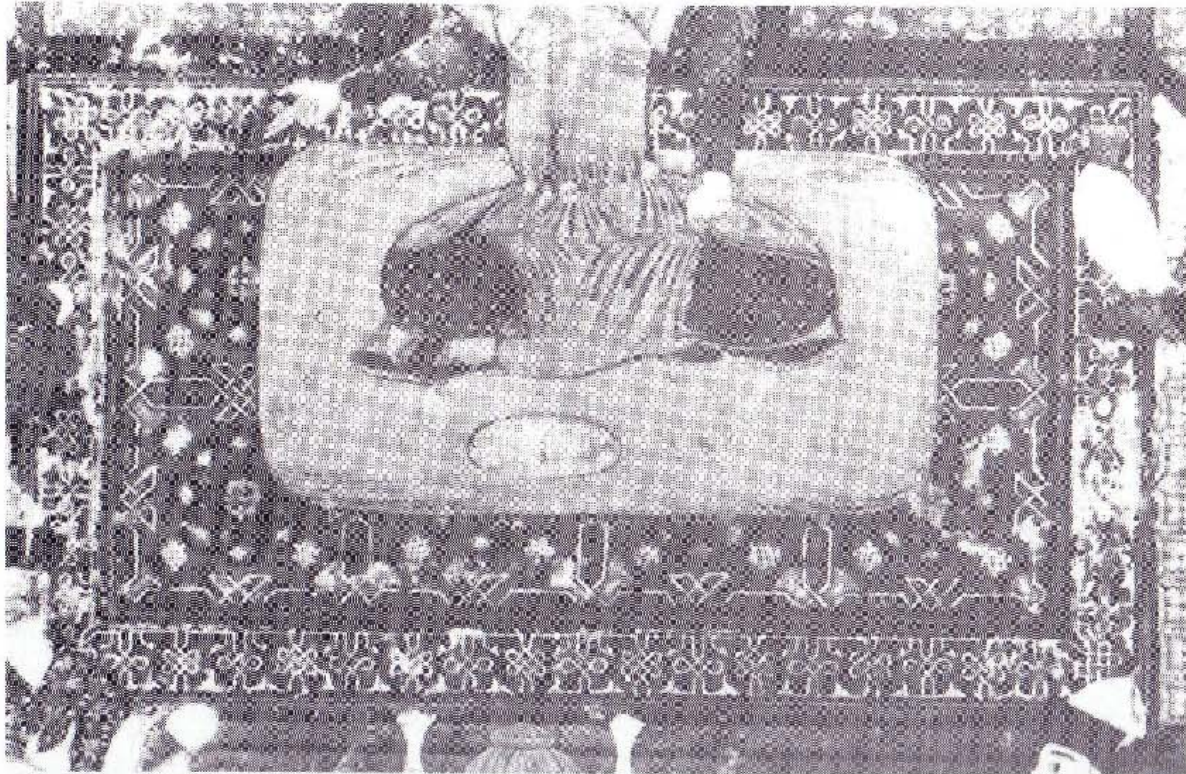

(Resim : 23) Holbein I. tipe giren hali, Raffaelino del Garbo'nun evvelce Berlin Staatliche Museen'de bulunup harp sırasında yanmış olan bir resminde.

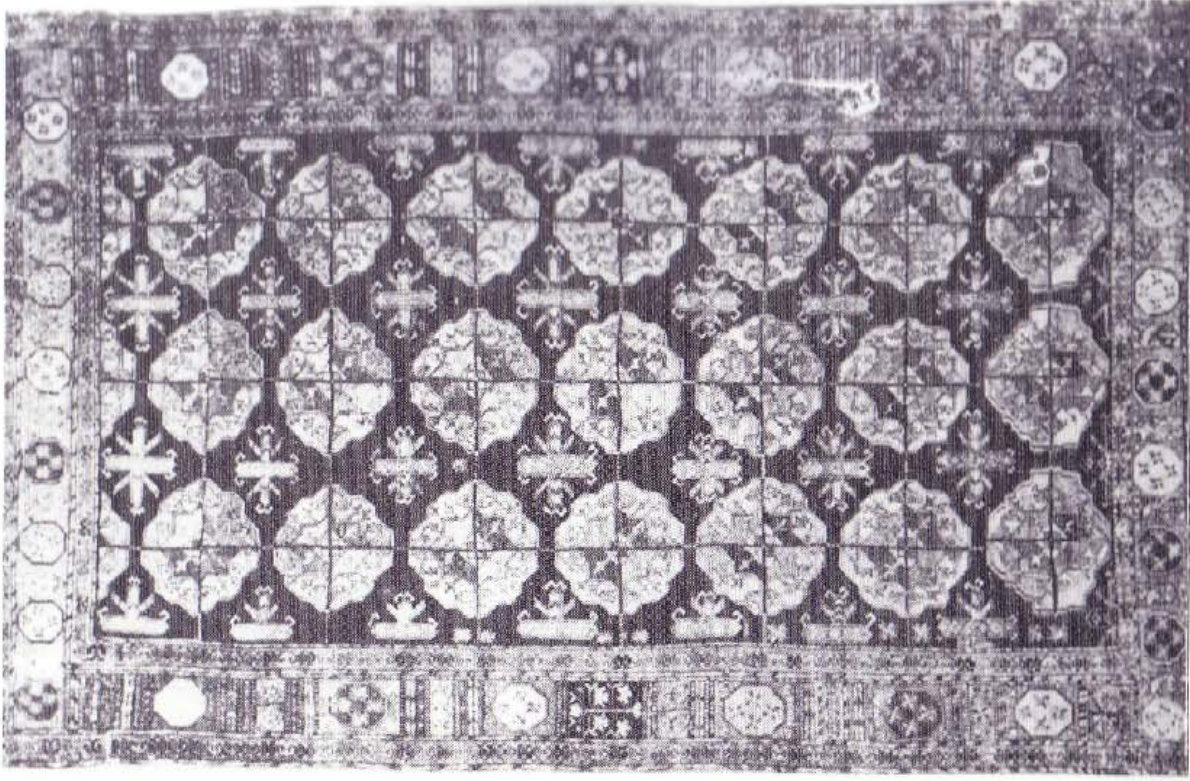

(Resim : 24) Holbein I. tipe giren hali, Genç Hans Holbein'in "Tüccar Georg Gisze" resmi, Berlin, Staatliche Museen.

rik sahalar ve bilhassa örgülü kûfi yazıdan bordürler, bu minyatürlerdeki halılar için karakteristiktir. İlk örneklerde daha basit bir sıralama gösteren desenler 15. yüzyıl sonuna doğru örgülerle bağlanarak daha karışık desenlere doğru gelişmiştir. Geometrik örneklerin yerini madalyon ve bitkisel kıvrımlar almıştır. Bununla beraber 15. yüzyıl minyatürlerinde küçük karelerin içindeki örgülü sekiz köşeli yıldız dolgular ve karelerin köşelerine rastlayan haçvari şekillerle bunları birleştiren örgüler görülmektedir. Karelerin zemininin farklı renklendirilmesi taksimatı daha belirtmektedir. Haç ve yıldız motiflerinin kaydırılmış eksenler üzerinde sıralanması görülür. Bu desen ise I. tip Holbein halılarının prensibindedir. Orijinal halılarda haçların yerini rumillerle meydana gelmiş baklavalılar almıştır. Bağlayıcı örgüler yerine ise sekizgen biçiminde rozetler geçmiştir. Karenin ortasındaki yıldızın yerini ise kenarları örgülü oktagon almıştır. Minyatürlerde olduğu gibi bu halıların zemininde de renk değişmesi görülür ve küçük karelere bölünmüş örnek intibasını verir. Minyatürlerdeki halı tasvirleri ile orijinal halıların benzerliğini İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki bir halı kuvvetle belirtmektedir. Halı oldukça harap olmakla beraber renkleri canlıdır. Zemin örgülü şeritlerle sekiz kareye bölünmüştür. Her sıradaki karelerin zemin rengi değişmektedir (Levha 30). Karelerin içlerine, mavide kırmızı, sarıda yeşil, kırmızıda yeşil, yeşilde kırmızı renkte sivri dilimli sekizgenler yerleştirilmiştir. Alternatif olarak sivri uçlarından stilize çiçek goncaları çıkmaktadır. Karelerin köşelerine rastlayan kısımda örgülü şeritten birer baklava meydana gelmiştir. Karelerin kenarlarının tam ortalarında ise, çifte örgüler yer alır. Halı zemini bu bölümlenmesi ile I. tip Holbein halılarının şematik benzeridir. Ancak burada karelere bölünme kuvvetle belirtilmiştir. Bu halının kompozisyon bakımından çok benzerini Topkapı Sarayı'ndaki H. 2153 numaralı albümde bulunan bir minyatürdeki halı tasvirinde görüyoruz (Resim 26). Fatih albüm-

(Resim : 26) Herat ekolüne ait bir minyatürdeki halı tasviri, 15. yüzyıl, İstanbul Topkapı Sarayı, H. 2153

(Resim : 27) Tekke Türkmen halısı, 19. yüzyıl, Berlin Staatliche Museen.

leri diye tanınan dört albümde çeşitli ekollere ve bölgelere ait minyatürler ve desenler karışık bir şekilde bir araya getirilmiştir. Minyatür H. 2153'te 24 a'da bulunmaktadır. Halının zemini aynı şekilde örgülü şeritlerle karelere bölünmüş, karelerin ortalarına dilimli sekizgenler yerleştirilmiştir. Bordürde Holbein halılarında da rastladığımız örgülü kûfi yazı bulunmaktadır. Halının bulunduğu minyatür üslup bakımından 15. yüzyılın ilk yarısını tarihlendirebilir. Timurlu devri Herat ekolü zamanında yapılmış olması muhtemeldir. Aradaki kuvvetli benzerliğe rağmen Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki halıyı 15. yüzyıl içinde tarihlendirmeye cesaret edemiyorum. Ancak daha geç bir tarihte olsa bile minyatürde tasvir edilen halının çok benzeri orijinal bir halı olması değerini arttırmaktadır. 14. - 15. yüzyıl minyatürlerinde görülen halıların hiçbirinin orijinaline bugüne kadar rastlanmamış olması, halıya önem katar. Bu halıya çok benzeyen fakat örgülü şeritlerde görülen bozulmalarla çok daha geç bir tarihe ait olduğu belli olan bir halı Washington'da Dr. John Shapley Koleksiyonu'nda bulunmaktadır.

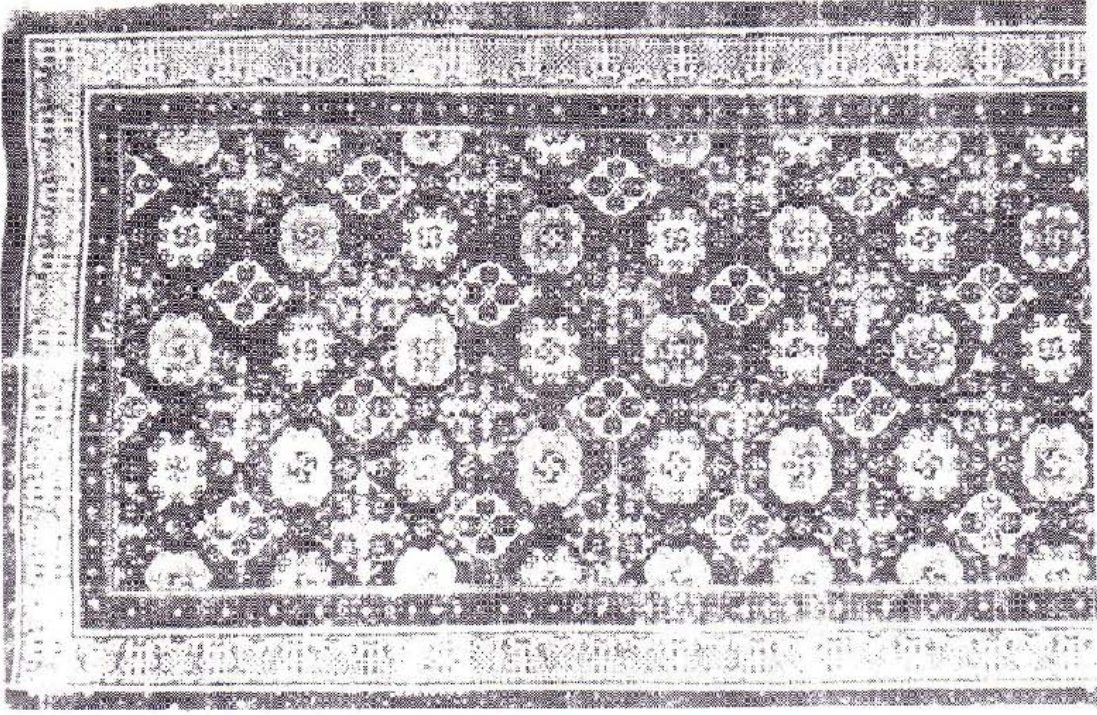
I. tip Holbein halısı ile şema benzerliği, bu iki halının, aynı tipin bir varyantı olarak kabul edilmesini ve bilhassa bu tipin ancak 15. yüzyıl minyatürlerinden tanıyabildiğimiz halılarla olan benzerliğine daha kuvvetli bir delil sağlar. Halı sanatının yaratıcısı olan Türklerin, Türkistan, İran ve Anadolu'daki faaliyetleri, aradaki uzun zaman ve bölge farkına rağmen, gene de benzer özellikleri olan halılar yapmış olmaları, Türk halı sanatının tarihi akışı bakımından çok önemlidir. Çünkü bu tip halıların karakteristik kompozisyonu ve renk farklılığı yeni Türkmen halılarında farklı bir şekilde uygulanmıştır. Özellikle en eskisi 150 senelik olan Tekke Türkmenlerinin halılarında gene zemin karelere ayrılmıştır. Fakat bu tip halılardan farklı olarak baklavalara karelerin ortasına yerleştirilmiş, sekizgenler karelerin kesişen köşelerinde yer almıştır (Resim 27). Belki de Tekke Türkmenlerinin halıları 11. - 12. yüzyıllar-

da Türklerin, Türkistan'da yapmış oldukları halıların hatırasını sadakatle devam ettirmektedirler. Çünkü bu birinci grup Holbein halıları ile 15. yüzyıl minyatürlerinde görülen şematik benzerlikler, kûfi yazılı bordürler ve Türkmen halılarının motif ve kompozisyonu, arada kuvvetli bağlar olduğunu belirtecek niteliktedirler. Türklerin halı sanatı Türkistan'dan Anadolu'ya gelinceye kadar kuvvetli bir halı ananesini temellendirecek güçteydi. Çeşitli bölgeler, asırlara rağmen, esasa bağlı kalmışlardır. Buna rağmen kendi içlerinde bile bir gelişmenin takip edilebilmesi tekstil sanatının kurallarına bağlı kalmalarındandır.

Bu halıların karakteristik zemin örnekleri az veya çok sadakatle Avrupa yün işlemeleri ve dokumalarında kopya edilmiştir. Bunların en tanınmış olanlarından iki tanesi İsviçre'de Zürih Landes Museum'da bulunmaktadır Birisi, 1533 tarihli olup, Schaffhausener ailesinin stokar ve Tschachtlan armalarını taşır (Resim 28). Diğeri 1609 tarihlidir. 1539'a tarihlendirilen bir diğeri Leipzig'te ve 1605'e tarihlendirilen biri de Nuremberg'te bulunur. 1603'e tarihlendirilen bir İngiliz halısı ise Londra Victoria and Albert Museum'dadır. Ayrıca, Boston, Museum of Fine Arts'ta bulunan ve 15. yüzyıl sonuna tarihlendirilen bir İspanyol halısında, kûfi yazı bordürü ile başarılı olarak kopya edilmiştir (Resim 29).

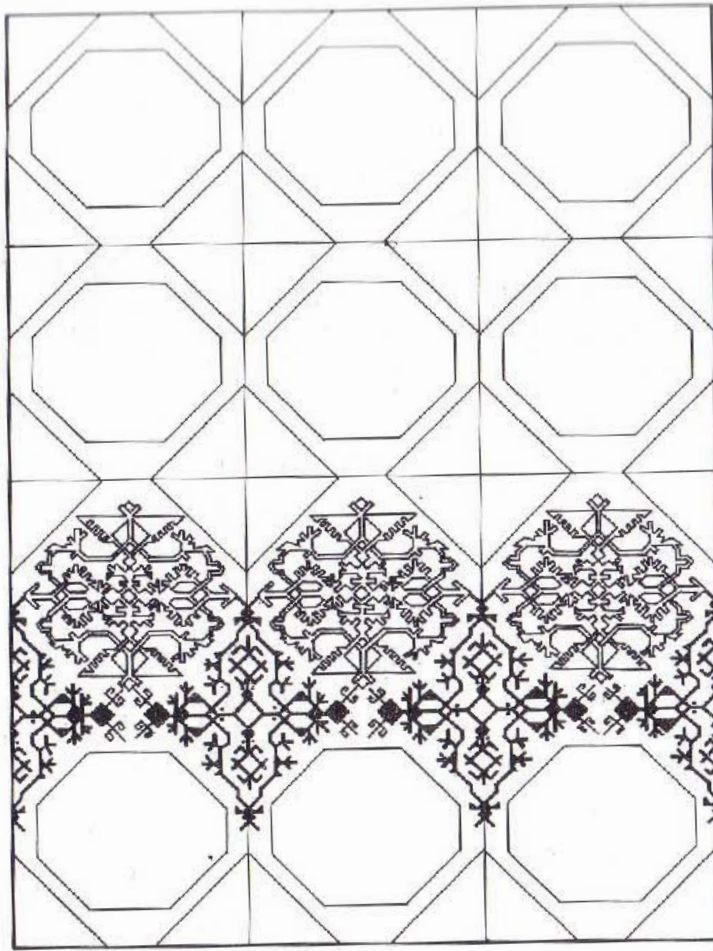
(Resim : 28) Bir İsviçre işlemesi, 1533 tarihli,
Zürih, Landes Museum.

(Resim : 29) Holbein I. tipin kopyası bir İspanyol halısı, 15. yüzyıl sonu, Boston Museum of Fine Arts.

B — II. TİP

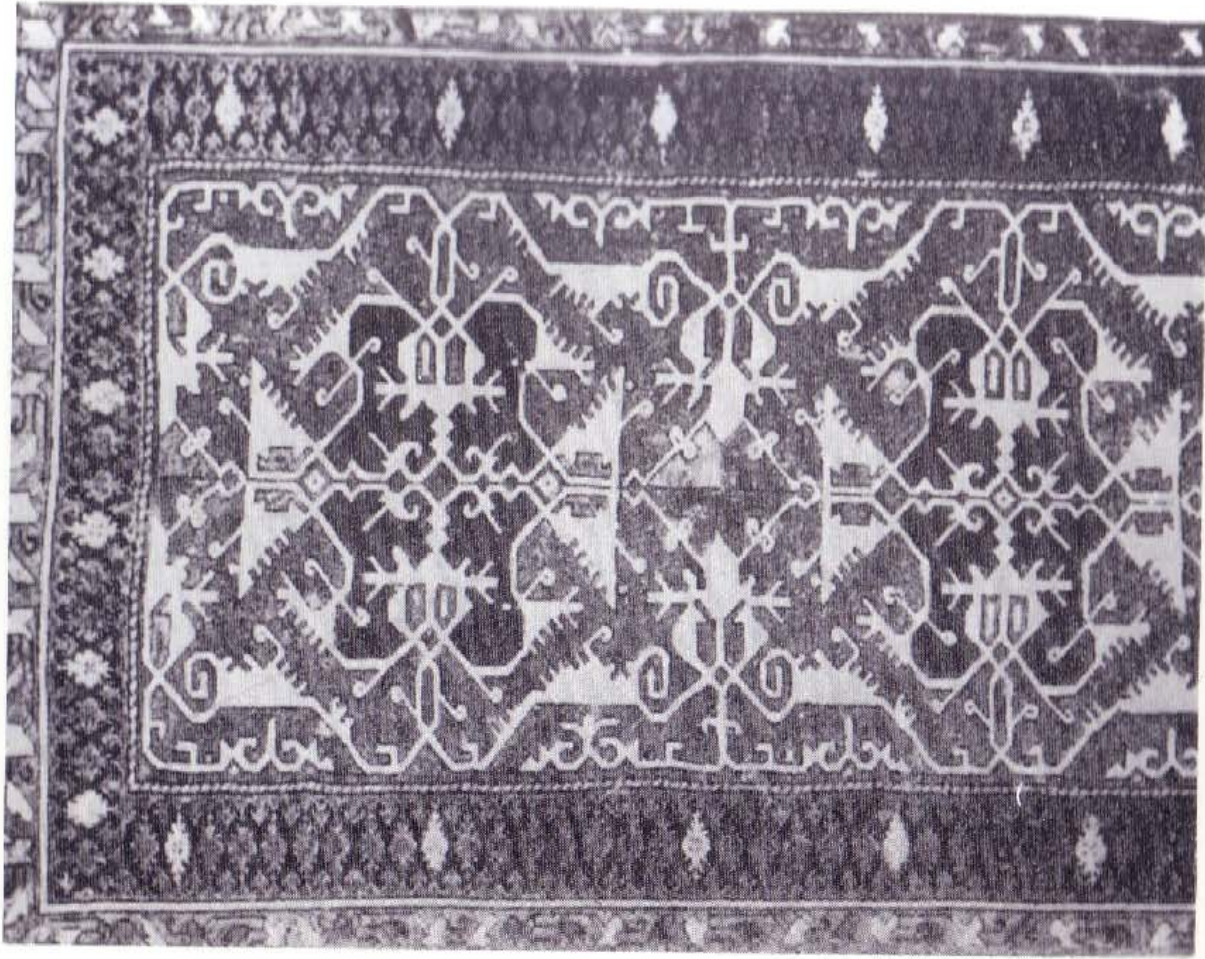
Bunlarda gene küçük örnekli taksimat görülür. Şema bakımından birinci tipin aynısıdır. Karelerin içine sekizgenler yerleştirilmiş, kesişen köşelerde ise baklavalılar yer almıştır. Ancak geometrik motiflerin yerine tamamen bitkisel motifler geçmiştir. Özellikle I. tipteki kenarları örgülü şeritle çevrili sekizgenlerin geometrik şekli yerine tamamen bitkisel motiflerle meydana getirilmiş bir sekizgen konmuştur. Sekizgenler stilize edilmiş tam ve yarım palmet ve rumi çiftlerinin karşılıklı ince saplarla birleştirilmesiyle meydana gelmiştir. Sekizgenlerin alt ve üstünde düz hatlı özellikle üçgen meydana getiren rumiler yeniliktir. Böylece bitkisel motiflerin katılmasıyla sekizgenin konturlarında bir çözülme olmuştur. Baklava motifleri ise birinci tipte daha yakın benzerlik gösterir. Palmet ve çifte rumiler mevcut olmakla beraber, örnek ikinci rumi çiftlerinin terk edilmesiyle bir haç şeklini almıştır. Böylece tamamen bitkisel motiflerle daha gelişmiş olarak aynı kompozisyon tatbik edilmiştir (Desen 20). Ayrıca palmetlerden çıkan ince saplarla sekizgen ve baklavalılar arasında birinci tipte görülmeyen simetrik bağlantı sağlanmıştır. Bu halıların bordürlerinde, karakteristik küfi yazılar, New York Metropolitan Museum of Art'taki halıda olduğu gibi bunlardan gelişen dekoratif örgülü şekiller ve daha geç örneklerde Çin bulutları, rozetlerle kıvrık dallar ve kartuş şekilleri görülür (Levha 31). Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bu halıların karakteristik örnekleri vardır (Levha 32). Bu halıların en büyük özelliği de Türk halılarına has bir kuralın "sonsuzluk fikrinin" en açık örneğini vermiş olmalarıdır. Halının sonsuza doğru uzayan zemin örneğinden kesitler alınarak yeni yeni halı zeminleri elde etmek mümkün olmaktadır. Örnekler değerinden hiçbir şey kaybetmemekte, ebatları aynı kalmakta, fakat zemin kompozisyonu bordür tarafından az veya çok kesilerek çeşitli ebatta yeni halı zeminleri elde edi-

(Desen : 20)

lebilmektedir (Levha 33). Böylece sonsuzluk prensibinin imkânları ortaya konmaktadır. Bu halılar içinde ısmarlama olarak yapılmış olanlar da vardır. New York Metropolitan Museum of Art'ta ve Hamburg Museum für Kunst und Gewerbe'de bulunan ve Centurione ve Doria ailesinin armasını taşıyan bunların en tanınmışıdır (Levha 34). Bu halıların genellikle kırmızı zemin üstüne sarı palmet ve rumilerle yapılmış olduğu bilinmekteydi. Ancak mavi rengin palmetlerin iç dolgusunda kullanıldığı görülmüyordu. Eskiden W. von Bode'nin koleksiyonunda bulunan bir halıda yalnız sekizgenlerin zemini koyu mavi renkte yapılmıştır (Resim 30). New York'ta Joe Mc. Mullan'ın ve Hollanda'daki özel bir koleksiyonda bulunan halılarda ise zeminde mavi renge rastlanmıştır. İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan bir halıda da zemin mavi renktedir. Ancak daha basık bir şekil almış olan sekizgenler kırmızı renkte verilmiştir. Baklavalar ise yassılaştırmış olup, kırmızı zeminlidir. Rumi çiftleri sarı renktedir. İçlerinde mavi palmetler vardır (Levha 35). Kompozisyondaki aksaklıklar halının 17. yüzyıl sonuna tarihlenmesini mümkün kılar. İstanbul Vakıflar Müzesi'nde bulunan bir halı ise bu halı tipinin çok daha değişik bir örneğini ortaya koyar. Halının zemini kahverengimsi sarı renktedir. Örnekler ise açık ve koyu mavi ile yapılmıştır (Levha 36). Palmetlerin aralarında kırmızı dolgular vardır. Daha dağılmış bir kompozisyon gösteren bu halıyı bu tip içinde bugüne kadar tanınmayan yeni bir renkteğini ortaya koyan önemli bir parça olarak tanıtıyoruz ve bu tip halıların son örneği olarak kabul ediyoruz.

Birinci tipte olan şematik benzerliklerden dolayı her iki tipin Uşak bölgesinde yapılmış olacağı kabul edilmektedir. Bu halı tipi Avrupa ressamlarınca çok sevilmiş ve 16. yüzyıl başından 18. yüzyıl sonuna kadar birçok Avrupalı

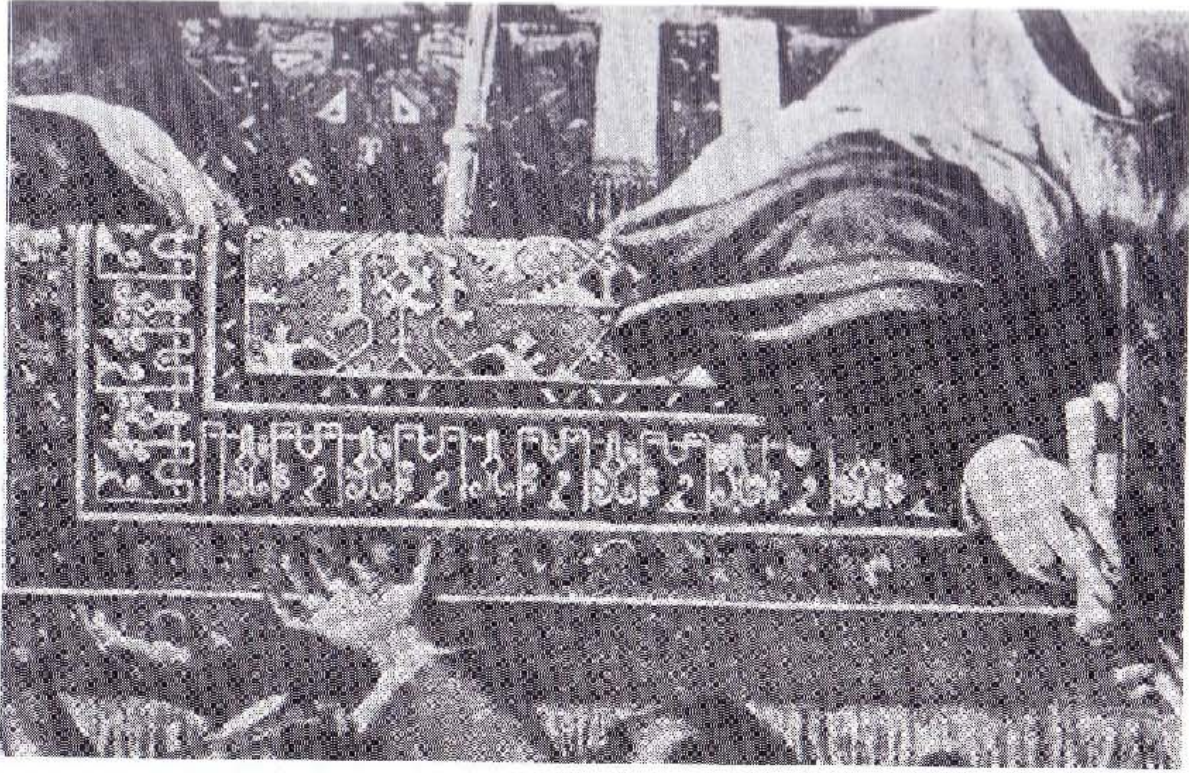

(Resim : 30) Holbein II. tipe giren halı - Lotto halısı - (Uşak)
17. yüzyıl, evvelce W. V. Bode Koleksiyonu'nda.

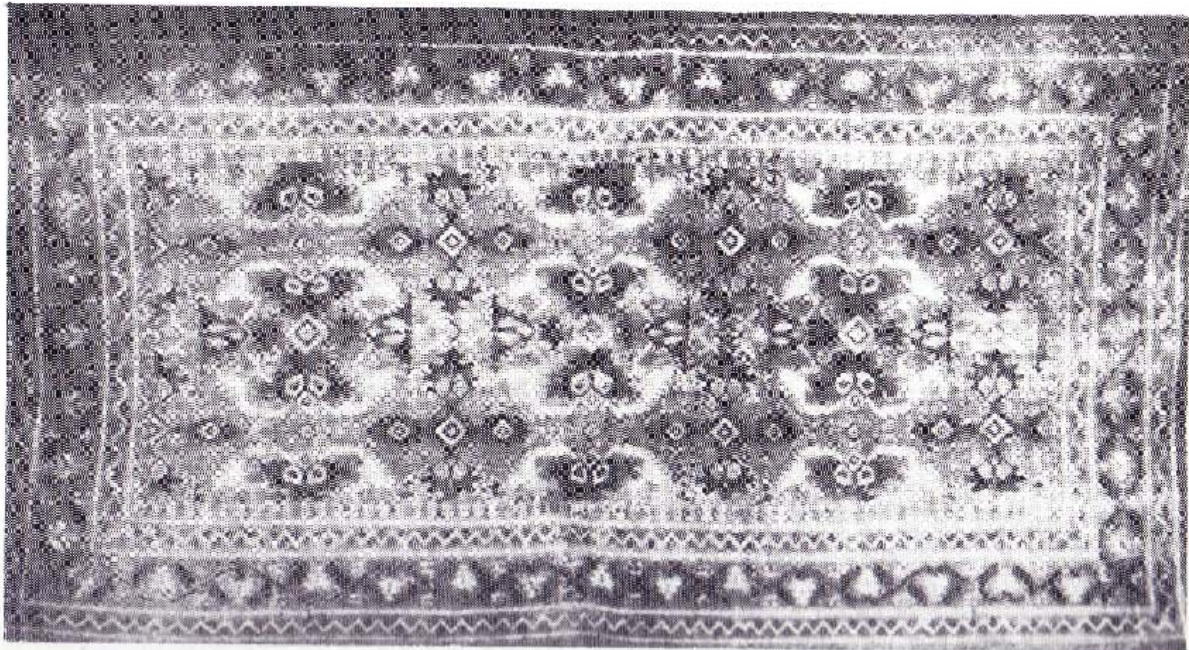
ressamlar tarafından resmedilmiştir. Fakat enteresan olan evvelce bu gruba ismi verilen Holbein tarafından hiç resmedilmemesidir. Bu yüzden de daha ilk halı araştırmacıları tarafından yeni bir isimle adlandırılmak lüzumu hissedilmiştir. Bu örnekte halıların İtalyan, Flaman ve Hollandalı ressamlar tarafından 16. yüzyıl başından 19. yüzyıla kadar tasvir edildiğini gösteren örnekler vardır. Sebastiano del Piombo'nun evvelce Harewood Koleksiyonu'nda bulunan 1516 tarihli bir grup portresinde ve L. Longhi'nin Berlin Gemäldegaleri-e'de bulunan bir tablosunda böyle bir halı tasvir edilmiştir. Orijinal halılar 18. yüzyıla kadar gitmemekle beraber gene de Avrupalı ressamlar tarafından uzun süre model olarak kullanılmakta devam etmiştir. "Turkish Arabesque" adı ile de tanınan bu halılara,²⁷ Lorenzo Lotto tarafından tablolarında çok tasvir edildiği için, son zamanlarda "Lotto halısı" adı da verilmiştir.²⁸ Venedik'te San Giovannie Paolo Kilisesi'nde bulunan ve Lorenzo Lotto tarafından yapılmış olan bir altar resminde bu tip bir halı başarı ile tasvir edilmiştir (Resim 31). Bu yüzden bu halılar şimdilik Lotto halısı adı ile tanımlanmaktadır. Bu halıların ilk örnekleri 15. yüzyıl sonuna tarihlendirilmektedir. Fustat'ta bulunan parçalar arasında benzerlerine rastlanmamıştır. Ancak 16. yüzyıl İspanya halılarında kopya edilmiştir. Eskiden Kuzey Amerikalı bir antikacıda bulunan bir İspanyol halısında bunun tatbik edildiği bilinmektedir (Resim 32). Ayrıca bu tipin benzeri, Viyana'da Hofbibliothek'de bulunan ve 15.

27) W. Bode - E. Kühnel, adı geçen eser, s. 36-38, Türkisch Arabesque veya Lotto halısı der.

28) K. Erdmann, *Siebenhundert Jahre Orientteppich*, Weisbaden, 1966, s. 137-142.

(Resim : 31) Holbein II. tipe giren halı —Lotto halısı— Lorenzo Lotto'nun bir resminde, Venedik, San Giovanni di Paolo Kilisesi'nde.

(Resim : 32) İspanya halısı, 16. yüzyıl, Kuzey Amerika'da bir antikacıda.

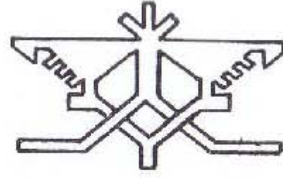
(Resim : 33) Theseide yazmasının takdim sayfasındaki bir minyatür, 15. yüzyılın üçüncü çeyreği, Viyana, Hofbibliothek.

yüzyılın 3. çeyreğine tarihlendirilen Theseide yazmasındaki bir minyatürde bulunan halı tasvirinde karşımıza çıkmaktadır (Resim 33). Türk halı sanatında çok önemli olan bu halıların ilk örnekleri 15. yüzyıl sonunda birdenbire ortaya çıktığı gibi 17. yüzyıl sonunda da birden ortadan kaybolmuştur. Ancak karakteristik palmet ve rumi örnekleri Uşak halılarının başka bir grubunda madalyonlu Uşak halılarında dolgu motifi olarak yaşatılmış.²⁹ Böylece aradaki bağlantı sürdürülmüştür (Desen 21, a-b).

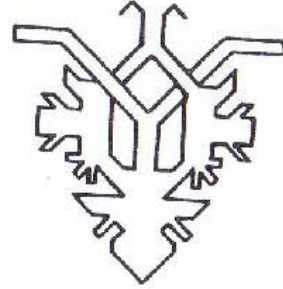
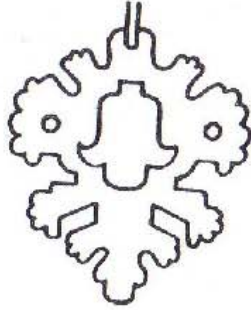
Lotto adı ile ayırt edilen halılar üzerinde inceleme yapan C. G. Ellis, bu halıları üç gruba ayırmaktadır. 1. grup, Anadolu tipinde olandır. Yapım merkezi olarak Uşak ve Konya kabul edilir. 2. grupta ise daha köşeli ve sivri dişli hatlı olanları kilim üslubu olarak adlandırır.. 3. gruptakileri, kıvrık süslemeleri olduğu için süslü üslup olarak ayırt eder. Hatta 2 ve 3. grubun Güneydoğu Avrupa'da yapılmış olabileceğini ileri sürer... Cetorione ve Doria armalı olanların kopya olduğunu yazar. Ancak bu ayırım inandırıcı değildir. Çünkü müzelerimizdeki halılar bu tipin kendi içindeki çeşitlenmesini gösterir. Ancak İngiltere'de Boughton'da bulunan halının çözgü ve atkılarında keten iplik kullanılması ve renk tonlarındaki değişiklikten dolayı farklılık gösteren bu halının İngiltere'de kopya edilmiş olduğu belirtilmektedir.³⁰

29) K. Erdmann, adı geçen eser, s. 141, Fig. 173-174.

30) M. Beattie "Britain and the Oriental Carpet" Leeds Art Calender, No. 55, 1964. s. 4-15; C. G. Ellis, "The Lotto Pattern as a Fashion in Carpets" Festschrift für P. Wilhelm Meister, 1975, s. 19-31.; J. Mills, "Lotto Carpets in Western Paintings" Halı III No. 4, 1981, s. 278-89.

(Desen : 21 a)

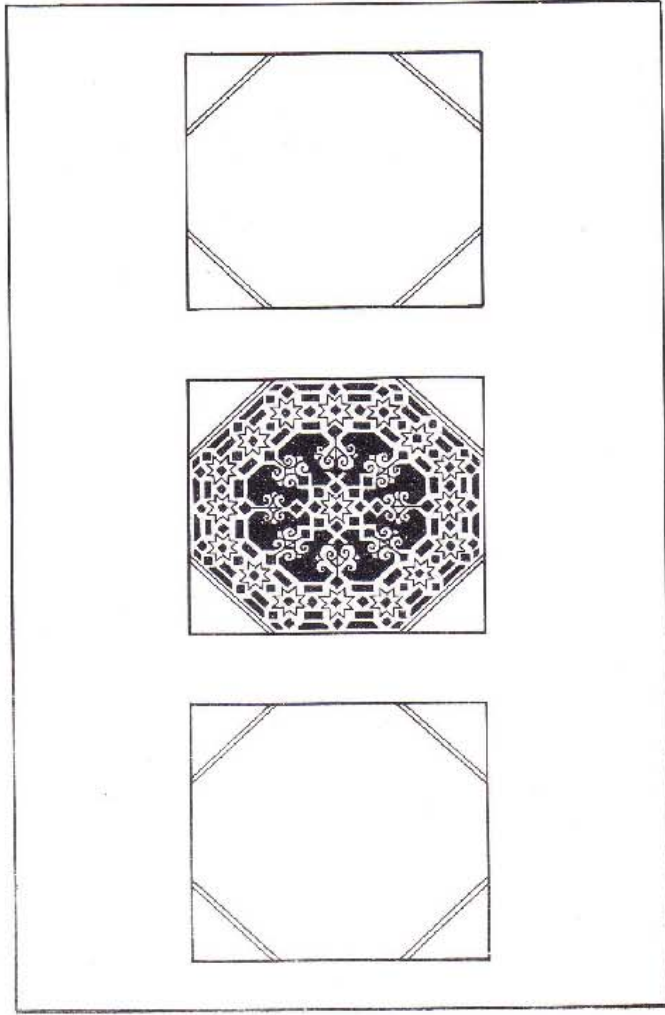

(Desen : 21 b)

C — III. TİP

Bu tipteki halılarda zemin büyük karelere veya dikdörtgenlere ayrılmıştır. İçlerine büyük sekizgenler yerleştirilmiş, bunların da içleri gene sekiz köşeli yıldız ve geometrize edilmiş bitkisel motiflerle dolgulanmıştır. Karelerin köşelerinde kancalı üçgen dolgular yer alır. Zeminde genellikle üst üste yerleştirilmiş iki karenin basit sıralanışı görülür. Bordür çerçevesi kareleri birbirinden ayırır (Desen 22). Erken örneklerde esas bordürde karakteristik örgülü küfi yazı bulunur. İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bu tipin klâsik bir örneği vardır (Levha 37). Bazen de üst üste üç hatta dört kare bölümün sıralandığı halılar vardır. Berlin Staatliche Museen'de bulunan iki halı bu sıralanmaya örnektir. Bütün kareler aynı büyüklüktedir. Bitkisel veya geometrik motiflerden meydana gelmiş bir çerçeve şeridi ile birbirlerinden ve esas bordürden ayrılmışlardır (Resim 34). Daha gelişmiş tiplerde bu ayırmacı bordürler ortadan kalkmıştır. Köşe üçgenleri parçalanmış olarak köşelerde muhafaza edilmiştir. Berlin Staatliche Museen'de böyle bir halı bulunmaktadır. İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan bir halı ise sekizgen çerçevenin de ortadan kalktığını fakat buna rağmen dolgularda gene de esas şemanın muhafaza edildiğini belirten daha da gelişmiş bir örneği gösterir. Levha 38 ise III. tipin IV. tiplerle birleştiğini gösteren geç bir halıdır. İstanbul Vakıflar Halı Müzesi'nde bulunan bir halıda ise zeminde bir tek kancalı sekizgen yer almıştır. İçinde stilize bitkisel dolgular yer alır, köşe üçgenleri kancalı dolguları ile köşelerde muhafaza edilmiştir (Levha 39). Bordürde İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki I. tip halıda ve Berlin'de bulunan III. tip halının kartuşlu bordür deseni kullanılmıştır. Bu bordür deseni, bazı Orta Asya Türk-

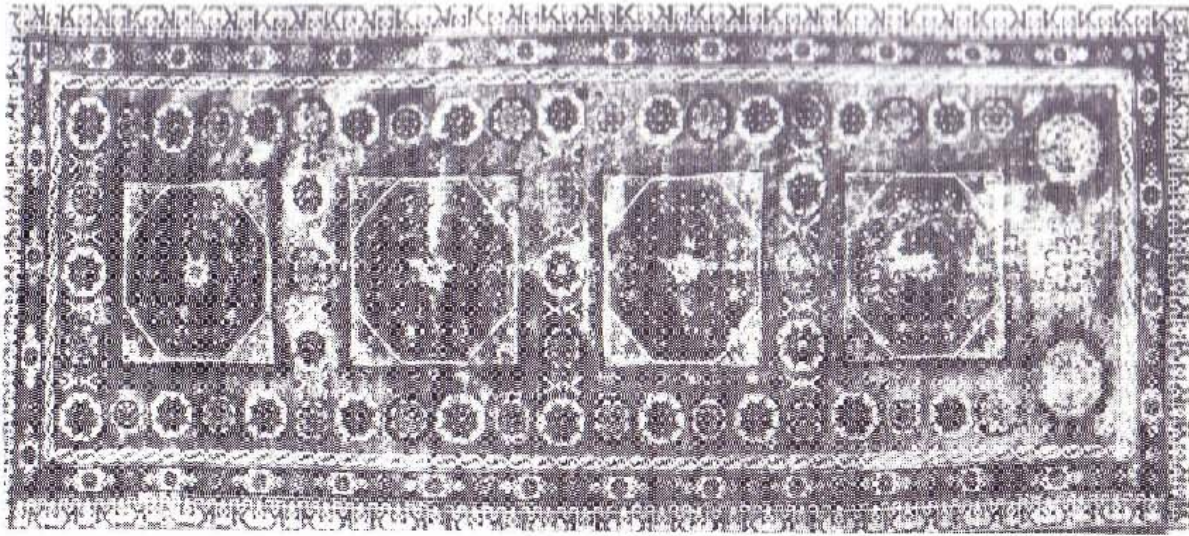
(Desen : 22)

men halılarında da aynen görülmektedir. Gene İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan bir halıda ise, kare bordür çerçevesi tamamen ortadan kalkmıştır. İki sekizgen parçalanmış formları ile üst üste yer alır. Bordürde kûfi yazıdan geliştirilmiş bir motif görülür (Levha 40). Levha 41'deki halı ise özel bir önem taşır.

Vakıflar Halı Müzesi'ne Divriği'den getirilmiş olan büyük bir halıda kırmızı zemin üzerine iki büyük sekizgen vardır. Sekizgenin içi, sekiz kollu bir yıldızdan gelişen girift bir örgü ile dolguludur. Etrafı stilize lotus çiçekleri ile çevrelenmiştir. Dört köşede içi zikzak dolgulu üçgenler yer alır. Sekizgenlerin yer aldığı zemin bordürle bölünmemiştir. Geniş olan bordürün en dış şeridinde basık bir biçim almış olan örgülü kûfi yazı uzanır. Köşe dönüşleri başarılı değildir. Bu halıyı incelemiş olan B. Balpınar, halının zemin süslemesinin mimarideki kubbe ve tromptan esinlenerek binanın süslemesi ile ilgili mimar tarafından çizildiğini yazmaktadır.³¹ Ayrıca sert ve uzun havı ve sarımsı yünü ile Batı değil Doğu Anadolu'da yapılmış olduğunu, hatta 13. yüzyıla tarihlenebileceğini belirtir.³¹ Ancak bu halıyı kompozisyon özelliğinden ötürü 13. yüzyıla tarihlemek olanaksızdır. Büyük örnekli halıların gelişmiş bir dev-

31) B. Acar (Balpınar), "Divriği Ulu Camii'ndeki Halı ve Kilimler", Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1978 s. 75, Res. 5.; B. Balpınar - Udo Hürsch, Carpets Vakıflar Museum İstanbul Wesel 1988, s. 40-45 pl.2.

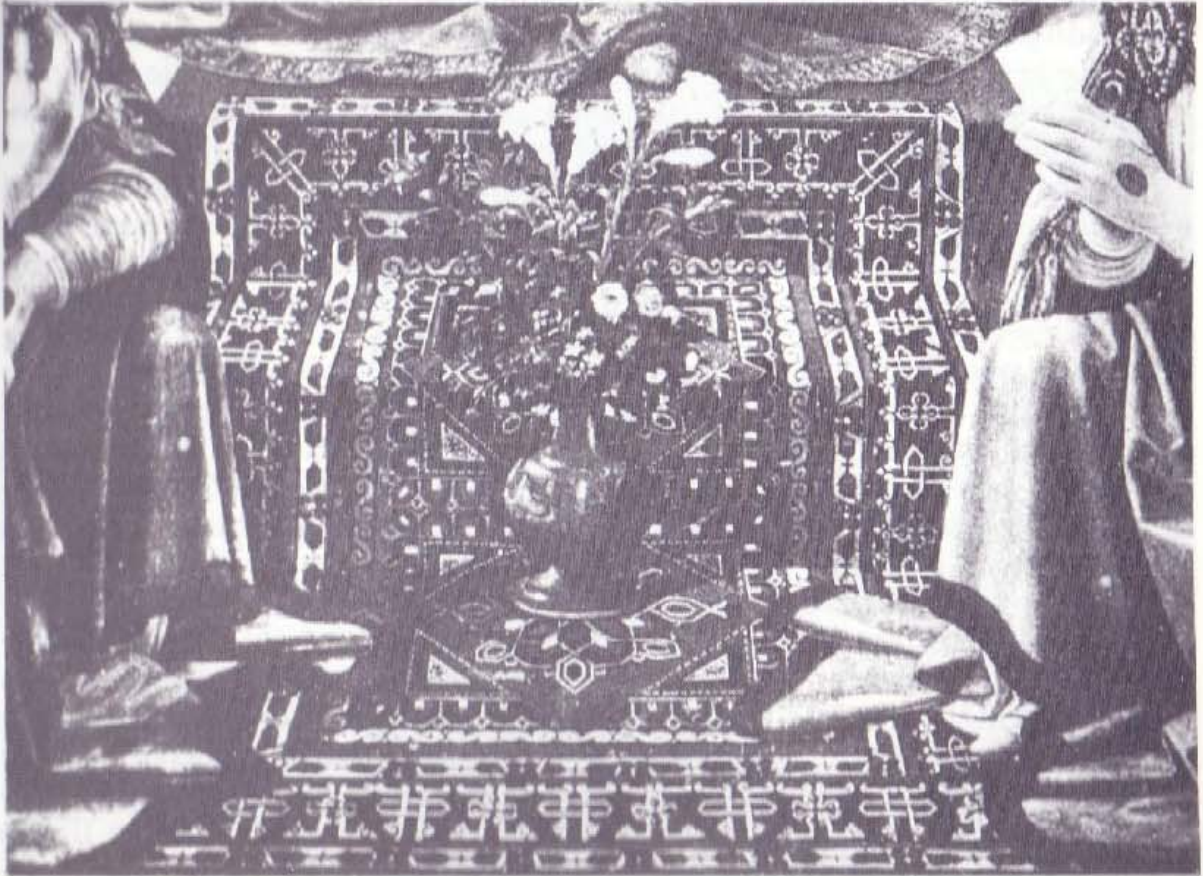
(Resim : 34) Holbein III. tipe giren halı, (Bergama) 16. yüzyıl, Berlin, Staatliche Museen.

rine girmektedir. Benzer örnekleri, Batı Anadolu halılarında da vardır. Doğu ve Batı Anadolu halıları arasındaki bağlantıyı göstermesi bakımından önemlidir. Türkmen minyatürlerinde görülen, bölüntüsüz zeminde büyük sekizgenlerin sıralandığını gösteren halı tasvirleri bu grup içinde bir kaynak olmaktadır.

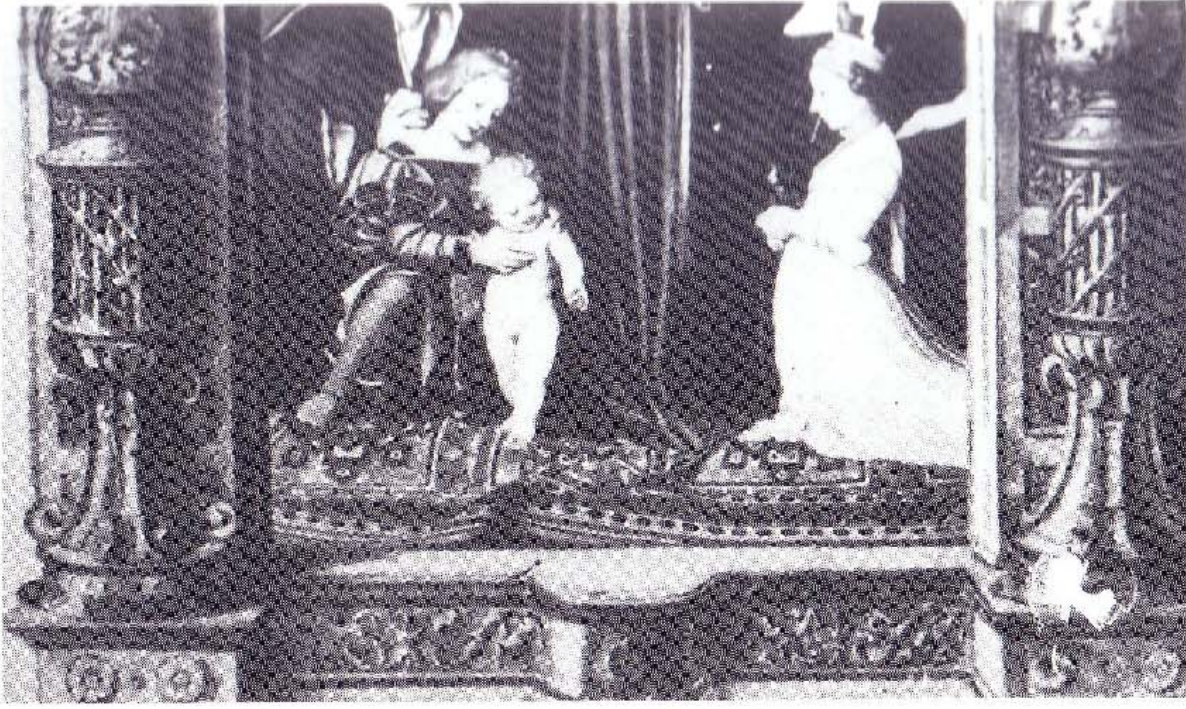
Gene Vakıflar Halı Müzesi'nde geç bir halıda ise, klâsik şemaya tekrar dönüşmüştür (Levha 42). Bugün dahi Bergama ve Çanakkale bölgesinde yapılmakta olan bu halıların benzerlerine bakarak III. tip halıların Bergama bölgesinde yapılmaya başlandığı kabul edilmektedir. Ayrıca bu tipin kompozisyon şeması Anadolu hayvan halıları ile aynı prensibi gösterir. Aradaki bu bağlantı, 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hayvan figürlerinin yerini almaya başlayan aynı şemayı gösteren geometrik motifli bu tip halılarla daha da belirlenir ve kuvvetlenir. III. tip Holbein halıları adı altında toplanan bu halıların ilk örneklerinin tarihlendirilmesinde gene 15. yüzyıl Avrupalı ressamlarının eserleri yardımcı olmaktadır. Assisi'de Giotto mektebine ait bir resimde ve Floransa'da Santa Maria Novella Kilisesi'ndeki 14. yüzyıla ait bir freskoda eşit büyüklükteki ve içleri geometrik dolgulu karelerin sıralanmasından meydana gelmiş halı tasvirleri görülmektedir ki, bunların bir dereceye kadar 15. yüzyıl Holbein halılarının ilk merhalesi olarak kabul edilmeleri mümkündür. Holbein'den daha evvel İtalyan ustaları tarafından bu tip halılar eserlerinde tasvir edilmiştir. Carlo Crivelli'nin Londra National Gallery'de bulunan "Tebşir" resminde, balkondan sarkan halıda aynı kompozisyon vardır. Bordüründe kûfi yazıdan gelişmiş bir motif görülmektedir ki, benzeri Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki halıda bulunmaktadır (Resim 35). Domenico Ghirlandajo'un Floransa'da Uffizi Galerisi'nde bulunan bir Meryem resminde tahtın altına serilmiş halıda sekizgenleri yıldız biçimi almış böyle bir halı tasvir edilmiştir. Sekizgenler dilimli bir şeritle kare birer çerçeve içine alınmışlardır. Bordürde karakteristik kûfi yazı görülür (Resim 36). Vittore Carpaccio'un 1495 tarihli olup, Venedik'te Accademia di Belle Arti'de bulunan Ursula Efsanesi serisinden bir resimde gondoldan sarkan halılardan iki tanesi bu tipe giren halıların benzeridir (Resim 16). Keza Mansueti'nin Venedik'te Accademia di Belle Arti'de bulunan resminde pencere ve balkonlardan sarkan halılardan birkaçı aynı tipe giren halıların tasviridir. Özellikle birinde çerçeve yapan ayırıcı

(Resim : 35) Holbein III. tipe giren halı (Bergama), 16. yüzyıl, Carlo Crivelli'nin bir resminde, Londra, National Gallery.

(Resim : 36) Holbein III. tipe giren halı, Domenico Ghirlandaio'nun bir resminde, Floransa Uffizi Galerisi'nde.

(Resim : 37) Holbein III. tipe giren halı, (Bergama) Genç Hans Holbein'in "Meryem ve Basel Belediye Reisi ile Ailesi" isimli resmi, Dresden, Gemäldegalerie.

bordürün ortadan kalktığı tipi göstermesi bakımından önemlidir. Andrea Solario tarafından yapılmış olup, bugün Milano, Brera'da bulunan Domenico Morone'nin portresinde masa üzerine serili halıda da böyle bir halının tasviri vardır. Gene aynı yerde V. Foppa tarafından 1485'te yapılmış bir freskteki halıda düğümlü bordür deseni görülür. Bütün gruba ismini veren Holbein'in eserlerinde ise bu halı tasvirleri bilhassa Londra National Gallery'de bulunan "İki Elçi" tablosunda ve 1526 tarihli olup, bugün Dresden Müzesi'nde bulunan Meryem ile "Basel Belediye Reisi Meyer ve Ailesi" tablosundaki halı tasvirlerinde görülmektedir (Resim 37). Bilhassa bu sonuncu resimdeki halıda üst üste dört karenin bulunması önemlidir. Berlin Müzesi'ndeki orijinal halıların şemasını hatırlatmaktadır. Böyle bir halının üç büyük kareli tasviri Pinturicchio'un Siena Kütüphanesi'nde bulunan resminde karşımıza çıkar.

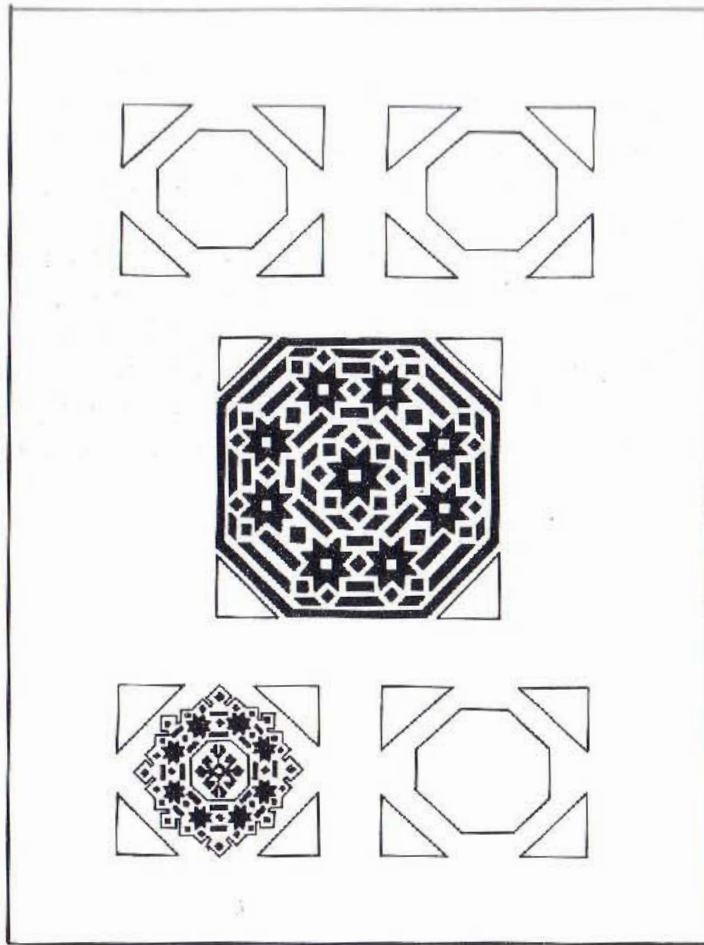
Viyana, Nationalbibliothek'te bulunan ve 1460'a tarihlendirilen ve Dük René d'Anjou'ya ait olan "Livre du cuer d'amour espris" adlı bir Fransız minyatüründe soldaki yatağın altına serili olan halı, III. tip halıların klâsik tipinin tasvirini vermektedir (Resim 38). Bordürdeki kûfi yazı, orijinal örneğe bağlılığı gösterir. Ayrıca gene Viyana'da Hofbibliothek'teki ve 15. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlendirilen Thesseide yazmasında bulunan bir minyatürde yatağın yanına serilen bir halıda III. tipin kompozisyon şeması fark edilmektedir. Resim 33'teki minyatürde görülen halının zemini iki büyük kareye bölünmüş olup ortalarında birer büyük sekizgen vardır. Sekizgenlerin içinde ise seçilebildiği kadarı ile ağızları karşı karşıya gelmiş stilize iki ejder veya kuş figürü yer almıştır. 15. yüzyıl hayvan figürlü halıların bir tasviri olması mümkündür. Münich'te Bernheimer Koleksiyonu'nda bulunan ve çifte stilize kuş figürlü 18. yüzyıl Bergama halısı ile benzerliği vardır. Holbein III. tip halılarla şema bakımından bağlantıyı kuvvetlendirir. Bu halı tipinin doğu minyatürlerindeki halı tasvirlerinde de görüldüğü, Kahire Millet Kütüphanesi'nde

(Resim : 38) Dük René d'Anjou'a ait 1460 tarihli bir Fransız minyatürü, Viyana, National Bibliothek.

(Resim : 39) Bir Kelile ve Dimne minyatürlü yazmasından, III. tipe benzeyen halı tasviri, Kahire, Millet Kütüphanesi.

(Desen : 23)

bulunan bir Kelile ve Dimne yazmasındaki minyatürlerden anlaşılmaktadır.³² Bu minyatürlerin bazısında bu grup için karakteristik olan aynı değerdeki büyük sekizgenlerin üst üste sıralandığı görülmektedir (Resim 39). Orijinal halılarla dikkati çeken şematik benzerlikler vardır. Kûfi yazılı bordürleri ortak özellikleridir. Minyatürlerdeki tasvirler bu grup içinde kaynak olmaktadır. Bütün bu benzer tasvirlerden anlaşıldığı gibi III. tip halılar 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk halı sanatında yer almaya başlamış ve dışarıya ihraç edilmiştir.³³ Hatta Londra Victoria and Albert Museum'da bulunan bir İspanyol halısı da aynı kompozisyonla şekillenmiştir.

D — IV. TİP

Bu halılar ise III. tipin bir varyasyonudur. Ortada büyük bir kare ve bunun altında ve üstünde ikişer küçük kare yer almaktadır (Desen 23). Bu halı tipinde diğer tiplerde görülen aynı değerde motiflerin sıralanışındaki sonsuzluk prensibi kaybolmuş, bunun yerini bir orta motif etrafında ikinci derecedeki motiflerin toplandığı "Gruplaşma" prensibi almıştır. Bu prensip Türk halılarına yabancı olup, belki Memlûk halılarının etkisi ile ortaya çıkmış olmalıdır. Ancak III. tipin bir gelişme safhası olarak Türk halı sanatındaki bağlantıyı ortaya koyar. İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan üç halı bu tipin en başarılı temsilcileridir (Levha 43). Bordürlerinde kûfi yazının

32) R. Ettinghausen, adı geçen eser, 105-108, Fig. 8-9.

33) K. Erdmann, *Europa und der Orientteppich*, Mainz, 1962.

karakteristik örgülü şekli olan bu halılardan biri, iki kare bölümün üst üste yerleştirilmesi ve daha küçük sekizgenlerin iki tarafta yer alması ile III. tipte bağlantıyı açıklar. Diğer ise (Levha 44) tekrar eden kompozisyonu ile gruplaşma prensibinin sonsuzluk prensibi ile başarılı bir şekilde uzlaştırıldığını ortaya koyar. Bu kompozisyon düzeni 19. yüzyıla hatta günümüze kadar gelen Bergama halılarında yaşatılmakta devam etmiştir (Levha 45). Bu yüzden de III. ve IV. tip Holbein halıları adı verilen bu grubun Batı Anadolu'da özellikle Bergama bölgesinde ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Mansueti'nun tablosundaki halı tasvirleri her iki tipin de karakteristik örneklerini toplamakta ve bu tiplerin 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarihlenebileceğini mümkün kılmaktadır. 19. yüzyıl halıları ise Kafkasya'nın geometrik halılarının şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Geometrik örnekleri ve sağlam kompozisyonları bu sürekliliği sağlamıştır.

Levha : 1 — Selçuklu halısı, (Konya), 13. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.

Levha : 2 a — Selçuklu halısı, (Konya)
13. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri
Müzesi.

Levha : 2 — Selçuklu halısı, (Konya)
13. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri
Müzesi.

Levha 3 — Selçuklu halısı, (Konya).
13. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm
Eserleri Müzesi.

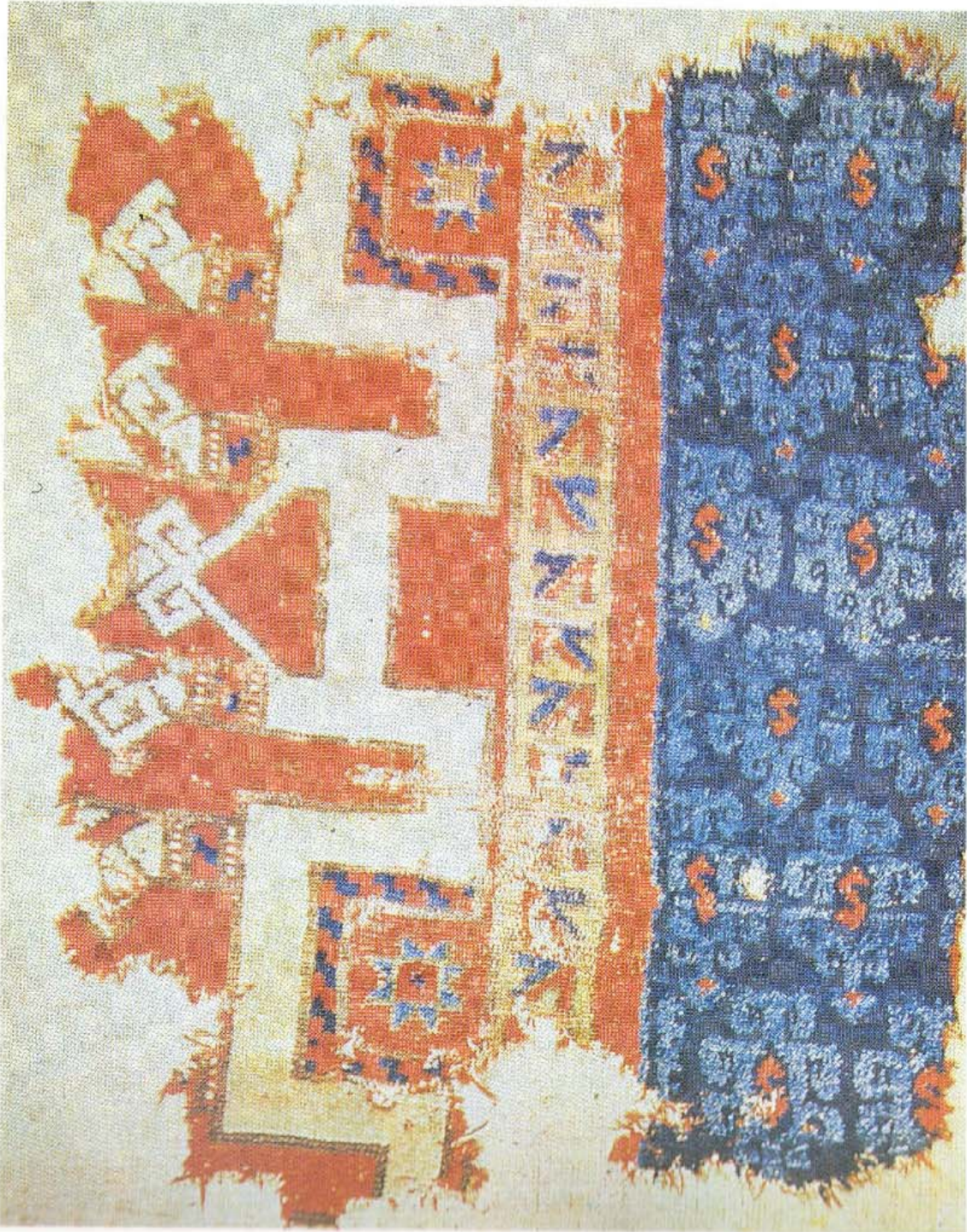

Levha : 4 — Selçuklu halısı, (Konya) 13. yüzyıl, İstanbul Türk
ve İslâm Eserleri Müzesi.

Levha : 6 — Selçuklu halısı, (Konya), 14. yüzyıl başı, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.

Levha : 8 — Selçuklu halısı (Beyşehir), 13. yüzyıl sonu, Konya Etnografya Müzesi.

Levha : 9 — Selçuklu halısı, (Beyşehir), 13. yüzyıl sonu, Konya Etnografya Müzesi.

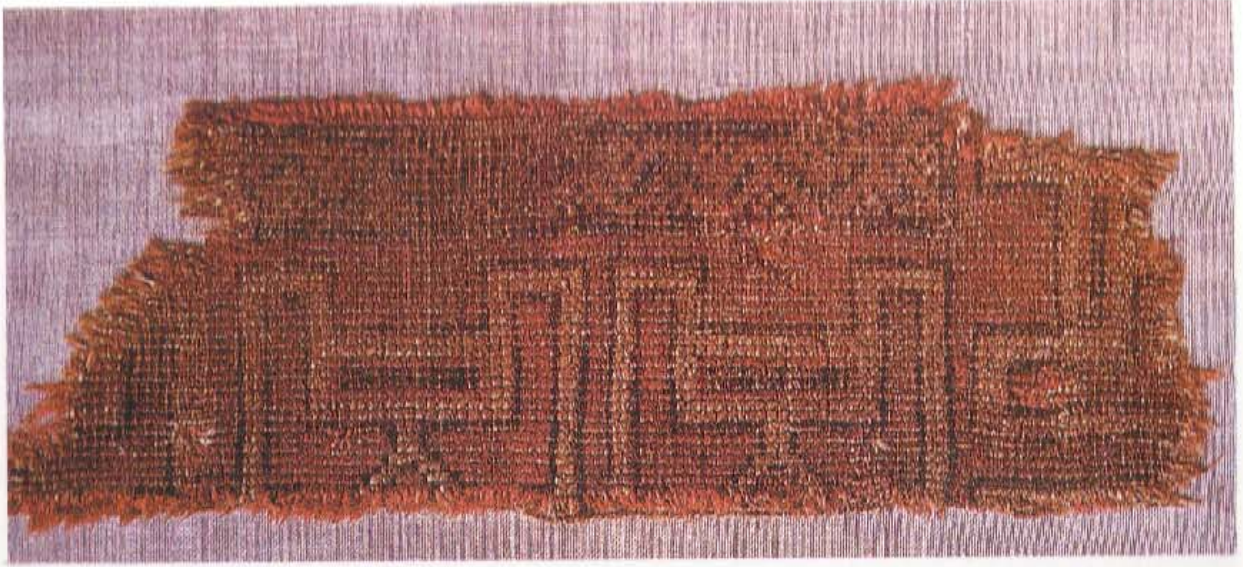
Levha : 11 — Selçuklu halısı,
(Fustat), 13. yüzyıl sonu,
Stockholm, National Museum.

Levha : 12 — Selçuklu halısı, (Fustat), 13. yüzyıl sonu, Stockholm, National Museum.

Levha : 12 a — Selçuklu halısı, (Fustat),
13. yüzyıl sonu, Stockholm, National Museum.

Levha : 14 — Selçuklu halısı, (Fustat), 14. yüzyıl başı, Stockholm, National Museum.

Levha : 13 — Selçuklu halısı (Fustat), 13. yüzyıl sonu, Stockholm, National Museum.

Levha : 15 — Selçuklu halısı, (Fustat), 14. yüzyıl başı, Stockholm, National Museum.

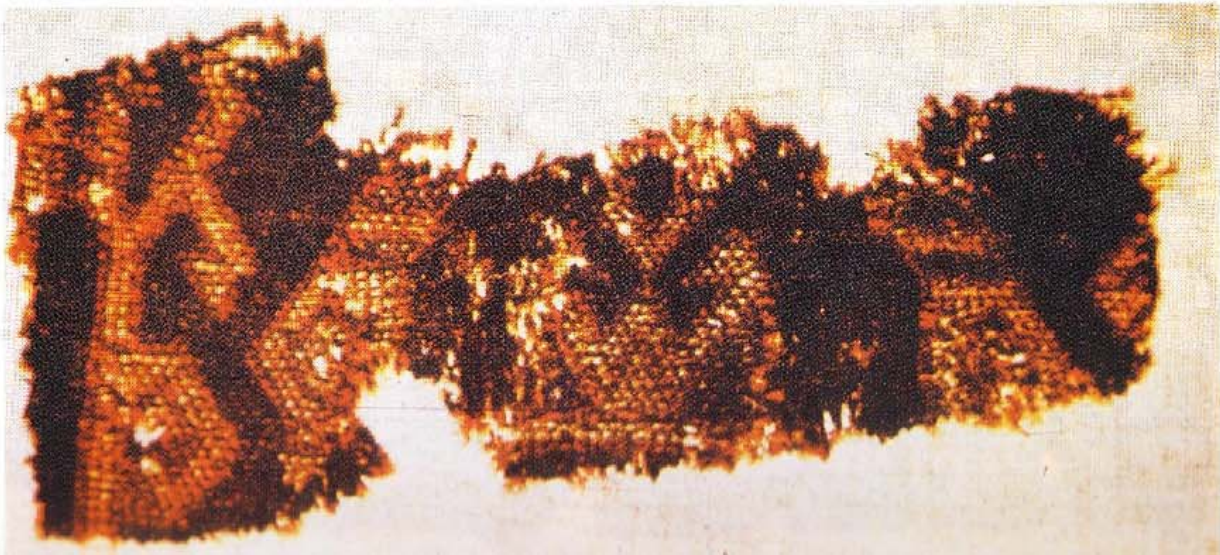
Levha : 16 — Marby halısı, 15. yüzyıl, (Jämtland) Stockholm, Statens Historiska Museet.

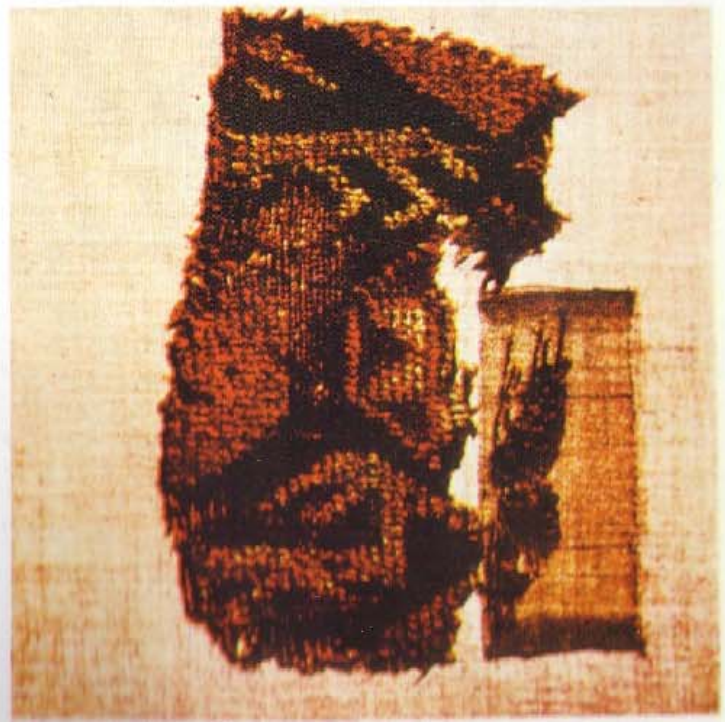
Levha : 18 — Bir ağacın iki tarafında
iki kuş figürlü halı, 15. yüzyıl (Fustat).
Stockholm, Statens Historiska Museet.
(Evelce C. J. Lamm Kol.).

Levha : 19 — Bir ağacın iki tarafında iki kuş figürlü halı, 15. yüzyıl, (Fustat), Stockholm, Statens
Historiska Museet, (Evelce C. J. Lamm Kol.).

Levha : 20 — Kuş figürlü halı, 15. yüzyıl ikinci yarısı, Konya Etnografya Müzesi.

Levha : 21 — Hayvan figürlü halı, 15. yüzyıl başı, (Fustat), Stockholm, Statens Historiska Museet. (Evelce C. J. Lamm Kol.)

Levha : 22 — Ming halısı, 15. yüzyıl, (Orta İtalya'da bir kilisede), Doğu Berlin Staatliche Museen.

Levha : 23 — Hayvan figürlü
halı, 15. yüzyıl sonu, İstanbul Türk
ve İslâm Eserleri Müzesi.

Levha : 24a — Crivelli halısı, 18.
yüzyıl başı, İstanbul Türk ve İslâm
Eserleri Müzesi.

Levha : 24 — Crivelli halısı, 15-16. yüzyıl başı, Budapeşte, İparmüvészeti Muzeum.

Levha : 25 — Bergama halısı, 18. yüzyıl, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi.

Leyha : 26 — Holbein halılarının öncüsü olan halı, 15. yüzyıl, (Beyşehir),
Konya Etnografya Müzesi.

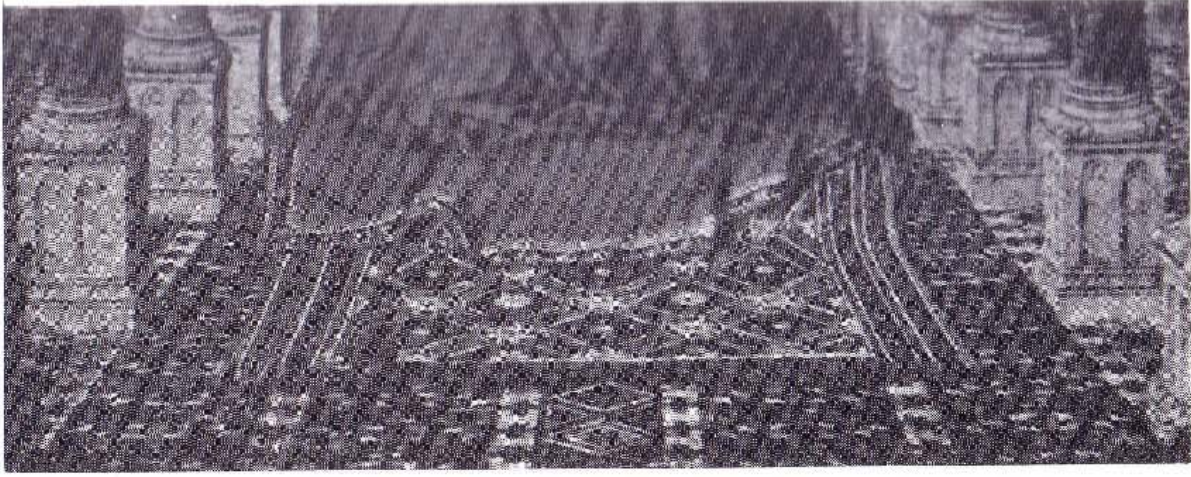

FLAMAN RESSAMLARININ TABLolarında GÖRÜLEN HALILAR

15. yüzyılın geometrik motifli halıları arasında daha başka bir kompozisyon düzeni gösteren halılar da vardır. Bu halılar özellikle Flaman ressamlarının tablolarında resmedilmişlerdir. Daha 14. yüzyıl sonundan itibaren kaynaklarda Alpler'in kuzeyindeki bölgelerde Türk halılarının satıldığından bahsedilmektedir. Bu yüzden 15. yüzyılda bu bölgelerdeki çeşitli resim ekollerinde Türk halılarının resmedildiği tarihi kaynaklarla da belgelenmiş olmaktadır. Önemli olan bu ekollere ait tablolarda İtalyan ressamlarının eserlerinde görmediğimiz geometrik örnekli halı kompozisyonlarına rastlanmasıdır. Bilhassa Jan van Eyck ve talebesi Petrus Christus'un yaptığı resimlerde baklava şemasına göre tertip edilmiş örneklerle rastlanmaktadır. Jan van Eyck'in Dresden Gemäldegalerie'de bulunan Meryem resminde böyle bir halı tasviri Meryem'in tahtı altına serilmiş olarak görülmektedir (Resim 40). Aynı şekilde bir halı tasviri de, Petrus Christus'un Frankfurt am Main'de Staedelschen Kunstinstitut'da bulunan bir resminde görülmektedir. Sekiz köşeli yıldızların ince şeritlerle baklava şeması verecek şekilde birleştiği ve ortalarında sekiz köşeli yıldız dolguları olan böyle kompozisyonlu bir halı Konya Mevlâna Müzesi'nde bulunmaktadır (Levha 46). Aynı şekilde baklava şeması veren fakat daha gelişmiş detaylı bir halı da gene Konya Mevlâna Müzesi'ndedir (Levha 47). Bu halıyı 17. yüzyıla tarihlendirmek mümkündür.

İtalyan ressamlarının resimlerinde görülmeyen fakat özellikle Hans Memling'in yaptığı tablolarda rastlanan bir halı tipi daha vardır. Bunlar Holbein halılarından birinci tipe giren küçük örnekli karelere bölünmüş olan halı kompozisyonunun daha değişik bir uygulamasını gösterir. Bundan dolayı Holbein halılarının dışında incelemek gerekmektedir. Bu halılarda küçük kareler içine kenarları kademeli ve çengellerle çevrili sekizgenler yerleştirilmiştir. Fakat karelerin köşelerine rastlayan baklavalı halı sathı üzerinde dik eksenler meydana getirecek şekilde ince şeritlerle birleştirilmişlerdir. Hans Memling'in Viyana Gemäldegalerie'de bulunan bir resminde Meryem'in tahtı altına serilmiş olan halıda görülmektedir (Resim 41). Ayrıca Dük René d'Anjou'ya ait 1460 tarihli olup, Viyana Nationalbibliothek'te bulunan bir minyatürde sağda serili olan halıda aynı tipte bir halı tasviri vardır (Resim 38). Konya Mevlâna Müzesi'nde bulunan bir halı parçasında aynı kompozisyon görülmektedir. Bordüründe kûfi yazının değişik bir uygulaması yapılmıştır. Bu halıyı 15. yüzyıl halısı olarak tarihlendirip, bu tipin ilk örneği diye kabul ediyoruz (Levha

(Resim : 40) Baklava şemalı halı, Jan van Eyck'in bir resminde, Dresden, Gemäldegalerie.

48). Ayrıca İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bir halı da 15. yüzyıl Fransız minyatüründe tespit ettiğimiz halının tam bir benzeridir. Keza gene Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan diğer bir halıda ise aynı kompozisyonun daha gelişmiş ve değişmiş bir şekli görülmektedir (Resim 42). Bu halıyı 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başına tarihlendiriyoruz. Resim 42'deki halı bir teknik özelliği ile dikkati çeker. Gördes düğümü tekniği ile yapılmış olmasına rağmen çifte düğümler, her sırada alternatif çözümler üzerine bağlanmıştır. Aynı eksendeki çözümlere bağlanmamıştır. Bu özellik genellikle Orta Asya Yamut halılarında görülen bir teknik özelliktir. Sivri köşeleri dolgulamaya yarayan bu teknik Yörük halılarında da kullanılmaktadır. Fakat ilginç olan bu halı ile aynı desende olan bütün halılarda bu tekniğin kullanılmış olmasıdır. Berlin Dahlem Müzesi'nde bulunan küçük bir halı parçasında ve Amsterdam Rijks Museum'da ve İngiltere'de bazı özel koleksiyonlarda bulunmaktadır. Teknik, renk ve desen bakımından benzerlik gösteren bu nomad karakterli halı tipinin Anadolu'da henüz tespit edilmeyen bir bölgede yapılmış olması gerekir.³⁴ Önemli olan bu halı tiplerinin bilhassa Kafkas halılarının karakteristik şemalarını taşımasıdır. Baklava şeması Kafkas ejder halılarının esas şemasıdır. Bu şemayı taşıyan 15. yüzyıl Türk halıları 16. yüzyılda ilk örnekleri görülen Kafkas ejder halılarının öncüsü olmalıdır. Etrafı kancalı kademeli sekizgenleri olan halılar ise 19. yüzyıl kazak halılarının çok kullanılan örneğidir. Bu yüzden de bu grup halıların Doğu Anadolu ve Kafkas menşeli olduğunu ve bu halıların Akdeniz yolu ile değil fakat daha doğudan belki Karadeniz yolu ile³⁵ Kuzey Avrupa'ya ihraç edilmiş olabileceğini Prof. K.Erdmann kabul etmektedir. Fakat bugün dahi Anadolu Yörükleri tarafından yapılmakta olan bu kompozisyonlu halıların bütün Anadolu'da doğudan batıya kadar yaygın bir yapılaş sahası bulduğunu kabul ediyoruz.

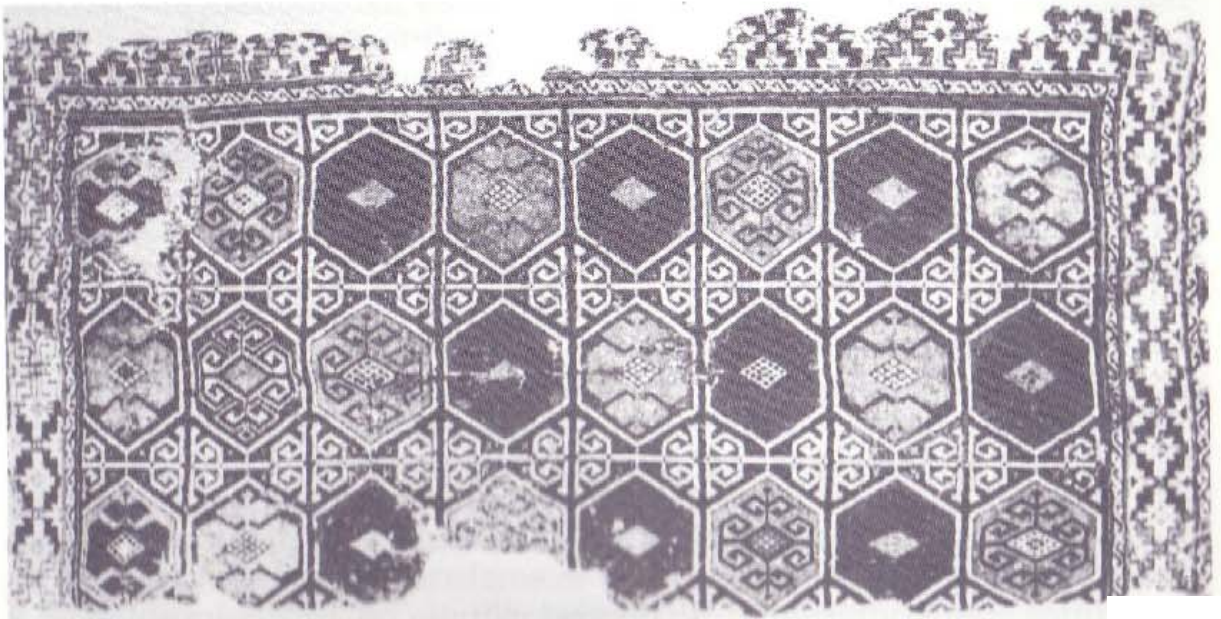
Avrupalı ressamın eserlerinde tasvir ettikleri Türk halıları, tarihlendirme için sağlam dayanaklar olmaktadır. Bunların Anadolu'da yapılıp, Avrupa'ya ihraçları ve sonra da resimlerde tasvir edilmeleri için hiç değilse 25-30 senelik bir süreye ihtiyaç olduğu nazarı itibare alınırsa, bu halıların orijinallerinin de tarihlendirilmesi için itibarı bir rakam ortaya çıkabilmekte ve böylece halılar bir devreye yerleştirilebilmektedir. Benzer şemalardaki zenginleşme aynı tipin daha sonraki gelişmesini belirtmektedir.

34) Ş. Yetkin, "Türk Halı Sanatında Bir Teknik Özellik" Vakıflar Dergisi XVI, Ankara 1982, s.119-123.

35) K.Erdmann, *Der türkische Teppich des 15. Jahrhunderts*, s.61-62.

(Resim : 41) Kancalı sekizgenli halı, 15. yüzyıl, Hans Memling'in bir resminde, Viyana, Hofmuseum Gemäldegalerie.

(Resim : 42) Geometrik örneklı halı, 18. yüzyıl sonu, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.

KLASİK DEVİR OSMANLI HALILARI

16. ve 17. Yüzyıl Türk Halıları

16. yüzyıl Türk halı sanatında yeni bir desen zenginleşmesinin başladığı devirdir. 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıktığını ve gelişmesini takip ettiğimiz geometrik örnekli halılar varlıklarını 16. yüzyılda da sürdürmüşlerdir. Ancak 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişine paralel olarak her sanat sahasında olduğu gibi halı sanatında da büyük bir zenginleşme ve çeşitlenme ortaya çıkmıştır. Türk halı sanatının en parlak devri olan 16. ve 17. yüzyıl halıları, teknik ve desen bakımından farklı, fakat öz bakımından aynı olan iki esas grupta toplanabilen yeni halı çeşitleri ortaya koymuştur. Bunlardan I. Grup : Uşak halıları, II. Grup : Osmanlı saray halıları adını almaktadır.

A — UŞAK HALILARI

Türk sanatında bu isim altında toplanan halılar en çeşitli örnekleri olan grubu teşkil ederler. Teknik özellikleri, motiflerin sıralanışı, Holbein halıları denilen grubun, Uşak bölgesine bağladığımız tipindekine benzer halılar tamamen yün malzemeden ve Gördes düğümü (Türk düğümü) ile yapılmışlardır. Ancak geometrik motiflerin yerini bitkisel motifler ve bilhassa bu grup halılar için karakteristik olan madalyon almıştır. Madalyon şekli Türk halılarında ilk defa 16. yüzyılda kullanılmaya başlamıştır. Bunun 15. yüzyıldaki halılarda kullanılmış olduğunu tespit edemiyoruz. Yalnız 16. yüzyıl İran halılarında çok başarılı örnekler vermiş ve esas motif olarak kullanılmış olan madalyon fikrinin kitap süsleme sanatından halı sanatına geçmiş olduğunu kabul edebilmeyi sağlayacak örneklerle sahibiz. 15. yüzyıl İran minyatürlerindeki halı tasvirlerinde madalyonların kullanılmış olduğunu tespit edebiliyoruz. İlk madalyonlar özellikle Türkmen minyatürlerindeki halılarda görülmektedir. Ancak orijinal halı örnekleri zamanımıza kadar gelememiştir. Bununla beraber 16. yüzyıldan itibaren madalyon şeması İran halılarının esas örneği olmuştur. Halının tam ortası iri bir madalyonla belirtilmiş, köşeler bordürle kesilmiş çeyrek madalyonlarla değerlendirilmiştir. Bu düzen özellikle Tebriz, Keşan ve İsfahan halılarının esas şemasıdır. Madalyonların içi ve halının zemini bitkisel süslemeler ve insan, hayvan figürlü kompozisyonlarla doldurulmuştur. Bu motifler ise aynı devir minyatürlerinde görülür. Halılara örnek teşkil eden kartonları da hazırlayanlar minyatürleri yapan sanatkârlardı. Örnekler minyatür sanatına göre şekillenmiştir. Ancak bir

tekstil mamulâtı olan halının, tekstil sanatının ölçülerine göre değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim 16. ve 17. yüzyıl İran halılarında hakikaten pek parlak neticeler vermiş olan minyatür sanatı ile tekstil tekniğinin birleştirilmesi, halı sanatının gelişmesini durdurmuştur. Buna karşılık 16. ve 17. yüzyıl Türk halıları bu devirlerde İran halı sanatında görülen bu motif değişmesinin tamamen dışında kalmamakla beraber, yeni örnekleri tamamen tekstil sanatının kurallarına göre değerlendirdiklerinden gelişmeleri sürekli olmuştur. Türk halı sanatının klâsik devresi olarak adlandırdığımız bu devreye sürekli ve tabii bir gelişme sonucu varılmıştır. Sağlam bir geleneğe bağlı olduğu için 18. yüzyılda başlayan gerilemeye karşı koymuş, ananevi örneklerini günümüze kadar devam ettirebilmiştir.³⁶

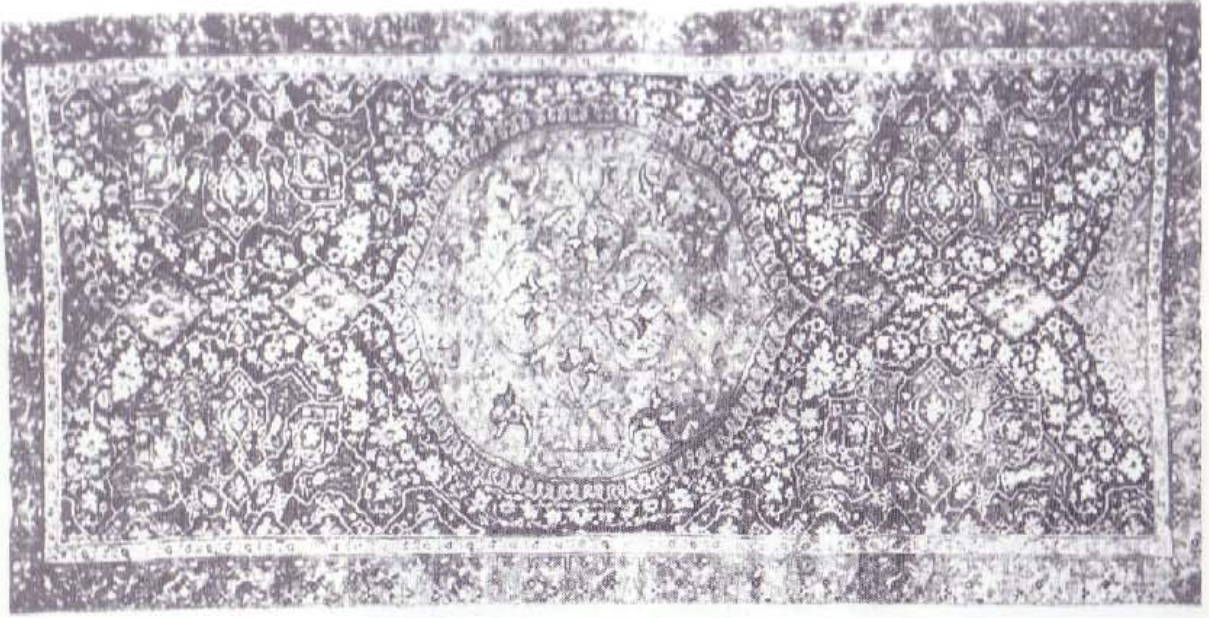
a) Madalyonlu Uşak Halıları

Uşak halılarının devrin karakteristik motifi olan madalyon şekline göre örneklenmiş iki esas grubu vardır. Bunlardan biri madalyonlu Uşak halıları, diğeri yıldızlı Uşak halıları adını alır. Bunlara ilâve olarak daha az sayıda, aynı biçimde madalyonlu ve yıldız şeklinde madalyonlu Uşak halısının daha değişik bir şekli olan diğeri bir tipi vardır ki, madalyonlu Uşak halılarının çeşidini zenginleştirmektedir. Önemli olan, Uşak halılarındaki bu yeni formun nasıl ortaya çıktığının detaylı bir şekilde bilinmemesidir. Eski örneklerden yenilere geçişi sağlayan parçalar zamanımıza kadar gelmemiştir. Bunlar belki çizilmiş desenlere göre ilk zamanlar yapılmışlardır. Fakat daha sonra ananevi bir örnek olarak başarılı bir şekilde bir atölyede dokunmuşlardır. Ayrıca başlıca iki gruptan hangisinin daha evvel ortaya çıktığı veya aynı zamanda mı geliştikleri de bilinmemektedir. Bu iki grup içinde daha önemli olanı, gelişmesini 18. yüzyılda da sürdüren madalyonlu Uşak halılarıdır. Günümüze kadar epey çok sayıda kalmış olan madalyonlu Uşak halıları içinde on metre uzunlukta olanları vardır. Değişen sıralar üzerinde yer almış iki şekilde madalyon vardır. Orta ekseninde yuvarlak madalyonlar, yan eksenlerde sivri dilimli madalyonlar sıralanmıştır. Bu nizam bütün gelişme süresince aynı kalmıştır. Ancak madalyonların şeklinde bazı değişmeler olmuş, bazen ovalleşmiş bazen uzamış veya yuvarlaklaşmıştır (Desen 24). Her madalyon alt ve üst uçlarından çıkan kalkan veya salbek şekli ile uzatılmıştır. Yan eksenindeki madalyonlar bordür tarafından kesilmiş, orta eksenin tam ortasındaki bütün olarak kalmıştır. Zeminin ebadı değişse bile madalyonların sıralanışı değişmemiştir. İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi ile Vakıflar Halı Müzesi'nde klâsik madalyonlu Uşak halılarının ihtişamlı örnekleri vardır. En iyi halılarda zemin koyu mavi olup orta eksenindeki madalyonlar koyu kırmızı, yan eksenindeki madalyonlar açık mavi renktedir. Yuvarlak madalyonların içinde, mavi, sarı, kırmızı dolgulu dört palmet ve karşılıklı çifte rumilerden meydana gelmiş kapalı bir motif yer alır. Uçları birer palmetle taçlanmıştır. Madalyonların iç dolgusundaki bu örnekler özellikle iki yan uçtaki çifte rumilerin düz hat üstünde birleşimleri ile meydana gelen şekiller, Lotto halısındaki sekizgeni teşkil eden palmet ve rumilere benzer. Türk halı sanatındaki motif devamlılığının ve tipler arasındaki bağlantının başka bir delilini ortaya koyar (Desen 21, a-b). Sivri dilimli yan madalyonlar ise bir yıldızdan çıkarak gelişen palmet ve rumi çifti ile dolgulanmıştır. Madalyon sıraları arasında

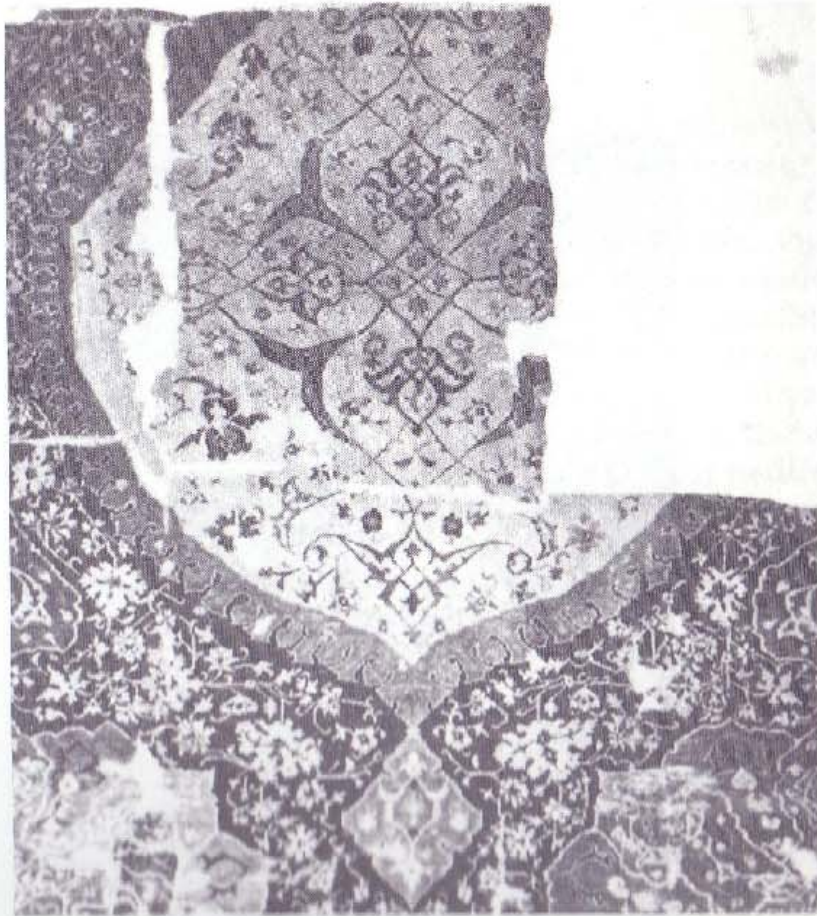
36) K. Erdmann, adı geçen eser, s. 84-85.

vardır (Levha 49). Madalyonlar ve zemindeki çiçekler koyu mavidir. Hamburg Museum für Kunst und Gewerbe'de bulunan mavi zeminli madalyonlu bir Uşak halısı bilhassa bordüründeki örgülü küfi yazı ile eski bir bordür tezyinatını 16. yüzyılda da yaşattığı için önemlidir (Resim 43). Böyle bir halı eskiden Roma'da Kont G. Stroganoff'un koleksiyonunda da bulunmaktaydı. Bunun dışında Uşak halılarının yeni bordür desenlerine de sahip olduğunu gösteren örnekler vardır. Özellikle İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde ve Vakıflar Halı Müzesi'nde tam ve parça halinde bulunan birçok madalyonlu Uşak halılarında, Çin bulutları, çifte rumili kıvrık dallar ve irili ufaklı çiçeklerle bitkisel motifli bordür şeritleri görülmektedir. Berliner Museen'da bulunan madalyonlu bir Uşak halısı parçası orta eksenindeki madalyonun iç dolgu-su bakımından bilhassa önemlidir (Resim 44). Koyu mavi zeminli olan bu parçada orta eksenindeki madalyonun içi kırmızı olmayıp lilolişi renktedir. Zemin dolgusundaki sarı bitkisel kıvrımların rengindedir. Ancak madalyon içinde bulunan palmet ve rumili dolgu ince hatları ile oldukça zayıf bir görünüm-dedir. Bir benzeri de Keir Koleksiyonu'ndadır.³⁷ Madalyonlu Uşak halılarında, madalyon sırasının sayısı az veya çok olarak değişmekle beraber, genellikle yedi tane madalyon vardır. Orta ekseninde üç madalyon bulunmaktadır. Tam ortadaki madalyon halının ortasını belirtir. Alt ve üstteki madalyonlar ya tam olarak kalır, ya da bordür tarafından az veya çok kesilir. Yan eksenlerde ise dört madalyon vardır. Bunlar da bordür tarafından ya tam ortadan ya da farklı büyüklükte kesilirler. Böylece madalyonların halı zemini boyunca sonsuz sıralanması görülür. Madalyonların bu sistemde sıralanması Türk halı sanatının esas prensibi olan sonsuzluk fikrine sadakati kuvvetle belli eder. Bu şekli ile İran halılarının karakteristik madalyon düzeni, yani tam ortada merkezî bir madalyon, köşelerde aynı madalyonun çeyrek parçaları bulunan kesin madalyon sisteminden ayrılır. Ancak geç devir Uşak halılarında o da küçük boyutlu ve farklı şekilde çeyrek madalyonların köşelere yerleştirilmesi ile İran halılarına benzer halı şemaları görülür. İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi ile Vakıflar Halı Müzesi'ndeki 18. ve 19. yüzyıl halılarında böyle değişik örnekler vardır. Bazen de köşe madalyonları birleşerek birer niş şekli alırlar ve Uşak seccadeleri denen çifte nişli seccade tipini meydana getirirler. Uşak halılarının 15. yüzyılda mevcut olup olmadıklarının cevabı bugün için verilememektedir. Menşeleri hakkında bilgimiz yoktur. Mevcut olanlar 16. yüzyıldan başlayan gelişmiş örneklerdir. Bu halılar belki ilk ortaya çıktıkları zaman İran halılarındaki gibi basit bir madalyon düzeni gösteriyorlardı. Kitap ciltleri ve tezhiplerinde benzer örneklerin bulunması, bunlardan halılara bir etkinin olduğunu ortaya koymaktadır. Bugün için kati olarak söyleyebileceğimiz Uşak halılarının gelişmiş şekillerini 1550 tarihi civarında almış olduklarıdır. Türk halılarının 16. yüzyıl başından itibaren gelişmesi o kadar süratli olmuştur ki, bu halıların klâsik şeklini almasının kısa bir devreye sığması şaşırtıcı olmamaktadır. Madalyonlu Uşak halılarının 16. yüzyılda Avrupa'ya ihraç edildiğini, gene ressamların tablolarında tasvir edildiklerini anlıyoruz. İngiliz Kralı VIII. Henry'nin 1570'te kopya edilmiş bir resminde kralın ayakları altına serilmiş böyle bir madalyonlu Uşak halısı tasviri görülmektedir. Ayrıca 17. yüzyıl Hollanda ressamlarının enteriyor resimlerinde masa üzerine serilmiş klâsik madalyonlu Uşak halılarının büyük bir sadakatle resmedilmiş olduklarını tespit ediyoruz. Jan Vermeer'in Buckingham Palace ve

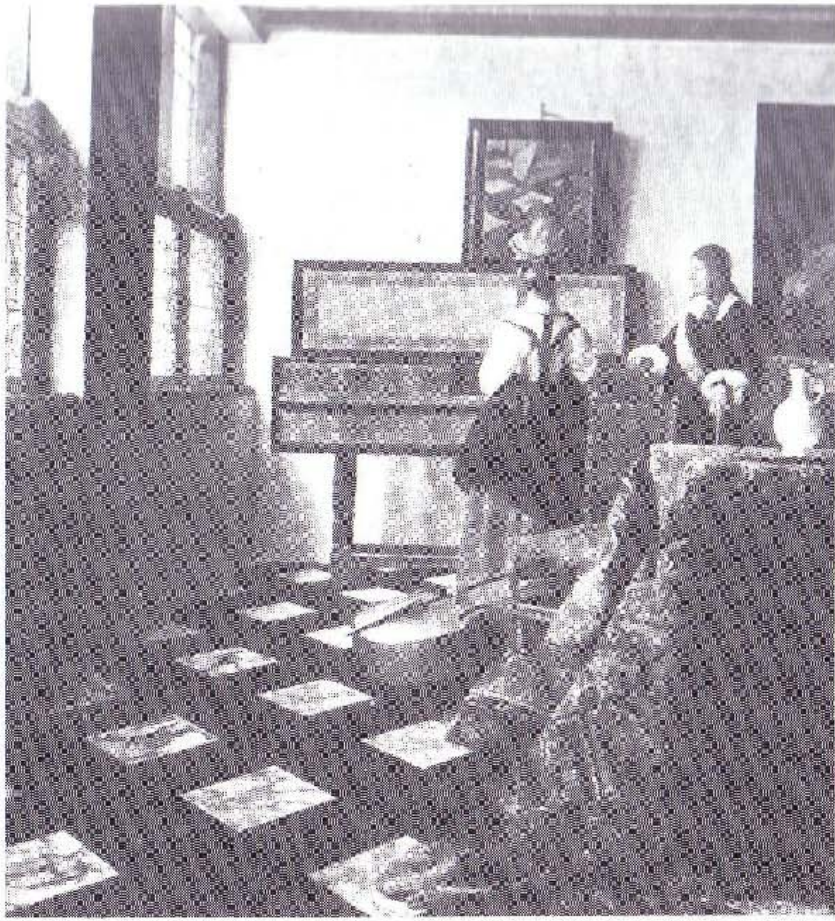
37) K. Erdmann, *Siebenhundert Jahre Orientteppich*, s. 112, Fig. 139. F. Spuhler, *Islamic Carpets and Textiles in the Keir Coll.* 1978, Res.

(Resim : 43) Madalyonlu Uşak halısı, 16. yüzyıl,
Hamburg, Museum für Kunst und Gewerbe.

(Resim : 44) Madalyonlu Uşak halısı, 16. yüzyıl sonu,
Batı Berlin, Staatliche Museen.

(Resim : 45) Madalyonlu
Uşak halısı, Jan Vermeer'-
in bir enteriyör resminde,
Londra Buckingham
Palace.

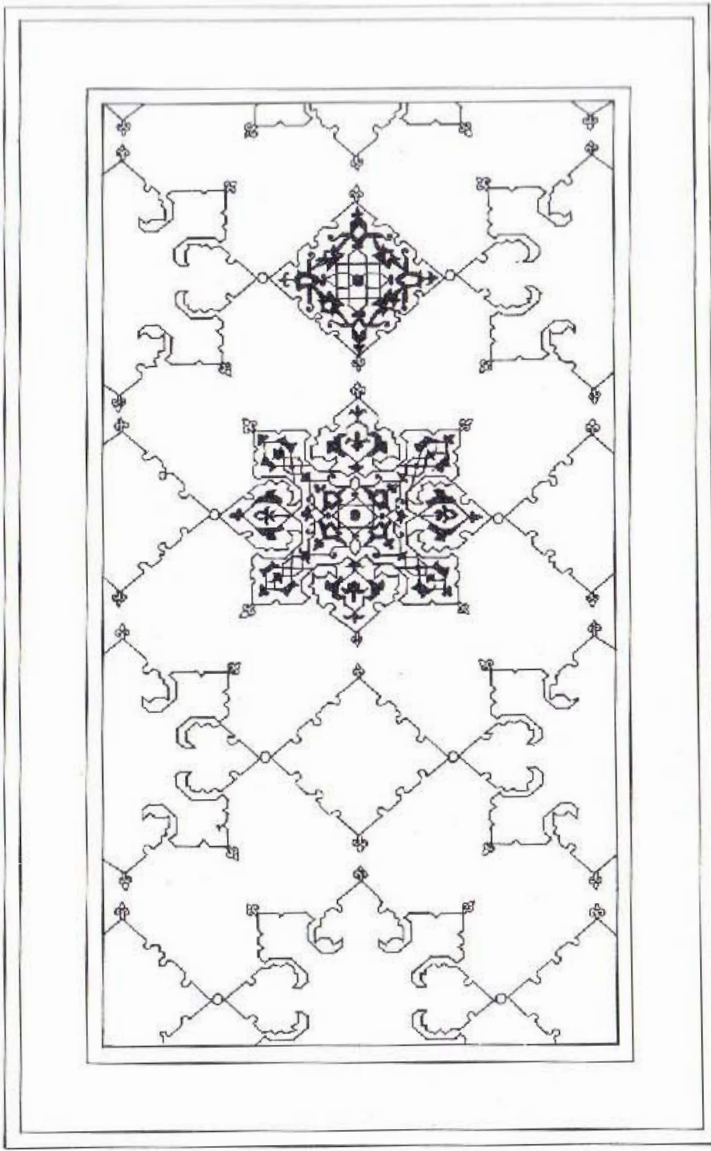
(Resim : 46) Madalyonlu
Uşak halısı, Gerarh Ter-
borch'un bir enteriyör res-
minde, Londra, National
Gallery.

Dresden Gemäldegalerie'de ve Gerard Terborch'un Londra National Gallery'deki tablolarında olduğu gibi (Resim 45-46). Madalyonlu Uşak halılarının kopya olarak yapıldığı armalı halılardan anlaşılmaktadır. Berliner Museen'de bulunan ve 17. yüzyıl sonunda tarihlendirilen, Polonyalı Wiesiolowski ailesinin armasını taşıyan halı buna örnektir. Bunun gibi bir tane de Krakau'da Wavel'de bulunmaktadır. Madalyonlu Uşak halıları Avrupa halılarında da kopya edilmiştir. Özellikle Türk düğümü ile yapılmış 17. yüzyıl İspanyol halılarında görülmektedir. Count de Welczeck'in koleksiyonunda böyle bir halı vardır.

Madalyonlu Uşak halıları özellikle Kanunî Sultan Süleyman zamanında değer kazanmıştır. Süleymaniye Camii için halılar dokunması istenmiştir. Vakıflar Halı Müzesi'nde bulunan ve Süleymaniye Camii'nden getirilmiş olan halının, bu halılardan olması mümkündür. Ö.L. Barkan tarafından yayınlanan, Süleymaniye Camii inşaatına ait belgelerde belirtildiği gibi, Tire kadısına gönderilen 1553 tarihli hükümde, Süleymaniye Camii için önceden gönderilen "numune defter"e göre halı dokunması istenmiştir. Numune defterinin Tire kadısına gönderildiği, onun da bu halıların Küre kazasında dokunmak üzere olduğunu bildirdiği, bu iş için, "Toprak" kadısının yardımını istediği, Başbakanlık Devlet Arşivleri K. Kepeci Tasnifi 63, s. 348'de açıklanmaktadır. Toprak'ın, Torbalı olabileceği T. Cantay'ın belgelere dayanarak hazırladığı XVI. - XVII. Yüzyıllarda Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları kitabında belirtilmektedir. Böylece Uşak halılarının, Uşak civarında çeşitli yerlerde dokunmuş olduğu anlaşılmaktadır. Uşak adının çok daha geniş bir halı dokuma bölgesini içerdiği belirlenmektedir.

b) Yıldızlı Uşak Halıları

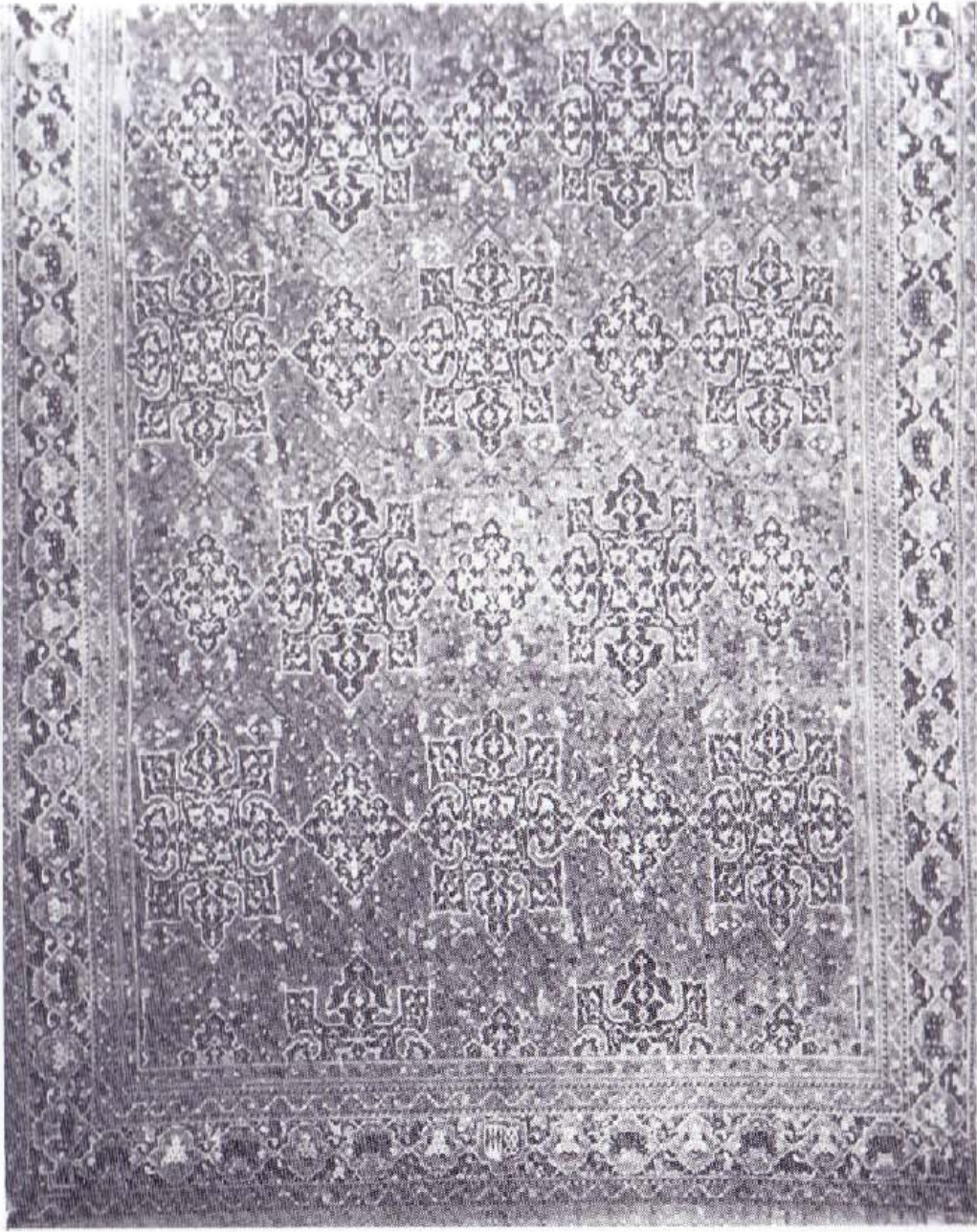
İsmi yıldız şeklinde madalyonlarından alan Uşak halılarının bu grubunda aynı sıra üzerinde sekiz köşeli yıldız biçimli madalyonlarla, küçük baklava şeklindeki madalyonların alternatif sıralanması görülür. Bu sıralanma halının boyunca kaydırılmış eksenler üzerinde devam eder. Böylece üst sıradaki yıldız biçimli madalyona alt sıradaki baklava biçimli madalyon rastlar. Yıldızlı Uşak halılarında Türk halılarına has sonsuzluk prensibi daha belirlidir. Madalyonlu Uşak halılarında tam ortada kesilmemiş bir madalyonun bulunmasından dolayı merkezin belirtilmesine karşılık, yıldızlı Uşak halılarında sonsuz sıralanış fikri daha hakimdir. Yıldızlı Uşak halıları daha küçük ölçüde halılardır. Dört metreden daha fazla uzunlukta olanlar nadirdir. 16. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmalarına rağmen gelişmelerini tamamlamışlar ve 17. yüzyılın sonunda ortadan kalkmışlardır. Genellikle kırmızı zemin üstüne koyu mavi veya açık mavi renkte yıldız ve baklava şeklinde madalyonların sıralanması görülür. Bazen de zemin mavi renkte olup, madalyonlar kırmızı renktedir. İçlerinde sarı ve kırmızı renkte palmet ve rumi çiftleri ile dolgular yapılmıştır. Halının zemini köşeli dallar üzerinde serpilmiş çok renkli çiçeklerle dolgulanmıştır. En geniş halılarda zemine beş madalyon sıralanmıştır. En uçtaki madalyon sıraları bordür tarafından kesilmiştir. Üç sıralı madalyonlarda yan eksenlerdeki bordür tarafından kesilmiştir (Desen 25), (Levha 50). Daha geç örneklerde ise sadece orta eksendekiler kalmıştır. İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde ve Vakıflar Müzesi'nde gelişmeyi gösteren ilginç örnekler vardır (Levha 51). Özellikle Vakıflar Müzesi'nde bulunan bir tanesi mavi zemini olmasıyla dikkati çeker (Levha 52). Diğer birinde ise orta

(Desen : 25)

eksenin iki ucundaki kesik baklavalardan yan eksenlerdeki iki yıldız madalyon kalıntısı ile birleşerek, geç tarihli madalyonlu Uşak halılarına benzer bir şema ortaya koymuştur (Levha 53). Zeminin bordür tarafından kesilmesi genellikle halının ebadına bağlıdır. Fakat madalyon düzeni bu çeşitli ebattaki kesilişlere rağmen varlığını korumuştur. Desende bir bozulma görülmez. Yıldız biçimli madalyonlar değerlerinden kaybetmezler. Yıldızlı Uşakların tarihlendirilmesi için elimizde daha kesin belgeler vardır. Yıldızlı Uşaklardan üç tanesi, bordürlerinin tam ortasındaki kartuşlar içinde dört defa tekrarlanmış olarak Montagu ailesinin armasını taşımaktadır. İki tanesi tarihlidir. Duke of Buccleuch - Queensberry Koleksiyonu'nda bulunan bu halılardan büyük olan 1584 tarihini taşır. Halı üzerinde enine beş sıra madalyon vardır (Resim 47). Daha küçük olup, zeminde tek madalyon sırası görülen biri ise 1585 tarihli dir. Tarihler kısa uçtaki kilim dokumalı kısımda bulunmaktadır. Bu halılar 1914'ten beri İngiliz halısı olarak adlandırılmaktaydılar. Fakat son zamanlarda başta Kühnel ve Erdmann olmak üzere birçok sanat tarihçileri bu halıların Türk halısı olduğunu kabul etmişlerdi.³⁸ Dr. M. Beattie ise son çalışmasında renk, teknik ve malzemesini inceleyerek katî delil gösterememekle

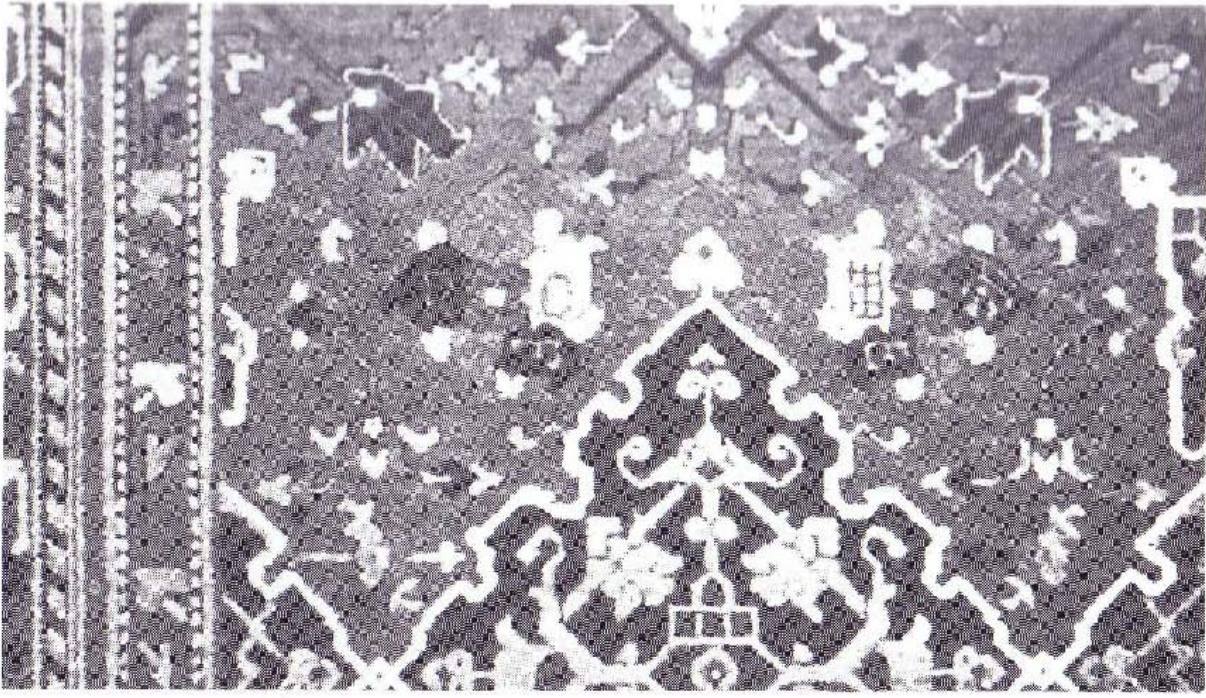
38) W. Bode - E. Kühnel, adı geçen eser, s. 44-45, Fig. 23.

(Resim : 47) Yıldızlı Uşak halısı Sumya kopyası 1584 tarihli, Montagu armalı, Duke of Buccleuch - Queensberry Koleksiyonu'nda. Boughton House Northamptonshire.

beraber bunların İngiltere veya Antwerp'te yapılmış olabileceğini öne sürmektedir.³⁹ İngiltere'de 16. yüzyıl ve 17. yüzyılın başlarına ait olup, bazılarında İngiliz asillerinin armalarını taşıyan aynı teknik özellikte yapılmış başka halılar da vardır. Lotto tipinde olduğu gibi, Türk halılarının İngiltere'de kopya edilmiş olduğunu gösterir. Kanıtlayıcı belgeler de vardır. Halıların Uşak'taki atölyelere ısmarlanıp, orada yapılmış olmaları da düşündürücüdür. Özellikle büyük halının zemininde görülen bazı Romen harflerinin ters olarak yapılması, bu halıların (Resim 47 a) Romen harflerine aşina olmayan bir çevrede yapılmış olduğunu göstermektedir. Bu ters yazılmış harflerin halıyı yapan ustaların isimleri olabileceği de öne sürülmüştür. Ancak bu halıdaki yıldız motifleri biraz daha uzatılmıştır. Çözüğü ve atkılar yün değil ketendir. Renkler de farklıdır. Bunlar İngiltere'ye ihraç edilmiş Uşak halılarından kopya edilmiş

39) İhraç edilmiş halılardan kopya edilmiştir.

(Resim : 47 a) Aynı halıdan bir detay.

olmalıdırlar. Bu da Uşak halılarının üstünlüğünü ve etkileme gücünü kanıtlar. Ayrıca yıldızlı Uşak halılarının bu klâsik şeklinin ilk defa Paris Bordone tarafından yapılmış ve bugün Venedik'te Accademia di Belle Arti'de bulunan 1534'e tarihlendirilen "St. Mark'ın Yüzüğünü Doge Getiren Balıkçı" isimli bir tablodaki halı tasvirinde görülmesi bu halıların daha 16. yüzyıl başında Türkiye'de yapılıp Avrupa'ya ihraç edilmiş olduğunu belirtmektedir. Bu tabloda Doge oturduğu tahtın altına serilmiş olarak tasvir edilen yıldızlı Uşak halısı büyük bir sadakatle kopya edilmiştir (Resim 48). İngiliz resim ekollerinde ise 17. yüzyıldan evvel böyle tasvirlerle rastlanmaz. Ancak 1611-18'e tarihlenebilen, William Larkin ve Marcus Gheeraerts'e atfedilen eserlerde görülür. Zurbaran'ın 17. yüzyıl ikinci yarısına tarihlenen eserinde vardır. Yıldızlı Uşak halılarının ortaya çıkması, Osmanlıların 1514'te Tebriz'i almalarıyla ilgili olmalıdır. Çünkü Tebriz'de Akkoyunlu Türkmenlerinin meşhur eseri Gök Mes-cit'in ihtişamlı mozayik çini süslemelerinde, yıldızlı Uşak halılarının kompozisyonuna benzeyen süslemeler vardır. Belki de Akkoyunlu Türkmenlerinin Tebriz'deki hakimiyetleri sırasında kaynaklarda adı geçen muhteşem halıları içinde böyle yıldız kompozisyonlu olanlar da bulunuyordu.

Bu tip Uşak halılarına adını veren yıldız madalyonların benzerini, İstanbul Süleymaniye Camii ve Edirne Selimiye Camii'nin pencere tavanlarındaki kalem işi süslemelerde bulmamız, bu desenin yaygın kullanımına bir delil olmaktadır.

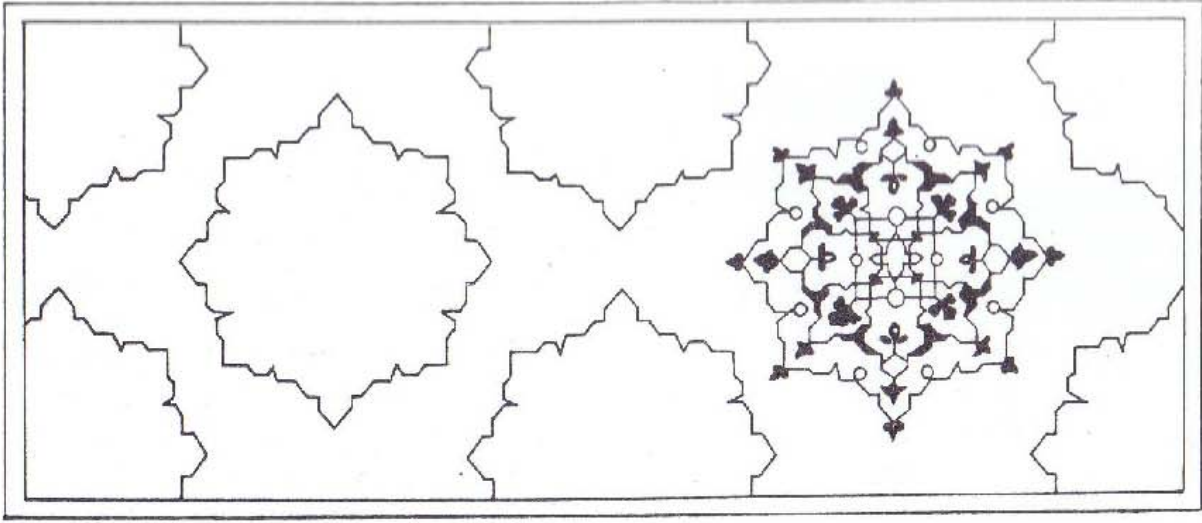
B — UŞAK HALILARININ DİĞER TİPLERİ

Uşak halılarının bu klâsik tiplerinden başka 17. yüzyıla tarihlendirilebilen ve aynı şekilde madalyonlu ve atlayan sıralarla yapılmış iki grup halı daha vardır.⁴⁰ Bunlar renk, teknik ve bordür özelliklerinde, Uşak halıları ile olan benzerliklerinden dolayı bu iki tipe bağlantı gösterirler.

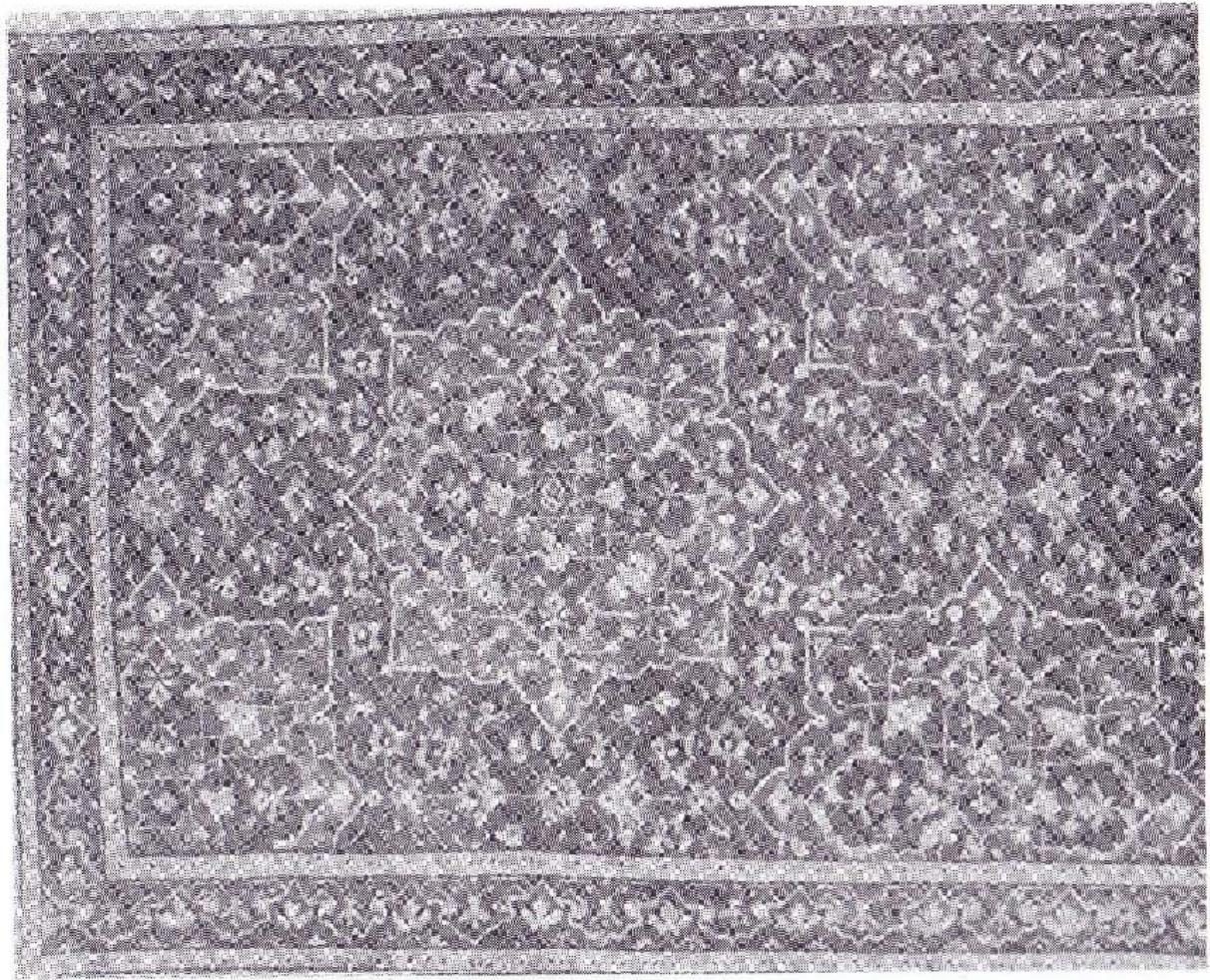
40) K. Erdmann, "Weniger Bekannte Uschak - Muster", *Kunst des Orients*, 4, 1963, s. 79.

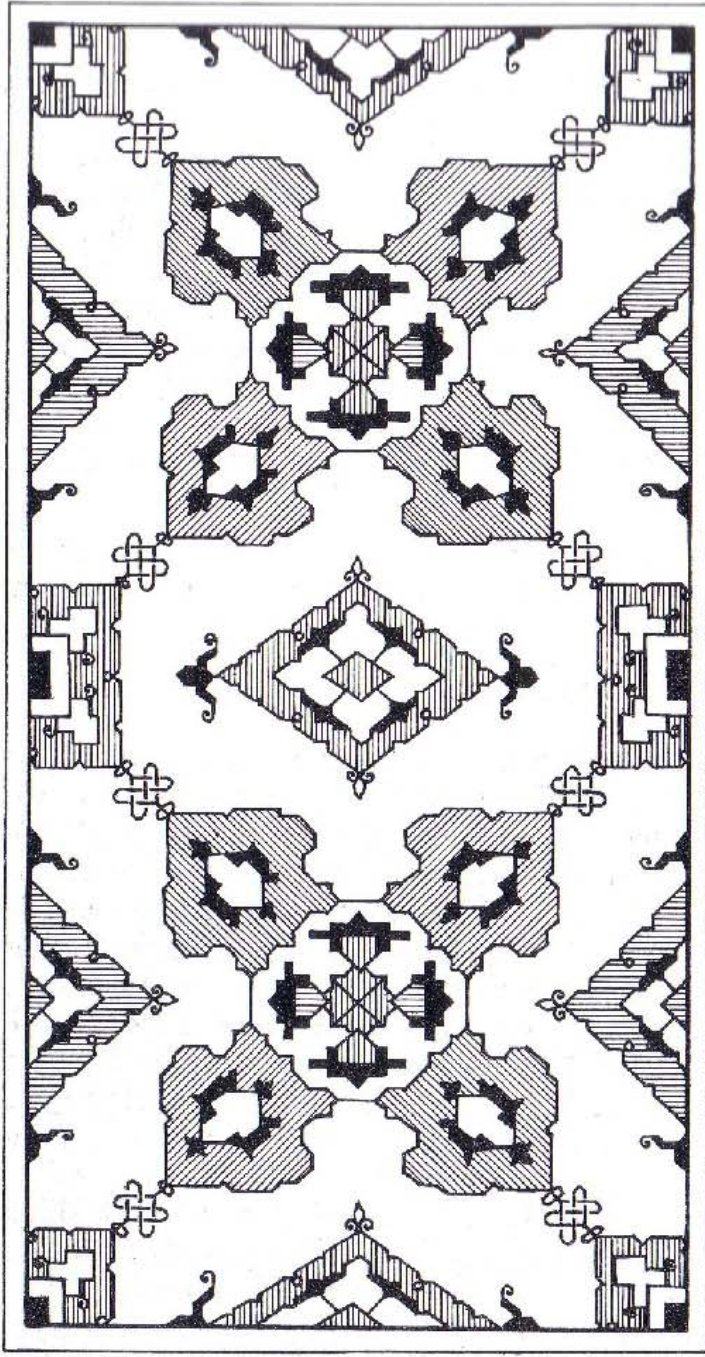
(Resim : 48) Yıldızlı Uşak halısı, 16. yüzyıl, Paris Bordone'nin 1534 tarihli bir resminde, Venedik, Accademia di Belle Arti.

(Desen : 26)

(Resim : 49) Tekrarlayan aynı biçim madalyonlu Uşak halısı, 17. yüzyıl, evvelce Berlin, Staatliche Museen'de idi.

(Desen : 27)

dürleri Uşak halılarının bir karakteristiği olarak dikkat çekicidir. Zeminde kartuş şeklinde sekizgen ve yıldız şeklinde dilimli madalyonlar kaydırılmış eksenler üzerinde sıralanmışlardır. Fakat her madalyonun arasına yerleştirilmiş küçük birer rozetten çıkan saplar bu madalyonlar etrafında baklava şeklinde bir çerçeve yapmaktadırlar. 17. yüzyıla tarihlendirilen bu halıların en başarılı örneği olan bir halı Bode tarafından Berlin Staatliche Museen'e hediye edilmişti. Fakat II. Dünya Harbi sırasında maalesef tamir edilmeyecek şekilde yanmıştır (Resim 51), (Desen 31). Fakat buna benzeyen, ancak daha küçük ve daha geç bir halı Hamburg Kunst und Gewerbe Müzesi'nde bulunmaktadır (Resim 52).

İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan diğer bir halı ise gevşek bir baklava düzeni verir (Levha 58). Uşak halıları içinde tek örnek olarak

a) Aynı ve Değişik Biçimde Yıldız Madalyonlu Uşak Halıları

Bunlardan birinde aynı biçimde yıldız madalyonların kaydırılmış eksenler üzerinde sonsuz sıralanması görülür (Desen 26). Orta eksenindeki madalyonların tam halının ortasını belirtmeyecek şekilde sıralanmasından ötürü bu halılarda sonsuzluk prensibi daha kuvvetle belirmiştir (Resim 49). Bode tarafından Berliner Museen'e hediye edilen halı bu tipin en eski örneği idi. Harp sırasında kaybolmuştur. Ancak bugün bu tipten 12 tane kadar tespit edilmiştir. Benzerleri İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde de bulunmaktadır. Levha 54'teki halıda madalyonların renk farklılığı ile değişiklik sağlanmıştır. Daha seyrek görülen diğer madalyonlu halı tipinde ise iki değişik biçimde madalyonların sıralanması görülür. Yuvarlak dilimli olanlar orta eksen üzerinde, sivri dilimli olanlar yan eksenlerde yer almıştır (Levha 55).⁴¹ Bazılarında da bu sıralamanın tersi görülür.

Bu halıların benzeri Liverpool'da Walker Art Gallery'de bulunan ve Hans Eworth'a atfedilen bir resimde, İngiltere Kralı VIII. Henry'in ayakları altına serilmiş halı tasvirinde görülmektedir.

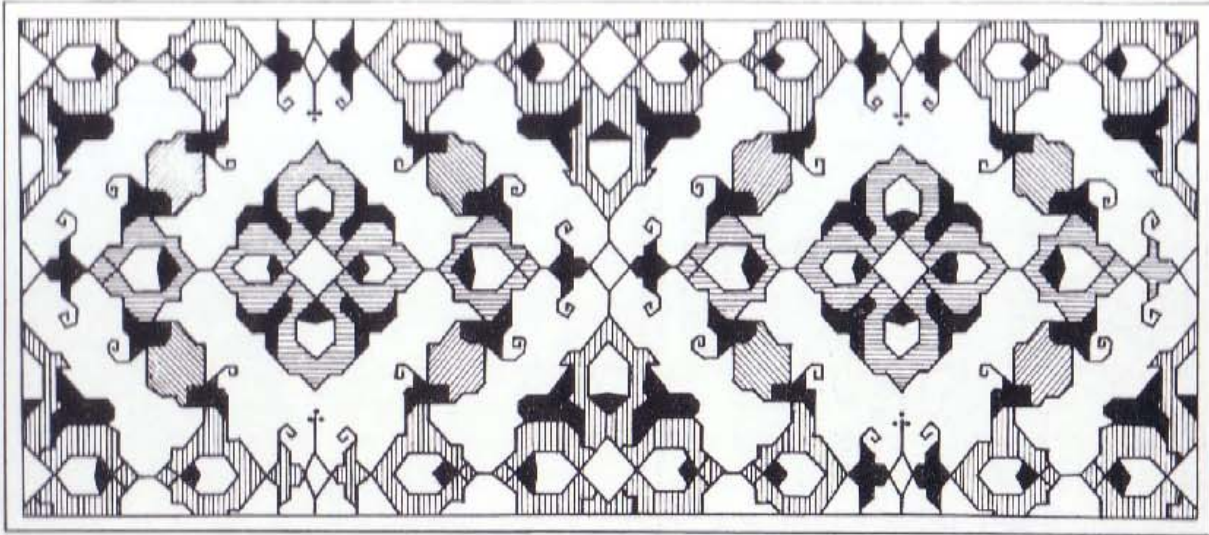
b) Yıldızlı Uşak Halılarından Gelişen Tip

Yıldızlı Uşak halılarından gelişmiş olduğunu kabul ettiğimiz diğer bir Uşak halısı daha vardır. Bunlar yıldızlı Uşak halılarının madalyon ve renk düzenini gösterirler. Ancak yıldız şeklindeki madalyonlar parçalanmıştır. Sekiz köşeli yıldızın haçvari şeklindeki dört köşesi ortadan kalkmıştır (Desen 27). Kalan köşeler kaydırılmış eksenler üzerinde, aynı şekildeki yıldız madalyonların uçlarıyla birer düğüm motifi ile birleşmiştir. Böylece baklava şeklindeki madalyonlar etrafında bir çerçeve olmuştur. Bir tezhip kompozisyonunu hatırlatır. Bu tipin en ihtişamlı örneği (Levha 56) İstanbul Vakıflar Halı Müzesi'nde, Londra Victoria and Albert Museum'da ve New York Metropolitan Museum of Art'ta bulunmaktadır (Levha 56). Bu tipten gelişmiş örnekler de vardır. 17. yüzyıla tarihlendirilen bu halılarda yıldız şeklindeki madalyonlar tamamen parçalanmıştır. Birleştirici örgüler kaybolmuştur. Bunların yerini yıldızların kalıntıları olan kartuş şekilleri almıştır. Yıldızların bir köşe kalıntıları, baklava şeklindeki madalyonların çerçeve yapan elemanları haline gelmiştir (Desen 28-29). Zemin bordür tarafından kesilerek sonsuzluk prensibi kuvvetle belirtilmiştir. Berlin Staatliche Museum'da ve Cenova'da Piero Barbieri Koleksiyonu'nda ve Hamburg Museum für Kunst und Gewerbe'de benzer örnekleri vardır (Resim 50). İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde ise örneğin geometrik hatlar içinde sertleştiği daha geç örnekleri bulunmaktadır (Levha 57), (Desen 30). Küçük ebatla olan bu halılarda, halının tam ortasında parçalanmış bir yıldız madalyon yer almıştır. Böyle madalyonlu halılara Avrupa resimlerinin tablolarında rastlamıyoruz. Fakat gittikçe küçülerek ve örnekleri kabalaşarak varlıklarını 19. yüzyıla kadar sürdürdüklerini anlıyoruz.

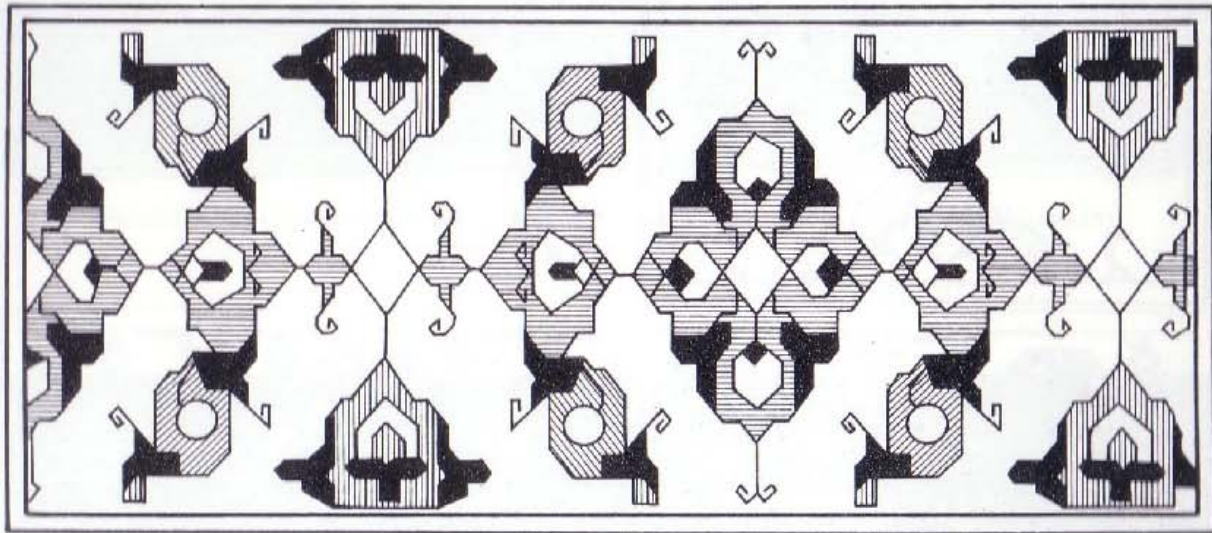
c) Baklava Şemasında Olanlar ve Değişik Düzenlemeler

Kesin bir madalyon düzeni veren Uşak halılarının yanı sıra Uşak bölgesinde yapıldığı kabul edilen başka bir grup halı daha vardır. Çin bulutlu bor-

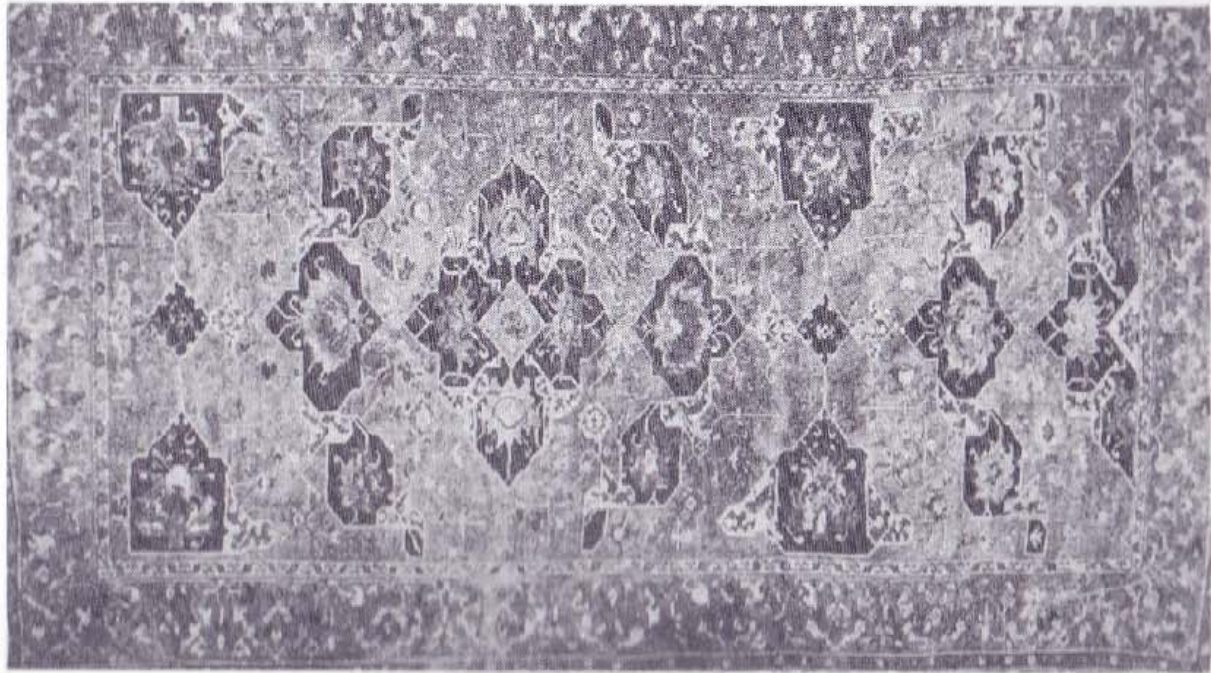
41) L.W. Mackie, The Splendor of Turkish Weaving, The Textile Museum, Washington D.C. 1973, s.37, PL.V.

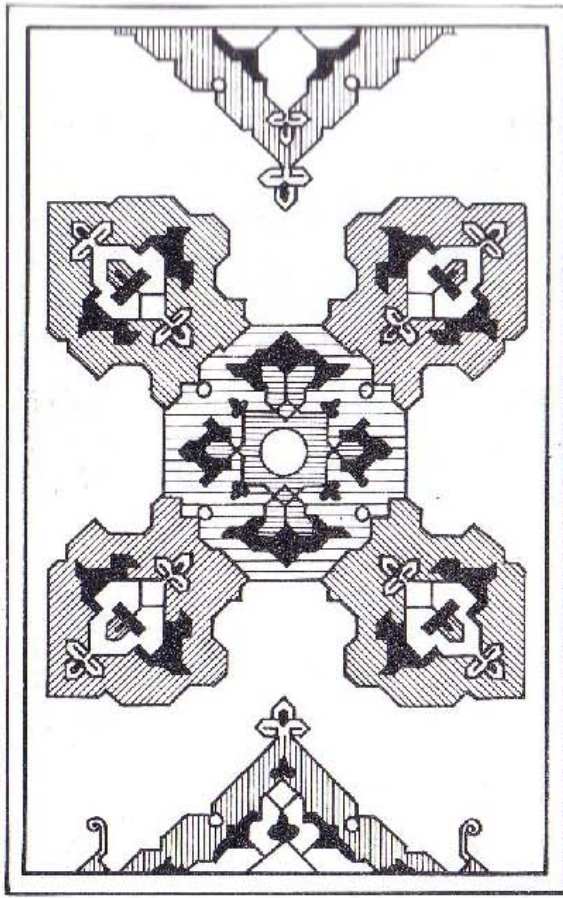
(Desen : 28)

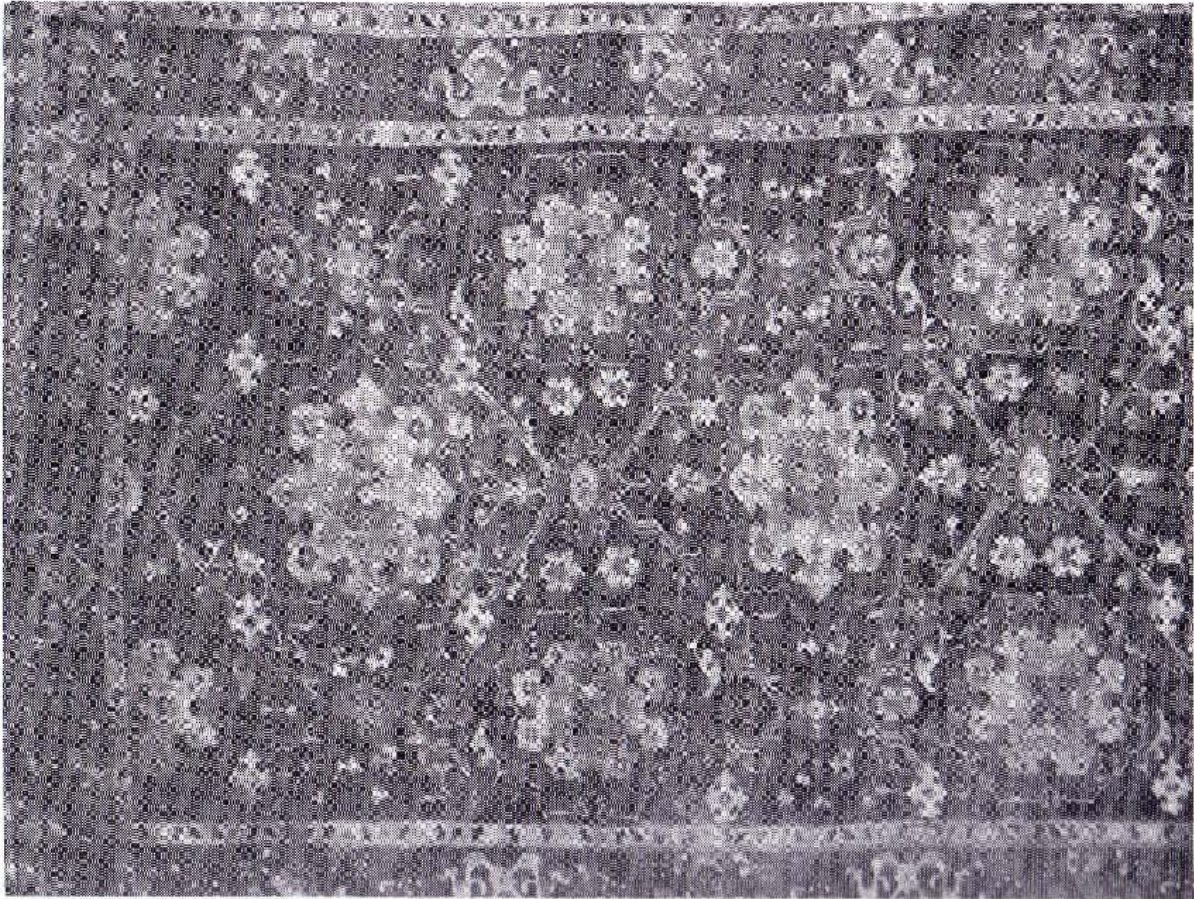
(Desen : 29)

(Resim : 50) Yıldızlı Uşak halılarında gelişen değişik sıralı tip, 17. yüzyıl, Berlin, Staatliche Museen.

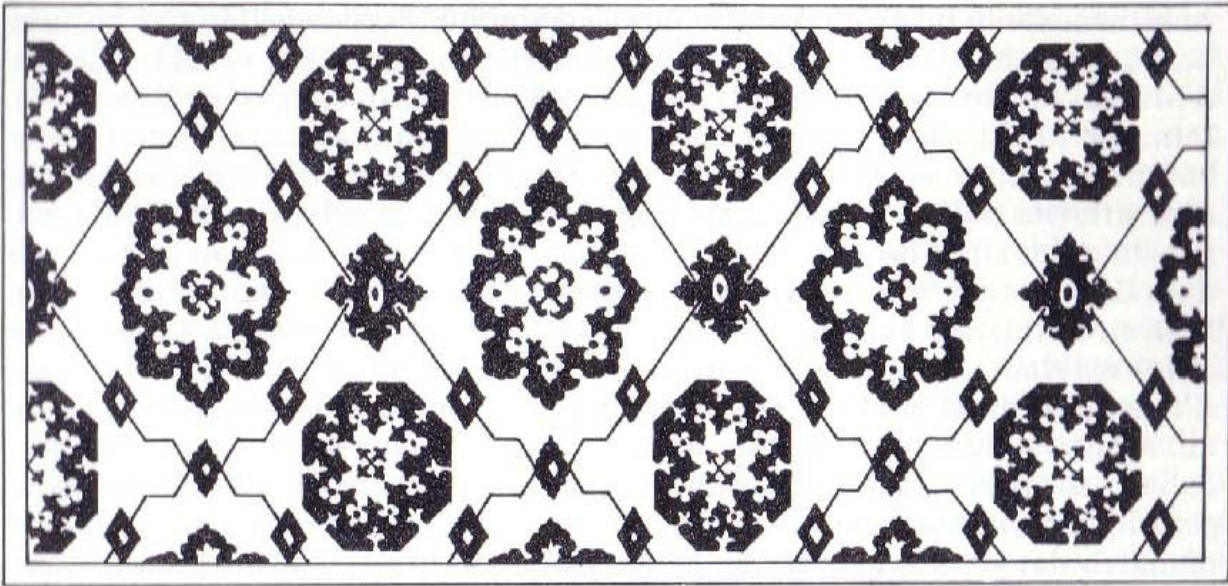
(Desen : 30)

(Resim : 51) Çiçekli Uşak halısı (baklava şemalı) 17. yüzyıl, evvelce Berlin, Staatliche Museen. (Harp sırasında yanmıştır.)

(Resim : 52) Çiçekli Uşak halısı, (baklava şemalı) 17. yüzyıl, Hamburg, Museum für Kunst und Gewerbe.

(Desen : 31)

bildiğimiz bir desene sahip olmasıyla önemlidir. Uşak halılarında sevilen bir motif olan zarif kıvrımlı açık ve koyu mavi renkte Çin bulutları, sekiz köşeli yıldız şeklinde bir rozet etrafında, bir baklava motifi verecek şekilde yerleştirilmiştir. Baklavalar etrafında halı boyunca uzanan sarı renkte ince bir kıvrık dal, ortalarında taşıdığı sarı palmetlerin istikameti ile bu baklava şemasını kuvvetlendirmektedir. Halının kırmızı zemini üzerinde çok ahenkli bir kompozisyon ortaya konmuştur. Sonsuzluk prensibi halı boyunca uzayıp giden kıvrık dallarla sürdürülmüştür. Gene böyle Çin bulutları ile dolgulanmış ve tek örnek olarak bildiğimiz diğer bir halı da İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunmaktadır (Levha 59). Bu halıda açık kahverengi zemin üze-

rine beyaz, kırmızı, koyu mavi ve yeşil renkte Çin bulutları ile baklava ve sekizgen şeklinde dolgular yapılmıştır. Halının zemininde kaydırılmış eksenler üzerinde bir sırada baklava şeklinde dolgu, diğer sırada ise sekizgen şeklinde dolgu yer almıştır. Baklava şekli veren Çin bulutlarında karşılıklı kenarlarda beyaz, diğer karşılıklı kenarda ise bir yeşil ve bir koyu mavi Çin bulutu yer almıştır. Baklavanın alt ve üst uçlarında Çin bulutları bir ejder başına benzer, kuyrukları ise diğer uçlara uzanır (Desen 32 a). Diğer sıradakilerde ise Çin bulutları yatay ve dikey yerleştirilerek bir sekizgen meydana getirirler. Bu şema ilk bakışta I. Holbein tipi halılarının şemasını hatırlatırsa da baklava ve sekizgenlerin etrafında, koyu mavi ince kıvrık dalların birleştiği halı yüzeyinde baklava şeklinde bir taksimatı ortaya çıkarır. Halının bordüründeki karşılıklı çifte rumili kıvrık dal tipik bir Uşak halısının bordür desenidir.

Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan beyaz zeminli bir Uşak halısı, gene aynı müzedeki iki halıyla benzer örnekte olmasıyla önemli bir grup teşkil eder. Bu halıda da I. tip Holbein halılarının şemasının değişik motiflerle uygulanışı görülmektedir (Levha 60). Atlayan eksenler üzerinde bir sırada sekiz köşeli küçük bir rozet, diğer sırada ise iri bir baklava sıralanmıştır. Baklavaların kenarı çifte rumilerle konturlanmıştır. I. tip Holbein halılarındaki örgülü sekizgenlerin yerini, bu halıda küçük sekiz köşeli rozet almış, karelerin kesişen köşelerine yerleştirilen baklavaların yerini ise çok daha naturalist görünümlü bitkisel motiflerle dolgulanmış iri baklavalar almıştır. Ancak bu baklavaların çıkıntıları ortadaki rozetçiğe doğru uzanarak görünüşte baklava şeması veren bir kompozisyon ortaya çıkmıştır. Bordürdeki iri Çin bulutlu bordür Uşak halılarına has bir özelliktedir (Desen 32 b). Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan diğer bir halı ise değişik bir düzen gösterir (Levha 61). Zeminde tırtıllı çifte rumilerle çevrelenmiş oval bölümler sıralanmıştır. Her bölümün zemini beyaz, mavi ve kırmızı renklerle alternatif olarak renklendirilmiştir. Her bölümün içinde aynı biçimde köşeli çiçeklerden meydana gelmiş dolgular sıralanmıştır. Halının bordürü çifte rumileri taşıyan kıvrık dallı tipik Uşak bordürüdür. Sonsuzluk prensibi, alternatif renklendirilmiş bölümlerin sıralanışında belirtilmiştir. Benzerleri Kahire İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunmaktadır. Bu gruba bağladığımız bir halı İstanbul Vakıflar Halı Müzesi'nde bulunmaktadır (Levha 62). Divriği Ulu Camii'nden getirilmiştir. Bu halının kırmızı zemini üzerinde sarı ve mavi renkte altı taç yapraklı rozetlerin ince dallar üzerinde, Uşak halılarında da görülen çiçeklerle birleşerek meydana getirdiği baklava şeması görülmektedir. Ortalarında mavi renkte dilimli oval madalyonlar yer almaktadır. Bu madalyonların içinde, hepsi dik istikamette yerleştirilmiş bir sap üzerinde stilize bir çiçek motifi yer almaktadır. Madalyonların etrafında, Memlûk halıları ve Compartment halılarında görülen stilize bitkisel motifler sıralanmaktadır. Bordürde gene 8 taç yapraklı rozetlerin çifte rumilerle çevrelendiği kıvrık bir dal uzanmaktadır. Köşe dönüşleri başarılıdır. Ancak bu halının asimetric İran düğümü ile yapılmış olması bir ayrıcalıktır. Halıyı incelemiş olan B.Balpınar, halının Şam veya yöresinde yapılmış olduğunu yazmaktadır.⁴² Hatta kesin bir belge olmamakla beraber, Yavuz Sultan Selim'in bu halıyı Şam'da ganimet olarak alıp, Mısır seferinden dönüşte, Divriği Ulu Camii'ne hediye ettiğini K.Dirik'e atfen tekrarlamaktadır. Halı devrin

42) B. Acar, adı geçen eser, s.192-194; Res.34; B.Balpınar-U. Hirsch, Carpets Vakıflar Museum, İstanbul, Wesel 1988, s.128 Pl.58.

Türk kumaş desenleri ile de benzerlikler göstermektedir. Memlûk kumaşları ile de ilgilidir. Halının bütün bu benzerliklere rağmen, Uşak bölgesinde özel bir ısmarlama ile yapıldığı kanısındayız. Çünkü kompozisyon bakımından Şam yöresinde yapıldığı düşünülen Compartment halıları ile hiçbir ilgisi yoktur. Ayrıca buna benzer iki halı ise simetrik Türk düğümü ile dokunmuştur. Vakıflar Halı Müzesi'nde bulunan küçük bir saray kilimi ile de kompozisyon bakımından benzerlik göstermektedir. Halıyı en erken 17. yüzyıl başlarına tarihliyoruz. İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan ve gene tek örnek olarak bildiğimiz bir halıda ise değişik bir kompozisyon görülmektedir (Levha 63). İnce uzun bir parça halinde kalmış olan bu halının kırmızı zemin üzerine dik bir eksen üzerinde beyazla konturlanmış koyu mavi renkte palmetler yerleştirilmiştir. Bu palmetlerin altından çıkan çifte mavi renkte saplar rozet şeklinde bir düğümle bağlanarak aynı sıradaki eksenler üzerinde bulunan palmetlerle birleşirler. Aynı şekilde rozetçiklerde alternatif olarak üst uçlarından çıkan mavi sapçıklar bir üst sıradaki palmetleri birleştiren dalla bağlanarak palmetler etrafında değişik oval bir çerçeve meydana getirirler. Aradaki boşluklar, karşılıklı yerleştirilmiş gayet iri, beyaz ve bazı yerlerde sarı renkte kıvrık kanatlı rumilerle dolgulanmıştır. 18. yüzyıla tarihlendirdiğimiz bu halı, dış bordüründe I. tip Holbein halılarında görülen karakteristik kartuşlu bordürü taşımasıyla eski bir ananeyi devam ettirmektedir. İç bordür ise Kafkas halılarının karakteristik bordürüdür.

Özellikle bugüne kadar tek örnek olarak bildiğimiz bir halı, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi'nde teşhir edilmektedir. Evvelce Üsküdar İskele Camii'nde bulunan halı ilk defa Prof.W.Denny tarafından sadece resim olarak yayınlanmıştır. Oldukça geniş bir zemini olan halıda Osmanlı devri kumaşlarına çok benzeyen bir desen yapılmıştır. Kırmızı zemin üzerine sarı ve açık mavi dal ve yaprakçıklarla süslenmiş bir şeritle halı zemini sonsuza doğru devam eden altıgenlerle bölümlenmiştir. Altıgenlerin içinde koyu mavi renkte zemin üzerinde bir kökten çıkan ve ortadaki bir rozete göre simetrik düzenlenmiş, lale, karanfil ve sümbüllerden oluşan bir buket yerleştirilmiştir. Çiçekler sarı, koyu mavi ve açık mavi dolguludur. Osmanlı sanatının her süsleme kolunda rastlanan ve bu yüzden de Türk çiçekleri adını alan bu buketler halı zemini boyunca hep aynı dik yönde sıralanmıştır. Tamamen devrin Türk kumaş ve çinilerinde görülen bir düzende yerleştirilmiştir. Bu Türk çiçeklerinden oluşan buket şekilleri 17. yüzyıl Osmanlı saray halıları ve seccadelerinde kullanılan bir desendir. Bu halıda ise Gördes düğümü tekniği ile ve çok başarılı bir biçimde yapılmışlardır. İlginç olan husus halı zemininin boydan boya ve eşit aralarla uzanan ince bordürlerle kesilmiş olmasıdır. Mavi renkte olan bu bordürlerde zemin kırmızı renkte olup, koyu ve açık mavi, sarı dolgulu baklavalalar sıralanmıştır. İki uçlarından yatay olarak çıkan bir sap kırmızı sümbüllerle sonuçlanır. Halının sonsuza doğru uzanan zemin dolgusunu kesen bu ince şeritler, cami içinde saf halinde namaz kılmaya elverişli bir zemin hazırlamak için yapılmıştır. Ayrıca devrin kumaş enleri ile de ilgili olmalıdır. Esas ve tali bordürlerde 17. yüzyıl Uşak halılarındaki rozetli bordür deseni görülür.

Uşak halılarına bağlanabilen böyle tek örnek olarak kalmış daha başka parçaların da bulunması mümkündür. Dik eksenler üzerinde veya baklavalı biçiminde sıralanmış iri palmetler, çiçekler, özellikle bordür şekilleri, teknik ve renkleriyle bu grup içinde incelenebilirler. Bazı özel koleksiyonlarda bu tip halılara rastlanmaktadır. Bunlar Uşak halılarının esas tipleri içindeki

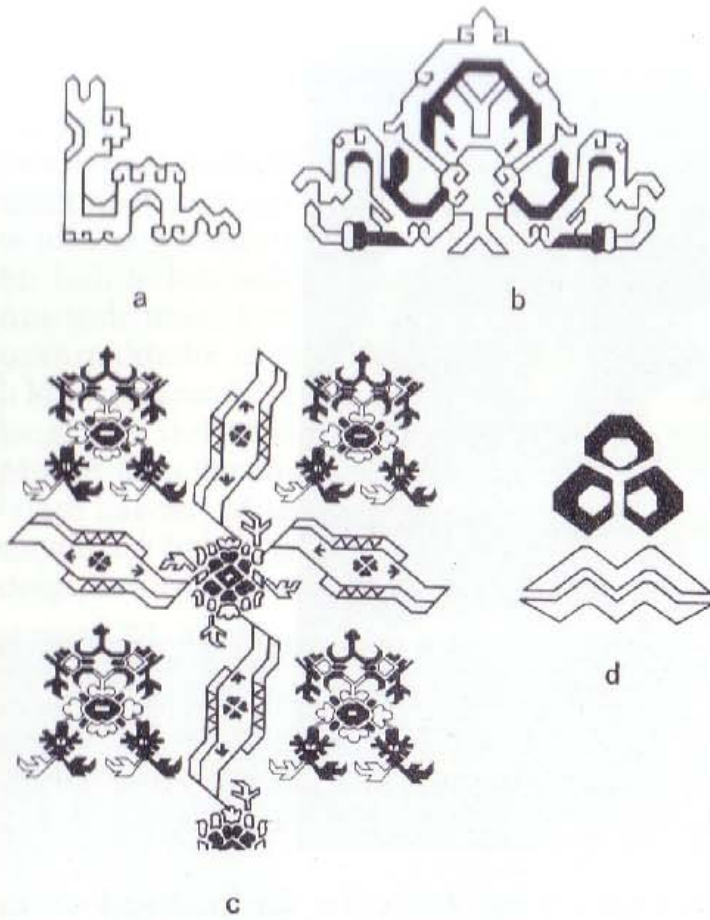
gelişmede bir değeri olmamakla beraber, bu grubu zenginleştiren geç örnekler olarak önemlidirler (Levha 64).

d) Beyaz Zeminli Uşak Halıları (Kuşlu ve Post Motifli)

Gene ilk örnekleri 16. ve 17. yüzyıla tarihlendirilen çok önemli iki halı tipi daha vardır ki, bunlar da Uşak halıları ile çok yakınlık gösterdiği için bu gruba dahil edilirler.⁴³ Bunların esas karakteristiği beyaz veya beyaza yakın krem rengi bir zemine sahip olmalarıdır. Bunlar içinde yanlış olarak "kuşlu halı" ismi ile tanınanı bilhassa önemlidir. İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde ve Konya Mevlâna Müzesi'nde ihtişamlı örnekleri vardır (Levha 65). Ancak bu isim halılara görünüşte kuşu hatırlatan bitkisel örneklerden ötürü verilmiştir. Aynı eksenler üzerinde sıralanmış iri rozetlerden çıkan karşılıklı iki yaprak arasındaki zeminin çeşitli renkle dolgulanmasından meydana gelmiş ve bir kuş figürünü andıran aldatici görünüş, bu tip halıların kuşlu halılar olarak adlandırılmasını sağlamıştır (Desen 32 c). Bütün halı yüzeyinde, en göze çarpan bu bitkisel şekiller rozetlerle birleşerek kare bölümler meydana getirmiştir. Her karenin içi çiçekli bir kompozisyonun hep aynı ve dik istikamette sıralanması ile dolgulanmıştır. Bordürlerinde genellikle iri Çin bulutlarından meydana gelmiş karakteristik Uşak halısı bordürü görülür. Bazılarında ise palmet dolgulu olup çifte rumilerle teşkilâtlanmış üçgenlerin zıt istikamette alternatif sıralanmasından meydana gelmiş bir bordür şekli görülür. Ayrıca kıvrık dallar üzerinde palmet ve çifte rumili bordür şekilleri de kullanılmıştır. Bu halılarda da sonsuzluk prensibi halı yüzeyinin bordür tarafından çeşitli büyüklükte kesilmesiyle tatbik edilmiştir. Böylece sonsuza doğru uzayıp giden motiflerde, motifin karakteri aynı kalmış fakat zeminde bir kesit alınarak yeni bir halı yapılmıştır. 17. yüzyıla tarihlendirilen bu halıların İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde orijinaleri bulunmaktadır (Levha 64). Kuşlu Uşak halısı Budapeşte'de Ipärmüveszeti Museum'da bulunmaktadır. Halının zemini küçüldüğü halde örnek değerinden kaybetmeden sonsuza devam etmektedir. Bu motifli halılar erken bir tarihte Avrupalı ressamı tarafından tablolarında tasvir edilmişlerdir. New York'ta özel bir koleksiyonda bulunan ve Hans Mielich tarafından 1557'de yapılan bir adamın portresi resminde böyle kuşlu bir halı görülmektedir. Ayrıca evvelce Sighisora Kilisesi'nde bulunan ve alt ucundaki kilim dokumasında 1646 tarihinde kiliseye verildiğini belirten bir yazı olan kuşlu halı da Siebenburgen halıları içinde E. Schmutzler tarafından neşredilmiştir.⁴⁴ Bu halıların başlangıcını 16. yüzyıla tarihlendirmemiz için elimizde epeyce kaynak vardır. Avrupa envanterlerinde ismi geçen en eski beyaz zeminli halılara 1571-2 tarihli Tirol Arşidükü Ferdinand'ın, 1578 tarihli İmparator II. Maksimilyen'in ve 1585-1593'teki Fransa Kraliçesi Elizabeth'in terekelerinde rastlanır. Ancak bunlarda halıların örnekleri belirtilmemiştir. Bu halıların Avrupalı ressamı tarafından da tasvir edildiğini gösteren örnekler vardır. Özellikle 1587 tarihli Munich Kral Sarayı'nın Peter Candid tarafından boyanmış tavanında böyle bir kompozisyon görülür. Ayrıca Leningrad'da Hermitage'daki galeride bulunan ve 1625 tarihlerinde Alessandro Varotari tarafından yapılmış tablolarında bu kuşlu ha-

43) R.M. Riefstahl, "Turkish 'Bird' rugs and their design", *The Art Bulletin* VII, 1925, s. 91-95; F. Batari, "The Origin and Evolution of the 'Bird' pattern in Ottoman Turkish Carpets", *Sanat Dün-yamız*, Yıl II, Sayı 32, 1985, s.2-8; L. Mackie, A Turkish carpet with Spots and Stripes, *Textile Museum Journal* IV, No: 3, 1976, s.5-20.

44) E. Schmutzler, *Alt Orienta lische Teppiche aus Siebenburgen*, Leipzig 1933. Tab.3.

(Desen : 32)

lı tasvirlerine rastlanır (Resim 53). Ayrıca Madrid'de Lazaro Koleksiyonu'nda bulunan ve Clouet mektebi tarafından yapıldığı kabul edilen tarihsiz bir resim bulunmaktadır. Bu resim muhtemelen geç bir kopyadır (Resim 54). Fakat zırh ve miğferin şekli 1560-70 arasına tarihlendirilmeyi mümkün kılar. Bu yüzden bu tip halıların 16. yüzyılın ilk yarısından itibaren yapılmaya başlandığını ve 17. yüzyıl ortalarına kadar sürdüğünü tespit etmek mümkün olmaktadır. Bu tarihlendirmeyi mümkün kılan örneklerden biri, bugün Stockholm'da özel bir koleksiyonda bulunan ve Lemberg Başpiskoposu Jan Andrzej Prochnicki'nin armasını tam ortasında taşıyan halıdır (Resim 55). Bu zat 1614'ten 1633'e kadar Lemberg başpiskoposluğunu yapmıştır. Onun selefi Jan Zamojski ise 1603'te üzerinde kendi arması olan yirmi halıyı İstanbul'a ısmarlamıştı. Bu halılar Lwow Katedrali'ni süsleyecekti. Fakat hiçbirisi günümüze kadar gelememiştir. Buna rağmen Lemberg Başpiskoposu'nun armasını taşıyan halıda olduğu gibi bazı armalı Türk halılarının Avrupa'da yapılmış kopyalar olabileceğini C. G. Ellis söylemektedir.

Kuşlu halılar ilginç motiflerinden dolayı çok sonraları taklit edilmişlerdir. Bu sahte halılar bazı müze ve özel koleksiyonlarda yer almaktadır. Bunlarda genellikle pamuk ipliği ve koyu pembe bir renk örneğe katılmış olup analin boyalar kullanılmıştır. New York Metropolitan Museum of Art ve Berlin Staatliche Museen'de 20. yüzyılda yapılmış sahteleri vardır. Bu halıların dört metreden fazla büyüklükte olanları vardır. San Francisco'da W. H. Crocker, Viyana'da Prens Schwarzenberg, Berlin'de Cassier Koleksiyonu'nda, Krakau Üniversitesi Rektörlüğü'nde, E.M. Remarque'nin Koleksiyonu'nda ve Wher Koleksiyonu'nda bulunan kuşlu halılar çeşitli ebatta ve bordüre sahiptirler.

(Resim : 53) Beyaz zeminli "kuşlu halı" (Uşak) Alessandro Varotari'nin bir resminde, Leningrad, Hermitaj.

Beyaz zeminli halılar içine katılan bir halı tipi daha vardır. Bunlarda üç küçük yuvarlak ve iki dalgalı çizginin yan yana ve tekrarlayan örnek halinde halı yüzeyinde sonsuza doğru devam ettiği görülür (Desen 32 d). Örnekler parlak mavi, kırmızı, sarı renkleri ile beyaz zemin üzerinde sıralanmışlardır. Bordürleri genellikle Uşak halılarının karakteristik iri Çin bulutlarından meydana gelmiştir. Bu halıların tipik bir örneği Floransa'da Museo Bardini'de bulunmaktadır. Philadelphia ve Metropolitan Museum'da, ayrıca Londra Victoria and Albert Museum'da ve dünyanın çeşitli yerlerindeki özel koleksiyonlarda benzerlerine rastlanır. Kahire İslâm Eserleri Müzesi'nde olanın bordürü de küfi yazıdan geliştirilmiştir. Bu motiflerden üç yuvarlak, çok defa yanlış olarak Budizmin sembolü olan (Çintemanî) ismi ile adlandırılmıştır. Çizgiler ise bulut ve şimşeğe benzetilmiştir. Fakat bunların kaplan ve leopar postlarındaki çizgi ve beneklere benzetilmesi Türk sanatındaki bu motiflerin kullanılış şekline daha uygun gelmektedir. Osmanlı hükümdarları bir kudret sembolü olarak bu kaplan çizgileri ve leopar benekli postları taklit eden desenli kumaşlardan kaftanlar giymekteydiler. Ayrıca 16. ve 17. yüzyıl çini ve seramiklerinde de bu motifler kullanılmıştır. Bu yüzden aynı motifleri taşıyan bu halıların 16. ve 17. yüzyıllara tarihlendirilmesi mümkün olmaktadır. Bu yuvarlak şekiller, Türk halı sanatında benek, küre ve hilâle benzer biçimler olarak çeşitlenmiştir. Bazen yalnız olarak kullanılmışlar, bazen dalgalı çizgilerle bir kompozisyon meydana getirmişlerdir. Konya Mevlâna Müzesi'nde bulunan beyaz zeminli büyük bir halıda koyu kahverengi üç küre içine yerleştirilmiş üçer küçük hilâl biçimli şekil görülmekte, bunlar baklava şeması veren kaplan çizgileri ile çerçevelenmiş bulunmaktadır. Ayrıca aralarda üç küçük yuvarlak ve beneklerle dolgu yapılmıştır (Resim 56). Bordürde karakteristik Çin bulutu vardır. Gene Konya Mevlâna Müzesi'ndeki diğer beyaz zeminli bir halıda ise zeminde sadece koyu kahverengi beneklerin sıralanması görülür. Bor-

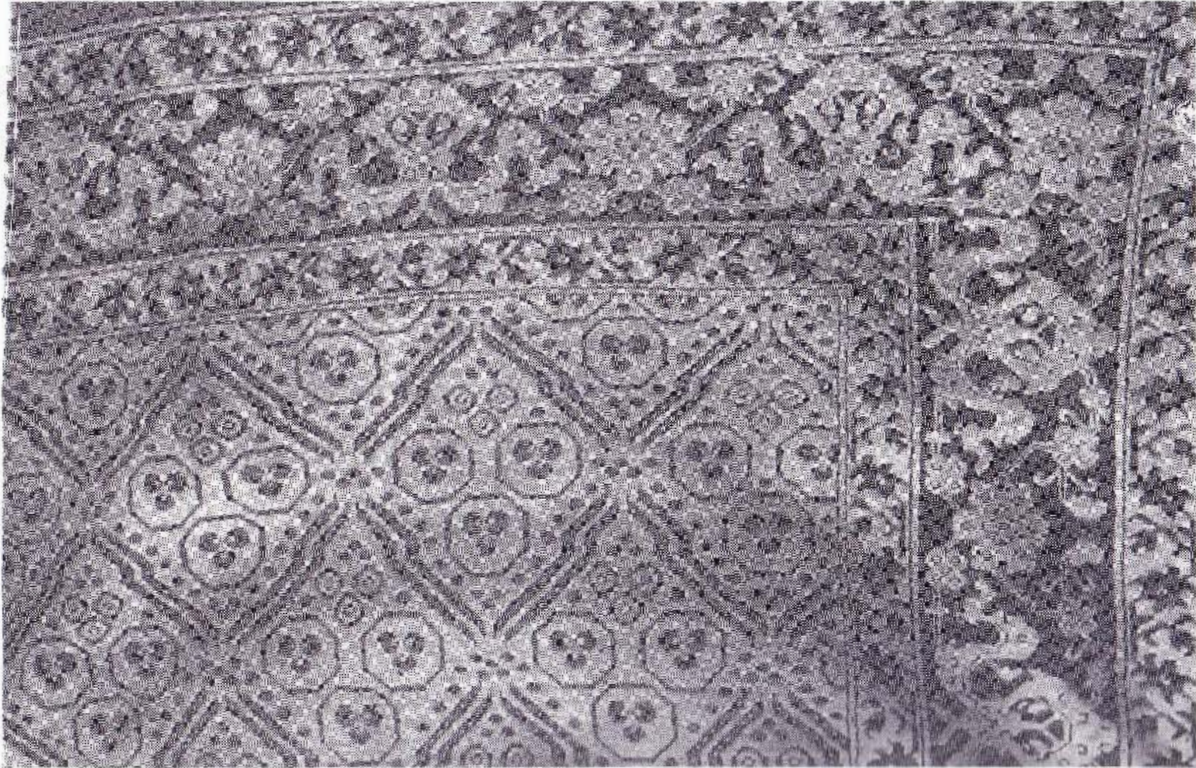
dürde ise çifte kaplan postu çizgilerinin aşağı ve yukarı doğru zikzakvari sıralanması ve aralarına yerleştirilen üçer leopar postu beneği ile değişik bir bordür kompozisyonu meydana getirilmiştir (Resim 57). Bu örnekteki halıların yalnız beyaz zemin üzerine yapılmamış olduğu Türk müzelerinde bulunan örneklerden anlaşılmaktadır. Bilhassa İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde kırmızı zemin üzerinde sarı renkte çifte kaplan çizgileri ve mavi renkte hilâl biçiminde üç leopar beneğinin alternatif sıralanmasını veren muhteşem bir halı bulunmaktadır. Çok geniş olan esas bordürü koyu mavi renkte olup, üzerinde mavi, kırmızı dolgulu iri çiçekler ve goncalarını taşıyan kıvrık bir dal uzanmaktadır. İnce dal bordürlerde ise mavi zemin üzerine kırmızı kıvrık dallı lâle ve karanfiller alternatif sıralanmıştır. 16. yüzyıl sonlarına tarihlendirebileceğimiz ihtişamlı bir halıdır (Levha 66). Küçük kırmızı zeminli bir halı da Münih Otto Bernheimer Koleksiyonu'nda bulunmaktadır (Resim 58). Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan ve 18. yüzyıla tarihlendirdiğimiz diğer bir ince uzun halıda ise zemin koyu kahverengidir. Beyaz renkli olup, içinde sarı dolgulu kırmızı konturlu birer benek olan üçer küre ile, mavi kancalı bir ze-

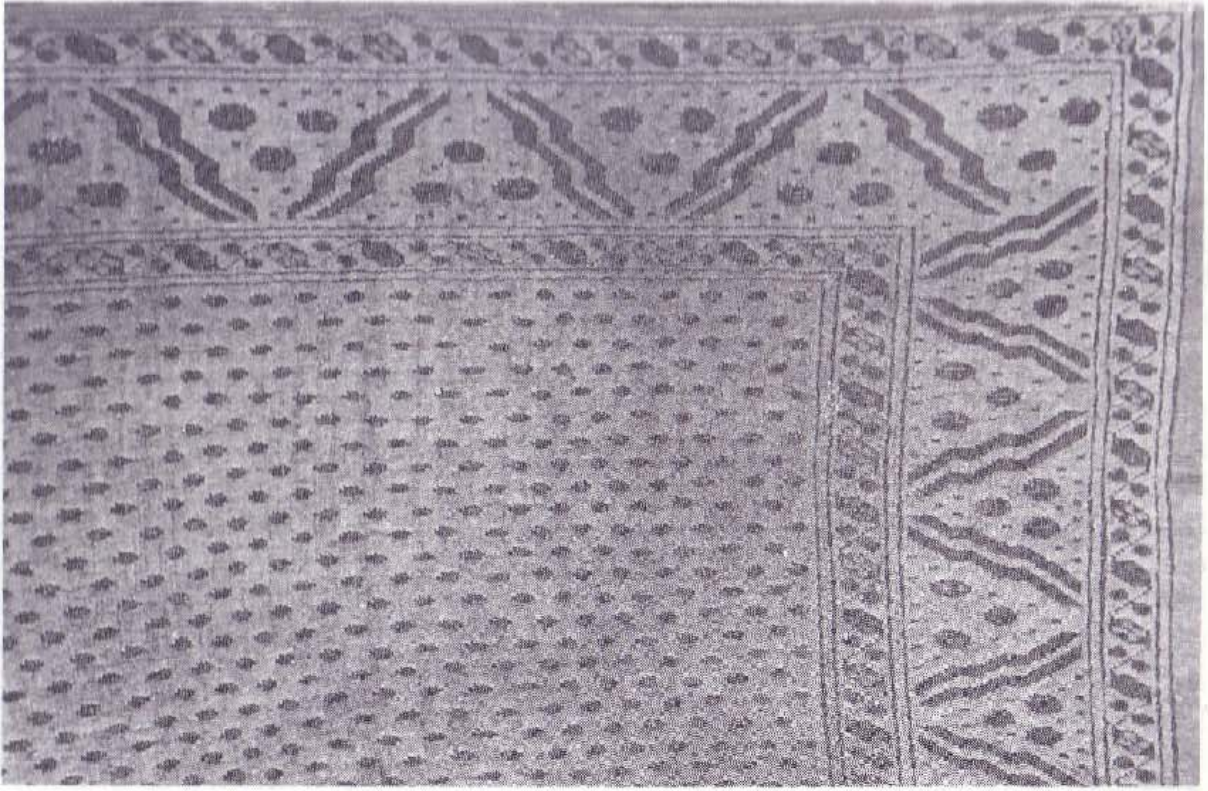
(Resim : 54) "Kuşlu halı" Clouet ekolüne ait bir resim, 16. yüzyıldan kopya, Madrid, Lazaro Koleksiyonu.

(Resim : 55) "Kuşlu halı" (Uşak) 17. yüzyıl başı, Lemberg Başpiskoposu Jan Andrzej Prochrick'in arması ile, Stockholm, Lundgren Koleksiyonu.

(Resim : 56) Beyaz zeminli post motifli halı (Uşak), 17. yüzyıl, Konya Mevlâna Müzesi.

(Resim : 57) Beyaz zeminli post motifli halı (Uşak), 18. yüzyıl sonu, Konya Mevlâna Müzesi.

min üstünde kırmızı konturlu sarı dolgulu şerit alternatif olarak sıralanmıştır (Levha 67). Geniş bordürü sarı renkte olup, üzerinde mavi köşeli kıvrık bir dalın taşıdığı stilize lâle, karanfil, nar ve sümbüller yerleştirilmiştir. Bordürün uzun kenardaki birer ucunda stilize ikişer hayvan figürü bulunmaktadır. Genel görünüşü ile aşırı bir geometrik stilizasyona uğramış olmakla beraber zemin örneğinde karakteristik motifler seçilebildiği için aynı gruba soktuğumuz bu halı 18. yüzyıla tarihlenmektedir. Fakat Uşak bölgesinden çok Orta Anadolu'ya belki Konya'ya yerleştireceğimiz bir halı tipini vermektedir. Buna çok benzeyen diğer bir halı da Konya Mevlâna Müzesi'nde bulunmakta, böylece aynı motiflerin mahallî bir özellikle şekil değiştirmesini ortaya koymaktadır.

İstanbul Vakıflar Müzesi'nde bulunan küçük bir halıda ise zemin parlak sarı renktedir (Levha 68), kırmızı renkte üç hilâl ortasına üç beyaz benek yerleştirilmiş, bunların da tam ortasına kırmızı bir benek konmuştur. Hilâllerin içlerinde ise açık mavi renkte kancalı şeritler dekoratif bir şekilde yerleştirilmiştir. Hilâllerin biri büyük ikisi küçüktür. Ortalarından birer çıkıntısı vardır. Aralarında ise koyu kırmızı renkte üçer benek vardır. Örnekler kahverengi ile konturlanarak belirtilmiştir. Kaydırılmış eksenler üzerinde sonsuza sıralanan örneklerde gene de esas motife sadakat muhafaza edilmiştir. Yanlış olarak Çintemanî motifli halılar adı verilmiş grubu renk ve desen bakımından zenginleştiren yeni bir örnek ortaya konmuştur.

Gene aynı müzede bulunan diğer bir halı ise 19. yüzyıl başlarında tekrar eski motif anlayışına dönüşü gösterir (Levha 69). Ancak bu halıda zemin rengi koyu mavidir. Çifte kaplan postu çizgileri ve üç benekli leopar postu kırmızı olarak yapılmıştır. Bu zemin motifinin sonsuza sıralanmasına karşılık, halının tam ortası, Uşak halılarına has dekoratif bir madalyonla belirtilmiş-

tır. Bordürlerde, Uşak halılarının bordür şekli tamamen geometrik bir anlayışla tatbik edilmiştir. Burada tanıttığımız bu birkaç örnekle, 16. yüzyılda Türk halı sanatında görülmeye başlayan bu motiflerin sade beyaz zeminli halılarda değil, fakat diğer renk zeminler üzerinde 19. yüzyıla kadar süren dekoratif gelişmesi ortaya konmaktadır. Türk süsleme sanatında birçok malzeme üzerinde, başta çini, keramik ve kumaş üzerinde tatbik edilmiş çeşitli ve sembolik bir manası da olan bu motifler Türk halı sanatında çok uzun bir süre kullanılmıştır. Hatta Türk seccadeleri için de en zarif örneklerden birini vermiş olan Uşak seccadelerinde mihrap dolgusu olarak tatbik edilmiştir.

Uşak halıları adı altında topladığımız halılar görüldüğü gibi çok çeşitlidir. Bunların birbirleri ile münasebetleri de henüz tam açıklığa kavuşturulamamıştır. Bunların hepsinin Uşak'ta yapılmamış olması da mümkündür. Belki Batı Anadolu'daki diğer merkezlerde de bu cins halılar yapılmıştır. Fakat bunların en eskisi şüphesiz Uşak halısı olduğu için birçok halılar bu merkeze bağlı olarak kabul edilmiş ve bu ad altında toplanmıştır. Fakat daha geç örneklerin Gördes, Kula, Milâs, Bergama ve hatta Karaman, Karapınar'da yapılmış olması mümkündür. Bazı halılarda görülen değişik şekillerin mahallî özellikler taşıdığı muhakkaktır. İlerdeki araştırmalar bazı tipleri yeni merkezlere yerleştirmeyi sağlayacaktır. Bu durum bilhassa Avrupa halı ticaretinde Smyrna halıları denilen halılarda açığa çıkmaktadır (Levha 70). Bilhassa 18. yüzyılda Avrupa'da çok aranan, gevşek düğümlü ve kalın yünlerine rağmen sipariş edilen ve bu adla tanınan halılar vardır. Bunların büyük bir kısmı, İstanbul ve Edirne'deki camilere serilmiş bulunmaktadır. Uşak halılarına has mavi, kırmızı renkler ve sonsuza sıralanan madalyon düzeni gösterirler. Fakat madalyonlar ve motifler çok daha kabalaşmış ve irileşmiştir. Ancak 18. yüzyılda artık bozulmaya başlamış olan motiflere rağmen gene de eski motifleri yaşatan,

(Resim : 58) Kırmızı zeminli, post motifli halı, (Uşak), 18. yüzyıl, Münih, L. Bernheimer K.G. Koleksiyonu.

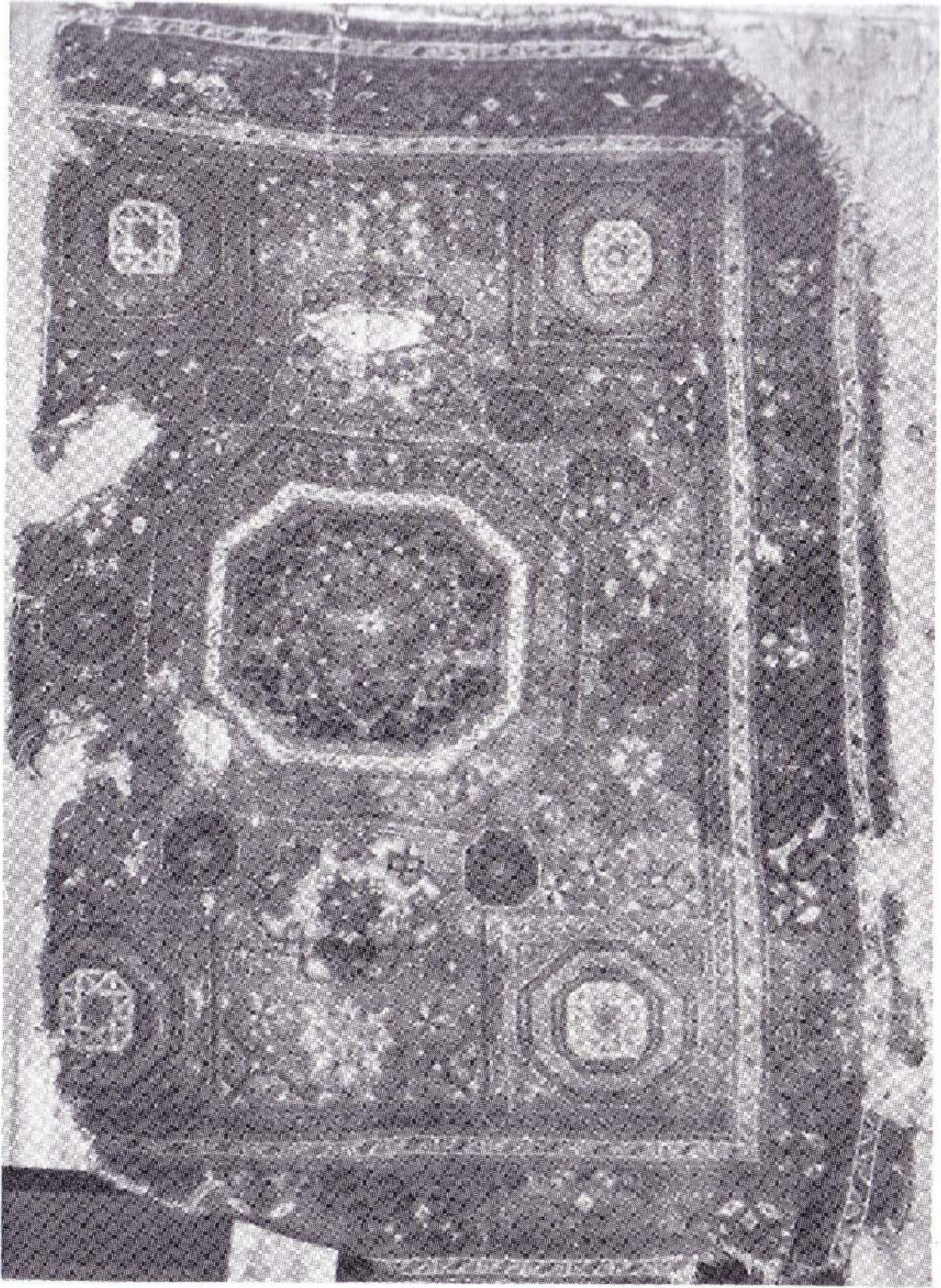
hatta Osmanlı saray halılarına has lüle, karanfil gibi naturalist motiflerin sürdürüldüğü örneklere rastlanmaktadır. Bu halıların çeşitli merkezlerde yapıldığı bilhassa 18. yüzyıl seyyahlarının seyahatnamelerinden belli olmaktadır. R. Pococke ve E. Oberhummer Smyrna halılarının durumunu belirtirler.⁴⁵ Bilhassa E. Oberhummer 1892'de yaptığı seyahatte, Smyrna halılarının burada yapılmadığını civardaki Kütahya, Uşak, Kula, Gördes, Karaman gibi halı merkezlerinde yapılan halıların bir liman olan Smyrna'dan Avrupa'ya ihraç edildiğini belirtmesi önemlidir. Smyrna, bugün de bir liman olan İzmir'in o zaman Avrupa'da kullanılan eski adıdır. Halılar burada yerleşmiş Avrupalı tüccarlar, özellikle Hollandalılar tarafından ısmarlanıyor ve Avrupa'ya ihraç ediliyordu. Hatta 18. yüzyılda artık Mısır'da dahi durmuş olan halıcılık yüzünden, Uşak halılarının Mısır için yapıp buraya da ihraç edilmesi bu halıların canlılığını çok daha uzun zaman muhafaza ettiğini göstermektedir. Vakıflar Müzesi'nde bulunan bir halı örgülü kûfi yazıdan gelişen bordürü ve madalyon düzeni ile eski Uşak halısı ananesini 19. yüzyıl sonlarına kadar devam ettirdiğini gösteren bir örnektir (Levha 71).

Türk halı sanatı daima tekstil sanatının kaidelerine bağlı kaldığı için 18. yüzyılda başlayan gerilemeye karşı koyabilmiş, ananevî desenlerini kullanarak gelişmesini asırlar boyunca sürdürmüştür. Yeni yeni örneklerin katılmasıyla zenginleşmesine rağmen geçmişle bağlantısını koparmamıştır. Bugün dahi eski örneklere bağlı halılar yapılarak bu ananevî sanat yaşatılmaya çalışılmaktadır.

C — BERGAMA HALILARI

Ananevî motiflere bağlılık bilhassa Bergama halıları denilen bir grup halıda daha kuvvetle belli olur. Bunlarda Selçuklu halılarının geometrik desenleri kuvvetle üslûplaşmış bitkisel desenleri görülür. Bordürlerinde kûfi yazıdan gelişen motifler devam eder. Bu halıların 15. yüzyıldaki hayvan figürlü ve geometrik desenli Holbein tipi denilen halıların üç ve dördüncü tipi ile bağlantısı çok daha sıkıdır. Üst üste sıralanmış eşit büyüklükteki kare bölmeli içleri iri sekizgenli ve ortadaki bir sekizgen etrafında daha küçük sekizgenlerin gruplaştığı kompozisyonları günümüze kadar devam ettirmişlerdir (Resim 59-60). Sekizgenlerin etrafındaki kare veya dikdörtgen çerçevenin ortadan kalkması gelişmenin bir safhasıdır. Hatta bazen bu sekizgen de parçalanmaktadır (Resim 61). Köşelerdeki üçgen dolgular birbirleri ile birleşmekte böylece Uşak halılarının madalyon düzenini hatırlatan bir düzende aynı motiflerin kaydırılmış eksenler üzerinde sıralanması görülür. Evvelce Berlin'de Pohlmann Koleksiyonu'nda bulunan bir halıda görüldüğü gibi (Resim 62). Daha geç örneklerde sekizgenler etrafında kare çerçeveler tekrar kullanılır ve araya stilize hayvan figürleri yerleştirilir. Hatta 19. yüzyıl geometrik örnekli Kafkas halıları dahi bu Eski Anadolu halılarının örneklerine göre şekillenmiştir. Böylece Türk ve Kafkas halı sanatında ortak bir şekil dünyası kuvvetle yaşatılmıştır. Türk halı sanatında 16. yüzyılda birdenbire ortaya çıkan yeni motiflerle beliren bazı küçük gruplar, 18. yüzyıldan sonra ortadan kaybolmakla beraber, öz bakımından Selçuklu halı ananesini devam ettiren bu halı grubunda gelişme sürdürülmüştür. Türk halı sanatında birbiri içinden gelişme tiplerinin en belirli örneğini ortaya koymuştur.

45) R. Pococke, *A. description of the East and some other countries*, London, 1743-45, Vol. 1, Book 2, Asia Minor, s. 82; E. Oberhummer, *Reise in West-Kleinasien*, 1892, s. 82; K. Erdmann, "Neuere Untersuchungen zur frage der Kairener Teppiche", *Ars Orientalis* IV, 1961. 79-88.

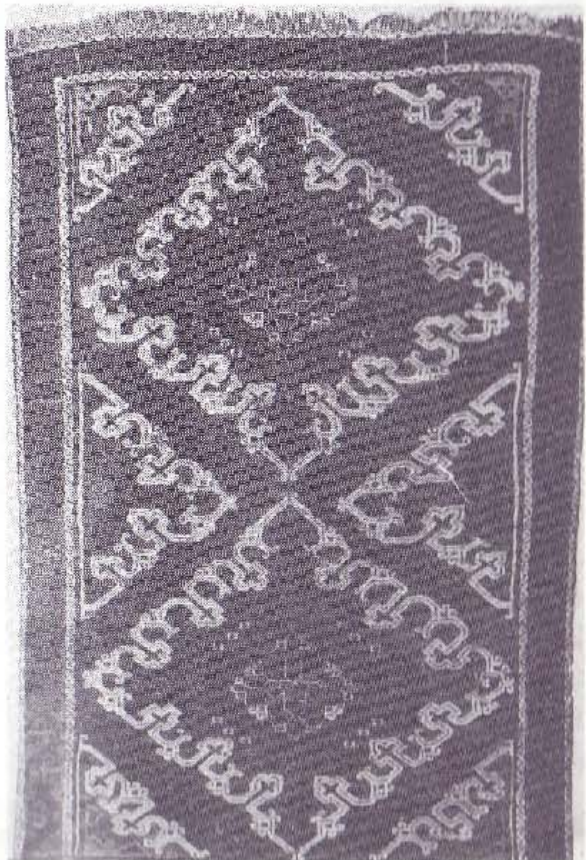
(Resim : 59) Bergama halısı, Holbein IV. tip. 17. yüzyıl, Alanya Müzesi.

(Resim : 60) Bergama halısı, 18. yüz-
yıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri
Müzesi.

(Resim : 61) Holbein III. tipe giren halı,
(Bergama), 18. yüzyl, İstanbul Türk ve
İslâm Eserleri Müzesi.

(Resim : 62) Bergama halısı, 17. yüzyl
sonu, evvelce Berlin Pohlmann
Koleksiyonu'nda.

D — OSMANLI SARAY HALILARI

16. yüzyıl Türk halı sanatının en parlak devri olarak kabul edilmeye lâyık bir zenginleşme göstermektedir. Halı cinslerinin en çeşitli olduğu bu devir, bir taraftan 15. yüzyıldaki geometrik örnekli halı çeşitlerini devam ettirirken, diğer taraftan da, halı sanatında madalyon ve bitkisel motiflerin kullanılmaya başlanmasıyla gelişen yeni halı çeşitleri ortaya koymuştur. 1514 yılında Tebriz'in ve 1517'de Kahire'nin Osmanlılar tarafından alınması, Türk halı sanatında yeni bir teknik ve desen anlayışını sağlamıştır. Bu yeni anlayışın şekillendirdiği halılar Osmanlı saray halıları adı ile tanınmaktadır. Türk sanatında birbirine bağlanan halı tipleri dışında kalan tek grup olmalarıyla dikkati çekerler. Osmanlı saray halılarının 15. yüzyılda bir ilk merhaleleri olmamıştır. Bu halılar bir gelişme sonucunda değil, birden ortaya çıkmışlardır. 16. yüzyıl İran halı sanatından ilham alınmış sivri kıvrık hançer yaprakları, palmet şekilleri ve madalyonlar tipik bir Türk üslubunda naturalist lâle, sümbül, karanfil, çiçekleri ile birleştirilerek yeni bir halı deseni dünyası yaratılmıştır. İran halılarının zemin dolgusu olarak görülen kıvrık dal sistemi, Osmanlı saray halılarının zemininde daha gevşek halde esas örnek olarak kullanılmıştır. Araya katılan bahar çiçekli dallar, lâle, sümbül, karanfil, gül gibi çiçekler tabiattakine çok yakın bir naturalizmle verilerek örneği zenginleştirmiştir. Çiçeklerin bu kadar naturalist hatlarla çizilişine ancak Türk sanatında rastlanmaktadır. Bunların örnekleri Osmanlı sarayında, kumaş ve çini desenlerini de çizen nakkaşlar tarafından hazırlanıyordu. Osmanlı saray nakkaşlarının, 16. yüzyıl boyunca geliştirdiği üsluplar, Osmanlı saray halılarında en olgun şekilde birleşerek, Osmanlı saray sanatının bütün diğer süsleme kollarında da görülen üslup bütünlüğü ile, saray halısı sanatındaki üstünlüğünü de belirtmektedir. Saray Nakkaşbaşı Şah Kulu'nun eserlerinde görülen kıvrık hançeri yaprakların birbirini keserek çıkan ve saz üslubu adını alan fantastik üslubu, kendinden sonra nakkaşbaşı olan Müzehhip Kara Memi'nin geliştirdiği ve haklı olarak Türk çiçekleri adını alan lale, sümbül, karanfil, gül, bahar açmış dallar gibi naturalist görünümlü çiçekli üslubu birleşerek Osmanlı halı sanatındaki zengin çeşitlenmeyi sağlamıştır. Osmanlı saray halılarının, Türk halı sanatındaki üstün yerini pekiştirmiştir. Böylece Osmanlı saray halıları, Osmanlı saray üslubunun halı sanatında da beliren üslup bütünlüğü içinde yerini almış olmaktadır. Osmanlı saray halılarının bir özelliği de, İran halılarına has madalyon düzeninin tamamen Türk halılarına has bir şekilde uygulanışdır. İran halılarında esas motif olan madalyon, Osmanlı saray halılarında ikinci derecede bir motif olmuştur. Esas örnek zeminin süslenmesidir. Sonsuza doğru uzanan zemin örneğinden alınan kesitlerle yeni halı zeminleri teşkil edilmiştir. Bu zemin üzerinde kullanılan madalyonlar adeta yapıştırılmış gibi durmaktadır. Madalyonların altında zemin örneğinin devam ettiği hissedilmektedir. Madalyon kaldırılrsa bile zemin örneği değerinden kaybetmez. Madalyonun kullanılmadığı örneklerde daha ahenkli kompozisyonlar meydana getirilmiştir. Madalyon kullanıldığı zaman ise, bütün Türk halılarında esas prensip olarak gördüğümüz sonsuzluk fikrini belirtecek bir şekilde madalyonların sıralandığı görülmektedir. Osmanlı saray halılarının desenlerini çizen sanatkârlar bütün çeşitlilik içinde gayet sağlam kompozisyonlar ortaya koymuşlardır. Bu sanatkârların çizdiği ve Türk çiçeği adı verilen lâle, sümbül, karanfil ve gülün verililişindeki naturalizm ile tabiattan uzak palmet ve rozetlerle birleştirilerek, madalyonun da kullanılmasıyla meydana getirilen desen zenginliği ve kompozisyon sağlamlığı Osmanlı saray üslubun-

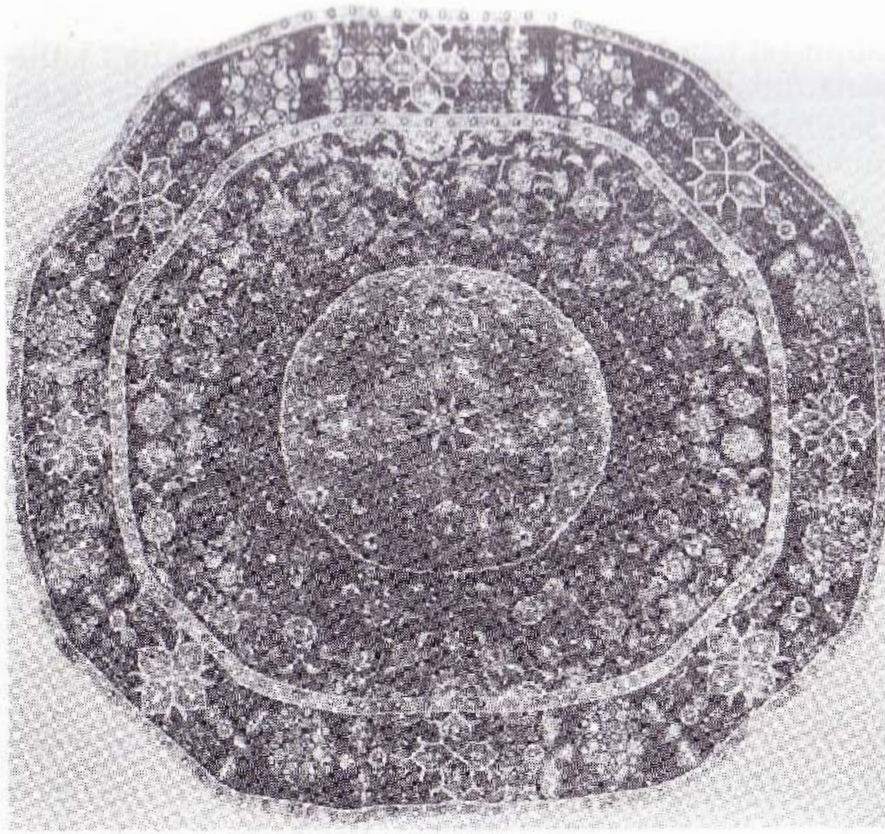
daki yüksek sanat duygusunu kuvvetle ifade etmektedir. Çok zarif ve ince olan bu desenlerin yapılabilmesi için İran düğümü (Sine düğümü) tekniği kullanılmıştır. Türk halı sanatında o zamana kadar kullanılmış olan Gördes düğümü, Türk düğümü bütün sağlamlığına rağmen kıvrık ve çok ince detaylı örneklerin yapılmasına elverişli değildir. Bu yüzden Osmanlı saray halılarının, halı yapımında ananevî Türk düğümü tekniğini kullanan Anadolu dışında bir yerde yapılmaya başlanması tabiidir. İlk defa Prof.Dr. K.Erdmann tarafından, çeşitli kaynakların incelenmesiyle ortaya atılmış bir fikre göre, Osmanlı saray halıları, İstanbul'dan saray nakkaşları tarafından hazırlanıp gönderilen örneklerle göre Kahire'de yapılmışlardır.⁴⁶ Prof. Dr. E.Kühnel ise bu fikri benimsemekle beraber teknik özellik gösteren bazılarının İstanbul'da veya ipek dokumalarıyla meşhur olan Bursa'da yapılmış olabileceklerini ileri sürmektedir. Bu fikir çok önemli olan bir kaynakla da sağlamlaşmaktadır. 1585 tarihli bir fermanla, III. Sultan Murad, 11 halı ustasının, gerekli renkli yün malzemeye birlikte Kahire'den İstanbul'a gönderilmesini istemiştir.⁴⁷ Bunların faaliyetleri hakkında bir şey bilinmemektedir. Belki bunlar belli bir vazifeyle ve bir müddet çalışmak için çağırılmışlardı. Belki İstanbul'da saraya bağlı bir atölye tesis etmişler veya 1474'ten beri halılarından bahsedilen Bursa'da yerleşmişlerdi.⁴⁸ Boyanmış malzemelerini de birlikte getirmelerinin istenmesi, bazı Osmanlı saray halıları ve seccadeleri grubunda görülen teknik ve malzeme farkını da açıklamaktadır. Osmanlı halıları ipek gibi yumuşak bir yünden yapılmıştır. Bu kalitede yün Mısır'da elde ediliyordu. Ayrıca renklendirmeye de daha elverişli idi. Çünkü ilk Osmanlı saray halılarının renklerinde tatlı bir kırmızı, sıcak bir sarı, koyu mavi ve çimen rengi yeşil kullanılmıştır ki, bu renkler Memlûk halılarında da kullanılan renklerdir. Ayrıca çözü ve atkılar da yün olup, tabii renktedir. Bazılarında çözülerde sarımtırak yeşil ve atkılarda kırmızı renk de kullanılmıştır. Bursa'da yapılmış olduğu ileri sürülen halılarda ise malzeme farkı görülür. Çözü ve atkılar ipekten yapılmıştır. Atkılar kırmızı renkte boyanmıştır ve bükümsüz tek ipliklidir. Çözüler sarımtırak yeşil renkte üç ipek iplikten bükülmüştür. Havı veren yünler Mısır'da olduğu gibi S şeklinde bükülmüştür. Ancak beyaz ve açık mavi kısımlarda pamuk kullanılmıştır. Pamuk iplikler Anadolu'ya has olan Z şeklinde bükülmüştür. Boyanmış yünlerin getirilmesi, bu halılara has olan tatlı yeşil rengin, parlak beyaz renkte olan Anadolu yününün boyanarak elde edilmeye elverişli olmamasından dolayı olduğu iddia edilmektedir.⁴⁹ Osmanlı saray halılarında altın ve gümüş iplikle dokuma ve işleme hiç kullanılmamıştır. Fakat kullanılan yün o kadar ince ve yumuşaktır ki, adeta ipek hissini bırakır. Düğümler çok ince ve sıktır; m²'de 200.000-700.000 arasında değişir. İnce ve dökük dokularından dolayı masa örtüsü olarak kullanılmaya elverişli biçimde olanları da yapılmıştır. Bilhassa çok nadir olan yuvarlak halılar yapılmıştır ki, bunların tanınmış bir örneği Washington, Corcoran Art Gallery'de bulunmaktadır (Resim 63). Avusturya Prensi Ferdinand'ın 1596 tarihli envan-

46) K.Erdmann, "Neuere Untersuchungen zur Frage der Kairener Teppiche", *Ars Orientalis*, IV, 1961, s. 79-88.; Kühnel-L. Bellinger, *Cairene Rugs and Others Technical Related, 15 th Century 17 th Century*, Washington, 1957, 41-43-55.

47) E.Kühnel - L.Bellinger, adı geçen eser, s. 57-64, Bellinger'in teknik analizleri, 81-82 ve 57-64; A. Refik 16. Asırda İstanbul Hayatı, İstanbul, 1935 s. 133; K.Erdmann, *Kairener Teppiche I. Europäische und islamische Quellen des 15-18. Jahrhunderts*, "Ars Islamica", 7, 1940, s. 187-188; O.Aslanapa, *Türk Halı Sanatının Bin Yılı*, İstanbul 1987, s. 139-140.

48) K.Erdmann, *Neuere Untersuchungen...* adı geçen eser, s.88-100.

49) E.Kühnel - L. Bellinger, adı geçen eser, s.82.

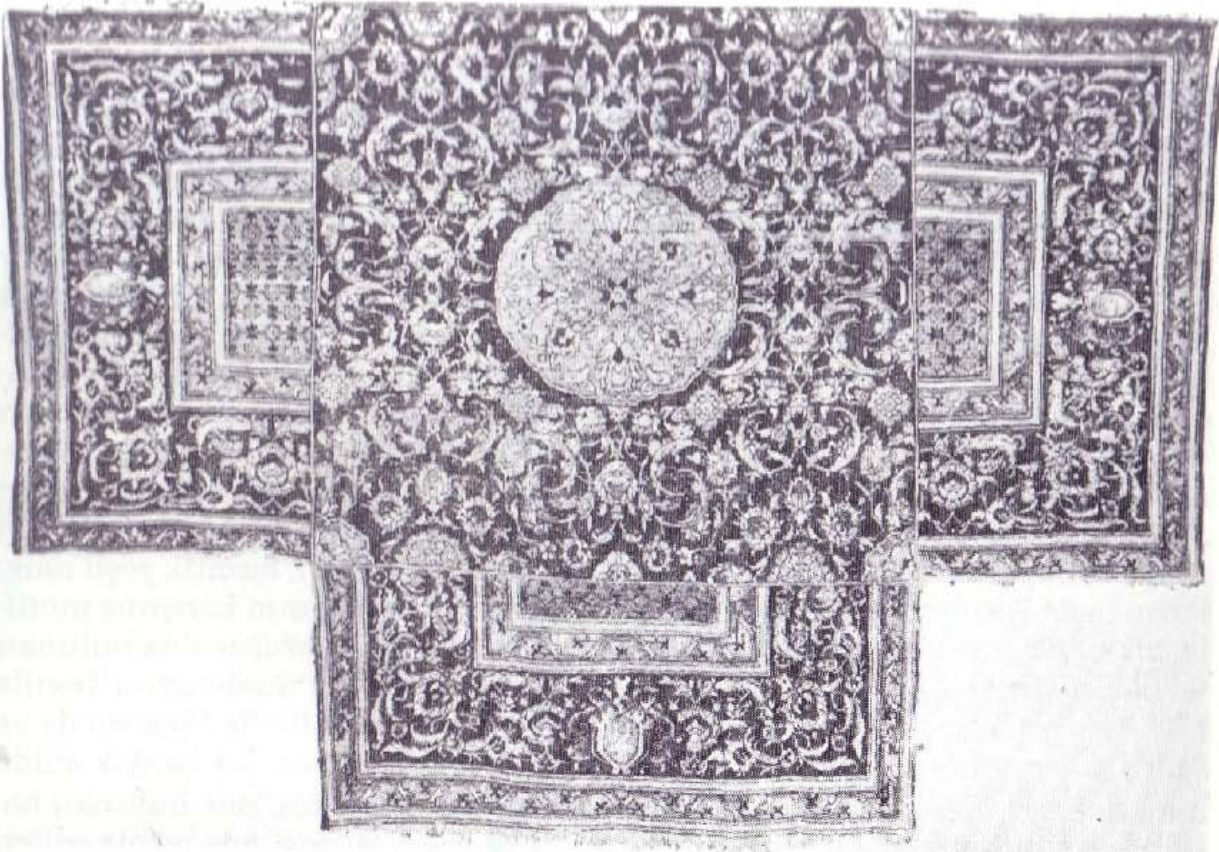

(Resim : 63) Osmanlı saray halısı, yuvarlak masa örtüsü, 16. yüzyıl, Washington, Corcoran Art Gallery.

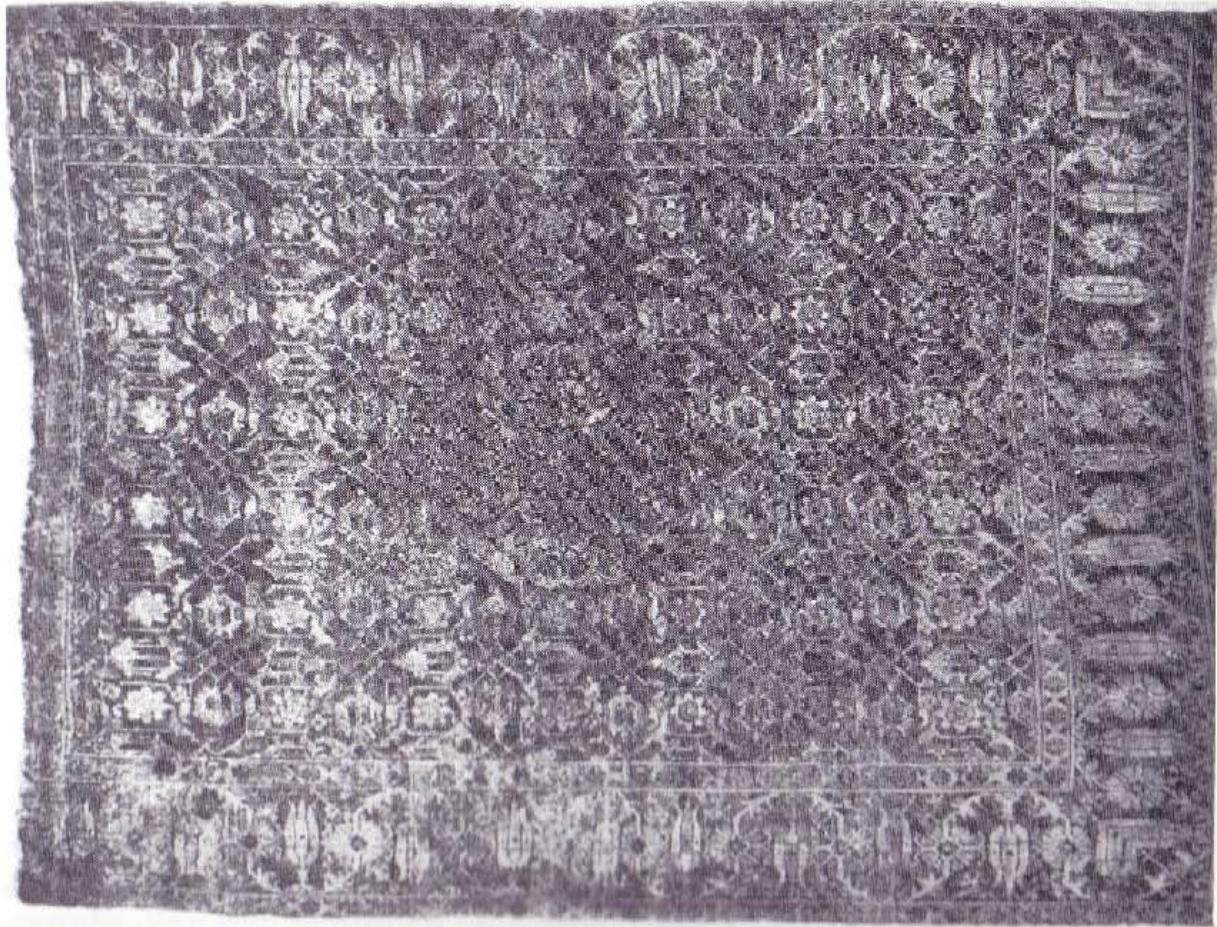
terinde bahsedilen halılara benzemektedir. Ayrıca haç biçiminde yapılmış olanlar da vardır. Haçın kolları masaların kenarından sarkmaya elverişli olduğu için bu biçimde yapılmışlardır. Londra Victoria and Albert Museum'da bulunan en tanınmış olanıdır. San Gimignano'da Museo Civico'da bulunan aynı biçimdeki halı ise armalı olup, Memlûk ve Osmanlı halılarının karakteristik motiflerinin bir arada kullanıldığını göstermektedir (Resim 64). Washington Textile Museum'da bulunan ipek çözgü ve atkılı olup, Çin bulutları ile süslenmiş olan ince uzun bir halı ise Kühnel tarafından belki Bursa'da yapılmış olabileceği kabul edilmektedir. Bunların dışında Osmanlı saray halıları çeşitli boyutlarda yapılmış normal halı şekilleri göstermektedir. Zarif desenleri ve itinalı ince tekniklerinden dolayı çok beğenilmişler ve Osmanlı sultanları tarafından Avrupa saraylarına hediye olarak gönderilmişlerdir. Avrupa saraylarının envanterlerinde bu halılar zikredilmektedir.⁵⁰

Bugün dünyanın belli başlı müzeleri ve özel koleksiyonlarında bulunan bu cins halılardan maalesef yurdumuzda sadece dört örnek kalmıştır. Biri çok harap olmak üzere iki büyük halı ve küçük bir seccade İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunmaktadır. Oldukça büyük bir seccade ise Topkapı Sarayı'ndadır. Osmanlı saray halıları kompozisyon bakımından birkaç esas grup altında toplanmakla beraber motifleri bakımından çeşitlilik gösterirler. İlk Osmanlı saray halılarının Kahire'deki Memlûk halılarının tezgâhlarında yapılmaya başlanması, ilk örneklerde Memlûk halılarının motif ve renklerinin kullanılmasına yol açmıştır. Böylece karışık bir stil ortaya çıkmıştır. Fakat bir müddet sonra tamamen Osmanlı saray üslubunda naturalist görünüşlü bitkisel motifler benimsendi. Memlûk halılarının kompozisyonuna hakim olan gruplanma prensibi yerine, Türk halılarının sonsuzluk prensibi

50) K.Erdmann, adı geçen eser, 70-73; Kairener Teppiche I. Europäische und islamische Quellen des 15.-18. Jahrhunderts, *Ars Islamica*, 7, 1940, s.55-81.

(Resim : 64) Osmanlı saray halısı, haç biçimli masa örtüsü (Armalı), 16. yüzyıl, San Gimignano, Museo Civico.

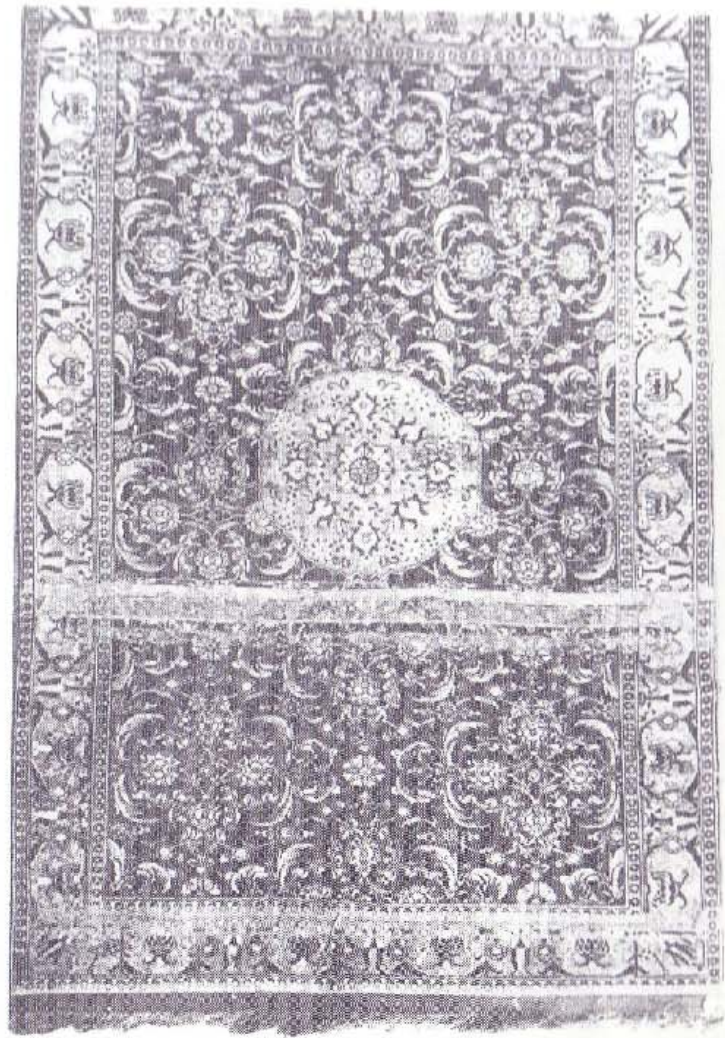

(Resim : 65) Osmanlı saray halısı, 16. yüzyıl ilk yarısı, Washington Textile Museum.

hakim oldu. 16. yüzyıl İran halılarının madalyon düzeni Osmanlı saray halılarında sonsuzluk fikrini belirtecek şekilde uygulandı. Bununla beraber Osmanlı ve Memlûk halıları içinde karşılıklı tesirlerin az da olsa 16. yüzyıl boyunca sürdürüldüğünü gösteren örnekler vardır. Fakat genellikle Osmanlı motiflerini taşıyan Memlûk halıları 1530-40 arasına tarihlendirilebilir. Viyana, Museum für Angewandte Kunst ve Münih'te L. Bernheimer Koleksiyonu'ndaki halının bordürü, Berlin Staatliche Museen'de bulunan halının iç bordür şeridi bu tesirlere örnektir. Buna karşılık Osmanlı motiflerinin kullanılmaya başlandığını gösteren ilk halılar 1540-50'ye tarihlendirilir. Memlûk halılarının tek tük motiflerini taşıyan bu halılar içinde en tanınmış olanları, Floransa'da bir antikacıdaki ve New York Metropolitan Museum'da bulunan halılardır. Bunların madalyon içi ve lâle şeklini almış selvi ağaçlı bordürlerinde Memlûk halılarının etkisi hissedilir. Ayrıca Londra Victoria and Albert Museum'daki bir halı ve Münich L. Bernheimer Koleksiyonu'ndaki diğer biri tipik bir Osmanlı halısı olup, Memlûk halılarının sarı, mavi, kırmızı, yeşil renklerini taşır. Bunlardan başka Memlûk ve Osmanlı halılarının karışmış motiflerini taşıyan halılar da vardır. Evvelce Berlin Staatliche Museen'de bulunan ve haç şeklinde bir halının parçası olması gereken halı, Washington Textile Museum'da bulunan bir halı (Resim 65), gene Berlin Staatliche Museen'de ve Munich Bayerisches National Museum'da bulunan halılar bu karışık stilde olan halılara örnektir. Özellikle Washington Textile Müzesi'nde bulunan halının zemin deseni, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde teşhir edilen büyük halının deseni ile benzerlik göstermektedir (Levha 72). Bunlarda rumi ve palmet benzeri çiçeklerin ve rozetlerin örgülü ince dallarla birleşmesi ile grift bir baklava ve kartuş şemasının alternatif sıralanması görülür. Textile Müzesi'ndeki halının ortasında (Resim 65) Memlûk desenli dolgulu bir madalyonun yapılandırılmış gibi durmasına rağmen İstanbul'daki halıda bu madalyon yoktur. Halının zemin süslemesi sonsuzluk prensibine göre halı boyunca uzanmaktadır. Washington'daki halının bordüründeki dik lâleler artık Osmanlı motiflerinin şekillenmeye başladığını kanıtlar. 1583'ten sonra örneklerin daha da zenginleştiği görülmektedir. Bahar çiçekleri açmış dallar, Çin bulutları, kaplan ve leopar postu çizgileri, lâle, sümbül, karanfil gibi tamamen Türk üslubunda yapılmış naturalist çiçek buketleri gibi örnekler, halının kompozisyonuna girmektedir. Berlin Staatliche Museen'de bulunan 1610 tarihli seccade bu naturalist motiflerin seccadelerde kullanılışı için belli bir tarih verir. Bu örneklerin Gördes, Kula, Uşak, Lâdik ve Milâs seccadelerinde, 18. yüzyılda tekrar yaşatılması Osmanlı saray üslubunun sürekliliği için önemlidir.⁵¹ Aynı şekilde Osmanlı saray halılarının hançer yapraklı ve palmet çiçekli örnekleri oldukça kabalaşmış formları ile Smyrna (İzmir'in eski ismi) halıları adı verilen geç bir halı tipinde de yaşatılmıştır. New York'ta J.V. Mc Mullan Koleksiyonu'nda böyle bir halı vardır. Bu tip halıların asıl merkezi ise, başta Uşak olmak üzere Batı Anadolu'dadır. Böylece Osmanlı saray halılarının üslubu tekrar Türk düğümünün kullanılışı ile kabaca şekillendirilerek sürdürülmüştür.

Türk halı sanatında yeni bir teknik ve motif anlayışı ile yer alan Osmanlı saray halıları zemin kompozisyonlarına göre birkaç ana şema içinde toplanabilirler. Fakat bu ana şemalar da birbirine bağlı özellikler gösterir. Bu yüzden Osmanlı saray halılarının kronolojik bir tipolojisini yapmak zordur. Ancak

51) Ch. G. Ellis, "The Ottoman prayer rugs", *Textile Museum Journal*, II/4, 1969, s.5-22.

(Resim : 66) Osmanlı saray halısı,
16. yüzyıl ilk yarısı, Floransa, bir
antikacıda.

zengin ve oldukça girift kompozisyonların anlaşılmasında yardımcı olacağı için önemlidirler. Hepsinde Türk halılarının sonsuzluk prensibinin hakim oluşu kendi içlerindeki çeşitlenmenin en açık ortak sebebidir. Bunlara göre tespit edilebilen kompozisyon şemaları şu örneklerde toplanır:

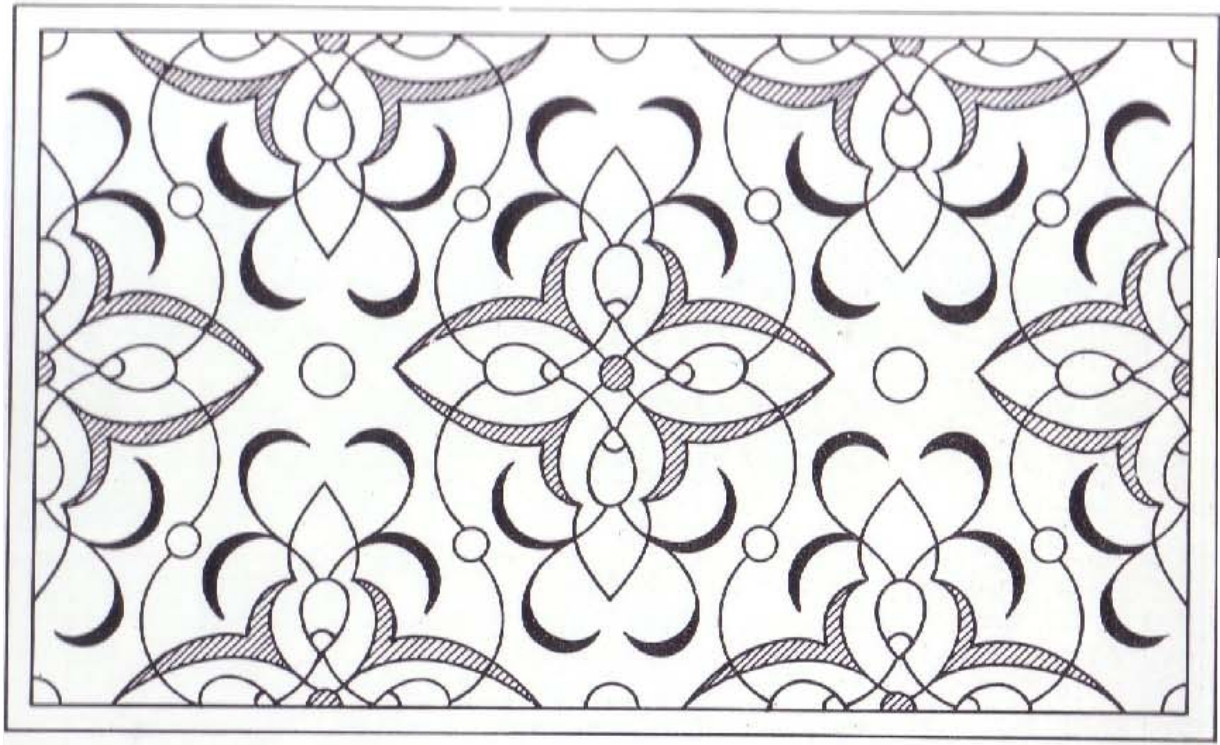
Dört çift çatallı hançeri yaprağının meydana getirdiği baklavaların, alternatif olarak kaydırılmış eksenler üzerinde sonsuza doğru sıralanmasından meydana gelen kompozisyon. Baklavalar birbirleriyle S şeklinde kıvrılmış dallarla birleşmişlerdir. Bu dallar küçük rozet çiçekleri taşımaktadır. Zıt istikamette kıvrılmış uçları çifte hançer yaprakları ile nihayetlenmektedir. İri baklavaların ortasında S şeklinde kıvrılmış dalların bağladığı iri palmet çiçekleri vardır. Ayrıca her baklava sırasının arasında iri bir rozet yer almıştır (Desen 33).

Bu kompozisyondaki halıların örnekleri, içinde Memlûk halılarıyla karışık motiflere sahip olanlar bulunduğu için, Osmanlı saray halılarının tipolojisinde en erken olarak kabul edilen kompozisyon sayılmaktadır (Resim 66). Londra Victoria and Albert Museum'da bulunan halı bu tipe girmektedir (Resim 67). Bu örnekteki halılar içinde zeminden sadece bir kesit alınarak sonsuzluk fikrinin belirtildiği örnekler de vardır. Frankfurt am Main Kunst am Main'de Kunst Gewerbe Museum'da bulunan halıda olduğu gibi örnek aynı kalmış fakat zemin küçülmüştür (Desen 33). Bu kompozisyona madalyonun da katıldığı görülmektedir. Berlin Staatliche Museen'de bulunan 1945'te harpte yanmış olan halı bunun en tipik örneği idi (Resim 68). Buna benzer diğer bir halı New York Hispanic Society'de bulunmaktadır. Bu halılarda zeminin tam

(Resim : 67) Osmanlı saray halısı,
16. yüzyıl ilk yarısı, Londra Victoria
and Albert Museum.

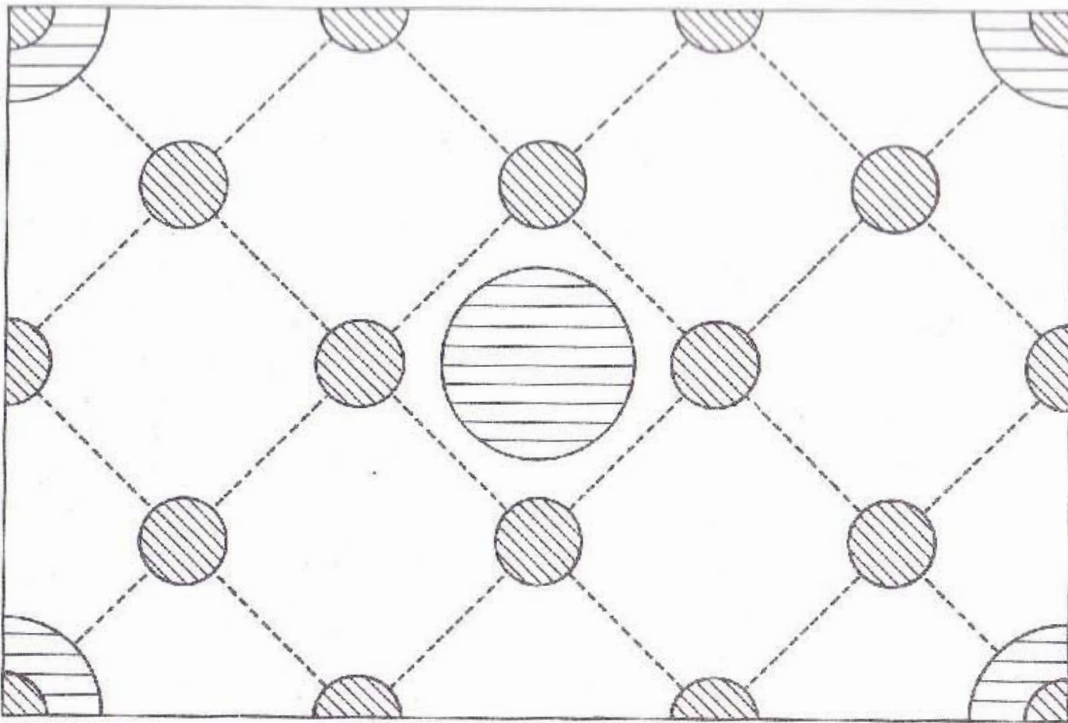
ortasında yuvarlak bir madalyon köşelerde ise, çeyrek madalyonlar bulunmaktadır. İçlerinde tipik Türk çiçekleri olan lâle, sümbül ve karanfiller yerleştirilmiştir. Madalyonlar esas zemin kompozisyonunun değerini bozmadan adeta yapıştırılmış gibi durmaktadırlar (Desen 34-34 a). Washington, Textile Museum'da bulunan aynı örnekteki bir halıda ise orta madalyon daha yassı bir biçimde olup, içinde lâle ve karanfillerin kaplan çizgileri ile birleştiği görülmektedir ki, bu motif de Türk halılarına has bir motiftir. Bu gruba giren ve çok iyi durumda olan büyük bir halı, son zamanlarda Floransa'da Palazoo Pitti'deki depoda bulunmuştur. Bu halının, 1623 tarihinde, Düka II. Ferdinando'ya, Amiral Verrazzano tarafından hediye edildiği kaydedilmektedir. Bu halıda beş renk yün kullanılmıştır. Yalnız açık mavi ve beyaz kısımları pamuk ipliğidir. Halı kırmızı zeminli olup, bu gruba giren halılarda görülen, çifte çatallı yapraklarla oluşturulan baklava biçimli madalyonlar yeşil renkte olup, birer dilimlerinin alta ve üste tekrarlandığı görülmektedir. Böylece daha gelişmiş sistemli süsleme iki dikine eksen üzerinde, halı boyunca sonsuza sıralanmaktadır. Bu halının teknik özelliklerinden dolayı, İstanbul veya Bursa'da yapılmış olabileceğini düşünüyoruz. Çünkü çok benzer bir örneği, Gördes düğümü (simetrik Türk düğümü) ile ve Uşak bölgesinde yapılmış olarak, Londra Victoria and Albert Museum'da bulunmaktadır. Medici halısının, Amiral Verrazzano tarafından ticaret yolu ile mi yoksa bir deniz savaşı sırasında mı ele geçirildiği bilinmemektedir. Saray halılarının klâsik bordürüne sahip olan halının bu bordür deseni ise, Anadolu Gördes halı ve seccadelerinde 19. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Çifte kaplan çizgilerini, baklava şemasına göre, sonuza doğru sıralanmış küçük madalyon ve rozetleri çevrelediği, çok değişik

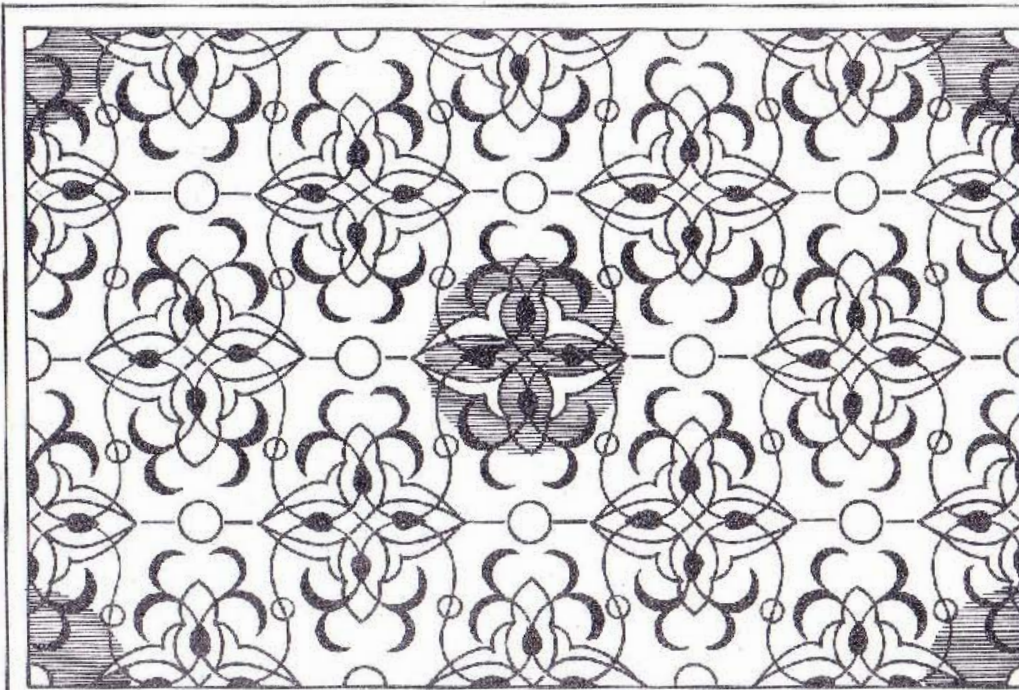
(Desen : 33)

(Resim : 68) Osmanlı saray halısı,
16. yüzyıl, Berlin Staatliche
Museen (1945'te yanmış).

(Desen : 34)

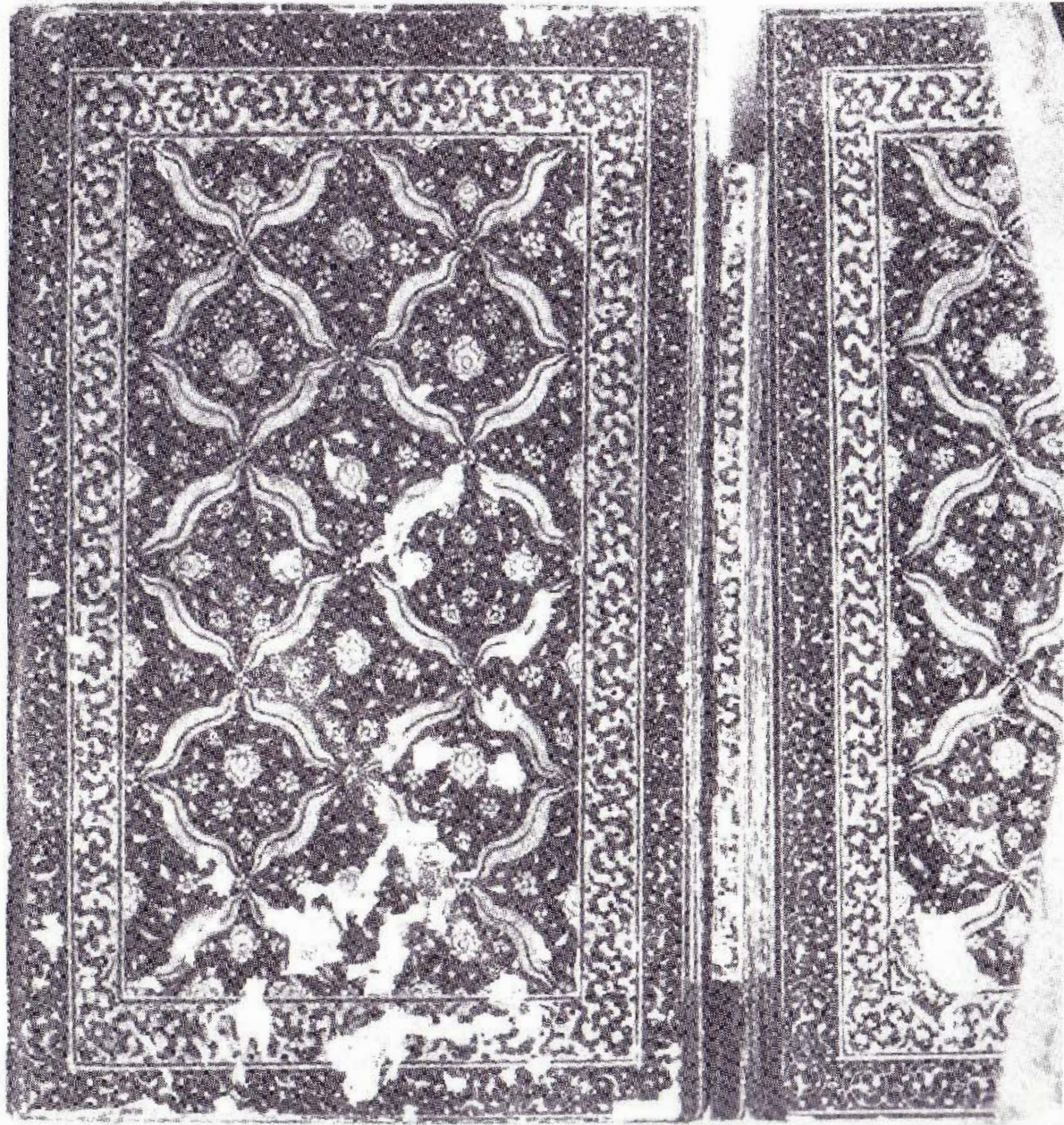
(Desen : 34 a)

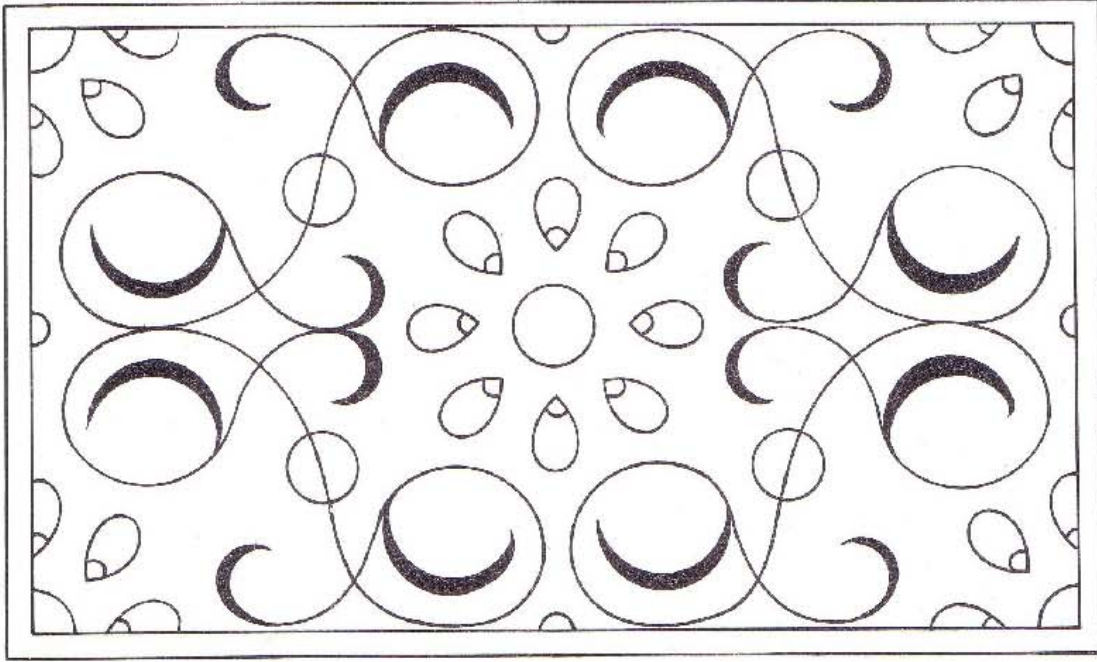
(Resim : 69) Osmanlı saray halısı, 16. yüzyıl, Berlin, Staatliche Museen
(1945'te yanmış.)

bir örnek, eskiden Berlin Staatliche Museum'da bulunan fakat son harpte malesef yanmış olan halılar görülmekteydi (Resim 69). Topkapı Sarayı'nda bulunan bir cilt kapağının süslemesi ile dikkati çeken bir benzerliği vardır (Resim 70). Osmanlı saray halılarının kompozisyonları içinde, çeşitli kesitler alınarak yeni zemin örneklerinin meydana gelmesini sağlayan bir şema daha vardır. Bunda bir rozet etrafında radial şekilde yerleştirilmiş sekiz palmet çiçeğinin halı zemininde, kaydırılmış eksenler üzerinde sonsuza doğru sıralanması görülür. S şeklinde kıvrılmış, uçları çifte hançer yapraklı ve küçük rozet çiçekli ince dallar zemini simetrik olarak dolgular (Desen 35). Bu örnekteki bir halı Dusseldorf'ta Staatliche Kunst Sammlungen'de bulunmaktadır (Resim 71). Washington Textile Museum'da bulunan bir halı zemininde ise aynı örneğin

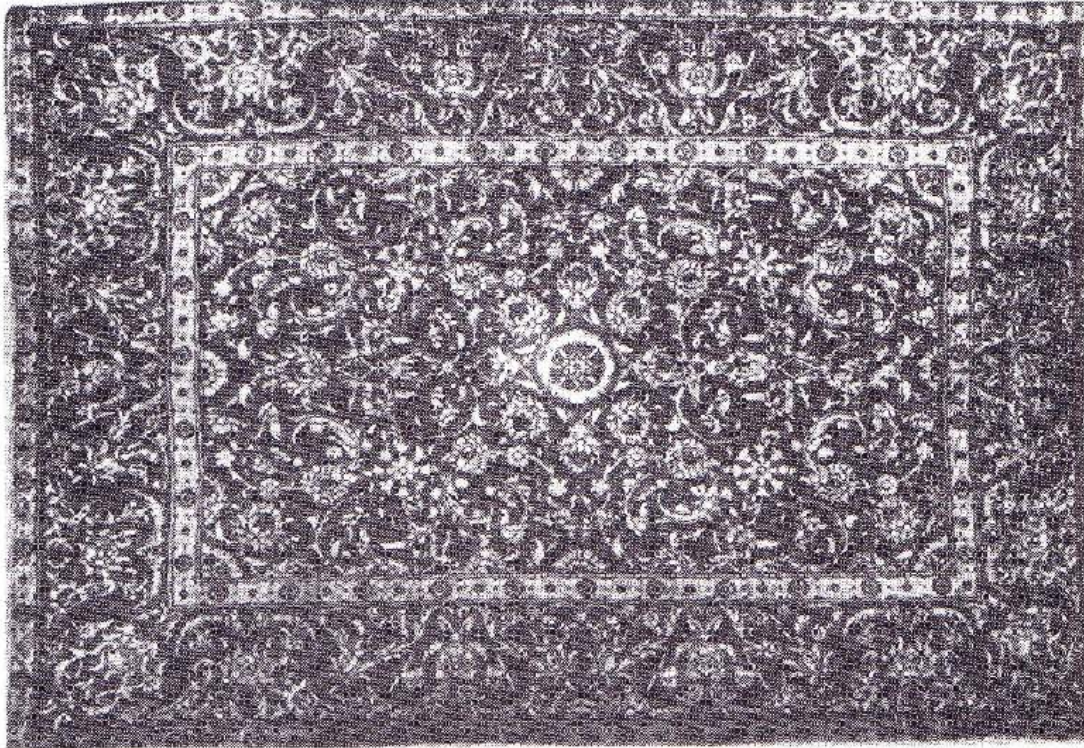
kesiti alınarak yapılmıştır. Bu tipteki halılarda da madalyonun kullanıldığı örnekler vardır. Birkaç örnekte halı zeminine, tam ortasına rastlayan bir rozet etrafında sıralanmış sekiz palmet çiçekli dolgu ince bir şeritle çevrelenerek bir madalyon formu verilmiştir. Tam köşelere rastlayan kısım sahte bir çeyrek madalyon şeklini almıştır (Desen 36). Münih'te L. Bernheimer Koleksiyonu'nda böyle bir halı vardı (Resim 72). Berliner Museen'deki halıda da aynı kompozisyon vardır. Zemin daha büyüktür. Gene L. Bernheimer K.G. Koleksiyonu'nda bulunan daha küçük bir halıda ise zemin süslemesinden daha küçük bir kesit alınmıştır. Kıvrık dalların eksen teşkil ettiği tam orta kısma sekiz radial palmet çiçeğinin dolgu olarak bulunduğu sahte bir madalyon oturtulmuştur (Desen 37), (Resim 73). Aynı şekil köşelerde de yer alır. Washington Textile Museum'da bulunan bir halıda ise kırmızı renkte aynı kompozisyonla bir zemin üzerinde yapıştırılmış gibi duran ortada yeşil, köşelerde içi mavi zeminli madalyonlar yerleştirilmiştir. İçlerinde sekiz köşeli bir yıldızdan radial olarak çıkan lâle ve güllerle bir dolgu vardır. Bu şekilde sonsu-

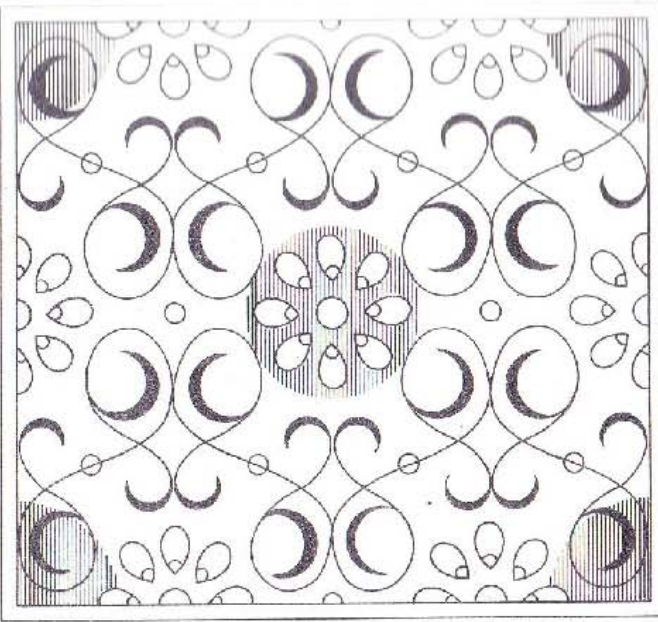
(Resim : 70) Bir cilt kapağı, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi.

(Desen : 35)

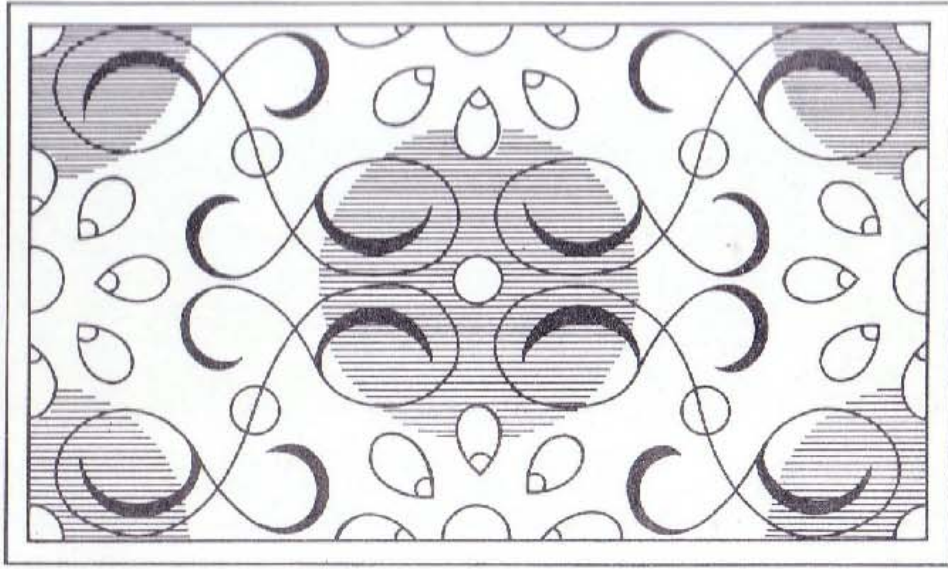
(Resim : 71) Osmanlı saray halısı, 16. yüzyıl, Düsseldorf,
Kunstsammlungen der Stadt.

(Desen : 36)

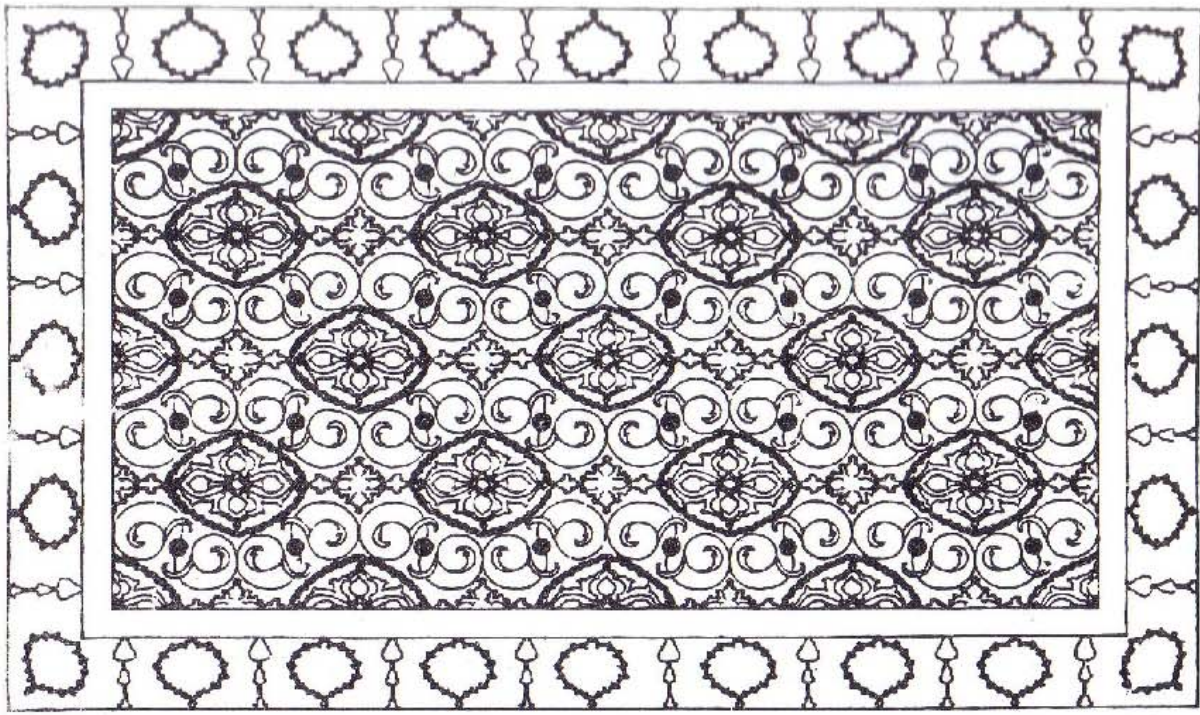
(Resim : 72) Osmanlı saray halısı, 16. yüzyıl, evvelce Münih, L.Bernheimer Koleksiyonu'nda idi.

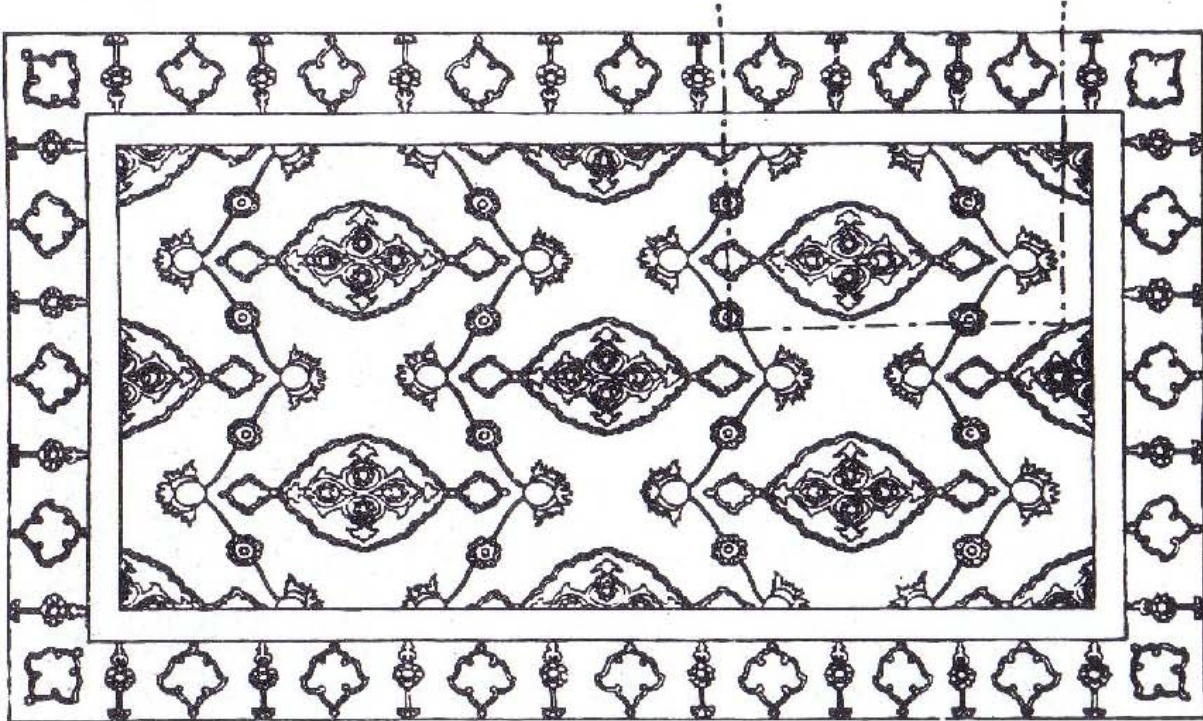
(Desen : 37)

(Resim : 73) Osmanlı saray halısı, 16. yüzyıl, Münih,
L.Bernheimer Koleksiyonu.

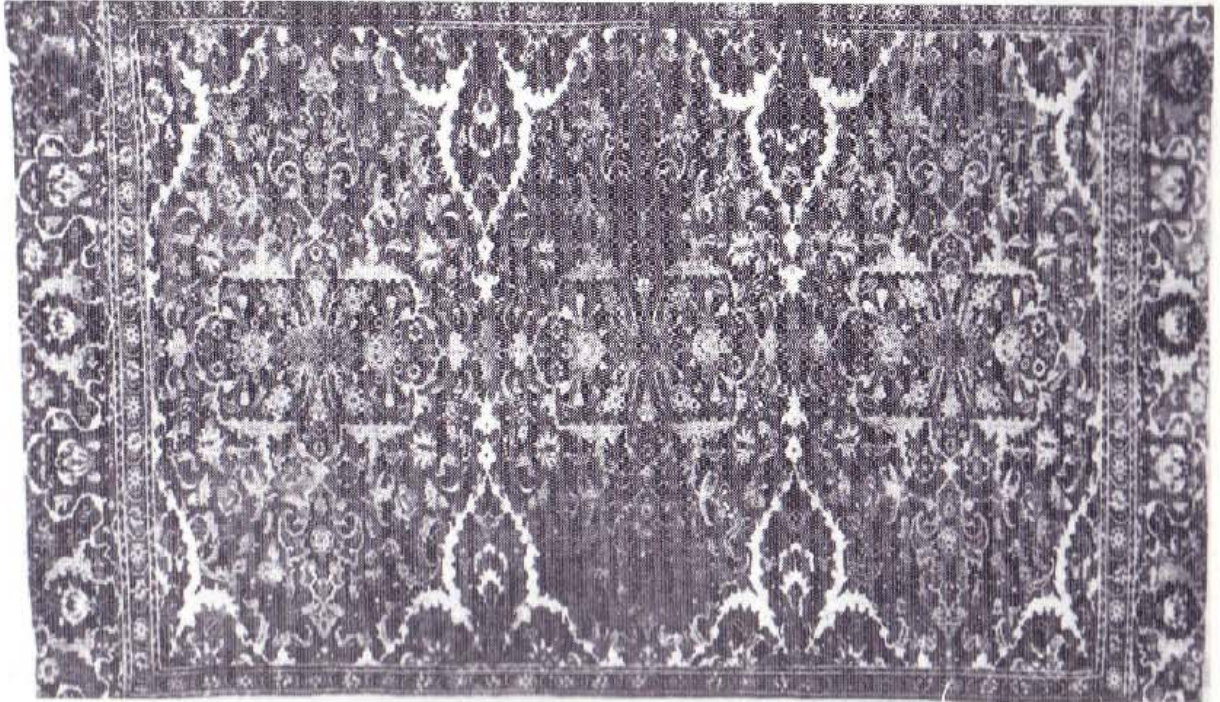
(Desen : 38)

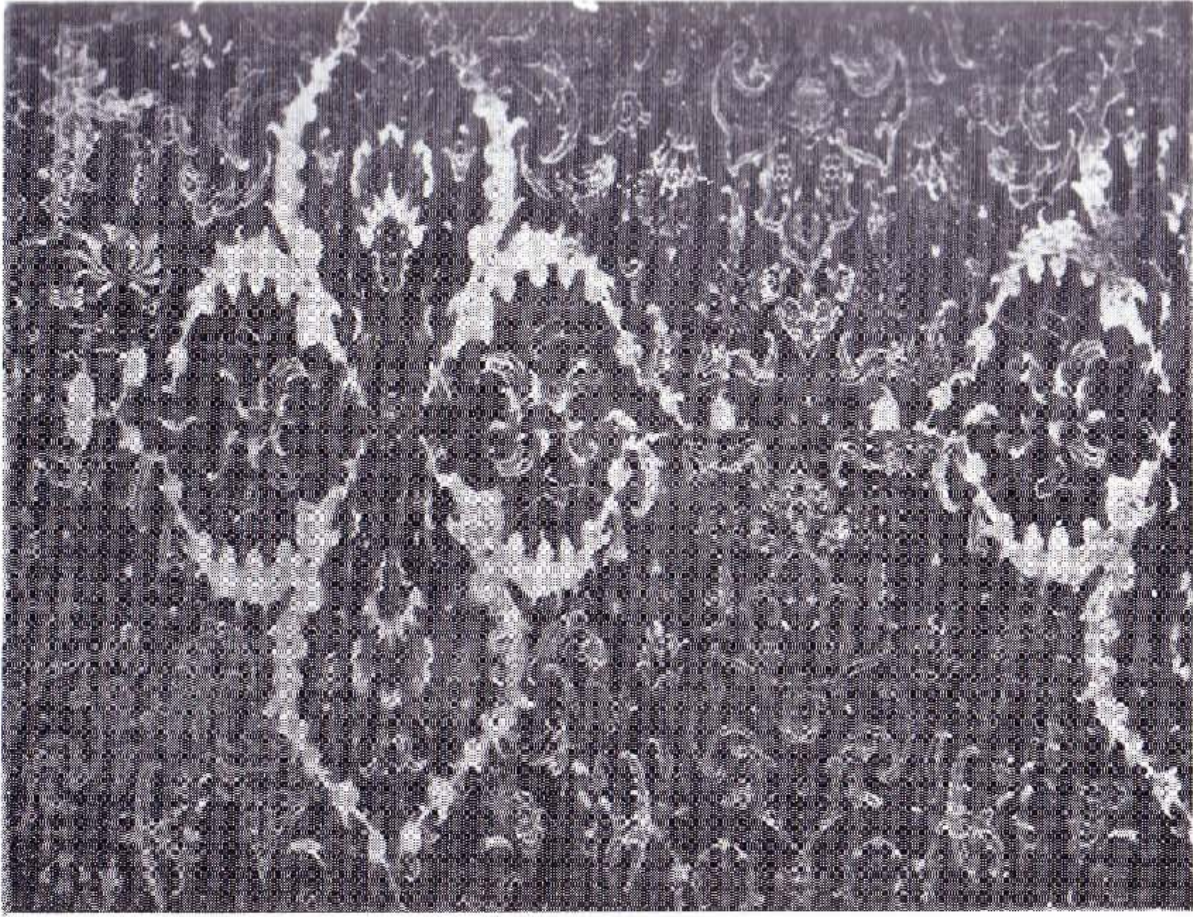
(Desen : 39)

(Resim : 74) Osmanlı saray halısı, 17. yüzyıl, Viyana, Prens Paar Koleksiyonu.

(Resim : 75) Osmanlı saray halısı, 17. yüzyıl, Viyana, Museum für Angewandte Kunst.

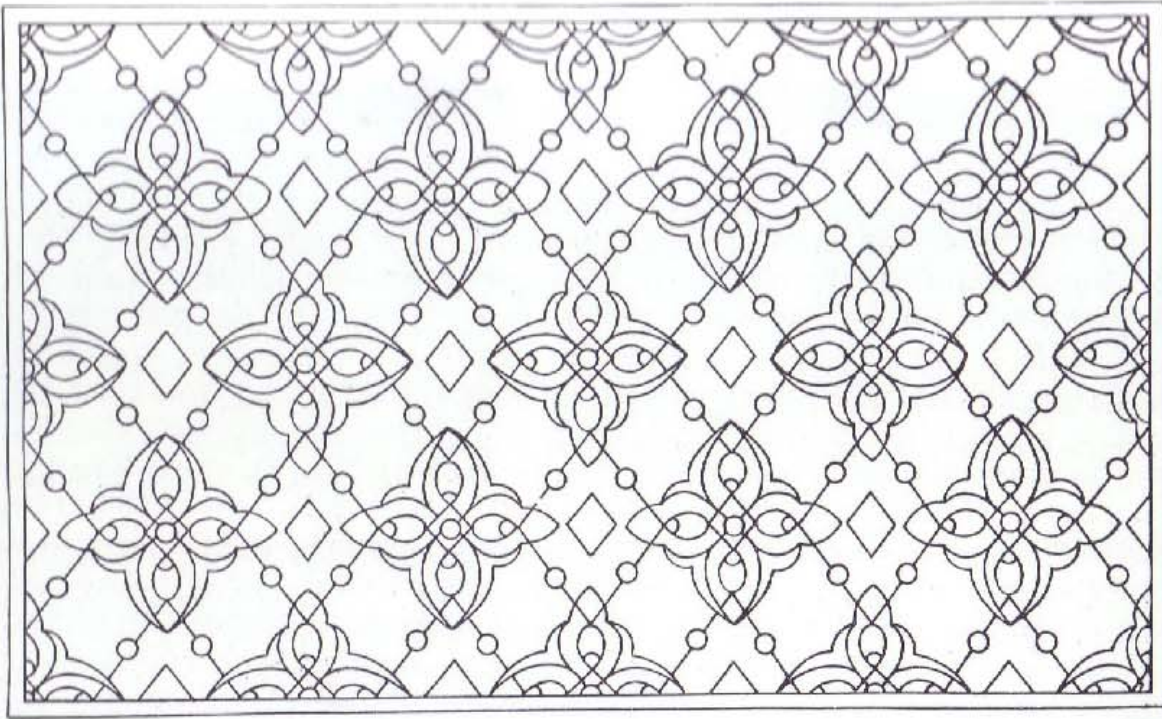

(Resim : 76) Osmanlı saray halısı, 17. yüzyıl, Washington Textile Museum.

za doğru uzayıp giden zemin süslemesi ile madalyon sistemi arasındaki tezat açıkça ortaya konmuştur. Ancak bazı örneklerde bu zıt unsurların uzlaştırılarak organik bir bütünlüğe ulaştırıldığını gösteren halılar da vardır. Bunlarda madalyon ve kartuş gibi kapalı şekillerin Uşak halılarında olduğu gibi sonsuza doğru sıralandığı görülür (Desen 38). Londra, Victoria and Albert Museum ve New York Metropolitan Museum of Art'ta, Paris Musée des Art Décoratifs'te bulunan parça halıların böyle halılara ait olması mümkündür.⁵² Ayrıca Hanover Kestner Museum'da bulunan bir halıda ise gene sivri oval madalyonların sonsuz sıralanması görülür. Madalyon sıraları arasında çiçekli ince bir dal zikzak yaparak kesintisiz uzanır (Desen 39).⁵³ New York Metropolitan Museum of Art'ta bulunan bir halıda sekizgen biçiminde madalyonların sonsuza doğru kaydırılmış eksenler üzerindeki sıralanması vardır. Viyana'da Prens Paar Koleksiyonu'ndaki bir halının zemininde Desen 35'teki kompozisyon şeması vardır. Ancak farklı olarak gerek aynı sıradaki madalyon içine alınmış sekiz palmet çiçekli dolgular, gerekse kaydırılmış eksenlerde bunların yerini alan sivri dilimli madalyonlar sonsuza doğru sıralanmıştır (Resim 74).

52) Ch. G. Ellis, "Gifts from Kashan to Cairo", *Textile Museum Journal*, I, 1962, s.33-46, Fig. 5,6,8,12. Büyük halının parçaları olabileceğini belirtir.

53) Ch. G. Ellis, "Gifts from Kashan to Cairo" *Textile Museum Journal*, I, 1962, s. 40-43. Büyük bir halının parçası olduğunu şemasını çizerek gösterir. Fig. 19-20.

(Desen : 40)

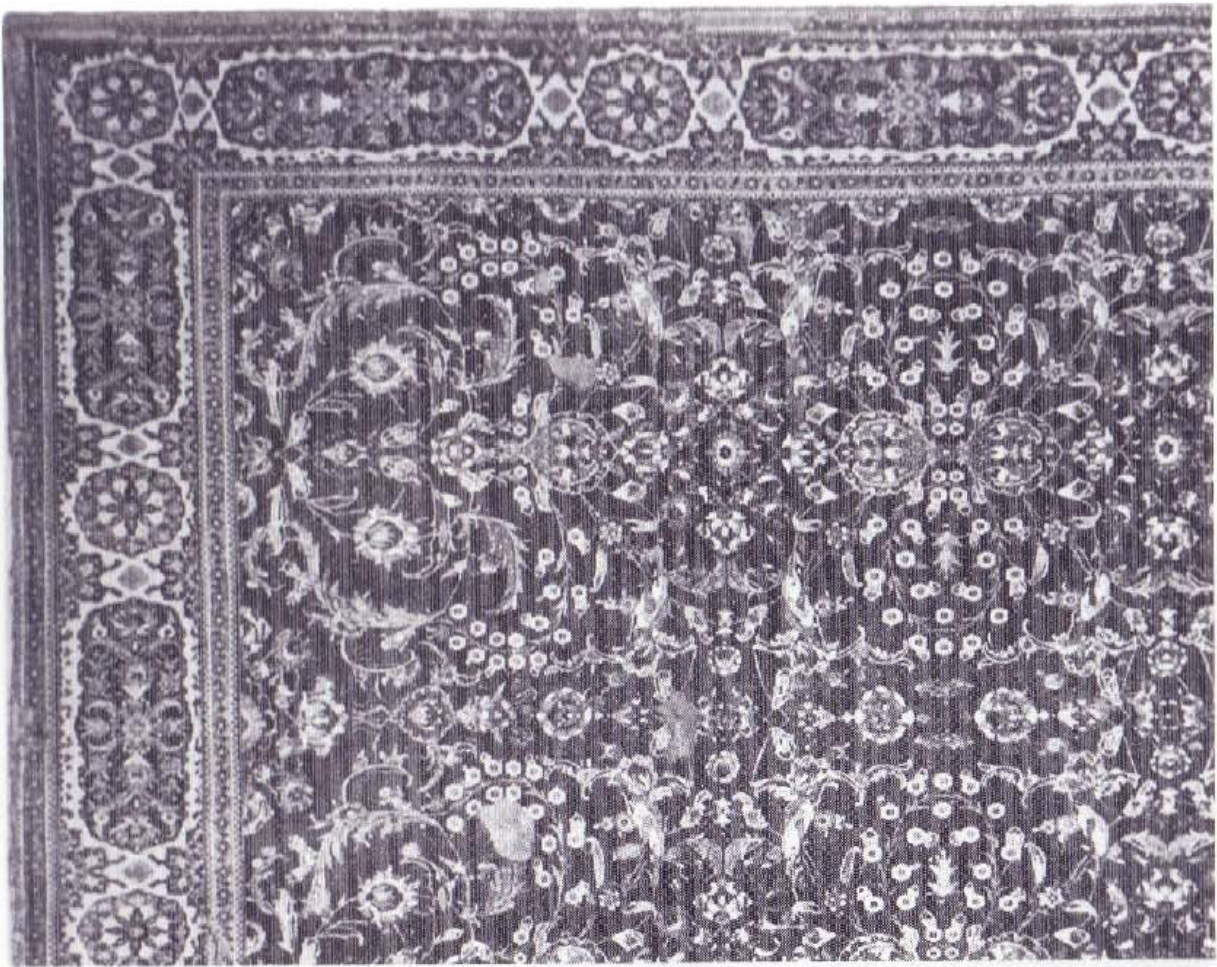
Viyana, Museum für Angewandte Kunst'ta bulunan bir halıda ise içinde lâle, sümbül, karanfilli dolgular olan alınlıklı kartuşlar ile dört çifte kanatlı ruminin meydana getirdiği iri baklavaların kaydırılmış eksenler üzerinde sonsuza doğru sıralandığı görülür. Bordürde ise Türk halılarının Çin bulutlu bordür deseni vardır (Resim 75). Bu halıya benzer desenli bir halı Washington Textile Museum'da bulunup ipek çözgü ve atkıya sahiptir (Resim 76). Bu halıların büyük bir halının parçaları olduğunu motif ve malzeme benzerli Berlin'de Dahlem Museum für Islâmische Kunst ve Hannover Kestner Museum'da bulunan halı parçalarının da aynı halıya ait olduğu kanısındayız.⁵⁴ Malzeme ve desen benzerlikleri, vaktiyle büyük bir halıdan kalan parçalar olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda havında beyaz pamuk da kullanılmıştır ki, bu teknikteki halıların, Bursa'da yapılmış olabileceğini Prof. Kühnel ileri sürmektedir.⁵⁵ Halı 1585'ten sonra yapılmış olmalıdır.

İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan büyük halıda ise, kırmızı zemin üstünde gayet iri çifte kanatlı beyaz rumilerin meydana getirdiği baklavaların kaydırılmış eksenler üzerinde sonsuz sıralanması vardır. Baklavaların zemin rengi her sırada koyu mavi ve yeşil olarak değişmektedir (Levha 73). Baklavaların içinde bir rozet etrafında haçvari dört palmet çiçeği yer almıştır. Her palmetin tepesinden zıt istikamette çıkan çifte dallar, birer rozet çiçeği taşıyarak, alternatif sıralar üzerindeki baklavaların içindeki palmetleri birleştirir (Desen 40). Böylece farklı zemin renkleri ile elde edilen sahte madyon düzenin aslında gelişigüzel olmayıp, sağlam bir baklava şemasına göre düzenlendiği anlaşılır. Desen 33'te gördüğümüz halıların şeması, bu halıda bütün palmetlerin birbirine bağlanmasıyla ortaya çıkan daha sağlam bir baklava şeması şeklinde geliştirilmiştir. Kahire'de yapılan ilk halılarda belki İs-

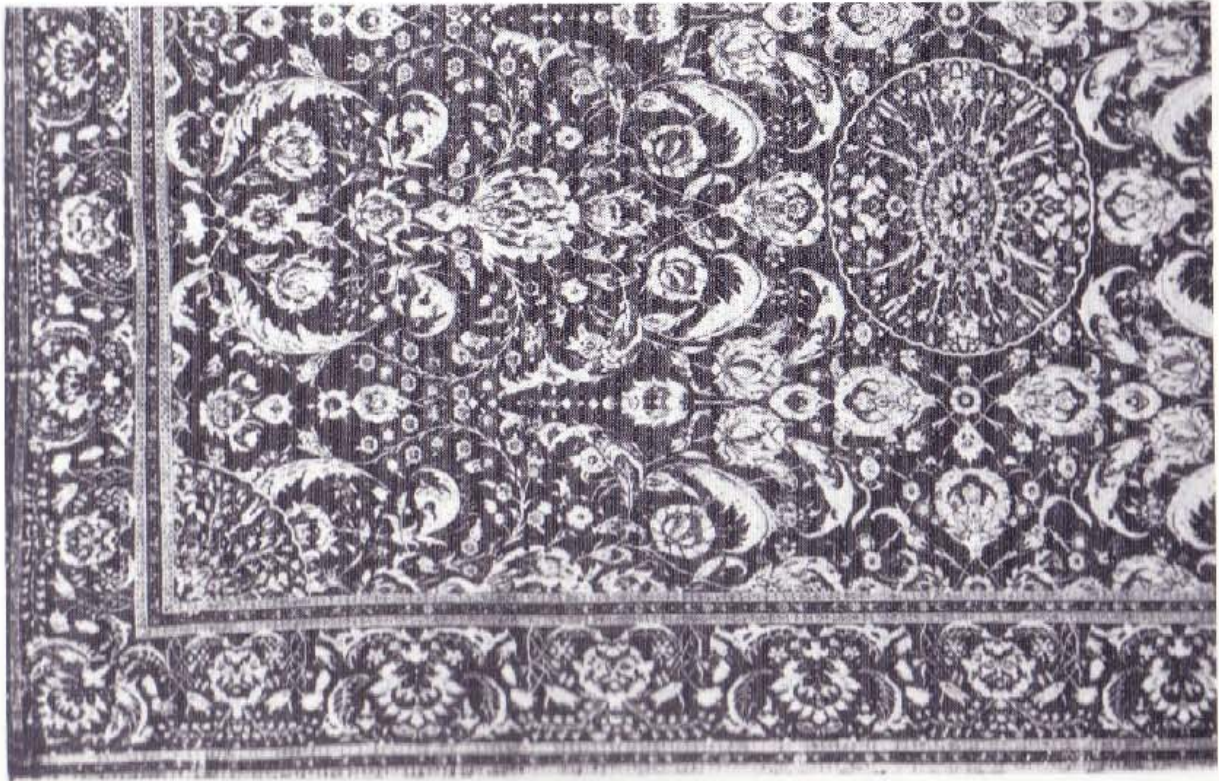
54) Ş. Yetkin, Osmanlı Saray Halılarından Yeni Örnekler, Sanat Tarihi Yıllığı, VII, İstanbul 1976-1977, s. 143-164.

55) E. Kühnel - L. Bellinger, adı geçen eser, s. 63, Pl. XXXVIII.

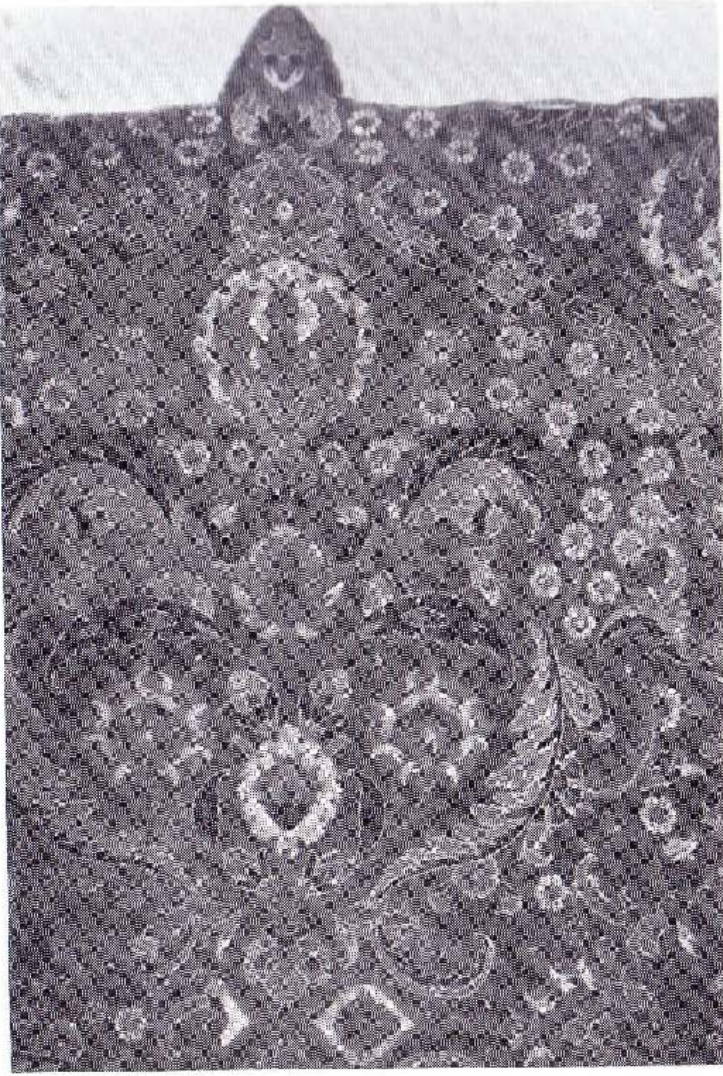
tanbul sarayından gönderilen kartonlara göre şekillenmiş olan bu örnek, 16 yüzyıl sonu, 17. yüzyıla tarihlendirdiğimiz bu halıda daha belirli bir şema içinde verilmiştir. Bu halının bordürü de lâle, sümbül, karanfil, gül buketleri ve aynı dolguları taşıyan kartuşların alternatif sıralanması ile süslüdür. Tali bordürleri çevreleyen dar şeritlerdeki üç benek ve bulutçuklar da gene Türk halılarının karakteristik deseni olarak yer almıştır. Halının 1585 tarihli fermanında bildirilen ve Mısır'dan İstanbul'a çağırılan ustalar tarafından yapılmış olması da mümkündür. Osmanlı saray halıları içinde gene on yedinci yüzyıla tarihlendirdiğimiz bir halı tipi vardır. Bunlarda üst üste sıralanmış gayet iri nar çiçekleri ve bunlardan fişkırان ince saplar üzerinde kıvrık hançer yaprakları ve bahar çiçekli dallarla çok zengin ve hareketli bir kompozisyon vardır. Desen 35'te görülen bir rozet etrafında sekiz iri palmet çiçeğinin halkalandığı motif bu grup halılarda dolgu motifi olarak sıralanmıştır. Kartuşlu bordürü ile Londra Victoria and Albert Museum'da bulunan halı bu tipin abidevi bir örneğidir (Resim 77). Halılar içinde de madalyonlu olanlar vardır. Fakat madalyonlar gene sonsuzluk prensibine uygun olarak sıralanmıştır. İç dolguları zemin örneğinden tamamen ayrılır. New York Metropolitan Museum of Art'taki halıda olduğu gibi, ya da zeminin tam ortasında bir tane köşelerde de çeyrek madalyonlar halindedir. Paris, Musée des Art Décoratifs'ta böyle bir halı bulunmaktadır (Resim 78). İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan aynı tip halıda madalyonların iç dolgusu kaplan çizgisinden çıkan naturalist çiçeklerle zenginleştirilmiştir. Tali bordürler ise gene aynı müzede olan büyük halının benzeridir. Halı oldukça harap olmakla beraber renkler parlaktır (Levha 74). Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki iki halının teknikleri Kahire'de yapılmış olanlara benzemekle beraber, bunların 1585 tarihli fermanla İstanbul'a çağırılmış ustalar tarafından yapılmış ilk örnekler olabileceğini kabul ediyoruz. Bu grup halıların İstanbul veya Bursa'da tesis edilmiş olan tezgâhlarda yapılmış olması gerekmektedir. Çünkü benzerleri Washington Textile Museum'daki parçalar arasında bulunmakta ve teknik özelliklerinden dolayı Kahire'de yapılmamış olduğu kabul edilmektedir (Resim 79). Zaten bu kompozisyonların seccadelerin mihrap nişlerinin dolgusu olarak da kullanılmaları ve bilhassa naturalist çiçekli bordürlerinin gerek saray seccadelerinde başarılı kullanılışı, gerekse daha sonra Gördes, Uşak ve Lâdik seccadelerinde devam ettirilmesi, bunların İstanbul veya Bursa'da yapılmış olacağına delil olmaktadır. Ayrıca bu grup halıların zemin kompozisyonundan gayet küçük bir kesit alınarak yapılmış bir halının zemininde gene sonsuzluk fikrini belirtmektedir. Bordüründeki Çin bulutları bunların Anadolu'da yapılmış olacağını kuvvetlendirmektedir. Ayrıca bu gruptaki iri nar çiçeklerini kuşatan hançer yaprakları ve bahar çiçekli dalları aynı devrin çinilerinde görülen kompozisyonlarla büyük bir benzerlik göstermekte ve Osmanlı sanatının üslup birliğini temsil etmektedir. Osmanlı saray halıları içinde Türk çiçeklerinden meydana gelmiş buketlerin zemin örneğine katıldığını gösteren halılar da vardır. Etrafları küçük rozetli dallardan birer çelenkle çevrelenmiştir. Venedik'te Ca D'oro'daki ve evvelce Berlin'de özel bir koleksiyonda bulunan değişik biçimdeki halılarda bu örnek görülmektedir. Gene Osmanlı çini sanatında rastladığımız Türk buketlerinin halıda da kullanılışını belirtirler (Resim 80). Bundan başka Osmanlı saray seccadelerinin de mihrap nişinde zarif bir dolgu motifi olarak da yer almışlardır.

(Resim : 77) Osmanlı saray halısı, 17. yüzyıl, Londra, Victoria and Albert Museum.

(Resim : 78) Osmanlı saray halısı, 17. yüzyıl, Paris, Musée des Arts Décoratifs.

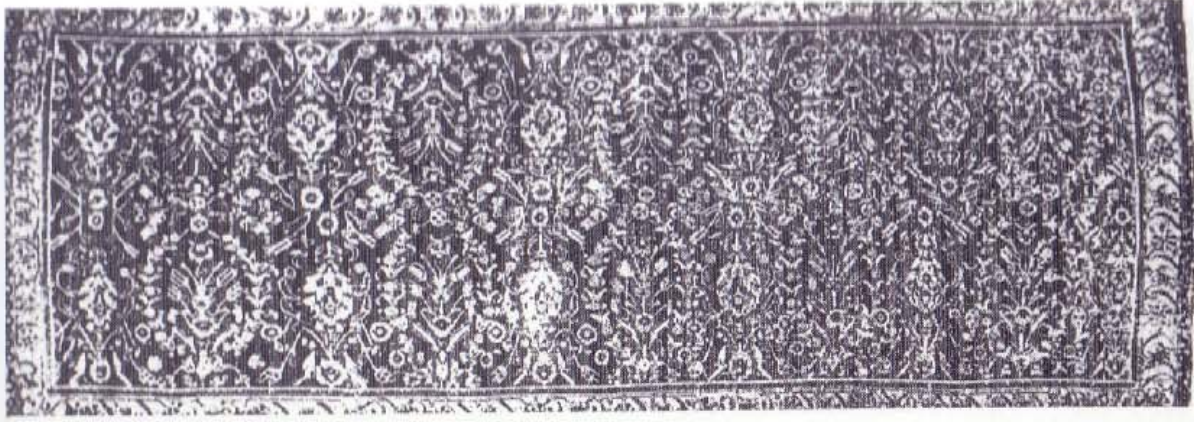

(Resim : 79) Osmanlı saray halısı,
17. yüzyıl, Washington,
Textile Museum.

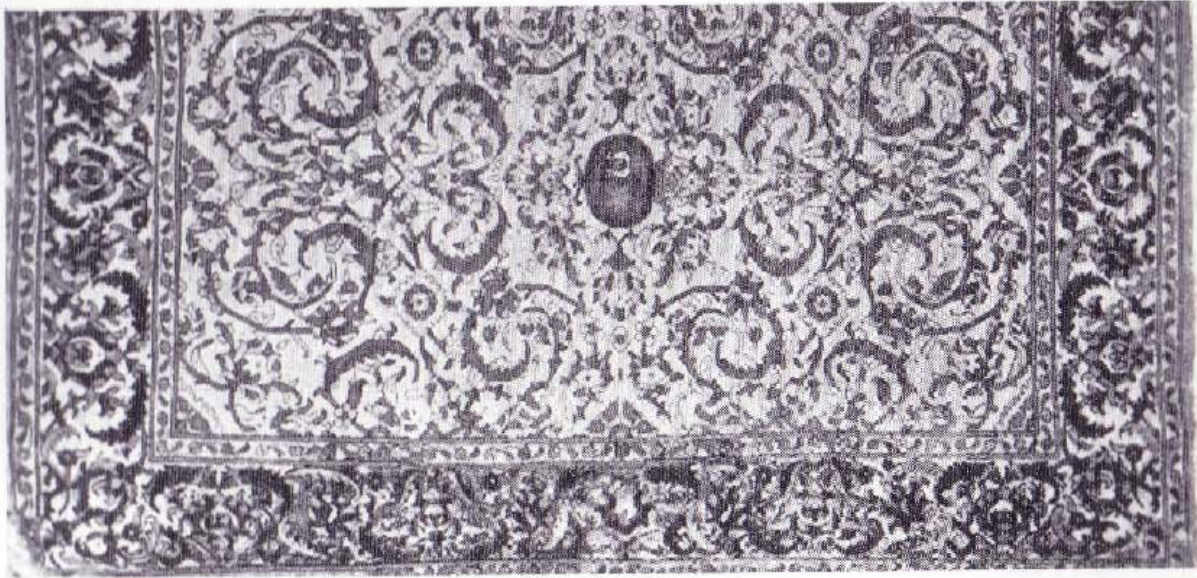
Berlin Staatliche Museen'de ve New York Metropolitan Museum of Art'ta bulunan bir halıda ise zemin kaplan çizgileri ve leopar örneklerinin sonsuz sıralanması ile dolgulanmıştır (Levha 75). Tam ortada yuvarlak dilimli bir madalyon yer almıştır. İki ucu sivriltilmiş olup birer palmetle taçlanmıştır. Madalyonun içindeki palmet ve ince rumili dolguyu küçük rozetli ince dallar çelenk şeklinde çevreler. Köşelerde ise sivri dilimli çeyrek madalyonlar yer alır. İçlerinde ince palmet ve rumili dolgular vardır. Halının etrafı kıvrık dallı uç bordürle çevrelenmiştir. Genel görünüşü ile devrin cilt kapaklarının süslemesi ile yakın benzerlikler göstermektedir. Ayrıca Osmanlı minyatürlerinde tasvir edilen halılarla, aynı devrin orijinal Osmanlı saray halıları arasında yakın benzerlikler vardır. Çeşitli eserlerde görülen motif benzerlikleri ise devrin üslup bütünlüğünün saray nakkaşlarınca şekillendirilmiş olmasının en açık delilidir. Osmanlı saray halıları bütün zenginliği ve çeşitliliği içinde Osmanlı saray sanatının üslup birliğini ve bütünlüğünü muhafaza etmiştir. Karakteristik motifleri, biraz daha kabalaşmakla beraber 18. yüzyıl boyunca Türk halı sanatında yaşatılmakta devam etmiştir.

Osmanlı saray halılarının zarif örnekleri Avrupa halı sanatını da etkilemiştir. Özellikle İspanya halılarında taklit edilmiştir.⁵⁶ Londra Victoria and Albert Museum'da bulunan halılar Resim 71'deki halı örneğinin, Floransa'-

56) K. Erdmann, "Spanische Kopien osmanischer Teppiche", *Pantheon*, 23, 1965, s. 351-358.

(Resim : 80) Osmanlı saray halısı, 17. yüzyıl, Berlin, evvelce özel bir koleksiyonda.

(Resim : 81) Osmanlı saray halısını kopya eden bir Polonya halısı, Kretkowski ve Guldensztern arması ile, Münih, Bayerisches National Museum.

da özel bir koleksiyonda bulunan halı ise Resim 68'deki halı örneğinin kopyalarıdır. Sadece madalyonlar farklıdır. New York Hispanic Society'de bulunan kare biçimindeki halının ise Paris Musée des Arts Décoratifs'te bulunan bahar dallı halının deseninden alınmış bir kesit olup, daha kaba, sert ve köşeli bir formda taklit edilmiştir. Bilhassa Münich'teki Bayerisches National Museum'da bulunan ve zeminin tam ortasında Kretkowski ve Guldensztern ailesinin armasını taşıyan halı ise, Osmanlı saray halılarından Desen 35'e göre Polonya'da yapılmış bir halı olmasıyla önem kazanır (Resim 81). Benzer Osmanlı saray halısı örnekleri Düsseldorf, Kunstsammlungen der Stadt ve Cenova'da Piero Barbieri Koleksiyonu'nda bulunan halılardır.⁵⁷ Eskiden Berlin'de özel bir koleksiyonda bulunan bir halı ise Paris'te 1605'te tesis edilen Savonnerie tezgâhına ait 17. yüzyıldan kalma bir parça olup, Osmanlı saray halıları ve madalyonlu Uşak halılarından alınmış örnekler taşır.⁵⁸ Osmanlı saray halıları zengin ve girift görünümlü desenlerinden dolayı Avrupalı ressamların tablolarında pek nadir resmedilmiştir. Prof. Kühnel, Hollanda'dan Pereda ve Pereja tarafından böyle halıların tasvir edilmiş olduğunu tespit etmiştir.⁵⁹

57) K. Erdmann, *Siebenhundert Jahre Orientteppich*, Wiesbaden, 1966, s. 227-232, Fig. 283.

58) K. Erdmann, *Europa und der Orientteppich*, Mainz, 1962, s. 100, Fig. 45.

59) W. Bode - E. Kühnel, *Antique Rugs From The Near East*, Berlin, 1958, s.79.

Levha : 28 — Holbein I. tipe giren halı, 16. yüzyıl, (Uşak), İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.

Levha : 31 — Holbein II. tipe giren halı —Lotto halısı— (Uşak) 16. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.

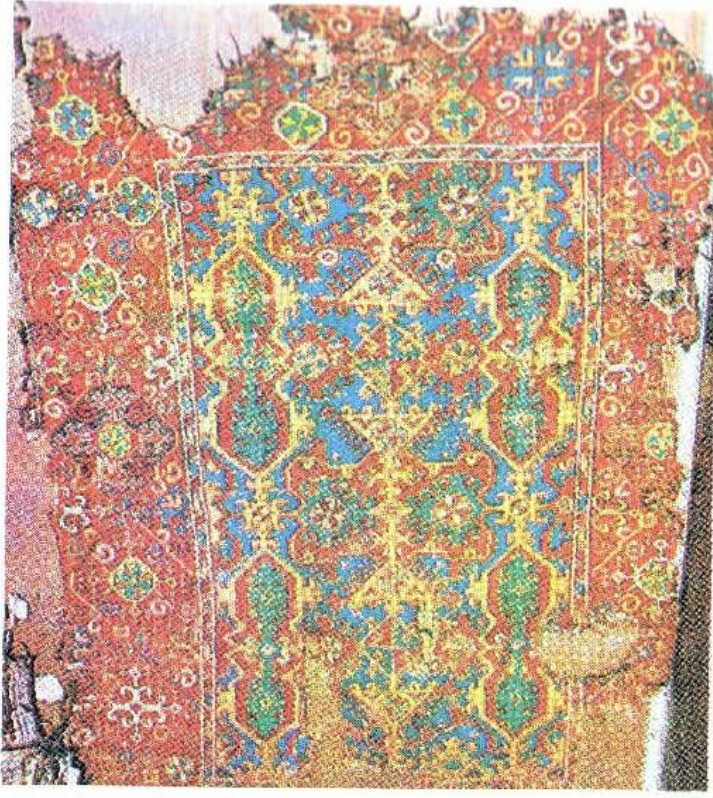
Levha : 32 — Holbein II. tipe giren halı —Lotto halısı— (Uşak), 16. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi

Levha : 33 — Holbein II. tipe giren halı —Lotto halısı— (Uşak), 17. yüzyıl sonu. İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.

Levha : 34 — Holbein II. tipe giren halı —Lotto halısı— Centurione ve Doria armalı. New York, Metropolitan Museum of Art. (Evvelce Mc Mullan Koleksiyonu'nda)

Levha : 35 — Holbein II. tipe giren halı
—Lotto halısı— (Uşak), 17. yüzyıl
sonu, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri
Müzesi.

Levha : 36 — Holbein II. tipe giren halı —Lotto halısı— (Uşak), 17. yüzyıl sonu, İstanbul Vakıflar
Halı Müzesi.

Levha : 37 — Holbein III. tipe giren halı, (Bergama), 16. yüzyıl başı, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.

Levha : 38 — Holbein III. tipe giren halı (Bergama), 17. yüzyıl sonu, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.

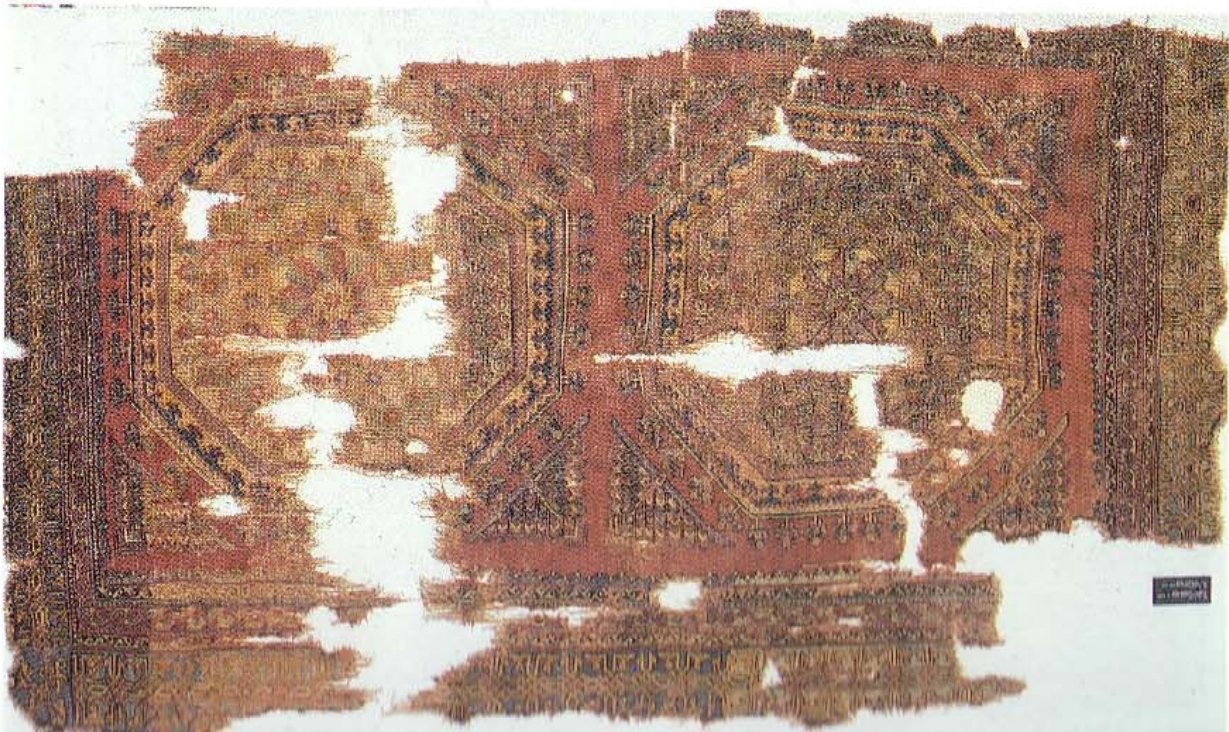

Levha : 39 — Holbein III. tipe giren halı, (Bergama), 17. yüzyıl sonu, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi.

Levha : 40 — Holbein III. tipe giren halı (Bergama), 16. yüzyıl sonu, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.

Levha : 41 — Holbein III. tipe giren halı, 15. yüzyıl sonu, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi.

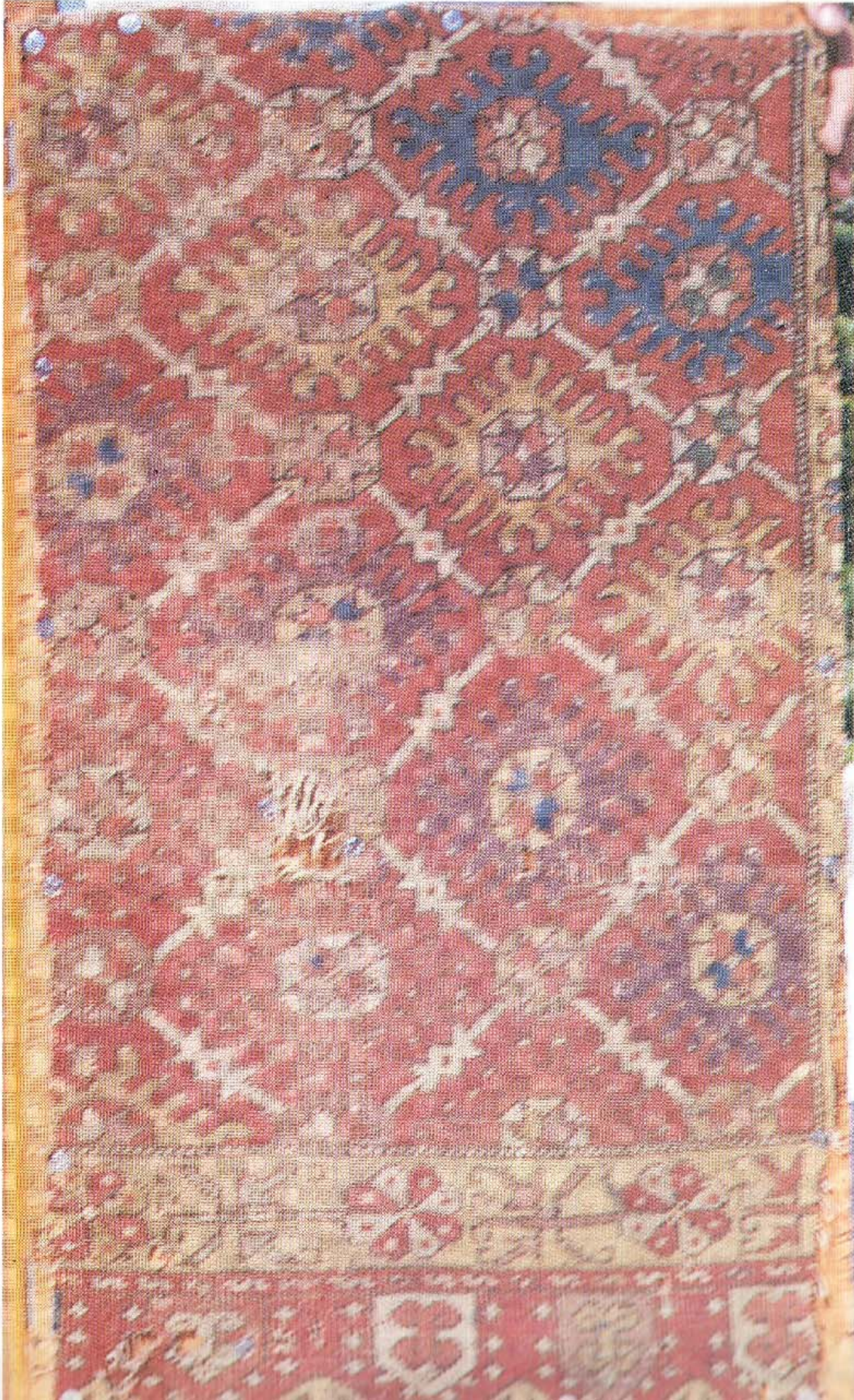

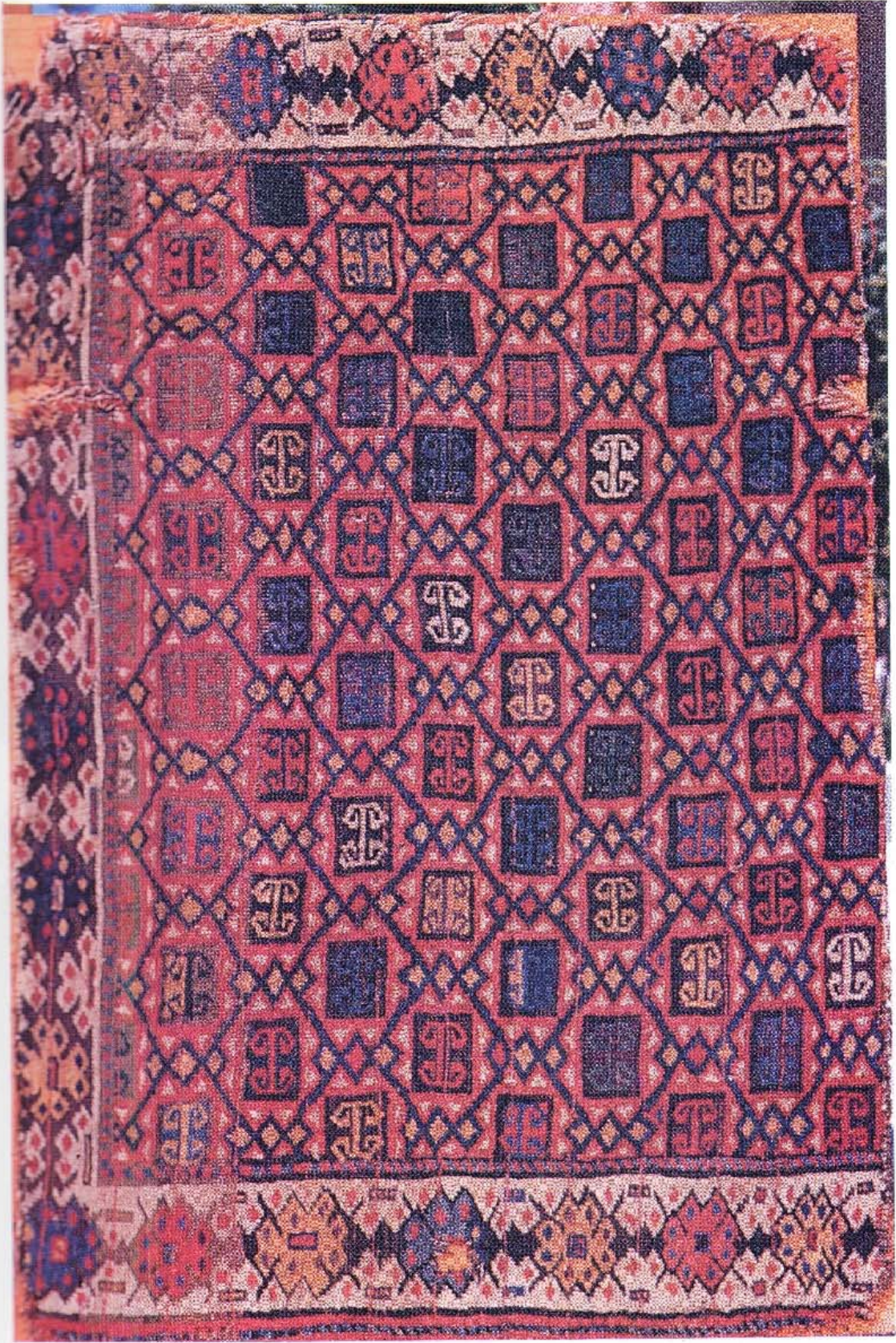

Levha : 44 — Holbein IV. tipe giren halı, (Bergama), 16. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.

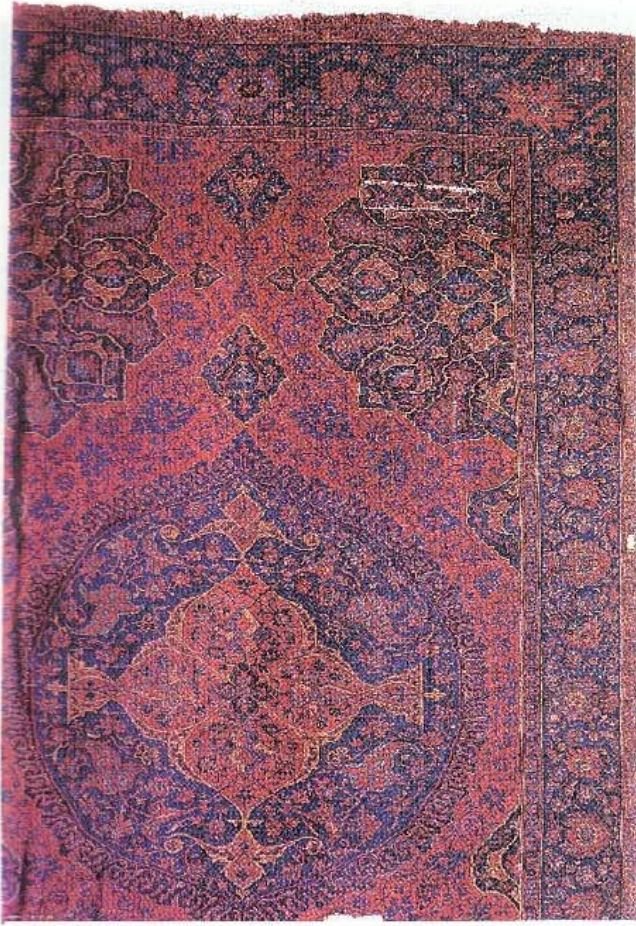
Levha : 45 — Holbein IV. tipe giren halı, (Bergama), 17. yüzyıl sonu, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.

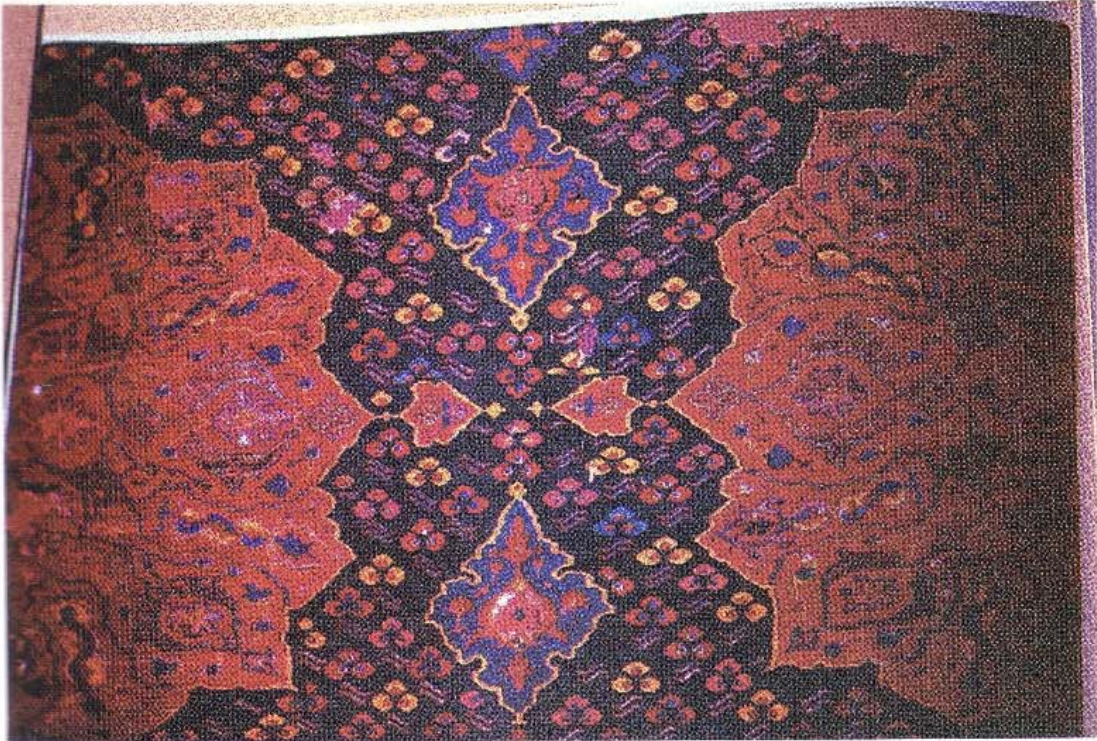
Levha : 47 — Baklava şemali halı, 17. yüzyıl sonu, Konya Mevlâna Müzesi.

Levha : 49 — Madalyonlu Uşak halısı,
16. yüzyıl, İstanbul Vakıflar Hali
Müzesi.

Levha : 50 — Madalyonlu Uşak halısı (çintemani zemin dolgulu), 16. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm
Eserleri Müzesi

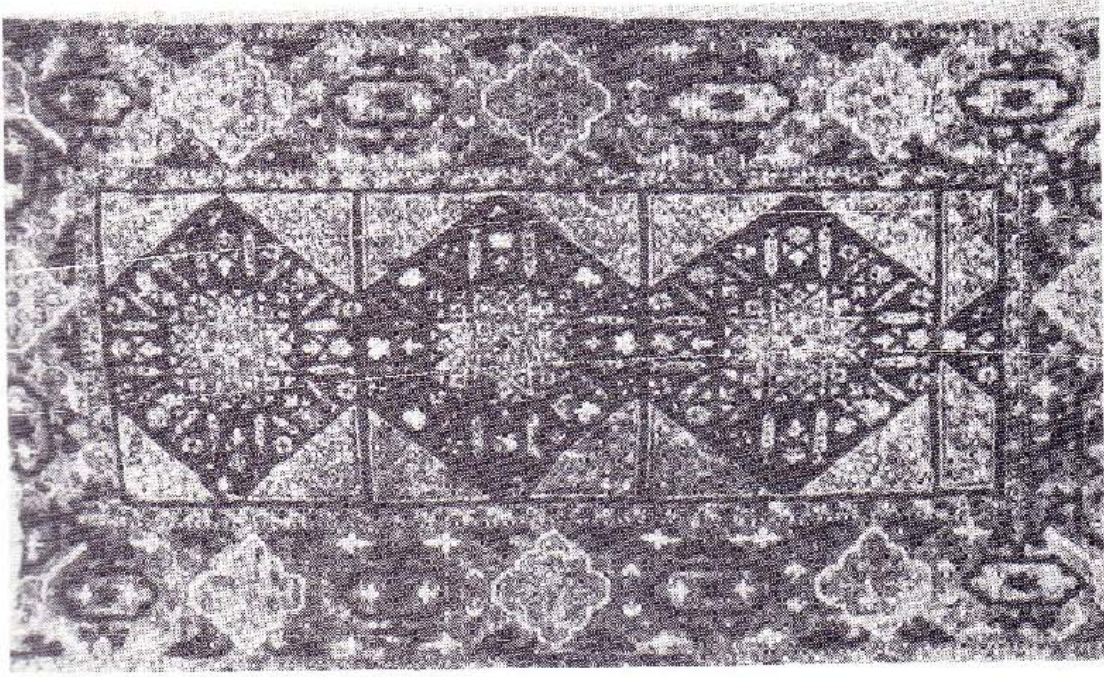
KESİN GRUPLANDIRMAYA GİRMEYEN HALILAR

Halı sanatında henüz tamamıyla aydınlatılmamış bir halı grubu daha vardır. Bu halılarda Memlûk halılarında görülen stilize selvi ağaççıkları, şamdan şeklinde yaprakçıklar görülür. Teknik, Memlûk halılarının tekniği olan İran düğümüdür. Sarı, mavi, kırmızı renklerde de Memlûk halıları ile benzerlikler görülür. Fakat kullanılan yün malzeme ve genel kompozisyonda Anadolu halıları ile özellikle Holbein halıları ile büyük benzerlikler vardır. Bazılarında kareler içinde eşit büyüklükteki sekizgenler üst üste sıralanmıştır. Karelerin köşelerinde üçgenler yer almıştır. Washington Textile Museum'daki halıda olduğu gibi. Bazen de bir orta sekizgen etrafında Holbein halılarının IV. tipinde olduğu gibi daha küçük sekizgenlerin gruplandığı görülür. Bordürde örgülü kûfi yazı kullanılmıştır. Münih, Bayerisches National Museum ve Philadelphia, Museum of Art'ta bulunan halılar bu tipin örnekleridir. Türk halılarına yabancı olan bu gruplanmanın Memlûk halılarından Türk halılarına geçmiş bir etki olduğu kabul edilmektedir. Milano'da M. Campana Koleksiyonu'ndaki bir halıda ve Washington Textile Museum'da bulunan halılarda ise Memlûk halılarına has sekiz köşeli yıldızlar etrafında çemberlenmiş küçük selvi ağaççıklarının ve şamdan şeklindeki kıvrık yaprakçıkların radial olarak sıralandığı görülmektedir. Bunların bordürleri ise Uşak halılarında hatta daha geniş olarak Türk halılarında görülen kartuşlu ve bitkisel kıvrık dallı bordürlere benzemektedir. Bu gruba giren halılar son zamanlarda Para-Memlûk halıları diye tanımlanmıştır. Bu halılarda kullanılan yün Z şeklinde bükülmüştür. Memlûk halılarında olduğu gibi S bükümlü değildir. Kırmızı renk kök boyadır. Memlûk halılarında olduğu gibi (Laç) değildir. Ancak bu halılar asimetric İran düğümü ile yapılmışlardır. Simetrik Türk düğümü ile değildir. Ayrıca Memlûk halılarında görülen küçük selvi ağacı ve stilize çiçekler de, Anadolu halılarının karakteristik geometrik motifleri arasına katılmıştır. Bu gruba giren halıların bordürlerindeki köşe dönüşleri, Osmanlı saray halılarında olduğu gibi çok başarılıdır. Kûfi yazılı ve kartuşlu bordürleri Türk halılarının karakteristik bordür desenleridir. Bu halıların, Anadolu'da Memlûk halıları ananesine göre çalışan, fakat mahallî şema ve malzemeyi kullanan ustalar tarafından yapıldığı sanılır. Divriği Ulu Camii'nde bulunup, bugün İstanbul Vakıflar Halı Müzesi'nde teşhir edilmekte olan büyük bir halı özel öneme sahiptir. Bir benzerinin olmaması önemini daha da arttırmaktadır. Bu halı B. Acar-Balpınar tarafından incelenmiştir.⁶¹ Kırmızı zemin üzerine mavi renkte büyük ve küçük sekizgenlerin kaydırılmış eksenler üzerinde sıralanması görülür. Sekizgenlerin içinde sekiz köşeli bir yıldızdan gelişen örgülü dolgu vardır.

Etraflarında, Memlûk ve Para-Memlûk halılarında görülen, stilize selvi ağacı ve lotusa benzeyen bitkisel motiflerin radial ve simetrik sıralanması ile yapılmış dolgular vardır. Halının esas bordüründe, köşe dönüşleri iyi halledilmiş, örgülü kûfi yazıdan gelişmiş bir örnek uzanır. Memlûk halılarında görülen motifleri taşımasına rağmen, Türk düğümü ile yapılmış tek örnek olması önemi daha da artırmaktadır. B. Balpınar, bu halının karakteristik motiflerini ve kompozisyonunu, Divriği Ulu Camii'nin taş süslemeleri, özellikle Şifahane portalı alındığı ve Doğu Kapısı'ndakilerle kıyaslayarak, halının, caminin taş süslemeleri için desen çizen bir sanatçının hazırladığı desenlere göre yapılmış olduğunu ve bu yüzden 13. yüzyıla tarihlenebileceğini iddia etmektedir. Hatta bu halının, Memlûk halılarını da etkilemiş olabileceğini yazmaktadır. Ancak bu halının karakteristik motiflerinin bugüne kadar bilinen hiçbir Selçuklu halısında rastlanmamış olması dikkat çekicidir. Ancak, Fustat'ta bulunmuş bir halı parçasında (Levha 12) zemin dolgusu olarak görülen stilize motiflerin Divriği halısındakilerle uzak bir andırışı düşünülebilir. Ayrıca, örgülü kûfi yazıdan gelişen bordür deseninde, Konya ve Beyşehir halılarından ikisinde görülen benzer bir motif vardır (Levha 6-9). Fakat Selçuklu halılarında kûfi yazılı bordür şekilleri çok dik hatlı ve arkaik görünüştedir. Yahut da harflerin uçları dört tarafta yaprak gibi kıvrılarak değişik bir biçim almıştır. Köşe dönüşleri Divriği halısındaki gibi muntazam değildir. Kanımızca bu halı, şimdiye kadar çeşitli tarihlemelere uğramış olmasına rağmen, en erken 15. yüzyıla tarihlenebilir. Çünkü genel kompozisyonunda, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerinin minyatürlerinde görülen halıların şemasına benzeyen bir düzeni vardır. Ayrıca benzer kûfi bordür desenleri de Karakoyunlu ve Akkoyunlu mimarisindeki taş süslemelerde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Van yöresindeki Karakoyunlu türbelerinde görüldüğü gibi. Halının yününün uzun havlı sert ve sarımtırak olması Doğu Anadolu'da yapılmış olabileceğini kanıtlar. Memlûklerin Divriği üzerindeki uzun süreli hakimiyetleri sırasında, onların halılarındaki motiflere aşina olan, fakat Türk düğümü kullanan bir usta tarafından yapılmış olabileceğini şimdilik kabul ediyoruz. Kaynaklarda, Doğu Anadolu'da özellikle Erzurum, Van, Bitlis ve Çemişkezek belirtilerek halı yapıldığından bahsedilmektedir. Ancak bunların nitelikleri hakkında hiçbir bilgi yoktur. Bu husus Doğu Anadolu halıları sorununu da gündeme getirmektedir. Özellikle kaynaklarda methi edilen Akkoyunlu halıları hakkında sadece minyatürlerdeki halı tasvirleri ile bilgi edinebiliyoruz. Orijinal örnekler ele geçmemiştir. Ancak, bugün dahi Doğu Anadolu'da dokunmuş olan birçok halıların, Batı Anadolu Bölgesi'nde dokunmuş halılarla motif ve kompozisyon bakımından benzerlikleri vardır. Bu da, Anadolu'daki halı sanatının, bölgesel bazı farklılıklara rağmen motif kaynağının aynı olduğunu göstermekte ve Türk halı sanatının bütünlüğüne ışık tutmaktadır. Divriği Ulu Camii'nde bulunup İstanbul Vakıflar Halı Müzesi'ne getirilmiş olan halı, kırmızı zemin üstüne mavi renkte olup, aynı örneğe sahiptir.⁶⁰ Yalnız bordürde karakteristik örgülü kûfi yazılı bordür deseni kullanılmıştır⁶¹ (Levha 76). Bu halının çok benzeri Kahire İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunmaktadır. Bordürü Uşak halılarında görülen bordüre benzer. Bu halıya benzeyen fakat ancak zeminden kalmış, çok küçük parça da Konya Mevlâ-

60) Ş. Yetkin, "Yurdumuzdaki müzeler ve camilerde bulunan değerli halılar", *Türk Kültürü*, 1/4, 1963, s. 21-28, Fig. 3.

61) B. Balpınar - U. Hirsch, *Carpets Vakıflar Museum İstanbul Wesel 1988*. Pl.; B. Acar, adı geçen eser.

(Resim : 82) Anadolu halısı, 17. yüzyıl, St. Louis, Museum of Art.

na Müzesi'nde bulunmaktadır. Ancak bu halılar Türk halı sanatı tarihinde aydınlatılması gereken henüz karanlık bir sahaya ait olmaktadır. Nerede yapılmış oldukları bilinmemektedir. Memlûk halılarının karakteristik motiflerine ve düğüm tekniğine sahip olmakla beraber, yün kalitesi, çözü ve atkılarının bükülmesi ve bilhassa bordür şekilleri bakımından da Türk halılarına benzerler. Sekiz köşeli yıldızların orta dolgusundaki haç şekline dolay bunların Rodos'ta yapılmış olabileceği düşünülmüşse de kaynaklarda geçen "Rodos halıları"nın sadece buradan ihraç edilmiş oldukları, Rodos'ta bir halı yapılmadığı bilinmemektedir. Bu tip halıların Memlûklerle yakın ilgisi olan Adana bölgesinde yapılmış olacağı da öne sürülmüştür.⁶²⁻⁶³ Fakat bu da kesin değildir. Adana bölgesinin kuzeyindeki Yörüklerin bazı halılar da yaptıkları bilinmekle beraber, bu halılar çok daha farklıdır. Ayrıca, bazı halı literatüründe geçtiği gibi, Şam şehrinin ismine izafeten, "Damascus halıları" olarak da adlandırılırlar. Bu örnekte halılar pek pazla olmamakla beraber, özellikle Venedikli ressamlar tarafından tablolarında tasvir edilmişlerdir. Lorenzo Lotto'nun Venedik'te, S. Giovanni-S. Paolo Kilisesi'nde bulunan bir resminde Lotto tipi denilen Türk halısı ile birlikte görülmektedir (Resim 31). Ayrıca Giovanni Bellini'nin eskiden Münih'te V. Nemes Koleksiyonu'nda 1507 tarihli Doge Lorendan tablosunda masanın üstünde serili olarak görülen halının da böyle bir halı olması mümkündür. Halının bordüründeki kûfi yazı gene bu devir Türk halıları için tipiktir. Divriği Ulu Camii'nde bulunan büyük halının bordürünü hatırlatmaktadır. Masanın altına serilmiş olan seccade ise, alt kenardan içeri doğru giren mihrap nişi ile gelişmesini 15. yüzyıldan itibaren tespit etti-

62) E. Kühnel - L. Bellinger, adı geçen eser, s. 65-67, teknikleri ile ilgili bilgi, s. 82. K. Erdmann, "Neuere Untersuchungen zur Frage der Kairener Teppiche", *Ars Orientalis* IV, 1961, s. 102-103. Bu halılar "Compartment Rugs" olarak da adlandırılmışlardır. W. Bode, E. Kühnel, adı geçen eser, s. 80-83 ise halıları "Checkerboard Rug" diye isimlendirmiştir. Fakat halıların yapılış yeri açık bir soru olarak kalmıştır.

63) E. Kühnel - L. Bellinger, adı geçen eser, s. 67.

(Resim : 83) Anadolu halısı, Marco D'Angeli Detto il Moro'nun bir resmi, Venedik, Accademia di Belle Arti.

ğimiz bir Türk seccadesidir.⁶⁴ Bu halıların Türk halıları ile birlikte tasvir edilmesi bir tesadüf olmakla beraber dikkat çekicidir. Floransa'da Museo Bardini'de bulunan büyük bir halının bordür deseni ile (Resim 82), buna benzeyen, fakat daha küçük olup evvelce St. Louis'te J. F. Ballard Koleksiyonu'nda bulunan bir halının bordüründeki kartuş ve rozet deseni ise özellikle 16. yüzyılda Lotto halısı adı verilen grupta karşımıza çıkmaktadır. Aynı bordür desenli bir halı, Accademia Venedig'te bulunan Marco D'Angeli Detto il Moro'nun bir eserinde görülmektedir (Resim 83).⁶⁵ Gene bu gruptan halılarda görülen çifte rumili kıvrık dallı bordür şekli ise özellikle Uşak halılarının çok tekrarlanan bordür desenidir. Teknik ve zemindeki dolgu motifleri Memlûk halılarından alınmış olmakla beraber genel kompozisyon ve bordürler bu halıların Türk halıları adı altında toplanabileceğini mümkün kılmaktadır. Bununla beraber bu halıların asıl yapılış yerinin tam olarak tespiti ilerde yapılacak araştırmalarla ortaya çıkıncaya kadar, çözümünü gereken bir soru olarak kalacaktır.

Divriği Ulu Camii'nde bulunup (Levha 77), İstanbul Vakıflar Halı Müzesi'ne getirilmiş olan iki geometrik örnekli halı ise benzerlerinin olmaması ile dikkati çekerler. Levha 76'da görülen halı mavi zeminli olup baklavaların küçük karelerle kesişmesinden meydana gelmiş bir kompozisyon vardır. Konturlar koyu mavi olup köşelerde beyaz ve turuncu dolgular vardır. Baklavaların ve karelerin ortalarında kırmızı renkte dört küçük çizginin kesişmesinden meydana gelmiş bir dolgu vardır. Bu geometrik örnek sonsuza doğru devam eder. Ancak halının zemini basit baklavaların sıralanması ile başlamaktadır. İçlerinde küçük baklavali haçvari bir dolgu vardır. Örnek iki tam baklava sırasından sonra birden değişmektedir. Zemin desenindeki bu ani değişme birçok Türk halısında sık rastlanan bir özelliktir. Levha 2'deki Selçuklu halısında da

64) J. Zick - Nissén, "Eine Gruppe von Gebetsteppichen und ihre Datierung", **Berliner Museen**, XI, Heft 1, 1961, s. 14, Fig. 7.

65) K. Erdmann, "Kairener Teppiche, II; Mamluken-und Osmanenteppiche" **Ars Islamica**, VII, s. 77-81, Fig. 22-23.

başlangıçta bir renk değişmesi görülmektedir. Halı ustası bilinmeyen bir nedenle birden bir motif değişmesi yapmıştır. Motifin değiştiği sıranın altındaki bordür tarafından kesilmiş olan son baklavanın zemini kırmızı olup, içinde teşhis edilemeyen bir dolgu motifidir. Belki de bu zemin değişikliğine işaret eden sembolik bir motiftir. Halının esas ve tali bordürleri 15. yüzyıl halılarında görülen bordür desenidir.

Gene Divriği Ulu Camii'nde bulunup, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi'ne getirilmiş olan bir halı da özellikler taşır (Levha 78). Halının ebadı alışlagelmiş olanlardan farklı olup, eni boyundan biraz fazla ve karemsi görünüştedir. Halının zemini önceki halı gibi mavidir. İlk bakışta, koyu mavi renkte çizgilerle yapılmış olup, kaydırılmış eksenler üzerinde, sekizgenlerin kesişmesi ile, ortalarında meydana gelen kancalarla süslü baklavalı bir şema gösterir. Fakat dikkatli bir bakışta halının deseninin kaydırılmış eksenler üzerinde diki- ne yerleştirilmiş kancalarla süslü baklavalardan meydana geldiği anlaşılır. Baklavalılar birer uçlarından dikine yan eksenlere yatay çizgilerle birleştirilerek, görünüşte sekizgen olan örneğin kenarlarını oluşturmuşlardır. Bu kompozisyonu ile de benzeri yoktur. Ancak Herat'ta 1440'ta yapıldığı kabul edilen bir şehnamedeki minyatürde üzerine oturan halılar karemsi ebattadır. Korumuz olan iki halının da Doğu Anadolu'da yapılmış olabileceğini kabul ediyoruz. Desenleri geç devir Yörük ve Türkmen halıları ile benzerlik göstermektedir.⁶⁶

Türk halı sanatında henüz karanlıkta kalan hususlardan biri de Bursa'nın ipek halıları üzerinde toplanır. Kaynaklarda ipekli halılardan bahsedilmektedir. Prof. K. Erdmann'ın bilhassa Viyana, Paris ve Londra arşivlerinden elde ettiği bilgilerden Türk ipek halılarının mevcut olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁷ Özellikle Avusturya İmparatoru Maksimilyen'in kızı Prenses Margaret'in 1524 yılına ait envanterinde birçok yün halılar arasında bir de Türk ipek halısından bahsolunmaktadır. İskoç Kralı V. James'in 1539 tarihli envanterinde bir ipekli Türk halısı geçmektedir. Alman Kayzeri Şarlken, 1549'da İstanbul'a gönderdiği ajanı Manetius'a para götüren Marx Sinkhmoser'e oradan gelirken kendisine 10 tane güzel Türk halısı getirmesini ve bunlardan iki veya üçünün ipek halı olmasını istediği belirtilmektedir. Ayrıca 1596 tarihli ve Avusturya Prensi Ferdinand'a ait bir envanterde de beş Kahire halısından bahsedilmekte ve bunların sarı ipek saçaklı olduğu belirtilmektedir. Ancak bu tarif halıların çözümlerinin ipekten yapılmış olduğunu göstermektedir ki, bu husus belki de halıların 1585'te Kahire'den gelen ustalar tarafından yapıp, Türk sarayından prence hediye edilmiş halılar olabileceğini ortaya koymaktadır. Turin'de Castello del Valentino'nun 1677 tarihli envanterinde ise tamamen ipekten yapılmış Kahire halılarından bahsedilmektedir. Ayrıca İstanbul sarayına ait 1680 tarihli bir envanterde Mısır'dan getirilmiş yirmi ipek halı zikredilmektedir ki, bu kaynaklar 17. yüzyılda Kahire'de tamamen ipek halılar yapılmış olduğunu göstermektedir. Fakat Tahsin Öz'ün saray envanterlerinde tespit ettiğine göre Türk ipek halıları ilk defa 1504'te zikredilmiştir.⁶⁸

66) B. Acar, "Divriği Ulu Camii'ndeki Halı ve Kilimler" Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 164-174. Renkli resim 2 ve 3. B. Balpınar - U. Hirsch, adı geçen eser, s. 52-57, Pl. 4-5; Ş. Yetkin, Historical Turkish Carpets. İstanbul 1981. s. 129-130, pl.77-78.

67) K. Erdmann, "Neure Untersuchungen zur Frage der Kairener Teppiche", *Ars Orientalis*, IV, s. 91-92; K. Erdmann, *Der Türkische Teppich des 15. Jahrhunderts*, İstanbul, 1955, s. 73-74.

68) T. Öz, Turkish Textiles and velvets, Ankara, 1950, s.37.

Bunların ipek dokumalarıyla meşhur olan Bursa ile ilgisi olabilir. Çünkü daha 15. yüzyıla ait iki kaynakta Bursa halılarından bahsedilmektedir. 1432'de Bertrandon de la Broquière "Voyage d'Outremer" adlı eserinden anlaşıldığına göre Bursa ve civarında daha 15. yüzyıl başında halı yapılıyordu.⁶⁹ Ayrıca 1474'te Uzun Hasan'ın sarayında misafirken gördüklerini anlatan Josefa de Barbaro'nun raporunda da Bursa halılarından bahsedilmektedir. İran'da Uzun Hasan'ın sarayında gördüğü halılarla, Kahire ve Bursa halıları arasında bir kıyaslama yapmaktadır.⁷⁰ Bu kaynak, daha o zaman Memlûklerin olan Kahire halıları ile, ancak minyatürdeki halı tasvirlerinde tanıdığımız İran halıları hakkında bilgi vermektedir. Fakat daha önemlisi Bursa halıları meselesini ortaya koymasındır. Bu çok önemli meselenin aydınlanması muhakkak ki Türk arşivlerinde yapılacak araştırmalar ve yeni buluntuların ortaya çıkarılması ile mümkün olacaktır.

69) K. Erdmann, **Der Turkische Teppich des 15. Jahrhunderts**, İstanbul, 1955, s. 74-75. Türkçesi: H. Taner, 15. Asır Türk Halısı, s. 128-129. Burada bahsedilen yerin "İznik" gölü ve çevresi olduğu anlaşılmaktadır.

70) K. Erdmann, "Kairener Teppiche. Teil I: Europäische und Islamische Quellen des 15. - 18. Jahrhunderts." **Ars Islamica**, V, 1938, s. 180-182.

Levha : 52 — Yıldızlı Uşak halısı, 17. yüzyıl, İstanbul Vakıflar Müzesi'nde.

Levha : 54 — Tekrarlayan aynı biçimde madalyonlu Uşak halısı, 17. yüzyıl, İstanbul
Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.

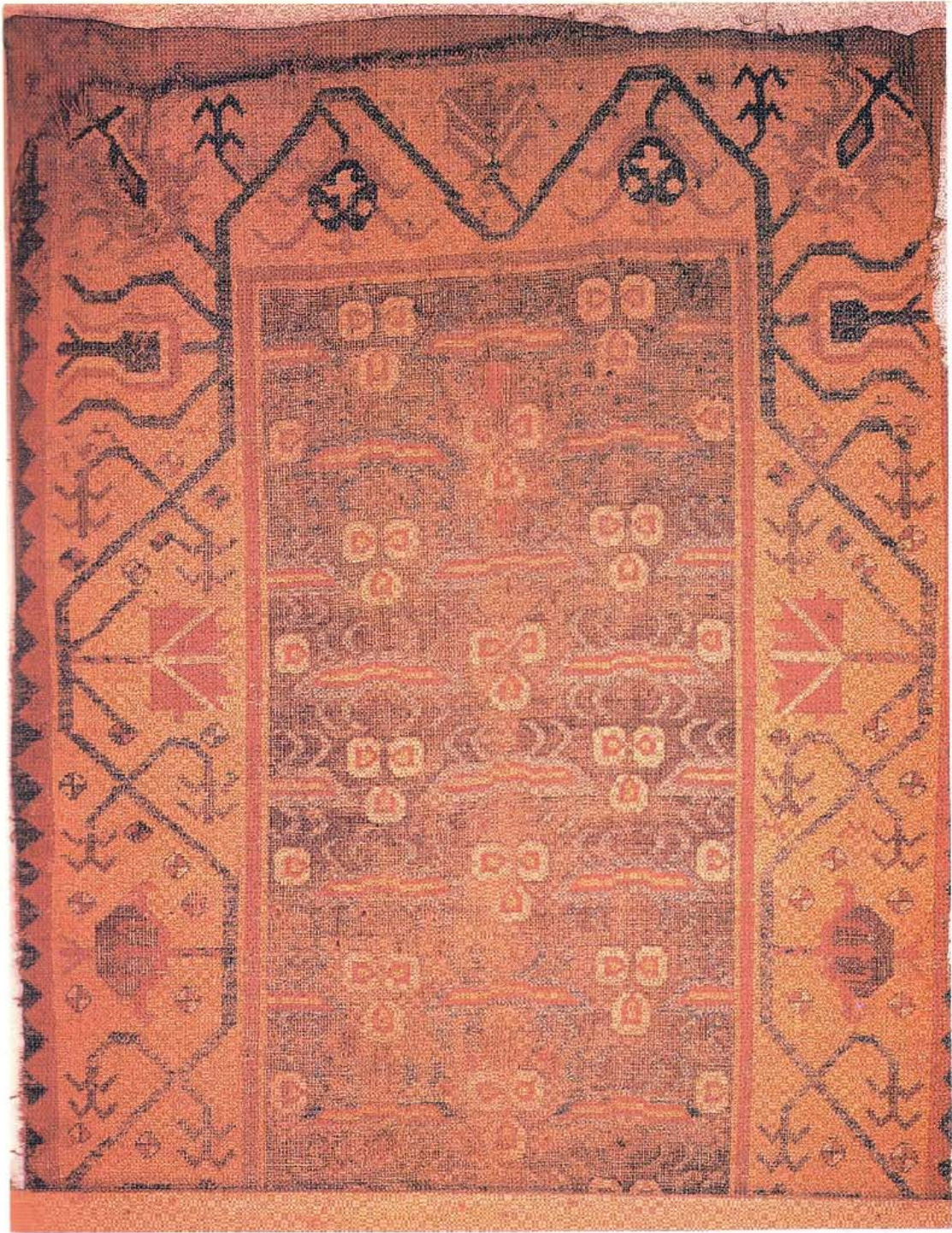
Levha : 58 — Çin bulutlu Uşak halısı, 17. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.

Levha : 56 — Yıldızlı Uşak halısından gelişmiş bir tip, 17. yüzyıl başı, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi.

Levha : 60 — Uşak halısı, 17. yüzyıl sonu, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.

Levha : 62 — Şam halısı olarak
tanıtılan halı (Uşak) 17. yüzyıl başı,
İstanbul Vakıflar Halı Müzesi.

Levha : 63 — Uşak halısı, 17. yüzyıl sonu, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.

Levha : 64 — Çiçekli halı (kumaş desenli), 17. yüzyıl, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi.

Levha : 65 — Beyaz zeminli "kuşlu halı" (Uşak), 17. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.

Levha : 66 — Kırmızı zeminli post motifli halı, (Uşak), 17. yüzyıl sonu, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.

BİBLİYOGRAFYA

- ACAR, Belkıs
"Halı Hazinelerimiz", **İlgi**, 14, İstanbul, 1972, s. 10-14.
- ACAR, Belkıs
"Halı ve Kilim Müzesi (The Museum of Carpet and Kilim)", **Sanat Dünyamız**, 4, İstanbul, 1975, s. 20-27.
- ACAR, Belkıs
"Divriği Ulu Camii'ndeki Halı ve Kilimler", **Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası**, Ankara, 1979, s. 159-230.
- ATIL, E.
Renaissance of İslam, Arts of the Mamluks, Washington, D.C. 1981.
- BALPINAR, Belkıs-Udo HIRSCH
Flatweaves of the Vakıflar Museum Istanbul, Wesel, 1982.
- BALPINAR, Belkıs-Udo HIRSCH
Carpets of the Vakıflar Museum Istanbul - Teppiche des Vakıflar Museums Istanbul, Wesel, 1988.
- ALY İBRAHİM PASHA
"Early Islamic Rugs from Egypt or Fostat Rugs", **Bulletin de l'Institut d'Egypte**, XVII, 1934, s. 123-127.
- ARIK, Rüçhan
"Turkish Landscape Carpets", **Halı**, 1/2, Londra, 1978, s. 123-127.
- ARSEVEN, Celal Esad
Les Arts décoratifs turcs, İstanbul, (1952), s. 270-295.
- ARSEVEN, Haydar
"Feshane Halıları", **Türkiyemiz**, 47, İstanbul, 1985, s. 16-25.
- ASLANAPA, Oktay
"Türk Halılarında Hayvan Postu Motifleri", **Fuat Köprülü Armağanı**, İstanbul, 1955, s. 30-37.
- ASLANAPA, Oktay
Türk Sanatı Selçuklu ve Osmanlı Halıları, Çini ve Minyatür Sanatı, İstanbul, 1961.
- ASLANAPA, Oktay
"Osmanlı Saray Halıları Meselesi", **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi - Ankara 19-24 Ekim 1959 - Kongreye Sunulan Tebliğler**, Ankara, 1962, s. 29-32.
- ASLANAPA, Oktay
"Ein anatolischer Tierteppich vom Ende des 15. Jahrhunderts", **Beiträge zur Kunstgeschichte Asiens - In Memoriam Ernst Diez**, İstanbul, 1963, s. 173-181.

RESİMLER İNDEKSİ

- Resim : 1 — Bir makamât yazmasının minyatüründe kûfi bordürlü halı tasviri, No: 2916, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi.
- Resim : 2 — Bir ağacın iki tarafında iki kuş figürlü halı, Lippo Memmi'nin 1350'de yaptığı bir resimde, Berlin, Gemäldegalerie.
- Resim : 3 — 15. yüzyıl, Sano di Pietro'nun bir resminde, Roma, Pinacoteca Vaticana.
- Resim : 4 — Tek kuş figürlü halı, 14. yüzyıl (Fustat), New York, Metropolitan Museum of Art.
- Resim : 5 — Tek kuş figürlü halı, 14. yüzyıl, Nicolo di Buonaccorso'nun bir resminde, Londra, National Gallery.
- Resim : 6 — Tek kuş figürlü halı, 15. yüzyıl, Giovanni di Paolo'nun 1440 tarihli bir resminde, Brüksel, Stocklet Koleksiyonu'nda.
- Resim : 7 — Kuş figürlü halı, Jaume Huguet'in 1455-56 tarihli bir resminde, Barselona Katalonya Sanatı Müzesi'nde.
- Resim : 8 — Dört ayaklı hayvan figürlü halı, Ambrogio Lorenzetti'nin bir resminde, (evvelce Münih, Baer Koleksiyonu'nda).
- Resim : 9 — Ejder ve Zümrüdüanka figürlü bir halı, 15. yüzyıl (Fustat), Kahire'de bir antikacıda.
- Resim : 10 — Ejder ve Zümrüdüanka figürlü bir halı, Domenico di Bartolo'nun 1440-1444 tarihli bir freskinde, Siena, Spedale Santa Maria della Scala.
- Resim : 11 — Ejder ve Zümrüdüanka figürlü bir halı, 15. yüzyıl, Bartolommea degli Erri'in bir resminde, Viyana, Estensischen Koleksiyonu'nda.
- Resim : 12 — Hayvan figürlü Anadolu halısı, 14. yüzyıl ilk yarısı, bir şehname minyatürü, Washington, Freer Gallery of Art.
- Resim : 13 — Ejder ve Zümrüdüanka figürlü işleme bir Norveç yastığı, 15-16. yüzyıl, Stockholm, Nordiska Museet.
- Resim : 14 — Geometrik örnekli halı, 14. yüzyıl başı, Assisi'de Giotto ve ekolüne ait bir freskte.
- Resim : 15 — Holbein I. tipe giren halı, Piero della Francesca'nın 1451 tarihli bir freskinde, Rimini, San Francesco Kilisesi.
- Resim : 16 — Holbein halıları, Vittore Carpaccio'nun 1495 tarihli "Azize Ursulla" serisindeki resimlerinden, Venedik, Accademia di Belle Arti.
- Resim : 17 — Holbein I. tipe giren halı, Pinturicchio tarafından 1505 tarihinde yapılan resimlerden, Siena, Bibliotheka del Duomo.
- Resim : 18 — Holbein I. tipe giren halı, 15. yüzyıl sonu (Uşak), Berlin, Staatliche Museen.
- Resim : 19 — Kûfi yazılı bordürlü halı, Domenico Ghirlandaio'nun 1480 tarihli bir resminde, Floransa, Ogni Santi.
- Resim : 20 — Holbein I. tipe giren halı, 16. yüzyıl, (Uşak) evvelce Berlin, W. von Dirksen Koleksiyonu'nda.
- Resim : 21 — Holbein I. tipe giren halı, 16. yüzyıl sonu (Uşak), Berlin, Staatliche Museen.
- Resim : 22 — Holbein I. tipe giren halı, 16. yüzyıl ortası (Uşak), Berlin Staatliche Museen (Harp sırasında kaybolmuş).

Levha : 67 — Kahverengi zeminli post motilli halı (Uşak) 18. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.

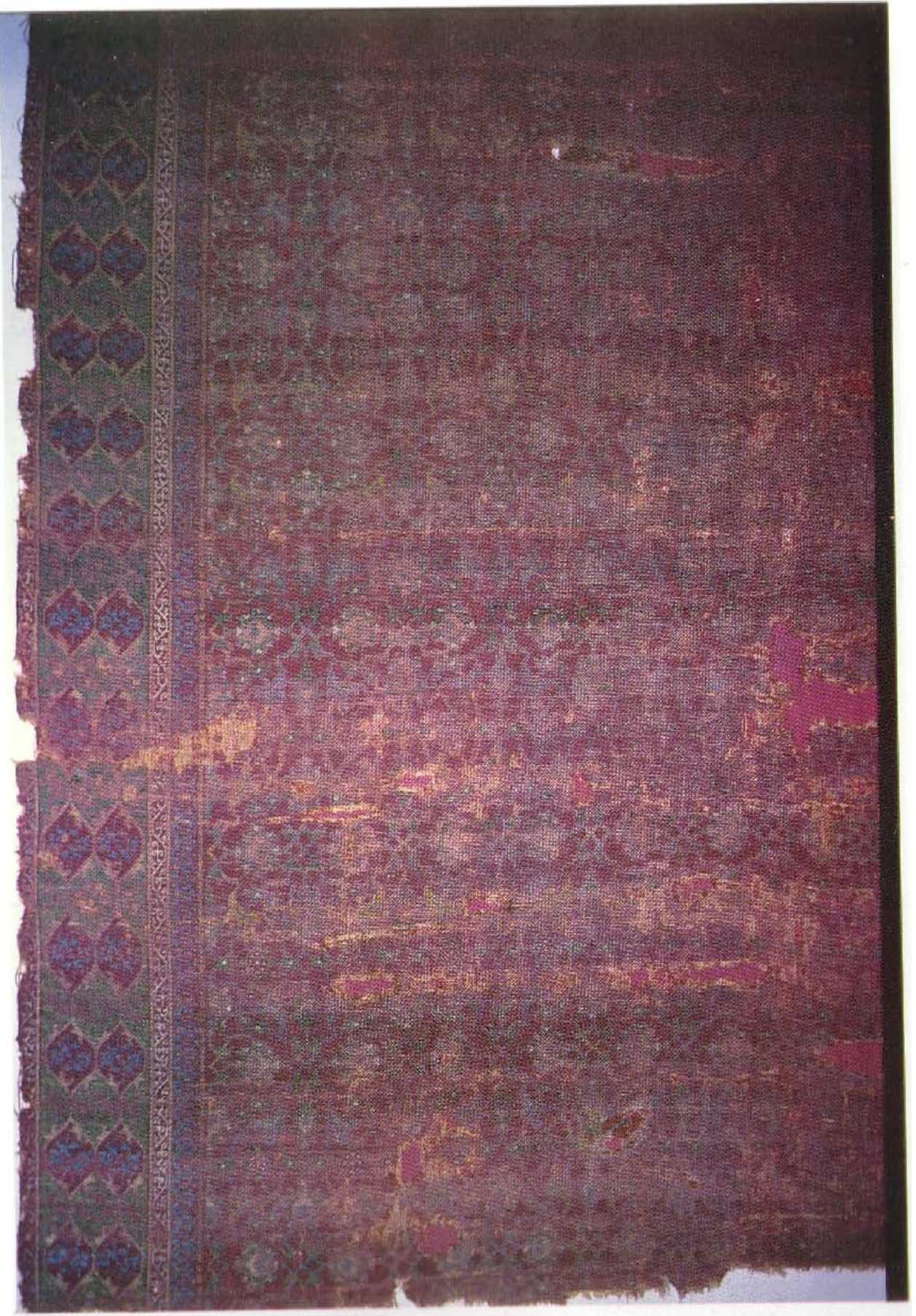

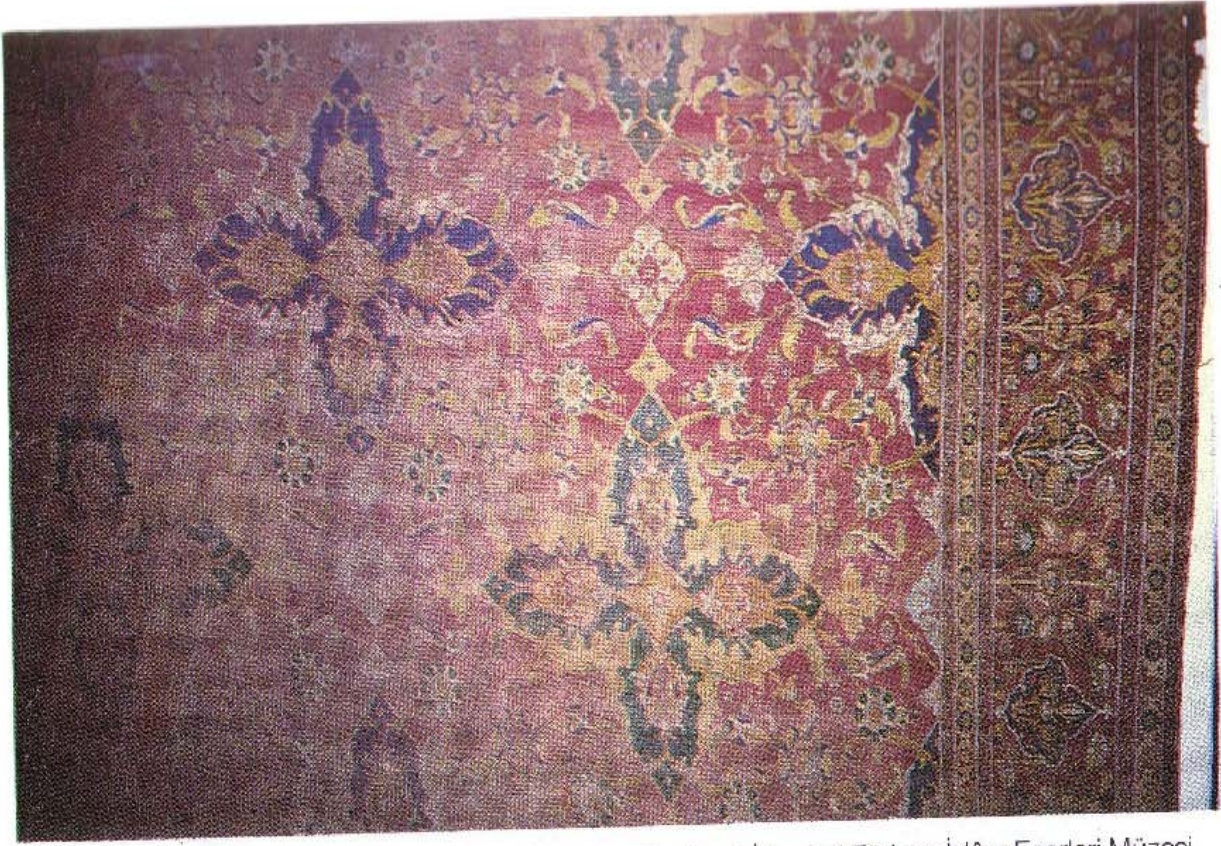

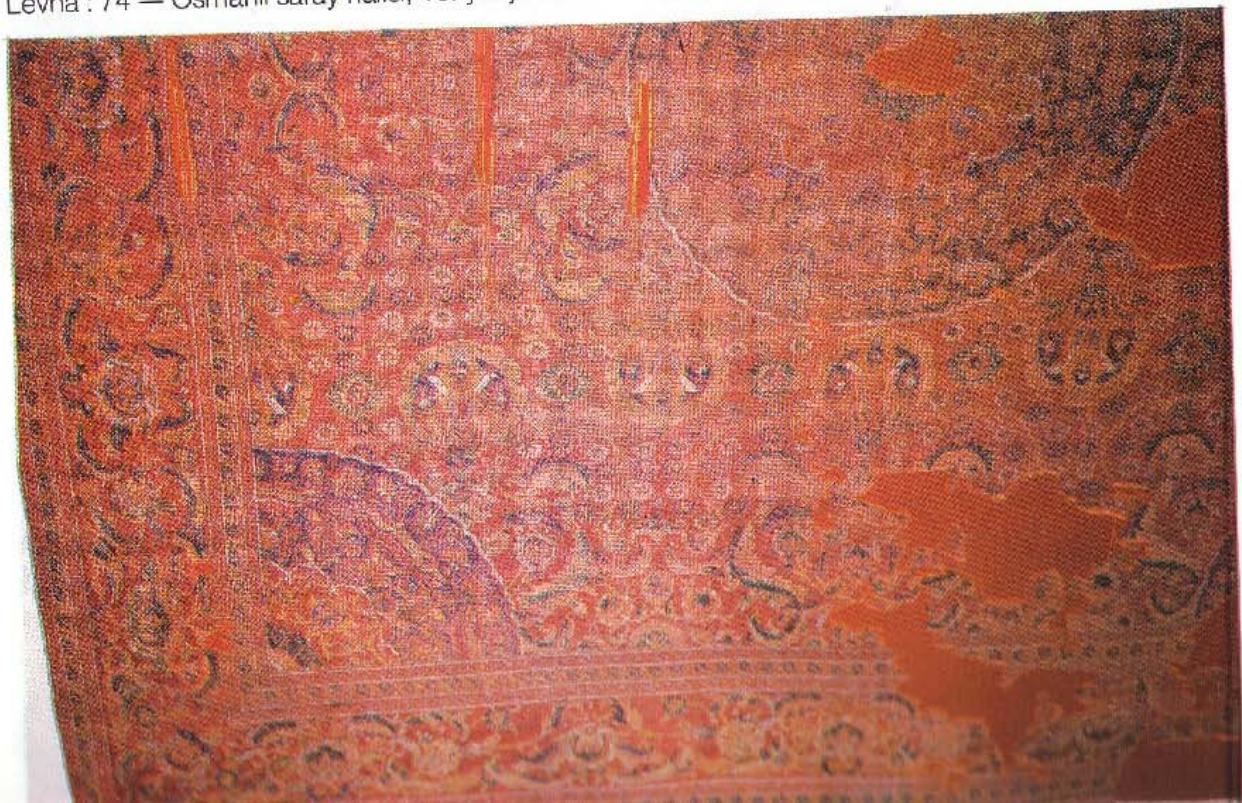
Levha : 70 — Smyrna (İzmir) halısı denilen Uşak halısı, 18. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Etnografya Müzesi.

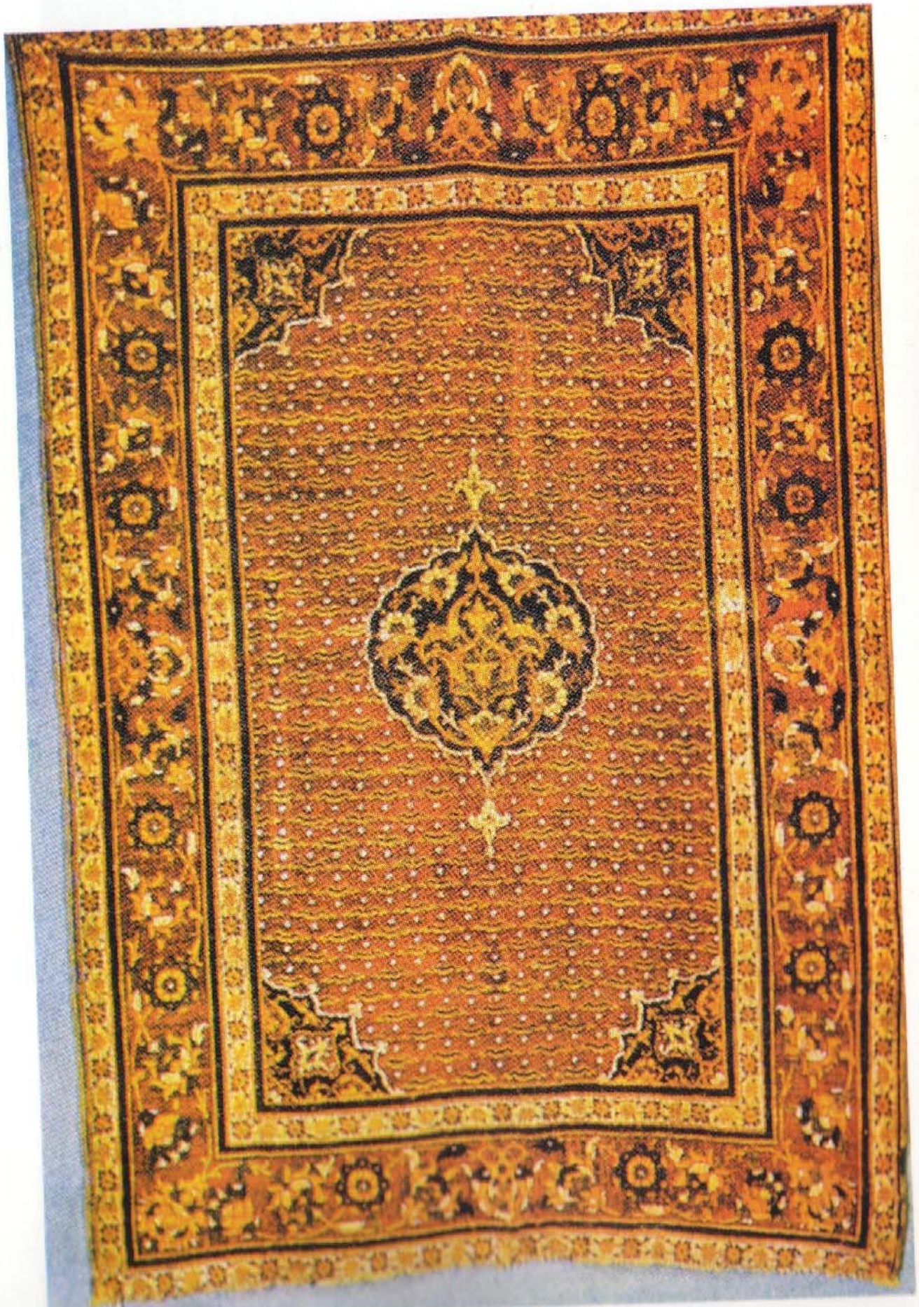

Levha : 73 — Osmanlı saray halısı, 16. yüzyıl sonu - 17. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.

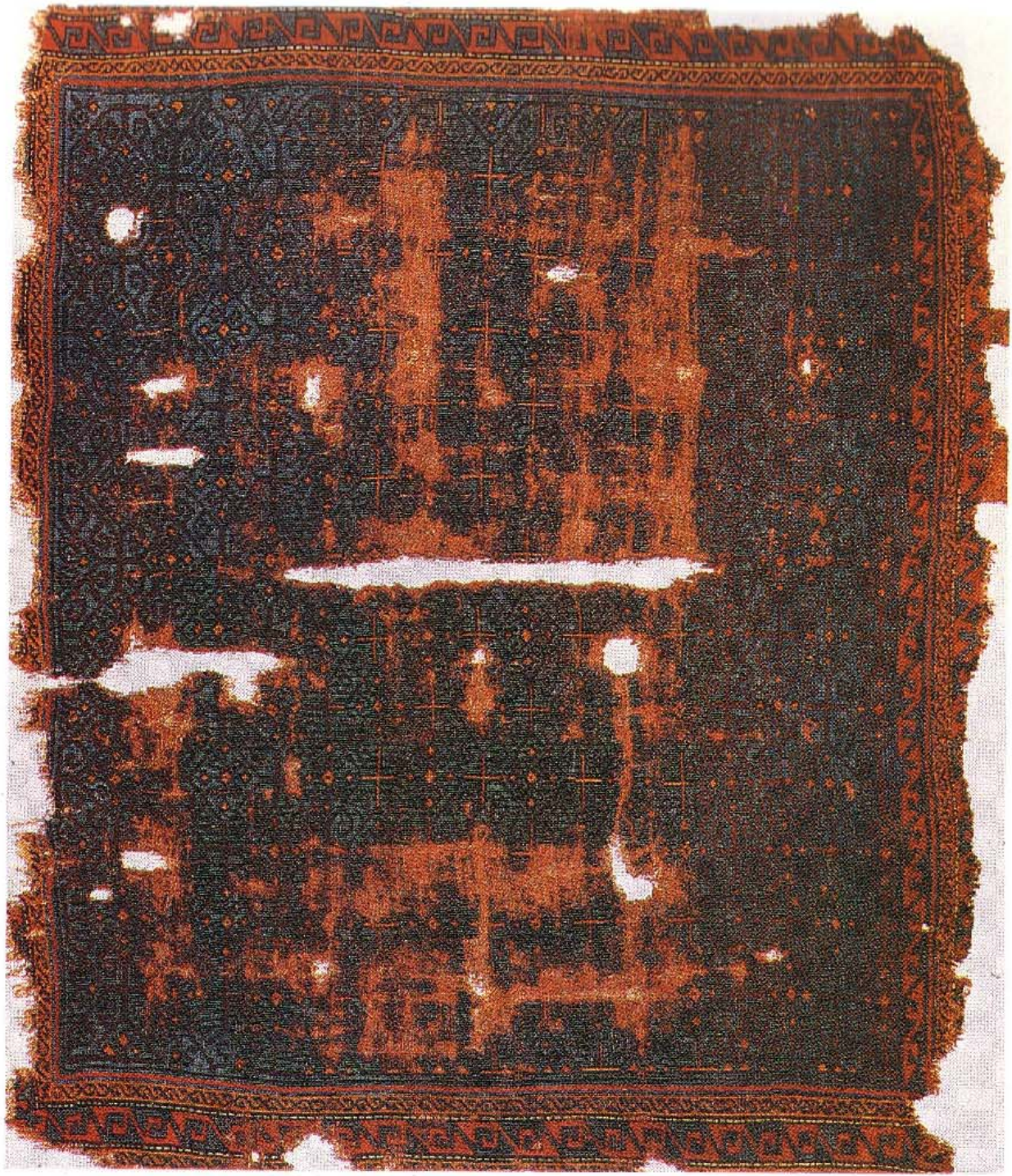

Levha : 74 — Osmanlı saray halısı, 16. yüzyıl sonu - 17. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.

SONUÇ

Türk halı sanatı Türk tarihinin akışı içinde şekillenmiştir. Türk halı sanatı ilk defa Orta Asya'da Türklerin bulunduğu bölgelerde ortaya çıkmış, gelişmesini Türklerle sürdürmüş ve bütün İslâm âlemine Türkler tarafından tanıtılmıştır. Böylece Türklerin ananevî sanatı olarak varlığını sağlam tekstil motifleri ve düğüm tekniği ile günümüze kadar devam ettirmiştir. Türk halısının bu karakteri, düzenli ve sürekli gelişmesinin en büyük dayanağı olmuştur. Düğümlü halıların çok uzun bir geçmişi vardır. Bu tekniğin bulunuşu, göçebe bir kavmin daha kalın ve ısıtıcı bir zemin bulmak isteği gibi pratik bir sebebe dayanmaktadır. Halının vatani olarak 30 ile 45 kuzey arz dereceleri arasında kalan ve bütün Asya'yı kuşatan bir bölge kabul edilmektedir. Burası ise Türkistan bölgesidir. Özellikle Batı Türkistan bölgesi kabul edilmektedir. Belki bu tekniği ilk bulan Türklerdi. Önemli olan, daha sonra büyük bir sanat değeri kazanacak bu dokuma şeklinin ilk olarak bir Türk bölgesinde bulunmasıdır. Son zamanlarda Sibiry'a'da Altaylar'ın eteğinde Pazırık kurganlarından birinde Rus arkeologu Rudenko tarafından bulunmuş bir halı, bu konu ile uğraşanları çelişik fikirlere düşürecek teknik ve dekoratif özelliklere sahiptir. Türk düğümü tekniği ile yapılmış olması, Türk halı sanatının ananevî tekniğinin çok eski bir geçmişe dayandığını gösterir. Dekoratif özelliklerinden dolayı da tarihlendirmede ve bir bölgeye bağlanmada çelişkilere düşülen özellikleri vardır. Bugün için tek örnek olan bu halıyı, Hun Türklerine ait olarak kabul etmek, hem bulunduğu yer için hem de tarihlendirme bakımından daha uygun düşmektedir. Milattan önce 3-1. yüzyıla tarihlendirilen bu halı gelişme bakımından hiç etkili olmamıştır. Daha sonraki halılar arasında bağlantı kurulamayan tek örnek olarak kalmıştır. Problematik bir durumu olan bu halı bir tarafa bırakılırsa, bugüne kadar bulunan en eski düğümlü halılar Orta Asya'da yapılan araştırmalarda ele geçirilen küçük parçalardır. İlk defa 1906-1908'de Sir Aurel Stein tarafından Lou-Lan'da, Lop Nor yakınında bulunmuş olanlar parlak renkleri, basit geometrik motifleri ve stilize çiçek desenleri ile dikkati çekerler. Daha sonra Le Coq 1913'te Turfan'da araştırmalar yaparken Kızıl'da bir mabette diğer parçaları bulmuştur. Tek çözümler üzerine düğümleme tekniğindeki bu halılar milattan sonra 3-6. yüzyıllar arasına tarihlendirilirler. Bundan sonra gene uzun bir boşluk devri vardır. Ancak 8, 9. ve 10. yüzyıl İslâm kaynaklarında bahsedilen halıların düğüm tekniğinde olduğu ispat edilemez. Orta Asya'da bulunmuş halıların tekniği ile benzerlik gösteren birkaç örnek dışında, İslâm dünyasında düğümlü halıların ilk görünüşü tahminen 11. yüzyıla rastlar. Bu devir İslâm memleketlerine Selçukluların hakim olduğu devirdir. Horasan'dan inerek bütün doğu İslâm âlemine hakim olan Türkler daha evvel ilk yurtlarında bulup geliştirdikleri

düğümlü halı tekniğini İslâm medeniyetine hediye etmişlerdir. Elimizde mevcut hakiki Türk düğümlü halıların ilk defa Anadolu Selçuklularının başşehri Konya'da bulunmuş olması bu gerçeği kuvvetlendirmektedir. Türklerin İran'daki hakimiyetleri sırasında yapmış oldukları halılardan hiçbir zamanımıza kadar gelememiştir. Ancak 14. ve 15. yüzyıl minyatürlerinde görülen halı tasvirleri, Anadolu Selçuklu halılarının motiflerine benzer örnekler taşır. Özellikle kûfi yazılı bordür şekilleri bunu belirtir. İran halı sanatında tarihlendirilebilen halılar 16. yüzyıldan başlamakla beraber, minyatürlerdeki tasvirlerden anladığımıza göre, uzun zaman Türk halı motiflerini muhafaza etmişlerdir. Buna karşılık Türk halı sanatı 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar kesintisiz olarak tarihî gelişmesini sürdürmüştür. Bu gelişme zincirinin ilk halkası Anadolu Selçuklu devri halıları olmuştur. Bugün İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nin çok zengin koleksiyonuna büsbütün değer katan bu halılar sekiz tanedir. Konya Alâettin Camii'nde, 1905 tarihinde Alman konsolosluk görevlisi Loytved tarafından bulunmuştur. 1930'da R. Riefstahl tarafından Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nde bulunup, bugün Konya Etnografya Müzesi'nde ikisi teşhirde, biri Keir Koleksiyonu'nda olan üç halı daha bulunmuştur. Nihayet 1935-36'da Mısır'da (Eski Kahire) Fustat'ta J. C. Lamm tarafından bulunan 100'e yakın parça içinde yedi tanesi Selçuklu halısı olarak ayırt edilmiştir. Bugün İsveç müzelerinde saklanmaktadır. Bugüne kadar tespit edilebilen bu 18 halı, Türk halı sanatının ilk parlak devrini tanıtan üstünlüğe sahiptirler. Sonsuza doğru sıralanan basit geometrik ve stilize bitkisel motifleri değerlendiren olgun renkleri ve bilhassa bu halıların karakteristiği olan iri kûfi yazılı bordürleri ile devrin estetiğini kuvvetle ifade ederler. Kaynaklarda hayranlıkla bahsedilmeleri ve bilhassa dışarıya ihraç edilmiş olmaları bu üstünlüklerinin başka bir delilidir.

On dördüncü yüzyılın başından itibaren kuvvetle üsluplanmış hayvan figürlerinin Türk halı sanatına girmiş olduğunu görüyoruz. İlk örneklerini 14. yüzyıl başından itibaren Avrupa ressamlarının eserlerindeki halı tasvirlerinde gördüğümüz bu halıların, orijinallerinin de bulunması Türk halı sanatında ikinci bir devrin başladığını göstermektedir. Avrupa'ya ihraç edilmiş orijinal halılardan etkilenecek yapılmış olan resimler, hayvan figürlü halıların tarihlendirilmesinde yardımcı olmaktadır. Resimlerde hayvan figürlü halıların ilk görünüşü ile bunların orijinalinin Anadolu'da yapıp Avrupa'ya ihraç edilmeleri arasında muayyen bir zamanın geçmesinin gerekmesi tarihlendirme bakımından, hayvan figürlü halıları, Selçuklu halılarının son grubu ile çağdaş yapar. Anadolu Selçuklularından hayvan figürlü hiçbir halı günümüze kadar gelmemiş olmakla beraber, bu halıların karakteristik bazı geometrik motifleri özellikle kûfi yazılı bordürleri hayvan figürlü halılarda da yaşatılmakta devam etmiştir. Böylece gelişmesini 14. yüzyıldan 15. yüzyıl sonuna kadar sürdürdüğünü Avrupalı ressamların eserlerinde takip ettiğimiz hayvan figürlü halılar, başlangıçta Selçuklu halılarına bağlanarak, Türk halı sanatında bir-biri içinden gelişen tiplerin ilk örneğini vermiştir. Türk halı sanatı gelişme zincirinin ikinci halkasını teşkil etmiştir. Bu zinciri 15. yüzyıla uzatan en önemli halkalar şüphesiz, meşhur Ming ve Marby halıları ile İstanbul ve Konya'da bulunan iki kuşlu halıdır.

15. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa resimlerinde hayvan figürlü halılar gittikçe azalmaya, bunların yerini geometrik motifli ve stilize bitkisel motifli halılar almaya başlar. Örnekler kare veya dikdörtgen bölümler içine yerleştirilmiştir. Böylece yeni bir halı tipi ortaya çıkar. Avrupalı, özellikle ilk

defa İtalyan ressamların tablolarında görülmeye başlayan bu halılar, literatürde yanlışlıkla "HOLBEİN" halıları olarak geçmektedir. Erken devir Osmanlı halıları adı altında topladığımız bu halılar dört tipe ayrılmakta ve her tip kendi içinde bir gelişme göstermektedir. Birinci tip küçük bölmeli olup, düğümlü sekizgenler ile rumi ve palmetlerden meydana gelmiş baklavaların kaydırılmış eksenler üzerinde alternatif sıralanmasını verir. Örgülü kûfi yazıdan geliştirilmiş bordür şekilleri ile Selçuklu ananesini yaşatır. İkinci tip ise aynı şemada olmakla beraber geometrik motiflerin yerini tamamen bitkisel motifler almış, konturlar kaybolmuştur. Bu halı tipini Hans Holbein hiç resmetmemiştir. Buna karşılık Venedikli ressam Lorenzo Lotto tarafından resmedildiği için, bu halılar son zamanda Lotto halıları adı ile tanınmaya başlanmıştır. Bu iki tip halının, daha sonraki Uşak halıları ile olan teknik ve motif benzerliklerinden dolayı Uşak bölgesinde yapılmış oldukları kabul edilmektedir.

Üçüncü tip halılar ise eşit büyüklük ve değerde geometrik motiflerin üst üste sıralandığı, kare veya dikdörtgen bir bölümlenme gösterir. Bu bölümlenme şekli ile de hayvan figürlü halıların kompozisyon şemasına bağlanır. Dördüncü tip ise üçüncü tipin değişik bir şekli olup, üst üste sıralanma yerine, ortadaki büyük bir sekizgen etrafında daha küçük sekizgenlerin gruplanmasını verir. Geometrik şekiller ve kûfi yazılı bordürlerle Selçuklu ananesi yaşatılır. Üç ve dördüncü tip halılar daha sonraki Bergama halılarına geçişi sağlamış olup, Bergama bölgesinde yapılmışlardır. Bu dört tip halının Türk halı sanatındaki önemi çok büyüktür. Bir defa 15. yüzyıldan 16. yüzyıla geçişi sağlamışlardır. Ayrıca varlıklarını gelişmeleriyle zenginleştirerek 17. yüzyıla kadar sürdürmüşler ve hatta Bergama halıları adı altında, 18. yüzyılda da yaşatılmışlardır. Hayvan figürlü halılarla bağlantısı 18. yüzyıl Bergama halılarında, dolgu motifi olarak, tekrar ortaya çıkan küçük hayvan figürleri ile kuvvetlendirilmiştir. Böylece Türk halı sanatında gelişme zincirinin üçüncü halkası da sağlamlaştırılmıştır.

Türk halı sanatının klâsik devri olarak adlandırdığımız 16. ve 17. yüzyıl halıları, yeni bir şekil dünyasının kapılarını açmıştır. Selçuklu halılarının sağlam geometrik motifleri ile yarattığı ilk parlak devir yerine, 16. yüzyılda madalyon motifi ve zengin çeşitli bitkisel kompozisyonlu ikinci parlak devir gelmiştir. Bu değişiklikte muhakkak ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının genişlemesi, böylece İran Memlûk sanatı ile temasın önemli etkisi olmuştur. İran halı sanatında, kitap süsleme sanatının etkisiyle yepyeni bir halı şeklinin ortaya çıktığı bu devirde, Türk halı sanatı da bu gelişmenin dışında kalmamıştır. O devirde büyük bir gelişme gösteren kitap sanatında minyatür, tezhip ve cilt örneklerini şekillendiren nakkaşlar halı motiflerini de çizmişlerdir. Bu yeni motifler Türk halı sanatında yepyeni bir zenginleşmeyi sağlamıştır. Bu devrin halıları iki grup altında toplanmaktadır.

I. grup, Uşak halıları adını alan çok geniş bir gruptur. Bu halılarda madalyon motifi esas olmuştur. Fakat İran halılarından alınmış madalyon fikri Türk halı sanatında tamamen farklı bir şekilde uygulanmıştır. Madalyon şekillerine göre madalyonlu ve yıldızlı Uşak halıları adını alan tiplerden, madalyonların bütün Türk halılarına has olan, sonsuzluk prensibine göre sıralanması görülür. Bu grup halılar varlıklarını 18. yüzyıla kadar sürdürmüşlerdir. Özellikle 16. yüzyıl İtalyan ve 17. yüzyıl Hollanda ressamaları tarafından resmedilmişlerdir. Bordür ve zemin motiflerinde görülen benzerliklerden dolayı birçok halı tipleri Uşak halıları grubuna bağlanmaktadır. Özellikle be-

yaz zeminli halılar ve bazı çiçekli halılarda olduğu gibi. Bu halıların Gördes (Türk) düğümü ile yapılmış olması çiçek şekillerinin sert konturlarından belli olmaktadır. Uşak halıları madalyon motifinin kullanılmasına rağmen daha önceki halıların örneklerini de taşır. Özellikle madalyonların dolgularında kullanılan rumi ve palmetler, hatta az da olsa bordürlerde görülen kûfi yazılar bu bağlantının delilidir. Böylece Türk halı sanatının gelişme zincirindeki dördüncü halka tamamlanmıştır.

Klâsik devir Osmanlı halıları adı altında topladığımız II. grup halılar, Osmanlı saray halıları adını alırlar. Türk halı sanatında yepyeni bir teknik ve tamamen naturalist motiflerin kullanılmasıyla ortaya çıkan bir halı tipidir. Diğer Türk halılarından farklı olarak Osmanlı saray halılarında İran düğümü "Sine düğümü" kullanılmıştır. Bu halıların süslemesine hakim olan zengin detaylı bitkisel motifler, kıvrık yapraklar ve Türk çiçekleri adını alan, lâle, süm-bül, karanfil, gül ve bahar çiçekli dallar ancak İran düğümünün sağladığı teknik imkânla ve bu kadar zarif bir şekilde verildiği için bu düğüm tekniği tercih edilmiştir. Bu halıların ilk yapıldığı yer olarak 1517'den sonra Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına katılmış olan Mısır'da Kahire kabul edilmektedir. O zamana kadar Sine düğümü ile fakat bambaşka karakterde halılar yapılan Memlûk tezgâhlarında, İstanbul sarayından gönderilen örneklerle göre bu halılar yapılmaya başlanmıştır. Halılar Mısır'da bulunan ipek gibi ince bir yün ile yapılmıştır. Fakat 1585 tarihli bir fermanla belirtildiği gibi, III. Murad, 11 halı ustasını gerekli yün malzemeleri ile birlikte İstanbul'a çağırmişti. Bunların faaliyetleri hakkında bir şey bilinmemekle beraber, belki de İstanbul sarayına bağlı bir atölye tesis etmişlerdi. Yahut da ipek dokumaları ile meşhur Bursa'da çalışmışlardı. Çünkü bu tarihten sonra halıların malzemesinde de bir değişiklik olmuştur. Çözü ve atkılarda ipek kullanılmıştır. Bu geç halıların İstanbul veya Bursa tezgâhlarında yapılmış olduğu kabul edilmektedir. Osmanlı saray halılarında sonsuza doğru uzanan zemin örneği esas olmuş, Türk halılarına yabancı olan madalyon motifi, tali bir motif olarak bu zemin üzerine yerleştirilmiştir. Böylece sonsuza uzanan zemin dolgusu ile kapalı madalyon düzeni arasındaki aykırılık giderilmiştir. Osmanlı saray halılarının bir ilk merhalesi olmamıştır. Bunlar diğer Türk halıları gibi bir gelişme neticesinde değil, sonradan ortaya çıkmışlardır. Osmanlı saray üslubunu şekillendiren saray nakkaşlarının çizdiği örneklerle zenginleşmişlerdir. Devrin kumaş, çini, tezhip gibi çeşitli eserlerinde görülen üslup birliğinin halı sanatındaki temsilcileridir. Bu halılar 18. yüzyıla kadar sürmüş ve bundan sonra gene Uşak halılarına bağlanan bir grup içinde, fakat çok daha kabalaşmış örnekleri ile devam etmişlerdir. Böylece Türk halılarından, teknik ve motif bakımından, görünüşte tamamen ayrı olmakla beraber, öz bakımından ananeye bağlı kaldığı için, bu halı grubu da, Türk halısının gelişme zincirine beşinci halka olarak katılmaktadır.

Türk halı sanatı, sağlam bir geleneğe dayanan teknik ve motifleriyle 18. yüzyılda başlayan gerilemeye karşı koymuş, gelişmesini 19. yüzyıl sonuna kadar sürdürmüştür. Her yeni halı tipi, birbiri içinden gelişerek, zenginleşmiştir. Böylece Türk halı sanatı kendi içindeki kapalı gelişmesinde çeşitlenmiştir. Türk halı sanatının 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar süren gelişmesindeki bu düzen köklü ananesinin, yaratıcı kuvvetinde toplanmaktadır. Türk halı sanatının gelişmesi 19. yüzyıla kadar devam etmiştir. 1844'te Sultan Abdülmecit tarafından Hereke'de kurulan kumaş tezgâhlarına sahip fabrika, 1978'de yanmıştır. 1883'te Sultan Abdülhamit tarafından Halihane yaptırılmıştır. 100

halı tezgâhı da koydurulup halı üretimine geçilmiştir. Bu durum gene sarayın kontrolünde halı yapılmasını sağlayarak Türk halı sanatına yeni bir soluk getirmiştir. Burada yapıldığı bilinen halı ve seccadeler, başta İran olmak üzere, Memlûk ve Anadolu halılarının süsleme özelliklerini taşıyan karma bir üslup gösterirler. Bazılarında, ipek ve altın, gümüş tel kullanılmıştır. Çözgülerde pamuk ipliğinin de kullanıldığı örnekler vardır. Hereke halı ve seccadelerinde Gördes (Türk düğümü) ile beraber, Sine (İran düğümü) düğümüne benzeyen ve daha gevşek olan Hekim düğümü kullanılmıştır. Böylece İran halılarında görülen kıvrak hatlı motiflerin yapılmasına imkân sağlanmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki seccadelerin bir kısmı Hereke'de yapılmıştır. Sultan II. Mahmut zamanında Kumkapı yakınında dokuma imalathanesi olarak kurulan ve aslında fes imalatı yaptığı için Feshane adını alan kuruluş 1830'a kadar devam etmiştir. 1833-39 yıllarında genişletilerek Eyüp civarında Defterdar'a nakledilmiştir. Fabrika 1876'da askeri teşkilata, 1923'te Sanayi ve Maden Bankası'na, 1939'da Hereke gibi Sümerbank'a bağlanmıştır. Hereke ve Feshane halılarında, yapılan müessesenin adı, tarihi ve hatta usta isimleri de halının sağ üst kenarında yazılmaktadır. Feshane halılarında İran halılarından alınan desenler yanında, Avrupa halılarından alınan desenler, özellikle devir üslubunu yansıtan Barok ve Ampir motifleri taşıyan kaliteli halılar da yapılmıştır. Böylece, bu son devirde dahi, Avrupa halıları ile yarışabilecek üstünlükte halılar yapılabildiği anlaşılmaktadır. Buna karşılık çeşitli şehir ve kasabalardaki tezgahlarda ananevî desenleri sürdüren halılar yapılmaya devam etmiştir. Bugün dahi, bütün Anadolu'da ananevi desenleri ile Türk halı sanatının sağlam karakterini sürdüren halılar yapılmaktadır. Hereke'nin bir tablo zarafetindeki zarif çiçekli ipek ve yün halıları yanında, geometrik örnekli Anadolu halıları, devrin modern mimarisine üslup bakımından daha da uyan görünüşleri ile evlerin süslenmesinde beğeni kazanmakta ve tercih edilmektedir. Bütün yurdumuzda, Türk halılarının köklü geçmişinden kaynaklanan Türk düğümünün sağlamlığı, kök boyaların kullanılması ile, solmayan parlak renklerinin kullanıldığı halıların yapılması için haklı bir özen ve çaba gösterilmektedir.

Orta Anadolu'da Konya, Sivas, Kayseri yöresinde, Karapınar, Taşpınar, Lâdik, Sarayönü, Bünyan, Yahyalı, Kırşehir, Mucur, Şarkışla, Eskişehir, Sivrihisar; Batı Anadolu yöresinde Isparta, Bergama, Balıkesir, Çanakkale, Ezine, Yağcıbedir, Demirci, Uşak, Kula, Gördes, Milas; Güney Anadolu'da, Fethiye, Döşemealtı; Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, Kars, Erzurum, Van, Bitlis ve Siirt'te halı dokumaya özenle çalışılmaktadır. Bu çalışmaların Türk halı sanatının köklü geçmişine yaraşan geleneksel motiflerden kaynaklandırılarak değerlendirilmesi dileğimizdir.

- ASLANAPA, Oktay
"Seldschukische und osmanische Teppich - Kunst", **Türkische Kunst**,
Darmstadt, 1965, s. 49-52.
- ASLANAPA, Oktay
"Seccade", **İslâm Ansiklopedisi**, X, İstanbul, 1967, s. 305-306.
- ASLANAPA, Oktay
Turkish Art and Architecture, Londra, 1971 - New York, 1972, s. 291-301.
Seljuk and Ottoman Carpets.
- ASLANAPA, Oktay
Türk Halı Sanatı, İstanbul, 1972.
- ASLANAPA, Oktay - Yusuf DURUL
Selçuklu Halıları, İstanbul, 1973.
- ASLANAPA, Oktay
Türk Halı Sanatının Bin Yılı, İstanbul, 1987.
- ATALAY, Besim
Türk Halıcılığı ve Uşak Halıları, Ankara, 1967.
- BALLARD, J. F.
**Illustrated Catalogue of Ghiordes Rugs of the 17th and 18th Centuries
from the Collection of J.F. Ballard**, St. Louis, 1916.
- BALPINAR, B. - HIRSCH, U.
Vakıflar Museum Flatweaves - Flachgevebe, Wesel 1985.
- BARANSKI, H.
"Tierdarstellungen auf orientalischen Teppichen und ihre Beziehungen zu
Frühformen in Kunst und Kultur", **Heimtex**, 11, Herford, 1978.
- BARKAN, Ömer Lütfi
Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557), II. cilt, Ankara, 1979.
- BARNETT, R. D. - WATSON
"The World's Oldest Persian Carpet, Preserved for 2400 Years in Perpetual Ice
in Central Siberia - Astonishing New Discoveries from the Scythian Tombs of
Pazyrik", **The Illustrated London News**, 11 July 1953, s. 69-71.
- BARTELS, H.
"Überlegungen zum Muster anatolischer Gebetsteppiche", **Halı**, II/2, Londra,
1979.
- BATARI, Ferenc
Alte anatolische Teppiche - Aus dem Museum für Kunstgewerbe in Budapest,
Graz, 1974.
- BATARI, Ferenc
Török İmaszönyegek, Budapeşte, 1976.
- BATARI, Ferenc
"Turkish Rugs in Hungary", **Halı**, III/2, Londra, 1980, s. 82-90.
- BATARI, Ferenc
"Der 'Crivelli-Teppich'" **Ars Decorativa**, 8, Budapeşte, 1984, s. 5-13.
- BAYRAKTAROĞLU, Suzan
"Milas Halılarından Değişik Örnekler", **Kültür ve Sanat**, 1, Ankara, 1988, s.
56-59.
- BAYRAKTAROĞLU, Suzan
"Manzaralı ve Kuşlu Halılar", **Kültür ve Sanat**, 2, Ankara, 1989, s.76-78.

- BEATTIE, M. H.
"Antique Rugs at Hardwick Hall", **Oriental Art**, V, Londra, 1959, s. 52-61.
- BEATTIE, M. H.
"Background of the Turkish Rug", **Oriental Art**, IX/3, Londra, 1963, s. 3-10.
- BEATTIE, M. H.
"Britain and the Oriental Carpet", **Leeds Arts Calender**, 55, 1964, s. 4-15.
- BEATTIE, M. H.
The Rug in Islamic Art, Leeds, 1964.
- BEATTIE, M. H.
"Seven Centuries of Oriental Rugs", **Oriental Art**, XIV/3, Londra, 1968, s. 1-6.
- BEATTIE, M. H.
"Coupled-column Prayer Rugs", **Oriental Art**, XIV/4, Londra, 1968, s. 1-15.
- BEATTIE, M. H.
"Some Ottoman Rugs of the 16th and 17th Centuries", **Discovering Antiques**, Part 21, 1971, s. 498-501.
- BEATTIE, M. H.
"On the Making of Carpets", **Islamic Carpets from the Collection of Joseph V. Mc Mullan - Catalogue of an Arts Council Exhibition - Hayward Gallery - London 19 Oct. - 10 Dec. 1972**, s. 22-29.
- BEATTIE, M. H.
The Thyssen - Bornemisza Collection of Oriental Rugs, Ticino, 1972.
- BEATTIE, M. H.
"Some Rugs of the Konya Region", **Oriental Art**, XXIII/1, Londra, 1976.
- BEATTIE, M. H.
"Some Motifs in Anatolian Rugs - Ancestors and Descendents", **Hali**, II/2, Londra, 1979.
- BELL, Hamilton - R. M. RIEFSTAHL
Special Loan Exhibition of Carpets and other Textiles from Asia Minor - Pennsylvania Museum, Philadelphia, 1919.
- BELLINGER, L.
"Textiles Analysis : Pile Technique in Egypt and Near East", **Textile Museum Workshop Notes**, 12, Washington D.C., 1955.
- BENERLİ, R.
"XIII. Yüzyıldan Sonra Türk Halıcılığı", **Feshane - Mensucat Meslek Dergisi**, 4, İstanbul, 1949, s. 16.
- BENNET, Ian
Book of Oriental Carpets and Rugs, Londra, 1972.
- BIDDER, Hans
Carpets from Eastern Turkestan Known as Khotan, Samarkand and Kansu Carpets, G.M. Allen çevirisi, Tübingen, Wasmuth, 1964.
- BIERMAN, I. A.
"The Significance of Arabic Script on Carpets", **Hali**, V/I, Londra, 1982.
- BİLGİN, Ü.
"Saf Seccadeler", **Sanat Dünyamız**, III/6, İstanbul, 1977, s. 46-57.
- BODE, Wilhelm von
Vorderasiatische Knüpfeppiche aus älterer Zeit, Leipzig, 1902.
- BODE, Wilhelm von - Ernst KÜHNEL
Vorderasiatische Knüpfeppiche aus alter Zeit, Leipzig, 1914.

- BODE, Wilhelm von-Ernst KÜHNEL
Antique Rugs from the Near East, Ch. G. Ellis çevirisi, 3. basım, New York, 1922 - 4. basım, Braunschweig, 1958.
- BOGOLYUBOV, Andrei A.
Tapisseries du l'Asie Centrale faisant partie de la collection réunie par A. Bogulubow, St. Petersburg, 1908.
- BOGOLYUBOV, Andrei A.
Carpets of Central Asia, J.M.A. Thomson yayını, Fishguard, 1973.
- BRIGGS, A.
"Timurid Carpets - I. Geometric Carpets", **Ars Islamica**, VII, Ann Arbor, Michigan, 1940, s. 20-54.
- BRIGGS, A.
"Timurid Carpets - II. Arabesque and Flower Carpets", **Ars Islamica**, XI-XII, Ann Arbor, Michigan, 1946, s. 146-158.
- BRISCH, K.
"Die Rolle des Teppichs in der islamischen Kunst - The Role of the Carpet in Islamic Art", **Hali**, II/1, Londra, 1979.
- BRUGGEMANN, Werner-Harold BÖHMER
Teppiche der Bauern und Nomaden in Anatolien, Hannover, 1980.
- BRÜGGEMANN, Werner - Harold BÖHMER
Rugs of the Peasants and Nomads of Anatolia, Munich, 1983.
- BUSSAGLI, M.
"Steppe Cultures", **Encyclopedia of World Art**, XIII, Londra, 1967, s. 375-407.
- BURNHAM, D.K.
Warp and Weft, Toronto, 1980.
- CAMMANN, S.V.R.
"Symbolic Meanings in Oriental Rugs Patterns", **Textile Museum Journal**, III/3, Washington D.C., 1972, s. 5-54.
- CAMPANA, Michele
Il Tappeto Orientale, Milano, 1962.
- CAMPANA, Michele
Tappeti d'Oriente, Milano, 1966.
- CANTAY, Tanju
XVI.-XVII. Yüzyıllarda Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları, İstanbul, 1989.
- CHRUSZCZYNSKA, Jadwiga
Tkanina Turecka XVI - XIX w ze Zhirow Polskich - Muzeum Naradow, Fransızca özet: Zvolt Kiss, Varşova, 1983, s. 19-20.
- CITTONI, Elio
Tesori Ottomani del XV e XVII secolo, Milano, 1981.
- COLLINGWOOD, P.
The Techniques of Rug Weaving, London, 1968.
- COOTNER, C.
"Flatweaves and knotted-pile: An Historical Overview", **Flat woven Textiles, The Textile Museum**, Washington, D.C., 1981.
- ÇETİNTÜRK, Bige
"İstanbul'da XVI. Asır Sonuna Kadar Hassa Halı Sanatkârları", **Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri**, I, İstanbul, 1963, s. 715-731.

- DALL'OGGIO, M.
 "Transylvanian Rugs - Some Consideration and Opinions", **Halı**, I/3, Londra, 1978, s. 274-276.
- DENNY, Walter B.
 "Ottoman Turkish Textiles", **Textile Museum Journal**, III/3, 1972, s. 55-66.
- DENNY, Walter B.
 "Anatolian Rugs - An Essay on Method", **Textile Museum Journal**, III/4, 1973, s. 7-25.
- DENNY, Walter B.
Oriental Rugs - Cooper Hewitt Museum - Smithsonian Institution, 1979.
- DENNY, Walter B.
 "The Origin of the Designs of Ottoman Court Carpets", **Halı**, II/1, Londra, 1979, s. 6-11.
- DENNY, Walter B.
 "The Eastern Carpet in the Western World", **Halı**, VI/1, Londra, 1983, s. 46-50.
- DICKIE, J.
 "The Iconography of the Prayer Rug", **Oriental Art**, XVIII/1, Londra, 1972, s. 2-11.
- DILLEY, A.U. - M.S. DIMAND
Oriental Rugs and Carpets, New York, 1959.
- DIMAND, M.S.
A Handbook of Mohammedan Decorative Arts, New York, 1930.
- DIMAND, M.S.
 "Rugs of the Near East in the Metropolitan Museum", **Bulletin of the Metropolitan Museum of Art**, XXXIV, 1939, s. 90.
- DIMAND, M.S.
 "Mongol Prototypes of Anatolian Rugs of the 14th and 15th Centuries" **Atti del Secondo Congresso Internazionale di Arta Turca - Venezia 1963**, Napoli, 1964, s. 61-64.
- DIMAND, M.S.
Oriental Rugs in the Metropolitan Museum of Art, New York, 1973.
- DİRİK, Kâzım
 "Tapis d'Orient et tisserands turcs", **La Turquie Kémaliste**, 16, İstanbul, 1936, s. 19-22.
- DİRİK, Kâzım
Eski ve Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipleri Panoraması, İstanbul, 1938.
- DIYARBEKİRLİ, Nejat
Hun Sanatı, İstanbul, 1972.
- DIYARBEKİRLİ, Nejat
 "New Light on the Pazyryk Carpet", **Halı**, I/3, Londra, 1978, s. 216-221.
- DIYARBEKİRLİ, Nejat
 "Pazırık Halısı", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 32, İstanbul, 1984, s. 1-8.
- DODDS, D.R.
 "Anatolian Kilims from the Sivas Region", **Halı**, I/4, Londra, 1978, s. 319-324.
- DURUL, Yusuf
 "Halı ve Kilimlerde Kız Motifleri", **Türk Etnografya Dergisi**, I, Ankara, 1956, s. 91.

- DURUL, Yusuf
"Türkmen, Yürük, Afşar Halı ve Kilim Motifleri Üzerine Araştırma", **Türk Etnografya Dergisi**, II, Ankara, 1957, s. 65-66.
- DURUL, Yusuf
"XV. Asır Hayvan Motifli Halılara Dair Yeni Bir Örnek", **Türk Etnografya Dergisi**, V, Ankara, 1963, s. 9-11.
- DURUL, Yusuf
"Halılarda Küfiye Benzer Bordürler", **Türk Etnografya Dergisi**, VII-VIII, Ankara, 1966, s. 1-4.
- DURUL, Yusuf:
Baraj Gölü Çevresi Dokuma Sanatları, Ankara, 1969.
- DÜRRE, B.
"Teppiche im sog. kleinen Holbeinmuster", **Forschungen und Berichte**, 2, 1958, s. 68.
- EASTMANN, A. V.
"A Fragment of a Turkish Rug of Court Manufacture", **Bulletin of the Detroit Institute of Arts**, X, 1929, s. 53.
- EBUL-FIDA
el-Muhtasar fi tarihi'l-başar, 2 cilt, İstanbul, 1869-1870.
- EILAND, M. L., Jr.
"The Development of Village and Nomad Rug Designs", **Halı**, IV/4, Londra, 1982.
- (ELDEM), Halil Edhem - Gaston MIGEON
"Les collections du Vieux Sérail à Stamboul", **Revue Syria**, XI, Paris, 1930, s. 91-102.
- ELLIS, Charles Grant
"Gifts from Kashan to Cairo", **Textile Museum Journal**, I, Washington D.C., 1962, s. 33.
- ELLIS, Charles Grant
"A Soumak-woven Rug in a 15th Century International Style", **Textile Museum Journal**, I/2, Washington D.C., 1963, s.3-21.
- ELLIS, Charles Grant
"Mysteries of the Misplaced Mamluks", **Textile Museum Journal**, II/2, Washington D.C., 1967, s. 2-20.
- ELLIS, Charles Grant
"The Ottoman Prayer Rugs", **Textile Museum Journal**, II/4, Washington D.C., 1969, s. 5-22.
- ELLIS, Charles Grant
"Caucasian Carpets in the Textile Museum", **Forschungen zur Kunst Asiens - In Memoriam Kurt Erdmann**, İstanbul, 1970, s. 194-208.
- ELLIS, Charles Grant
"The 'Lotto' Pattern as a Fashion in Carpets", **Festschrift für Peter Wilhelm Meister**, Hamburg, 1975, s. 19-31.
- ELLIS, Charles Grant
"The Rugs from the Great Mosque of Divrik", **Halı**, I/3, Londra, 1978, s. 269-273.
- EMERKÜZ, F.
"Sivas Halıcılığında Yeni Bir Hamle", **Mensucat Meslek Dergisi**, 13, İstanbul, 1964.

- ENDERLEIN, V.
 "Ein Kleinasiatischer Teppich aus der Zeit um 1500" **Forschungen und Berichte - Staatliche Museen zu Berlin**, 9, Berlin, 1967.
- ENDERLEIN, V.
 "Zwei ägyptische Gebetsteppiche im Islamischen Museum", **Forschungen und Berichte - Staatliche Museen zu Berlin**, 13, Berlin, 1971, s. 715.
- ERDMANN, Hanna
 "Die Beziehung der vorosmanischen Teppichmuster zu den gleichzeitigen Ornamenten", **Hali**, I/3, Londra, 1978, s. 228-233.
- ERDMANN, Hanna
Anatolische Knüpfteppiche aus vier Jahrhunderten - Peter Bausback's Ausstellung Katalog, Einleitung: "Einführung unter die Geschichte der Türkischen Teppiche", Mannheim, 1978.
- ERDMANN, Hanna
 "Die historische Entwicklung des türkischen Teppich Zur Technik des Knüpfteppichs", **Türkische Kunst und Kultur aus osmanischer Zeit**, II. cilt, Frankfurt, 1985, s. 193-220.
- ERDMANN, Kurt
 "Orientalische Tierteppiche auf Bildern des XIV. und XV. Jahrhundert" **Jahrbuch der Preussischen Kunstsammlungen**, 50, 1929, s. 261-298.
- ERDMANN, Kurt
 "Some Observation of the so-called 'Damascus Rugs' ", **Art in America**, 19/1, 1930, s. 3-22.
- ERDMANN, Kurt
 "Zur Frage der ältesten orientalischen Teppiche", **Cicerone**, 22, 1930, s. 152-156.
- ERDMANN, Kurt
 "Ägyptische Teppiche", **Kunstwanderer**, 13, 1931, s. 196-200.
- ERDMANN, Kurt
Sammlung orientalischer Teppiche aus dem Besitz Exz. Schefik Pascha - Stambul, Versteigerungs Katalog 2041, R. Lepke, Berlin, 1931.
- ERDMANN, Kurt
Katalog der Ausstellung der Sammlung F. und M. Sarre im Städelischen Kunstinstitut, Frankfurt, 1932.
- ERDMANN, Kurt
 "Bereicherung der Teppichsammlung", **Berliner Museen**, LIV, 1933, s. 6-10.
- ERDMANN, Kurt
 "Zwei Medaillonteppeiche in der islamischen Abteilung", **Berliner Museen**, 56, 1935, s. 32-37.
- ERDMANN, Kurt
 "Neuerwerbung der islamischen Abteilung - Teppich der türkischen Hofmanufaktur", **Berliner Museen**, 58, 1937, s. 36-37.
- ERDMANN, Kurt
 "Kairo als Teppichzentrum", **Forschungen und Fortschritte**, 14, 1938, s. 207-210.
- ERDMANN, Kurt
 "Kairener Teppiche - Teil I. Europäische und islamische Quellen des 15. - 18. Jahrhundert", **Ars Islamica**, V, Ann Arbor, Michigan, s. 179-206.

- ERDMANN, Kurt
"Ein Teppichfragment des 15. Jahrhunderts", **"Berliner Museen"**, LXI, 1940, s. 47.
- ERDMANN, Kurt
"Kairener Teppiche - Teil II. Mamluken und Osmanenteppiche", **Ars Islamica**, VII, Ann Arbor, Michigan, 1940, s. 55-81.
- ERDMANN, Kurt
"Neuerwerbungen der islamischen Abteilung : Fragment eines 'Holbeintepichs' ", **Berliner Museen**, LXI, 1940, s. 48-50.
- ERDMANN, Kurt
"Neue orientalische Tierteppiche auf abendländischen Bildern des XIV. und XV. Jahrhunderts", **Jahrbuch der Preussischen Kunstsammlung** 63, 1941, s. 121-126.
- ERDMANN, Kurt
"Orientteppiche in deutschen Museen", **Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft**, 96, 1942, s. 393-417.
- ERDMANN, Kurt
Orientalische Teppiche aus vier Jahrhunderten - Ausstellung im Museum für Kunst und Gewerbe - Hamburg 22 August bis 22 Oktober, Hamburg, 1950.
- ERDMANN, Kurt
Oosterse-Tapijten 16e - 19e Eeuw Rijksmuseum, Amsterdam, 1951.
- ERDMANN, Kurt
"Zu einem anatolischen Teppichfragment aus Fostat", **Istanbuler Mitteilungen**, 6, İstanbul, s. 42-51.
- ERDMANN, Kurt
Arabische Schrifzeichen als Ornamente in der abendländischen Kunst des Mittelalters, Mainz, Weisbaden, 1954.
- ERDMANN, Kurt
Der orientalische Knüpfteppich - Versuch einer Darstellung seiner Geschichte, Tübingen, 1955, 1960, 1965.
- ERDMANN, Kurt
Der türkische Teppich des 15. Jahrhunderts - 15. Asır Türk Halısı, Haldun Taner çevirisi, İstanbul, 1957.
- ERDMANN, Kurt
"Orientteppiche im Besitz des Museums für Kunst und Gewerbe", **Festschrift für Erich Meyer zum 60. Geburtstag - 29 Oktober 1957**, 1959, s. 28-31.
- ERDMANN, Kurt
"Weitere Beiträge zur Frage der Kairener Teppiche", **Berliner Museen**, 9, 1959, s. 12-22.
- ERDMANN, Kurt
Oriental Carpets - An Essay on their History, Ch. G. Ellis çevirisi, New York, 1960.
- ERDMANN, Kurt
Oriental Carpets - An Account of their History, Londra, 1960. İkinci baskı 1962.
- ERDMANN, Kurt
"Das Türk ve Islam Museum in Istanbul", **Heimtex**, Mai 1961, s. 17-19.

- ERDMANN, Kurt
"Teppiche in türkischen Moscheen", **Heimtex**, Juni 1961, s. 15-18.
- ERDMANN, Kurt
"Teppiche in türkischen Museen", **Heimtex**, Juli 1961, s.13-15.
- ERDMANN, Kurt
"Teppiche in deutschen Museen", **Heimtex**, August 1961, s. 27-30.
- ERDMANN, Kurt
"Die Kriegsverluste der Berliner Museen - Verschollene Teppiche", **Heimtex**,
Dezember 1961, s. 17-22.
- ERDMANN, Kurt
"Neuere Untersuchungen zur Frage der Kairener Teppiche", **Ars Orientalis**,
IV, 1961, s. 65-105.
- ERDMANN, Kurt
Europa und der Orientteppich, Mainz, 1962.
- ERDMANN, Kurt
"Weniger bekannte Uschak Muster", **Kunst des Orients**, 4, Wiesbaden, 1963
s. 79-97.
- ERDMANN, Kurt
"Die Teppichsammlung des Hauses Bernheimer", **Heimtex**, Juli 1963,
s. 57-58.
- ERDMANN, Kurt
"Venedig und der Orientteppich", **Heimtex**, Oktober 1963, s. 37-42.
November 1963, s. 43-48.
- ERDMANN, Kurt
"Neuere Untersuchungen zur Frage der Kairener Teppiche", **Ars Orientalis**,
5, 1963, s. 184.
- ERDMANN, Kurt
"Die Teppichsammlung der Berliner Museen", **Jahrbuch der Stiftung
Preussischer Kulturbesitz**, Köln - Berlin, 1963-1964, s. 123-131.
- ERDMANN, Kurt
"Teppichausstellung seit 1890", **Heimtex**, Juni 1964.
- ERDMANN, Kurt
"Türkische Teppiche - I. Die Konya Teppiche", **Heimtex**, Juli 1964, s. 19-24.
- ERDMANN, Kurt
"Türkische Teppiche - II. Die anatolischen Tierteppiche", **Heimtex**, August
1964, s. 27-34.
- ERDMANN, Kurt
"Türkische Teppiche - III. Die sogenannten Holbeinteppiche", **Heimtex**,
September 1964, s. 43-50.
- ERDMANN, Kurt
"Türkische Teppiche - IV. Die 'Lotto' Teppiche", **Heimtex**, Oktober 1964, s.
39-43.
- ERDMANN, Kurt
"Als Teppich - Tourist in Istanbul", **Heimtex**, November 1964, s. 156-162.
- ERDMANN, Kurt
"Spanische Kopien osmanischer Teppiche", **Pantheon**, 23, 1965, s. 351-358.
- ERDMANN, Kurt
"Der türkische Teppich des 15. Jahrhunderts", **Türkische Kunst**, Darmstadt,
1965, s. 38-48.

- ERDMANN, Kurt
 "Türkische Gebetsteppiche im Tschil Sutun", **Dacca Museum Halini Kanta Bhattasali Commemoration Volume**, 1966, s. 87-93.
- ERDMANN, Kurt
Orientteppiche - 16. - 19. Jahrhundert - Bildkataloge des Kestner - Museum, IX, Hannover, 1966 (Bearbeitet von Hanna Erdmann, Vorarbeiten von Kurt Erdmann).
- ERDMANN, Kurt
Siebenhundert Jahre Orientteppich - Zu seiner Geschichte und Erforschung (Herausgegeben von Hanna Erdmann), Herford, 1966.
- ERDMANN, Kurt
Seven Hundred Years of Oriental Carpets, M.H. Beattie - H. Herzog çevirisi, Londra, 1970.
- ERDMANN, Kurt
The History of the Early Turkish Carpet, R. Pinner çevirisi, Londra, 1977.
- EREN, Muhittin Salih
 "Türk Halı ve Kilim Sanatı Üzerine Türkiye'de Yayımlanmış Araştırmaların Bibliyografyası", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 32, İstanbul, 1984, s. 189-203.
- ERKEN, Sabih
 "Eski Türk Halıları", **Önasya**, VII/76, Ankara, 1971, s. 14-15.
- ESKENAZİ, J.
 "Six Anatolian Rugs in Italian Private Collections", **Halı**, VI/3, 1984.
- ETTINGHAUSEN, Richard
 "Halı", **İslâm Ansiklopedisi**, V, İstanbul, 1950, s. 129-136.
- ETTINGHAUSEN, Richard
 "New Light on Early Animal Carpets", **Aus der Welt der islamischen Kunst-Festschrift für Ernst Kühnel**, Berlin, 1959, s. 93-116.
- ETTINGHAUSEN, Richard
Treasures of Turkey, Cenevre, 1966, s. 216-219 (Turkish Period, on carpets).
- ETTINGHAUSEN, Richard
 "Islamic Carpets - The Josef V. Mc Mullan Collection", **The Metropolitan Museum of Art Bulletin**, XXVIII, 1970.
- ETTINGHAUSEN, Richard - M. S. DIMAND - L. W. MACKIE - Ch. G. ELLIS
Prayer Rugs - The Textile Museum, Washington D.C., 1974.
- FISKE, Patricia L.
Prayer Rugs from Private Collections - An Exhibition held at the Textile Museum - Sept. 24-Dec. 14, 1974, Washington D.C., 1974.
- FORMENTON, Fabio
Oriental Rugs and Carpets, Londra, 1972.
- FRANSES, M. - R. PINNER
 "Portraits of King Henry VIII", **Halı**, III/3, 1981.
- FRANSES, M.
 "Portraits of King Renry VIII.", **Halı**, 6, No: 4, 1984.
- GEIJER, Agnes
 "Some Thoughts on the Problems of Early Oriental Carpets", **Ars Orientalis**, V, 1963, s. 79.

- GOLVIN, L.
"Les tapis nord-africains d'inspiration turque", **Atti del Secondo Congresso Internazionale di Arte Turca - Venezia 1963**, Napoli, 1965, s. 137-141.
- GOMBOS, Karoly - Zsuzsanna FARKASVÖLGYI
Régi Türkmen Szönyegek (Old Turkmenian Rugs), Budapeşte, 1975.
- GÖNÜL, Macide
"Türk Halı ve Kilimlerinin Teknik Hususiyetleri", **Türk Etnografya Dergisi**, II, Ankara, 1957, s. 69-85.
- GÖNÜL, Macide
"Türk Halı ve Kilimlerinden Sembolik Kuş Şekilleri", **Antropoloji**, 3, Ankara, 1965, s. 199.
- GÖNÜL, Macide
"Eski Türk Halılarında Motif Çeşitleri ve Özellikleri", **Mensucat Meslek Dergisi**, 19, s. 9-17.
- GÖRGÜNAY, Neriman
Doğu Yöresi Halıları, Ankara, 1976.
- GROTE-HASENBALG, Werner
Der Orientteppich, Berlin, 1922.
- GÜVEMLİ, Zahir - Can KERAMETLİ
Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, İstanbul, 1974.
- HAACK, Hermann
Oriental Rugs - An Illustrated Guide, G.C. Wingfield Digby Çevirisi, Londra, 1960.
Halı Semineri Özel Sayısı, Sümerbank, V, İstanbul, 1965.
- HAKSINS, John F.
"Pazyrik - The Valley of the Frozen Tombs", **Needle-Bobbin Club Bulletin**, 40/1-2, 1956, s. 36.
- HEIN, W.
"Türkische Mihrabteppiche", **Alte und Moderne Kunst**, III/3, 1958, s. 23-25.
- HEINZ, Dora
Alte Orientteppiche, Darmstadt, 1956.
- HEMPEL, Rose - M.G. PREYSING
"Alte Orient Teppiche", **Museum für Kunst und Gewerbe - Grosse Bilderheft**, 2, Hamburg, 1970.
- HUBEL, Reinhard G.
Ullstein Teppichbuch - Eine Teppichkunde für Käufer und Sammler, Berlin - Frankfurt, 1965.
- İBN BATTUTA
Tuhfetun nuzzar fî garâi'bi'l-emsar, Mehmed Şerif Paşa çevirisi, İstanbul, 1335.
- İNALCIK, H.
"The Yürüks - Their Origins, Expansion and Economic Role", **Oriental Carpet and Textile Studies**, II, Londra, 1986.
- IRWIN, R.
"Egypt, Syria and Their Trading Partners with Special Reference to Carpets", **ICOC (International Conference on Oriental Carpets)**, 1983.
- İŞLEK, S.
"Ankara Etnografya Müzesi'ndeki Nomad Karakterli Halılar", **Vakıflar Dergisi**, VIII, Ankara, 1969, s. 273-281.

- ITEN-MARÍTZ, J.
Der anatolische Teppich, Münih, 1975.
- JACOBSEN, Charles W.
Oriental Rugs - A Complete Guide, Tokyo, 1962.
- JACOBY, Heinrich
 "Teppiche im ewigen Eis", **Orion**, 9-10, 1954, s. 337-342.
- JONES, Q. - I. PLAXTON
 "Tradition of the Prayer Rugs", **The Antiquarium**, X/I, 1928, s. 60-64.
- JUBIN, A.
 "Tapis turcs en Hongrie", **Art et Décoration**, XLVII, 1925, s. 91.
- KENDRICK, A. F.
Guide to Collection of Carpets - Victoria and Albert Museum, Londra, 1920.
- KENDRICK, A. F.
Notes on Carpet Knotting and Weaving, Londra, 1920.
- KENDRICK, A. F. - C. E. C. TATTERSALL
Handwoven Carpets - Oriental and European, 2 cilt, Londra, 1922.
- KENDRICK, A. F. - C. E. C. TATTERSALL
Fine Carpets in the Victoria and Albert Museum, Londra, 1924.
- KERİMOV, Lativ
Azerbaycan Halıları, Rusça, I. cilt, Bakû - Leningrad, 1961.
- KERİMOV, Lativ
Azerbaycan Halıları, Rusça, II-III. ciltler, Bakû, 1983.
- KHLOPIN, I. N.
 "The Manufacture of Pile Carpets in Bronze Age Central Asia", **Halı**, V/2, 1982.
- KING, Donald
The Carpets in the Exhibition Hayward Gallery, Londra, 1983.
- KING, Donald and Sylvester
The Eastern Carpet in the Western World from the 15th to the 17th Century, Londra, 1983.
- KISS, Ledacs A.
 "The Pazyryk Carpet - A Wonder of Antique Carpet Knotting", **Pazyryk** I/1, Brüksel, 1968, s. 14-19.
- KOSSWIG, Leonore
 "Anadolu'da Dokuma Yaygılar", **Türkiyemiz**, 5, İstanbul, s. 27-33.
- KUBAN, Doğan
100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi, İstanbul, 1970.
- KUDERNA, J.
 "Turkmenen Teppiche", **Orientalisches Archiv**, II, 1911-1912, s. 11-16.
- KÜHNEL, Ernst
 "Die Entwicklung des Orientteppichs", **Die Kunstwelt**, III, 1914, s. 441-460.
- KÜHNEL, Ernst
 "Die Entwicklung des Orientteppichs", **Der Sammler**, 1921, s. 163-167, 201-205.
- KÜHNEL, Ernst
 "Das Sammeln von Orientteppichen", **Sammlerkabinett**, III/2-3, 1924, s. 1-4.

- KÜHNEL, Ernst
 "Das Ewqaf Museum in Konstantinopel", **Zeitschrift für bildende Kunst**,
 LVIII, 1924, s. 41-50.
- KÜHNEL, Ernst
 "Ein neuerworbener Holbeinteppeich", **Berliner Museum**, LI, 1930, s.
 140-145.
- KÜHNEL, Ernst
Die Sammlung türkischer und islamischer Kunst im Tschinili Köschk,
 Berlin - Leipzig, 1938.
- KÜHNEL, Ernst - Louisa BELLINGER
Catalogue of Spanish Rugs - 12th to 19th Century - The Textile Museum,
 Washington D.C., 1953.
- KÜHNEL, Ernst - Louisa BELLINGER
**The Textile Museum - Catalogue Raisonné - Cairene Rugs and others
 Technically Related - 15th Century - 17th Century**, Washington D.C., 1957.
- LAMM, Carl Johann
 "The Marby Rug and some Fragments of Carpets found in Egypt", **Svenska
 Örientsällskapets Arsbok**, Stockholm, 1937, s. 51-130.
- LAMM, Carl Johann
 "Ein türkischer Wappenteppich in schwedischem Besitz", **Kunst des
 Orients**, II, Wiesbaden, 1955, s. 59-68.
- LAMM, Carl Johann
Carpet Fragments, Uddevalla, 1985.
- LANDREAU, Anthony N. - W.R. RICKERING
**From the Bosphorus to Samarkand - Flatwoven Rugs - The Textile
 Museum**, Washington D.C., 1969.
- LANDOLT, H.
 "Gedanken zum islamischen Gebetsteppich", **Festschrift Alfred Bühler
 Basel**, 1965, s. 243-256.
- LARSON, Knut
Rugs and Carpets of the Orient, Londra, 1966.
- LAYER, Karoly
Régi Kisázsiai Szönyegek Kiallítása, Budapest, 1935.
- LEFEVRE, Jean - John THOMPSON
Turkish Carpets from the 16th to the 19th Century, Londra, 1977.
- LESSING, Julius
**Altorientalische Teppichmuster nach Bildern und Originalen des XV. und
 XVI. Jahrhunderts**, Berlin, 1877.
- LITTLE, D. P.
 "Data from the Haram Documents on Rugs in late 14th Century Jerusalem",
ICOC (International Conference on Oriental Carpets), Historical Paper in
 Draft, London 1983.
- LITTLE, D. P.
 "Data from the Haram Documents on Rugs in Late 14th Century Jerusalem",
Oriental Carpet and Textile Studies, II, Londra, 1986.
- LOREY, E.
 "Le Tapis d'Avignon", **Gazette des Beaux - Arts**, 1932, s. 160.
- MACEY, R. E. G.
Oriental Prayer Rugs, Londra, 1961.

- MACKIE, Louise W.
The Splendor of Turkish Weaving - The Textile Museum, Washington D.C., 1973.
- MACKIE, Louise W.
 "A Turkish Carpet with Spots and Stripes", **Textile Museum Journal**, IV, Washington D.C., 1976.
- MACKIE, Louise W.
 "Two Remarkable Fifteenth Century Carpets from Spain", **Textile Museum Journal**, Washington D.C., 1977.
- MARCO POLO
La description du monde, L. Hambis çevirisi, Paris, 1955.
- MARTIN, F.R.
 "The Classification of Oriental Rugs", **Burlington Magazine**, VIII, 1905-1906, s. 35.
- MARTIN, F.R.
A. History of Oriental Carpets Before 1800, 2 cilt, Viyana, 1908.
- MAY, C.T. Delabere
 "Ghiordes Prayer Rugs", **Burlington Magazine**, XXXIX, 1921, s. 54.
- M c. MULLAN, J. V.
 "The Turkey Carpet in Early America", **Antiques**, LXV, 1954, s. 220.
- M c. MULLAN, J. V.
 "Birkaç Eski Türk Köy Halısı", **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi - Ankara 19-24 Ekim 1959 - Kongreye Sunulan Tebliğler**, Ankara, 1962, s. 291-292.
- M c. MULLAN, J. V.
 "The Earliest Turkish Rugs", **Atti del Secondo Congresso Internazionale di Arte Turca - Venezia 1963**, Napoli, 1965, s. 189-190.
- M c. MULLAN, J. V.
Islamic Carpets, New York, 1965.
- M c. MULLAN, J. V.
 (Introduction by) **Turkish Rugs - An Exhibition Sponsored by The Washington Hajji Baba, The Rug Society of Washington D.C. Inc. in Cooperation with The Textile Museum - May 26-Sept. 1968**, Washington O.C., 1968.
- MAHIR, S.
 "Berichte aus den neuen Grabungen bei Fustat", Arapça, **Magazine of the Faculty of Archaeology**, I, Kahire, 1976, s. 95-124.
- MEHMETOĞLU, M. A.
 "Türk veya Anadolu Halıları", **İslâm Ansiklopedisi**, IV, İstanbul, 1945, s. 136.
- MELLAART, J.
 "Some Notes on the Prehistory of Anatolian Kilims", B. Frauenknecht, **Early Turkish Tapestries** adlı yayında, Nürnberg, 1984.
- MERİÇ, Fıfki Melûl
 "Beyazıd Camii Mimarı - II. Sultan Beyazıd Devri Mimarları ile Bazı Binaları - Beyazıd Camii ile Alâkalı Hususlar, Sanatkârlar ve Eserleri, Kalıçebaf (Halı Dokuyucu)", **Yıllık Araştırmalar Dergisi**, II, Ankara, 1957, s. 4-77.
- MIGEON, Gaston
La Collection Kelekian, Paris, 1907.

- MILLER, A. A.
 "A Turkish Carpet from the 16th Century", Rusça, **State Hermitage Proceedings**, XIX, Leningrad, 1960, s. 44-47.
- MILLS, John
Carpets in Pictures, Londra, 1975.
- MILLS, John
 "Early Animal Carpets in Western Paintings", **Halı**, I/3, Londra, 1978, s. 234-243.
- MILLS, John
 "Small Pattern Holbein Carpets in Western Paintings", **Halı**, I/4, Londra, 1978, s. 326-334.
- MILLS, John
 "East Mediterranean Carpets in Western Paintings", **Halı**, IV/1, Londra, 1981.
- MILLS, John
Carpets in Paintings, Londra, 1981.
- MILLS, John
 "The Comings of the Carpets to the West", **The Eastern Carpet in the Western World - Hayward Gallery**, Londra, 1983, s. 11-124.
- MONGAIT, A. C.
Archeology in the USSR, Moskova, 1959. Londra, 1961.
- MOSTAFA, Mohammed
Turkish Prayer Rugs - Collection of the Museum of Islamic Art, Kahire, 1953.
- MOSTAFA, Mohammed
 "Kahire Koleksiyonlarında Bulunan Türk Sanatı Şaheserleri", **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi - Ankara 19-24 Ekim 1959 - Kongreye Sunulan Tebliğler**, Ankara, 1962, s. 300-305.
- MUMFORD, J. K.
Oriental Rugs, 4. baskı, New York, 1915.
- NEUGEBAUR, R. - S. TROLL
Handbuch der orientalischen Teppichkunde, Leipzig, 1930.
- ORENDI, Julius
Das Gesamtwissen über Antike und neue Teppiche des Orients, 3 cilt, Viyana, 1930.
Oriental Rugs - The Kalman Collection - The Royad Ontorio Museum, Ontori.
Orientteppiche und Nomaden Knüpfarbeiten vergangener Jahrhunderte - Sammlung R.G. Hubel, Wiesbaden, 1969.
- OTTO-DORN, Katherina
Die Kunst des Islam, Baden-Baden, 1964.
- ÖNDER, Mehmet
 "Konuşan Türk Halıları", **Türk Kültürü**, III/29, Ankara, 1965, s. 340-343.
- ÖNDER, Mehmet
 "Seldschukische Teppiche aus Konya", **Türkische Kunst**, Darmstadt, 1965, s. 36-38.
- ÖNDER, Mehmet
 "Selçuklu Devri Konya Halıları", **Türk Etnografya Dergisi**, 7-8, Ankara, 1965, s. 46-49.

- SARRE, Friedrich - H. TRENKWALD
Altorientalische Teppiche, 2 cilt, Viyana - Leipzig, 1926 - 1928.
- SAYNAÇ, A.
 "13. Yüzyıl Türk Halıları", **Sümerbank**, V/55-57, Ankara, 1966, s. 67-69.
- SAYNAÇ, A.
 "13. - 14. ve 15. Yüzyıl Anadolu Hayvan Halıları", **Sümerbank**, VI/61 - Ankara, 1966, s. 21-23.
- SCHEUNEMANN, B.
 "Eine unbekannte Teppichgattung", **Kunst des Orients**, III, 1959, s. 78-89.
- SCHLOSSER, Ignaz
Der schöne Teppich im Orient und Okzident, Heidelberg, 1960.
- SCHLOSSER, Ignaz
The Book of Rugs - Oriental and European, New York, 1963.
- SCHMUTZLER, Emil
Altorientalische Teppiche in Siebenbürgen, Leipzig, 1933.
- SCHURMANN, Ulrich
Bilderbuch für Teppichsammler mit einem Vorwort von Prof. Dr. Kurt Erdmann, Münih, 1960.
- SCHURMANN, Ulrich
Caucasian Rugs, Braunschweig - Londra, 1965.
- SCHURMANN, Ulrich
Oriental Carpets, Londra, 1965.
- SCHURMANN, Ulrich
Islamische Teppiche - J.V. Mc Mullan Collection New York, Frankfurt, 1968.
- SCHUSTER, C.
 "Some Comparative Considerations about Western Asiatic Carpet Designs", **Artibus Asiae**, IX, 1946, s. 68, 321.
- SERGEANT, R. B.
Islamic Textiles - Materials for a History up the Mongol Conquest, Beyrut, 1977.
- SEYİRCİ, Musa
 "Döşemealtı Yöresi Halılarından İlginç Bir Örnek", **Kültür ve Sanat**, 3, Ankara, 1989, s. 82-84.
Splendeur de l'art turc - Musée des Arts Décoratifs, Paris, 1953.
- SPUHLER, Friedrich
Islamic Carpets and Textiles in the Keir Collection, Londra, 1978.
- SPUHLER, F. - H. KÖNIG - M. VOLKMAN
Old Eastern Carpets, Münih, 1978.
- SPUHLER, Friedrich
 "Uncomfortable Questions about Unknown Turkish Carpets in the Berlin Collection", **Halı**, IV/4, Londra, 1982.
- SPUHLER, Friedrich
Die Orientteppiche im Museum für Islamische Kunst Berlin, Münih, 1987.
- SÜMER, Faruk
 "Anadolu'daki Türk Halıcılığına Dair En Eski Tarihi Kayıtlar", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 32, İstanbul, 1984, s. 44-51.

TANSUĞ, Sahiba

"Yılanlı Halının Hikâyesi", **Türkiyemiz**, 3, İstanbul, 1971, s. 42-43.

TATTERSALL, C. E. C.

"A XVIIIth Century Asia Minor Carpet and a Group of Rugs Akin to it"
Burlington Magazine, XXVII, 1920, s. 201.

TEZCAN, Hülya

"Osmanlı Saray Yaygıları, Nihaliler, Seccadeler, Yolluk ve Duvar Askıları",
Kültür ve Sanat, 1, Ankara, 1988, s. 50-55.

THOMPSON, J.

"Turkmen Carpet Weavings", **Turkmen Tribal Carpets and Traditions**, L.W. Mackie ve J. Thompson yayını, Washington D.C., 1980.

THOMPSON, J.

"Über zentralisierte Muster", E. Hermann, **Von Konya bis Kokand**, Münih, 1980.

THOMPSON, J.

"Medallion Carpets of Ushak - Inheritance from the Timurid and Turkoman Dynasties", **The Sarre Mamluk**, Londra, 1980.

THOMPSON, J.

Carpet Magic, Londra, 1983.

THOMPSON, W. G.

"Turkish Carpets", **Apollo**, III, 1926, s. 292.

TROLL, Siegfried

"Damaskus - Teppiche", **Ars Islamica**, IV, Ann Arbor, Michigan, 1937, s. 201.

TROLL, Siegfried

Altorientalische Teppiche - Österr. Museum für angewandte Kunst, Viyana, 1951.

TURKHAN, Kudret H.

Islamic Rugs, Londra, 1968.

Turkish Rugs - The Textile Museum, Washington D.C., 1968.

Turkish Rugs from Private Collections - The Textile Museum, Washington D.C., 1973.

Türk El Sanatları, İstanbul, 1969.

Türkische Kunst - Historische Teppiche und Keramik - Eine Ausstellung des Deutschen Kunstrates, Darmstadt, 1965.

TZAREVA, E.

Carpets and Rugs of Central Asia, Londra, 1984.

VEGH, J. - Ch. LAYER

Tapis turcs provenant des églises et collections de Transsylvanie, Paris, 1925.

VIALE, Mercedes - Vittorio VIALE

Arazzi e Tappeti antichi, Torino, 1952.

WIET, G.

Exposition de tissus et tapisserie du Musée Arabe du Caire (VII.-XVII siècles) - Période musulmane - Musée des Gobelins, Paris, 1935.

WORELL, W. H.

"On Certain Arabic Terms for Rugs", **Ars Islamica**, I, Ann Arbor, Michigan, 1934, s. 219.

WULFF, Heinrich

Collection of Oriental Carpets and Rugs, Kopenhag, 1934.

YETKİN, Şerare

"Yurdumuzdaki Müzeler ve Camilerde Bulunan Değerli Halılar", **Türk Kültürü**, I/4, Ankara, 1963, s. 21-28.

YETKİN, Şerare

"İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde Bulunan Bazı Halılar ve Rönesans Ressamlarının Eserleri", **Türk Kültürü Araştırmaları**, 2, Ankara, 1964, s. 208-222.

YETKİN, Şerare

"Türk Kilim Sanatında Yeni Bir Grup - Saray Kilimleri", **Belleten**, XXXV, Ankara, 1971, s. 217-228.

YETKİN, Şerare

"İstanbul'da Hekimoğlu Ali Paşa Camii'nden Hayvan Figürlü Bir Türk Kilimi", **Vakıflar Dergisi**, IX, Ankara, 1971, s. 327-329.

YETKİN, Şerare

"Yeni Bulunan Hayvan Figürlü Halıların Türk Sanatındaki Yeri", **Sanat Tarihi Yıllığı**, V, İstanbul, 1973, s. 291-307.

YETKİN, Şerare

Türk Halı Sanatı, İstanbul, 1974.

YETKİN, Şerare

"Osmanlı Saray Halılarından Yeni Örnekler", **Sanat Tarihi Yıllığı**, VII, İstanbul, 1977, s. 143-164.

YETKİN, Şerare

Early Caucasian Carpets in Turkey, Londra, 1978.

YETKİN, Şerare

Historical Turkish Carpets, İstanbul, 1981.

YETKİN, Şerare

"Türk Halı Sanatından Bir Teknik Özellik", **Vakıflar Dergisi**, XVI, Ankara, 1982, s. 119-123.

YETKİN, Şerare

"Selçuklu Halıları ile İlgili Yeni Buluntular", **Konya**, Ankara, 1984, s. 65-68.

YETKİN, Şerare

"Türk Halı Sanatında Yeni Bir Halı Tipi", **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, II/4, İstanbul, 1989, s. 3-6.

YILDIZ, Hakkı Dursun

İslâmiyet ve Türkler, İstanbul, 1980.

YOHE, R.S. - Mc Coy JONES

Turkish Rugs, Washington D.C., 1968.

ZACHARIADOU, Elizabeth A.

Trade and Crusade - Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415), Venedik, 1983, s. 159-173.

ZICK, Johanna

"Eine Gruppe von Gebetsteppichen und ihre Datierung", **Berliner Museen**, XI/1, 1961, s. 6-14.

ZICK, Johanna

"Koptische Musterelemente und mamlukische Knüpfteppiche", **Jahrbuch der Hamburger Kunstsammlungen**, VII, 1962, s. 93.

- ZICK, J o h a n n a
 "Der osmanische Dekorationsstil", **Bustan**, V/4, 1964, s. 35-46.
- ZICK-NISSEN, J o h a n n a
 "Ein mamlukisches Wirkteppichfragment", **Berliner Museen N.F.**, XIV/2, 1964, s. 43-44.
- ZICK-NISSEN, J o h a n n a
 "Das Wolkenbandmotiv als Kompositionselement auf osmanischen Teppichen", **Berliner Museen N.F.**, XVI/1, 1966, s. 11-17.
- ZICK-NISSEN, J o h a n n a
 "Der Knüpfteppich von Pazyrik und die Frage seiner Datierung", **Archaeologischer Anzeiger**, Berlin, 1966, s. 569-581.
- ZICK-NISSEN, J o h a n n a
 "Eine Kunsthistorische Studie zum Ältesten erhaltenen Knüpfteppich islamischer Zeit", **Halı**, I/3, Londra, 1978, s. 222-229.
- ZIGURA, A l e x a n d r a
Covoare turcesti din colectia muzeuli, Bükreş, 1966.

- Resim : 23 — Holbein I. tipe giren halı, Rafaelino del Garbo'nun evvelce Berlin Staatliche Museen'de bulunup harp sırasında yanmış olan bir resminde.
- Resim : 24 — Holbein I. tipe giren halı, Genç Hans Holbein'in "Tüccar Georg Gisze" resmi, Berlin, Staatliche Museen.
- Resim : 25 — Holbein I. tipe giren halı, Marc Gheeraedts'e atfedilen ve "Somerset House'da Konferans" isimli tablo, 1604 tarihli, Londra, National Portrait Gallery.
- Resim : 26 — Herat ekolüne ait bir minyatürdeki halı tasviri, 15. yüzyıl, İstanbul Topkapı Sarayı, H.2153.
- Resim : 27 — Tekke Türkmen halısı, 19. yüzyıl, Berlin Staatliche Museen.
- Resim : 28 — Bir İsviçre işlemesi, 1533 tarihli, Zürih, Landes Museum.
- Resim : 29 — Holbein I. tipin kopyası bir İspanyol halısı, 15. yüzyıl sonu, Boston, Museum of Fine Arts.
- Resim : 30 — Holbein II. tipe giren halı —Lotto halısı— (Uşak) 17. yüzyıl, evvelce W.V. Bode Koleksiyonu'nda.
- Resim : 31 — Holbein II. tipe giren halı —Lotto halısı— Lorenzo Lotto'nun bir resminde, Venedik San Giovanni di Paolo Kilisesi'nde.
- Resim : 32 — İspanya halısı, 16. yüzyıl, Kuzey Amerika'da bir antikacıda.
- Resim : 33 — Theseide yazmasının takdim sayfasındaki bir minyatür, 15. yüzyılın üçüncü çeyreği, Viyana, Hofbibliothek.
- Resim : 34 — Holbein III. tipe giren halı, (Bergama) 16. yüzyıl, Berlin, Staatliche Museen.
- Resim : 35 — Holbein III. tipe giren halı, (Bergama) 16. yüzyıl, Carlo Crivelli'nin bir resminde, Londra, National Gallery.
- Resim : 36 — Holbein III. tipe giren halı, Domenico Ghirlandaio'nun bir resminde, Floransa, Uffizi Galerisi'nde.
- Resim : 37 — Holbein III. tipe giren halı (Bergama), Genç Hans Holbein'in "Meryem ve Basel Belediye Reisiyle Ailesi" isimli resmi, Dresden, Gemäldegalerie.
- Resim : 38 — Dük René d'Anjou'a ait 1460 tarihli bir Fransız minyatürü, Viyana, National Bibliothek.
- Resim : 39 — Bir Kelile ve Dimne minyatürlü yazmasından, III. tipe benzeyen halı tasviri, Kahire, Millet Kütüphanesi'nde.
- Resim : 40 — Baklava şemalı halı, Jan Van Eyck'in bir resminde, Dresden Gemäldegalerie.
- Resim : 41 — Kancalı sekizgenli halı, 15. yüzyıl, Hans Memling'in bir resminde, Viyana, Hofmuseum Gemäldegalerie.
- Resim : 42 — Geometrik örnekli halı, 18. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Resim : 43 — Madalyonlu Uşak halısı, 16. yüzyıl, Hamburg, Museum für Kunst und Gewerbe.
- Resim : 44 — Madalyonlu Uşak halısı, 16. yüzyıl sonu, Batı Berlin, Staatliche Museen.
- Resim : 45 — Madalyonlu Uşak halısı, Jan Vermeer'in bir enteryör resminde, Londra, Buckingham Palace.
- Resim : 46 — Madalyonlu Uşak halısı, Gerarth Terborch'un bir enteryör resminde, Londra, National Gallery.
- Resim : 47 — Yıldızlı Uşak halısı, 1584 tarihli, Montagu armalı, Duke of Buccleuch-Queensberry Koleksiyonu'nda.
- Resim : 47a — Aynı halıdan detay.
- Resim : 48 — Yıldızlı Uşak halısı, 16. yüzyıl, Paris Bordone'nin 1533 tarihli bir resminde, Venedik, Accademia di Belle Arti.
- Resim : 49 — Tekrarlayan aynı biçim madalyonlu Uşak halısı, 17. yüzyıl, evvelce Berlin, Staatliche Museen'de idi.
- Resim : 50 — Yıldızlı Uşak halılarından gelişen değişik sıralı tip, 17. yüzyıl, Berlin, Staatliche Museen.
- Resim : 51 — Çiçekli Uşak halısı, (baklava şemalı), 17. yüzyıl, evvelce Berlin, Staatliche Museen'de (Harp sırasında yanmıştır).
- Resim : 52 — Çiçekli Uşak halısı, (baklava şemalı), 17. yüzyıl, Hamburg, Museum für Kunst und Gewerbe.

- Resim : 53 — Beyaz zeminli "kuşlu halı" (Uşak), Alessandro Varotari'nin bir resminde, Leningrad, Hermitaj.
- Resim : 54 — "Kuşlu halı" Clouet ekolüne ait bir resim, 16. yüzyıldan kopya, Madrid, Lazaro Koleksiyonu.
- Resim : 55 — "Kuşlu halı" (Uşak), 17. yüzyıl başı, Lemberg Başpiskoposu Jan Andrzej Prochrick'in arması ile, Stockholm, Lundgren Koleksiyonu.
- Resim : 56 — Beyaz zeminli post motifli halı (Uşak), 17. yüzyıl, Konya Mevlâna Müzesi.
- Resim : 57 — Beyaz zeminli post motifli halı (Uşak), 18. yüzyıl sonu, Konya Mevlâna Müzesi.
- Resim : 58 — Kırmızı zeminli, post motifli halı (Uşak), 18. yüzyıl, Münih, L.Bernheimer K.G. Koleksiyonu.
- Resim : 59 — Bergama halısı, Holbein IV. tip, 17. yüzyıl, Alanya Müzesi.
- Resim : 60 — Bergama halısı, 18. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Resim : 61 — Holbein III. tipe giren halı (Bergama), 18. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Resim : 62 — Bergama halısı, 17. yüzyıl sonu, evvelce Berlin, Pohlmann Koleksiyonu'nda.
- Resim : 63 — Osmanlı saray halısı, yuvarlak masa örtüsü, 16. yüzyıl Washington, Corcoran Art Gallery.
- Resim : 64 — Osmanlı saray halısı, haç biçimli masa örtüsü (armalı), 16. yüzyıl, San Gimignano Museo Civico.
- Resim : 65 — Osmanlı saray halısı, 16. yüzyıl ilk yarısı, Washington Textile Museum.
- Resim : 66 — Osmanlı saray halısı, 16. yüzyıl ilk yarısı, Floransa, bir antikacıda.
- Resim : 67 — Osmanlı saray halısı, 16. yüzyıl ilk yarısı, Londra, Victoria and Albert Museum.
- Resim : 68 — Osmanlı saray halısı, 16. yüzyıl, Berlin, Staatliche Museen (1945'te yanmış).
- Resim : 69 — Osmanlı saray halısı, 16. yüzyıl, Berlin, Staatliche Museen (1945'te yanmış.)
- Resim : 70 — Bir cilt kapağı, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi.
- Resim : 71 — Osmanlı saray halısı, 16. yüzyıl, Düsseldorf, Kunstsammlungen der Stadt.
- Resim : 72 — Osmanlı saray halısı, 16. yüzyıl, evvelce Münih, L. Bernheimer Koleksiyonu'nda idi.
- Resim : 73 — Osmanlı saray halısı, 16. yüzyıl, Münih, L.Bernheimer Koleksiyonu.
- Resim : 74 — Osmanlı saray halısı, 17. yüzyıl, Viyana, Prens Paar Koleksiyonu.
- Resim : 75 — Osmanlı saray halısı, 16. yüzyıl, Viyana Museum für Angewandte Kunst.
- Resim : 76 — Osmanlı saray halısı, 17. yüzyıl, Washington, Textile Museum.
- Resim : 77 — Osmanlı saray halısı, 17. yüzyıl, Londra, Victoria and Albert Museum.
- Resim : 78 — Osmanlı saray halısı, 17. yüzyıl, Paris, Musée des Arts Décoratifs.
- Resim : 79 — Osmanlı saray halısı, 17. yüzyıl, Washington, Textile Museum.
- Resim : 80 — Osmanlı saray halısı, 17. yüzyıl, Berlin, evvelce özel koleksiyonda.
- Resim : 81 — Osmanlı saray halısını kopya eden bir Polonya halısı, Kretkowski ve Guldensztern arması ile, Münih, Bayerisches National Museum.
- Resim : 82 — Anadolu halısı, 17. yüzyıl, St. Louis Museum of Art.
- Resim : 83 — Anadolu halısı, Marco D'Angeli Detto il Moro'nun bir resmi, Venedik Academia di Belle Arti.

DESEN VE ŞEMALAR İNDEKSİ

SELÇUKLU HALILARI :

Konya Halıları :

- Desen : 1 — Selçuklu halısı bordür ve zemin deseni.
Desen : 2 — Selçuklu halısı bordür ve zemin deseni.
Desen : 2a — Selçuklu halısı bordür ve zemin deseni.
Desen : 3 — Selçuklu halısı bordür ve zemin deseni.
Desen : 4 — Selçuklu halısı bordür ve zemin deseni.
Desen : 5 — Selçuklu halısı bordür ve zemin deseni.
Desen : 6 — Selçuklu halısı bordür ve zemin deseni.
Desen : 7 — Selçuklu halısı bordür ve zemin deseni.

Beyşehir Halıları :

- Desen : 8 — Selçuklu halısı zemin deseni.
Desen : 9 — Selçuklu halısı bordür deseni.
Desen : 10 — Selçuklu halısı bordür ve zemin deseni.

HAYVAN FİGÜRLÜ HALILAR :

- Desen : 11 — İstanbul Vakıflar Halı Müzesi'ndeki halıdan bir sekizgenin iç dolgusu deseni.
Desen : 11 a-b-c-d-e — Aynı halının hayvan figürleri ve diğer benzerleri:
a) J.Huguet'in tablosundan, b) Konya'daki halıdan, c) İstanbul'daki halıdan, d) Marby halısından, e) İstanbul'daki halıdan.
Desen : 12 — Fustat halısının zemin deseni (Lamm'a göre)
Desen : 13 — Fustat halısının zemin deseni (Lamm'a göre)
Desen : 14 — Fustat halısının zemin deseni (Lamm'a göre)
Desen : 15 — Fustat halısının zemin deseni (Lamm'a göre)
Desen : 16 — İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki halının sekizgen içindeki dolgu deseni.
Desen : 16 a-b — Aynı halıdan tek kuş ve bir ağacın iki tarafında birer kuş figürünün deseni.

İLK OSMANLI HALILARI :

- Desen : 17 a-b — Crivelli halılarındaki yıldız motifi, 17-a, Budapeşte'deki halının yıldızının tamamlanmış şekli. 17-b, İstanbul'daki halının yıldızı.
Desen : 18 — I. tip (Holbein halısı) şema ve deseni.
Desen : 19 — Beyşehir halısı (Holbein halılarının öncüsü) zemin ve bordür deseni.
Desen : 20 — II. tip (Lotto halısı) şema ve deseni.
Desen : 21 a-b — Lotto ve madalyonlu Uşak halılarından benzer rumi ve palmet deseni (Erdmann'a göre).

Desen : 22 — III. tip (Holbein halısı) şema ve deseni.

Desen : 23 — IV. tip (Holbein halısı) şema ve deseni.

KLASİK DEVİR OSMANLI HALILARI :

Uşak Halıları :

Desen : 24 — Madalyonlu Uşak halısı şema ve deseni.

Desen : 25 — Yıldızlı Uşak halısı şema ve deseni.

Desen : 26 — Aynı madalyonlu Uşak halısı şema ve deseni.

Desen : 27 — Değişen sıralı yıldızlı Uşak halılarından gelişen Uşak halısı şeması (Erdmann'a göre).

Desen : 28 — Değişen sıralı yıldızlı Uşak halılarından gelişen Uşak halısı şeması (Erdmann'a göre).

Desen : 29 — Değişen sıralı yıldızlı Uşak halılarından gelişen Uşak halısı şeması (Erdmann'a göre).

Desen : 30 — Desen 27'deki tipin geç bir örneğinin şeması. (Erdmann'a göre).

Desen : 31 — Çiçekli Uşak halılarının baklava şeması.

Desen : 32 — Uşak halılarında a) Ejder şeklindeki Çin bulutu, b) Bordürdeki Çin bulutu, c) Kuşlu denilen Uşak halılarının zemin deseni, d) Kaplan çizgisi ve Leopar beneği (Çintemani).

Osmanlı Saray Halıları :

Desen : 33 — Osmanlı saray halısı şeması (Erdmann'a göre).

Desen : 34 — Osmanlı saray halısı şeması (Erdmann'a göre).

Desen : 34a — Osmanlı saray halısının madalyon düzeni şeması (Erdmann'a göre)

Desen : 35 — Osmanlı saray halısı şeması (Erdmann'a göre).

Desen : 36 — Osmanlı saray halısı sahte madalyon düzeni şeması (Erdmann'a göre).

Desen : 37 — Osmanlı saray halısı sahte madalyon düzeni şeması (Erdmann'a göre).

Desen : 38 — Osmanlı saray halısı sonsuza uzanan madalyon düzeni şeması, (Ellis'e göre).

Desen : 39 — Osmanlı saray halısı sonsuza uzanan madalyon düzeni şeması, (Ellis'e göre).

Desen : 40 — İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki Osmanlı saray halısının şeması.

RENKLİ LEVHALAR İNDEKSİ

- Levha : 1 — Selçuklu halısı, (Konya) 13. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
Levha : 2 — Selçuklu halısı, (Konya) 13. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
Levha : 2 a — Selçuklu halısı, (Konya), 13. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
Levha : 3 — Selçuklu halısı, (Konya) 13. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
Levha : 4 — Selçuklu halısı, (Konya) 13. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
Levha : 5 — Selçuklu halısı, (Konya) 13. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
Levha : 6 — Selçuklu halısı, (Konya) 14. yüzyıl, başı İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
Levha : 7 — Selçuklu halısı, (Konya) 13. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
Levha : 8 — Selçuklu halısı, (Beyşehir) 13. yüzyıl sonu, Konya Etnografya Müzesi.
Levha : 9 — Selçuklu halısı, (Beyşehir) 13. yüzyıl sonu, Konya Mevlâna Müzesi.
Levha : 10 — Selçuklu halısı, (Beyşehir) 14. yüzyıl başı, İngiltere, Richmond, Keir Koleksiyonu, (E. De Unger).
Levha : 11 — Selçuklu halısı, (Fustat), 13. yüzyıl sonu, Stockholm, National Museum.
Levha : 12 — Selçuklu halısı, (Fustat), 13. yüzyıl sonu, Stockholm, National Museum.
Levha : 12a — Selçuklu halısı, (Fustat), 13. yüzyıl sonu, Stockholm National Museum.
Levha : 13 — Selçuklu halısı (Fustat), 13. yüzyıl sonu, Stockholm, National Museum.
Levha : 14 — Selçuklu halısı, (Fustat), 13. yüzyıl sonu, Stockholm, National Museum.
Levha : 15 — Selçuklu halısı, (Fustat), 13. yüzyıl sonu, Stockholm, National Museum.
Levha : 16 — Marby halısı, 15. yüzyıl, (Jamtland) Stockholm, Statens Historiska Museet.
Levha : 17 — Hayvan figürlü halı, 15. yüzyıl sonu, İstanbul Halı Müzesi.
Levha : 18 — Bir ağacın iki tarafında iki kuş figürlü halı, 15. yüzyıl, (Fustat), Stockholm, Statens Historiska Museet, (Evvelce C.J. Lamm Kol.)
Levha : 19 — Bir ağacın iki tarafında iki kuş figürlü halı, (Fustat), Stockholm, Statens Historiska Museet, (Evvelce C.J. Lamm Kol.)
Levha : 20 — Kuş figürlü halı, 15. yüzyıl ikinci yarısı, Konya Etnografya Müzesi.
Levha : 21 — Hayvan figürlü halı, 15. yüzyıl başı, (Fustat), Stockholm, Statens Historiska Museet, (Evvelce C.J. Lamm Kol.)
Levha : 22 — Ming halısı, 15. yüzyıl, (Orta İtalya'da bir kilisede), Doğu Berlin, Staatliche Museen.
Levha : 23 — Hayvan figürlü halı, 15. yüzyıl sonu, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
Levha : 24 — Crivelli halısı, 15-16. yüzyıl başı, Budapeşte, İparmüvészeti Muzeum.
Levha : 24a — Crivelli halısı, 18. yüzyıl başı, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
Levha : 25 — Bergama halısı, 18. yüzyıl, Vakıflar Halı Müzesi.
Levha : 26 — Holbein halılarının öncüsü olan halı, 15. yüzyıl, (Beyşehir), Konya Etnografya Müzesi.
Levha : 27 — Holbein I. tipe giren halı, 16. yüzyıl başı, (Uşak), İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
Levha : 28 — Holbein I. tipe giren halı, 16. yüzyıl (Uşak), İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.

- Levha : 29 — Holbein I. tipe giren halı, 16. yüzyıl başı 17. yüzyıl, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi.
- Levha : 30 — Geometrik örnekli Anadolu halısı, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 31 — Holbein II. tipe giren halı -Lotto halısı- (Uşak), 16. yüzyıl, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 32 — Holbein II. tipe giren halı -Lotto halısı- (Uşak), 16. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 33 — Holbein II. tipe giren halı -Lotto halısı- (Uşak), 17. yüzyıl sonu, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 34 — Holbein II. tipe giren halı -Lotto halısı- Centurione ve Doria armalı, New York, Metropolitan Museum of Art. (Evvelce McMullan Koleksiyonu'nda).
- Levha : 35 — Holbein II. tipe giren halı -Lotto halısı- (Uşak), 17. yüzyıl sonu, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 36 — Holbein II. tipe giren halı -Lotto halısı- (Uşak), 17. yüzyıl sonu, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi.
- Levha : 37 — Holbein III. tipe giren halı (Bergama), 16. yüzyıl başı, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 38 — Holbein III. tipe giren halı (Bergama), 17. yüzyıl sonu, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 39 — Holbein III. tipe giren halı (Bergama), 16. yüzyıl sonu, İstanbul Vakıflar Müzesi.
- Levha : 40 — Holbein III. tipe giren halı (Bergama), 16. yüzyıl sonu, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 41 — Holbein III. tipe giren halı, 15. yüzyıl sonu, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi.
- Levha : 42 — Holbein III. tipe giren halı (Bergama), 18. yüzyıl, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi.
- Levha : 43 — Holbein IV. tipe giren halı (Bergama), 16. yüzyıl başı, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 44 — Holbein IV. tipe giren halı (Bergama), 16. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 45 — Holbein IV. tipe giren halı (Bergama), 16. yüzyıl sonu, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 46 — Baklava şemalı halı, 16. yüzyıl, Konya Mevlâna Müzesi.
- Levha : 47 — Baklava şemalı halı, 17. yüzyıl sonu, Konya Mevlâna Müzesi.
- Levha : 48 — Kancalı sekizgenli halı, 15. yüzyıl sonu, Konya Mevlâna Müzesi.
- Levha : 49 — Madalyonlu Uşak halısı, 16. yüzyıl, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi.
- Levha : 50 — Madalyonlu Uşak halısı (Çintemani zemin dolgulu), 16. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 51 — Yıldızlı Uşak halısı, 17. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 52 — Yıldızlı Uşak halısı, 17. yüzyıl, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi.
- Levha : 53 — Yıldızlı Uşak halısı, 17. yüzyıl, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi.
- Levha : 54 — Tekrarlayan aynı biçimde madalyonlu Uşak halısı, 17. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 55 — Değişen madalyonlu Uşak halısı, 17. yüzyıl, Washington Textile Muzeum.
- Levha : 56 — Yıldızlı Uşak halısından gelişmiş bir tip, 17. yüzyıl başı, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi.
- Levha : 57 — Yıldızlı Uşak'tan gelişen tip, 18. yüzyıl sonu, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 58 — Çin bulutlu Uşak halısı, 17. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 59 — Çin bulutlu Uşak halısı, 17. yüzyıl sonu, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 60 — Uşak halısı, 17. yüzyıl sonu, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 61 — Uşak halısı, 17. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 62 — Şam halısı olarak tanıtılan halı (Uşak), 17. yüzyıl başı, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi.
- Levha : 63 — Uşak halısı, 17. yüzyıl sonu, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 64 — Çiçekli halı (kumaş desenli) 17. yüzyıl, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi.

- Levha : 65 — Beyaz zeminli "Kuşlu halı" (Uşak), 17. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 66 — Kırmızı zeminli post motifli halı (Uşak), 17. yüzyıl sonu, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 67 — Kahverengi zeminli post motifli halı (Uşak), 18. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 68 — Sarı zeminli post motifli halı (Uşak), 18. yüzyıl sonu, İstanbul Vakıflar Müzesi.
- Levha : 69 — Koyu mavi zeminli post motifli halı (Uşak), 19. yüzyıl, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi.
- Levha : 70 — Smyrna (İzmir) halısı denilen Uşak halısı, 19. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 71 — Madalyonlu Uşak halısı, 19. yüzyıl, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi.
- Levha : 72 — Osmanlı saray halısı, 16. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 73 — Osmanlı saray halısı, 16. yüzyıl sonu, 17. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 74 — Osmanlı saray halısı, 16. yüzyıl sonu, 17. yüzyıl, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi.
- Levha : 75 — Osmanlı saray halısı, 17. yüzyıl, New York Metropolitan Museum of Art.
- Levha : 76 — Anadolu halısı, (Memlûk motifli), 15. yüzyıl sonu, İstanbul Vakıflar Halı Müzesi.
- Levha : 77 — Anadolu halısı, (Geometrik desenli), İstanbul Vakıflar Halı Müzesi.
- Levha : 78 — Anadolu halısı, (Geometrik desenli), İstanbul Vakıflar Halı Müzesi.

ISBN 975 - 458 - 035 - 9

